

A KÁRPÁT–MEDENCE KORA ÚJKORI KÖNYVTÁRAI

IV.

KOLTAI ANDRÁS

BATTHYÁNY ÁDÁM
ÉS KÖNYVTÁRA

BUDAPEST–SZEGED
ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR
SCRIPTUM RT.

2002

A KÁRPÁT-MEDENCE KORA ÚJKORI
KÖNYVTÁRAI IV.

A KÁRPÁT–MEDENCE KORA ÚJKORI KÖNYVTÁRAI

IV.

Szerkeszti
MONOK ISTVÁN

ISSN 1416–1044
ISBN 963 200 446 9
ISBN 9411 15 9

A borítón:
Elias Widemann 1652. évi rézmetszete Batthyány Ádámról
(n° 320, 387)

A belső címlapon:
Batthyány Ádám számára készült könyvkötés
(Gregor Gelbhaar 1638. évi magyar kalendárium, n° 480)

KOLTAI ANDRÁS

**BATTHÁNY ÁDÁM
ÉS KÖNYTÁRA**

**BUDAPEST — SZEGED
ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR
SCRIPTUM RT.
2002**

Készült a
Szegedi Tudományegyetem Könyvtártudományi Tanszéke és az
Országos Széchényi Könyvtár
együttműködése keretében

Szerkesztette
MONOK ISTVÁN

Lektorálta
ÖTVÖS PÉTER

Technikai szerkesztő
DETRE ILDIKÓ

Megjelent
az Országos Tudományos Kutatási Alap (OTKA) és
az Országos Kiemelésű Társadalomtudományi Kutatások (OKTK)
támogatásával

Megrendelhető

Sík Sándor Könyvesbolt
H-6720 Szeged, Oskola u. 27.

Országos Széchényi Könyvtár, Kiadványterjesztés
H-1827 Budapest, Budavári Palota F épület (kiadvany@oszk.hu)

TARTALOMJEGYZÉK

BATTHYÁNY ÁDÁM MŰVELTSÉGÉNEK VILÁGA	1
1. CSALÁDI HAGYOMÁNYOK	1
<i>Batthyány Ferenc és unkaöccsei</i>	<i>1</i>
<i>A Batthyány család és a reformáció</i>	<i>5</i>
<i>"Nagyságos ifjúnak Bathani Ferencnek"</i>	<i>8</i>
<i>Lobkovicz Poppel Éva.....</i>	<i>11</i>
2. NEVELTETÉS	13
<i>Síralmas idők.....</i>	<i>14</i>
<i>Evangélikus fordulat.....</i>	<i>16</i>
<i>"El kezdet tanusságom"</i>	<i>20</i>
<i>Az első "controversiák"</i>	<i>24</i>
<i>Döntés a katolikus hit mellett</i>	<i>26</i>
<i>Házassági kísérlet.....</i>	<i>29</i>
<i>A császári udvarban</i>	<i>35</i>
<i>Szerelem és házasság.....</i>	<i>37</i>
3. AZ UDVAR	44
<i>A birtokok</i>	<i>45</i>
<i>A rezidenciák.....</i>	<i>47</i>
<i>A család</i>	<i>53</i>
<i>A familiárisok.....</i>	<i>61</i>
<i>Az udvari "iskola".....</i>	<i>68</i>
<i>Udvari tisztségviselők és szolgák</i>	<i>71</i>
<i>Muzsikuskok</i>	<i>75</i>
<i>Az udvar női oldala</i>	<i>78</i>
<i>Az egyházak.....</i>	<i>80</i>

4. KÖNYVTÁRAK	84
<i>Batthyány Boldizsár németújvári bibliotékája</i>	84
<i>Batthyány Ferenc és Lobkovicz Poppel Éva könyvei</i>	86
<i>A bibliotéka sorsa Batthyány Ádám idejében</i>	91
<i>Batthyány Ádám könyvjegyzékei</i>	102
<i>Batthyány Ádám, a könyvgyűjtő</i>	107
<i>Az olvasók és könyveik</i>	118
5. KÖNYVKIADÁS	120
<i>"Pompás de keserves Tragoedia"</i>	122
<i>"Az szegeni Aszonnak böczölletire"</i>	128
<i>"Attiámfia Praedicatioit s holmi más koniveket niomtatatok"</i>	130
<i>Kéri Sámuel Keresztyen Senecája</i>	137
<i>Batthyány Ádám Lelki kardja</i>	138
<i>Devóció és reprezentáció</i>	145
 BATTHYÁNY ÁDÁM KÖNYVEI	 148
A. A MENY ES MICHODA FELLE HISTORIAS ES MAS FELLE KEÖNVEIM VOLTANAK UIJVARAT AZ ALMARIOMBAN. MEMORIALE (1642)	148
B. AZ NÉMETUYVARI FEÖLSEÖ VARBAN LÉVEÖ TAARHAZBAN VALÓ INVENTARIUM (1644)	160
C. NÉMETUYVÁRI VÁRUNKBAN EGY FEKETE ALMÁRIUMBAN LÉVEÖ KEÖNNYVEINKNEK AZ CATHALOGUSA (1651)	186
D. NÉMETUYVARAT AZ FEÖLSEÖ VÁRBÉLI TÁRHÁZUNKBAN A MINEMEÖ KEÖNYVEINK VANNAK, AZOKNAK NUMERUS SZERÉNT VALÓ CATHALOGUSA (1653)	218
E. NÉMETUYVÁRI FEÖLSEÖ VÁRBAN LÉVÖ TÁÁRHÁZNAK AZ INVENTARIUMIA (1654)	239

BATTHYÁNY ÁDÁM MŰVELTSÉGÉNEK VILÁGA

1.

A családi hagyományok

Azon intézmények közül, amelyeknek az oszmán hódítás által meggyötört XVI–XVII. századi Magyarország megmaradását és túlélését köszönhetette, kiemelkedő szerepe volt a hatalmas főúri birtokok felelősen gondolkodó gazdái által működtetett szervezeteknek: a magánhadseregeknek, a birtokigazgatási rendszernek és mindenekelőtt a mindezeket is összefogó főúri udvaroknak. A familiárisok sokaságát magában foglaló és mozgató udvarokban nemcsak fontos politikai és katonai döntések születtek, és nemcsak a társadalom különböző rétegeinek adtak találkozási pontot, hanem — az udvar fejének lehetőségei és igényei által megszabott mértékben — a művelődésnek is otthont nyújtottak. Ilyen központként szolgált a XVII. század közepén Magyarország nyugati része számára gróf Batthyány Ádám (1610–1659) dunántúli és Kanizsával szembeni főkapitány udvara, akinek birtokai szinte egy tömbben feküdtek Vas megye nyugati részén a Vasi hegyháttól egészen a stájer határig.

Batthyány Ferenc és unokaöccsei

Az 1566-ban elhunyt Batthyány I. Ferenc még egyike volt azoknak, akik ismerték a Budán székelő magyar királyi udvart és Mátyás király palotáját. 1497-ben született és tekintélyes középbirtokos apja révén, aki királyi udvarnok és kamarás volt¹ már gyerekkorában az udvarba került. Együtt nevelkedett a nála három évvel fiatalabb trónörökösrel, II. Lajossal, akivel később is baráti viszonyban állt. Tizenhét éves korában, 1514-ben

¹ B. Boldizsárról: KUBINYI András: *A királyi tanács köznemési ülnökei a Jagelló-korban*, in: Mályusz Elemér emlékkönyv. Szerk. H. BALÁZS Éva, FÜGEDI Erik, MAKSAJ Ferenc. Bp., 1984, 257–268: 265. Uő: *A középbirtokos nemesség Mohács előestéjén*, in: Magyarország társadalma a török kiűzésének idején. Szerk. SZVIRCSEK Ferenc, Salgótarján, 1984 (Discussiones Neogradienses, 1), 3–39: 6, 38, 17. jegyzet. Ld. még: FÖGEL 1913, 69. FÖGEL 1917, 52. BATTHYÁNY 1991, 36–37. – A részletes családfát ld.: Függelék, 1.

már királyi kamarás volt, majd 1519-től főpohárnok, 1522-től pedig horvát bán lett.² Mint nagy termetű, erős ember, az udvari lovagi tornák ünnepelt szereplője volt és házassága is a királyi udvarban kötött: 1524-ben Mária királyné egyik udvarhölgyét, Svetkovics Katalint vette feleségül.³

Udvari kapcsolatainak köszönhetően kapta meg unokaöccsével, Kristóffal együtt 1524-ben az elhunyt Újlaki Lőrincztől a koronára szállt németújvári várat.⁴ A mohácsi csata után (amelyben résztvett, de sikerült elmenekülnie) rövid gondolkodás után I. Ferdinánd pártjára állt: ezért kapta jutalmul 1527-ben a rohonc-szalónaki kettős uradalmat, a néhai Paumkircher György birtokát, amelyhez azonban a Paumkircher család nőági örökösei is ragaszkodtak. Hosszú pereskedés után 1539-ben az országbíró csak a birtokok felét ítélte Batthyáynak, aki azonban 1544-ben a másik felét is megvásárolta.⁵ Ez a két uradalom lett a család központja, leginkább ebben a három várban tartotta fenn Batthyány Ferenc a XVI. század egyik legjelentősebb és leghíresebb magyarországi főúri udvarát. Unokaöccse, Kristóf viszont a család régebbi, szlavóniai birtokain lakott, amelyek közül a Körös megyei Gereben és a Zala megyei Torony (Torniscsa) voltak a legjelentősebbek.⁶ A család régi, főként felsőörsi és sármelléki birtokai (a battyáni udvarházzal együtt) Székesfehérvár eleste után az 1540-es évektől hódoltsági területre kerültek, úgy hogy azok nem szolgálhattak rezidenciául.⁷

Batthyány Ferenc és Svetkovics Kata jó hírű udvarában nevelkedtek többek között Zrínyi Miklós lányai is, akik közül Dorottyát (vagy ahogy inkább nevezték: Doricát) 1566-ban Batthyány II. Kristóf fia, Boldizsár vette feleségül.⁸ Boldizsár és öccse, Gáspár szintén híres-neves udvarok-

² FÖGEL 1913, 42. FÖGEL 1917, 55, 117, 135. ZIMÁNYI 1962, 12–13. Vö. MAGYAR 1976, 90; BATTHYÁNY 1991, 37–56.

³ FORGÁCH Ferenc: *Magyar historiája 1540–1572*. S. a. rend. MAJER Fidél, bev. TOLDY Ferenc, Pest, 1866 (Monumenta Hungariae Historica, II/16), 350–351. – Mária királyné levele Macedonai Miklósnak, Pozsony, 1523. nov. 30.: IVÁNYI 1942, 52, n° 187.

⁴ ZIMÁNYI 1962, 11–12.

⁵ ZIMÁNYI 1968, 13–16.

⁶ ZIMÁNYI 1962, 12, 40. jegyzet.

⁷ CSÁNKI, IV, 361. A battyáni udvarházzal az 1520-es években: KUBINYI András: *König und Volk im spätmittelalterlichen Ungarn, Städteentwicklung, Alltagsleben und Regierung im mittelalterlichen Königreich Ungarn*, Herne, 1998 (Studien zu Geschichte Ungarns, Bd. 1), 221–225. – A sármelléki birtokok törökkori kormányzásáról: SZAKÁLY Ferenc: *Magyar intézmények a török hódoltságban*. Bp., 1997 (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok, 21), 165–166, 188, 196, stb.

⁸ TAKÁTS 1917, 37. TAKÁTS 1930, 38. TAKÁTS 1982, 95, 101–102, 144, 149–151, 167–168, 177–178.

ban fordultak meg ifjúságukban. Boldizsár tizenhárom év körüli lehetett, amikor egy évi zágrábi tanulás után, távolabbi rokonaival, Gyulai Jánossal és egy Alapi fiúval együtt 1550 szeptemberében apja példáját követve a császári udvarba került, ahol azonban ekkor csak pár hónapot töltött.⁹ A két Batthyány fiú 1550 novemberétől nagybátyjuk udvarában, Németújváron és Szlavóniában tanult tovább, majd 1555/1556-ban Boldizsárt Grazba küldték.¹⁰ Ezután utazott a két fiú ismét Bécsbe, ahol a nemesi ifjak (*Edelknaben*) életét éltek.¹¹

Nagybátyjuknak azonban még komolyabb tervei is voltak kedvelt unokaöccsei neveltetésével kapcsolatban. Gáspár ugyanis 1560 szeptemberétől a páduai jezsuita gimnáziumban tanult,¹² Boldizsár pedig 1559 végén Miksa császár ajánlásával a francia királyi udvarba került, ahol Párizsban a Guise herceg udvari szolgálói közé kapott felvételt 30 frank fizetésért. Két évig, 1561 végéig maradt Franciaországban, követte az udvart Amboise-ba, majd Orléans-ba, útja során pedig meglátogatta Mária magyar királynét, II. Lajos özvegyét is.¹³ A különleges peregrináció Boldizsár

⁹ TAKÁTS 1930, 58. ADATTÁR 11, 395. – Egyéként apja, B. Kristóf is szolgált I. Ferdinánd udvarában, legalábbis 1537-ben: B. Ferenc levelei B. Kristófnak, Németújvár, 1537. febr. 28-okt. 31.: *Középkori leveleink 1541-ig*. Szerk. HEGEDÜS Attila–PAPP Lajos. Bp., 1991 (Régi Magyar Levelestár, I), n° 144, 146, 147, 150, 152–154. Vö. PÉTER 1996, 27. – Gyulay Jánosnak B. Ferenc volt a gyámja: IVÁNYI 1942, 107, n° 165.

¹⁰ ADATTÁR 11, 395–399. Ld. még: ADATTÁR 29/1, 18–39 passim.

¹¹ TAKÁTS 1930, 56–57.

¹² Sigmondich Péter levelei B. Ferencnek és feleségének, Padova, 1560. nov. 13. és 17; B. Gáspár levele B. Kristófnak, Padova, 1560. dec. 31.: VERESS 1941, 194–196, 490–493, n° 22–24. – Sigmondich Péter deák első levelét korábban Takáts Sándor is fölhasználta, azonban azt B. Boldizsárra is vonatkoztatta (TAKÁTS 1915–1917, I, 17, 427; TAKÁTS 1917, 39). Ezt a téves adatot sajnos azóta sokan átvettek, pl. BARLAY 1986, 192; SZABOLCSI 1959, I, 114; BÉKEFI 1966/II, 11; MZt, II, 116. Takáts tévedéseinek kiigazítása: KIRÁLY 1995, 91, 134. – Sigmondich egyébként leveleiben valóban többes számban írt az általa nevelt ifjakról: „nagisagodnak öchejei”, „domini”. Ez azonban B. Ferenc és felesége unokaöccseire, Philipp Lambergre és talán a Both és Gyulay fiúkra vonatkozott, akikkel B. Gáspár már Bécsben is együtt tanult (TAKÁTS 1930, 56–57).

¹³ B. Boldizsár franciaországi tartózkodásáról: VÉGHÉLY, f. 23. Vö. THURY 1903, 297; THURY 1908, 30. Azóta elveszett forrásokra (pl. a Mária királyné meglátogatásáról szóló jelentésre) hivatkozik. Véghely és a családi hagyomány szerint B. Boldizsár a párizsi egyetemen is folytatott tanulmányokat. Ld. az egyik 18. sz.-i ösgaléria ábrázoló festményének föliratát: „studuit etiam Parisiis” (MNM TKcs, n° 561). – A kérdést részletesebben, de Véghely és Thury adatainak ismerete nélkül földogozta: ECKHARDT 1943a. Ld. még: IVÁNYI 1942, 113, n° 193; ADATTÁR 11, 398; ADATTÁR 29/1, 45; BARLAY 1986, 192–196. – Hazérkezéséről: Dersffy István levele B. Boldizsárnak, Pozsony, 1561. dec. 15.: E. ABAFFY Erzsébet: *Dunántúli missilisek a XVI. századból*. Bp., 1968 (A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai, 121), 26–27, n° 22.

ambíciója és érdeklődése mellett főként a nagybácsi és nagynéni messzirenyúló kapcsolatainak volt köszönhető, hiszen Batthyány Ferenc és felesége Mária királynét személyesen ismerte a budai udvarból, sőt Svetkovics Katalin később is leveleket váltott vele, csakúgy mint a francia királynéval.¹⁴ A család kapcsolatainak és érdeklődésének a nyoma az a német nyelvű lakodalmi ülésrend a francia királyi udvarból, amelyet a családi levéltár őrzött meg.¹⁵

Batthyány Gáspár és főként Boldizsár tehát mint Magyarország leg-sokoldalúbban művelt főurai tértek haza az 1560-as évek elején. Gáspár sajnos fiatalon elhunyt, Boldizsár viszont pár évig ismét a császári udvarban szolgált.

1565 végén, amikor már ki volt tűzve Batthyány Boldizsár és Zrínyi Dorica esküvője napja az 1566. év elejére, a nagybácsi, Batthyány Ferenc kérte a királyt, hogy „bochatana haza eu felsege hog kezulhetne az menekzu napra idenkoran”. II. Miksa azonban más „úrfiakkal” együtt mindenképpen magával szerette volna vinni az augsburgi birodalmi gyűlésre. Javasolta Batthyány Ferencnek, hogy „halazza az menekzu napot pinkest havara valameli napra akoron iob modon lehet az menekzu lakodalom az io ideben. Rosa kozorut viselhetnek akoron, zobat sem kel fiteni az vendekekenek zuld fa levelebul kul akoron aarniekot chinalnia a tanchoz.”¹⁶ Az idős nagybácsi és a család azonban nem ért rá megvárni a tavaszt: Batthyány Boldizsár és Zrínyi Dorica lakodalma rózsakoszorú és árnyékos táncolóhely nélkül, viszont fűtött szobákban ment végbe 1566 februárjában Németújváron.¹⁷

Az esküvővel talán Batthyány Ferenc előrehaladott betegsége miatt kellett sietni. Az idős nagyrú ugyanis még a lakodalom évében, november 28-án meg is halt.¹⁸ Birtokai közül Németújvárat özvegyi lakhelyként feleségére, Svetkovics Katalinra hagyta élete végéig, Rohonc és Szalónak

¹⁴ TAKÁTS 1982, 105.

¹⁵ „Verzeichniss was für Personen an den Khunigh aus Frankreich Tafl den 26. November, als Ire M[aiest]t[ät] Hwchzeit gehalten, gesessen sein hernach volgt”: MOL, P 1313, Vegy. följ., 2. cím, f. 44–45.

¹⁶ Bornemissza Pál nyitrai püspök levele B. Ferencnek, Bécs, 1565. nov. 15.: IVÁNYI 1942, 119, n° 211.

¹⁷ Ferdinánd főherceg levele B. Ferencnek, Prága, 1566. jan. 28.: IVÁNYI 1942, 122, n° 212. A főherceg azt írta, hogy követet küld, tehát a lakodalom biztosan jan. 28. után volt, szemben Paulik János adatával: PAULIK, f. 45r.

¹⁸ TAKÁTS 1982, 147.

pedig unokaöccsée, Kristófé lett. Kristóf 1570-ben halt meg, Svetkovics Katalin pedig 1575-ben, így pár éven belül mindkét birtok a család egyetlen férfitagjára, Batthyány Boldizsára szállott.¹⁹

A Batthyány család és a reformáció

A Batthyányak akkor már jó ideje a protestantizmushoz hajlottak, noha az ismert források alapján hitbéli hovatartozásukról kevés biztosat mondhatunk. Úgy látszik, hogy magukévá tették a protestáns tanítás bizonyos elemeit, de viszonyukat az új hithez nem a teljes elfogadás jellemezte. Batthyány Kristóf például 1554-ben elmozdította a Körös megyei remetinci ferences kolostor gvárdiánját és magához vette a kolostor értékeit,²⁰ a varasdi kolostornak viszont élete végéig jótévője maradt.²¹ Batthyány Ferenc 1537-ben még arról írt a németújvári vagy körmendi ágostonosokkal kapcsolatban, hogy „a kij Beijtel erdemijt wijzij, es Jambor zerzetws megh tartthija az ew zerzetijt”²². Az 1540-es évektől azonban birtokain házas, tehát föltehetően protestáns papokat támogatót.²³ Ugyanakkor élete végéig lánccon nyakában hordta a Szent Kereszt egy darabját,²⁴ 1559-ben készült végrendeletében pedig arra kérte örököseit, hogy „maradjanak a keresztény katolikus hitben, amelyben születtek és neveltettek, a hitet és a vallást ne cseréljék és ne kövessenek új szektákat”.²⁵

¹⁹ ZIMÁNYI 1962, 24. ZIMÁNYI 1968, 17–18.

²⁰ IVÁNYI 1942, 111, n° 183. ADATTÁR 29/1, 37–40, n° 49, 50, 54. Ld. még: KARÁCSONYI 1922–1924, II, 121, 144, 589; MAGYAR 1976, 93.

²¹ Zrini Péter OFM levelei B. Kristófnak, Varasd, 1551–1569: ADATTÁR 29/1, 30–61.

²² B. Ferenc levele B. Kristófnak, Pozsony, 1537. júl. 28.: *Középkori leveleink, i. m.*, 338, n° 150. Ld. még: TAKÁTS Sándor: *Batthyány Kristóf levelezéséből*, in: MNy, 6(1910), 229–232: 230; MAGYAR 1976, 91.

²³ ADATTÁR 29/1, 17, n° 21, 28, n° 32, 52, n° 71. – 1543-ban ugyan B. Ferenc elűzte egyik plébánosát (aki később Sopronban lett lelkész), mivel „habet unam meretricem publicam” (ETE, IV 258, n° 215; vö. PAYR 1917, 82; PAYR 1924, 189; MAGYAR 1976, 91–92), az eljárást azonban valószínűleg nem maga az élettársi kapcsolat, hanem annak törvénytelen mivolta indokolta.

²⁴ Miksa császár levele B. Boldizsárnak, Wischau, 1567. jan. 22.: IVÁNYI 1942, 122, n° 215.

²⁵ „in unitate fide[i] cath[ol]ica Christianae in qua nati et educati fuer[---] debeant variare fidem et religionem ne[---]nus novas sectas sequi”: Rába Helytörténeti Múzeum (Körmend), 90.1.9. Vgl. MAGYAR 1976, 94. – A végrendelet eredeti lelőhelyén (MOL, P 1313, AA., Almarium I, Lad. 2, n° 77) nem található (vö. ZIMÁNYI 1962, 24, 84. jegyzet; ZIMÁNYI 1968, 17, 74. jegyzet).

Szintén a hitbéli szilárdság hiányára utal az a tény, hogy Batthyány Ferenc bár unokaöccseinek tanítását a valószínűsíthetően protestáns Pomagaics Mihályra és Faddi Bálintra bízta, majd pedig a páduai jezsuitákhoz, illetve a hugenottákat üldöző francia udvarba küldte őket. Meg kell azonban jegyezni, hogy 1583-ban például az evangélikus Forgách Simon is a római jezsuitákhoz küldte fiát, Ferencet, mivel — úgy látszik — a jó iskolát fontosabbnak ítélte, mint a felekezeti kérdést.²⁶

Batthyány Ferenc és Kristóf vallási fölfogását érzékletesen szemlélteti, az az eset, amikor 1563-ban, a Tridenti Zsinat befejezésének évében Batthyány Ferenc templomot szentelni hívta Németújvárra Gregorianicz Pál győri püspököt, azt a kérdést viszont kerülte, hogy tartják-e családjában a katolikus egyház előírásait. Valószínűleg ugyanis nem tartották be. „Nem eremest szól [t. i. Batthyány Ferenc] te kegyelmed dolgáru en welem, sem gyonasrwl semmyrewl” — írta a püspök ekkor Batthyány Kristófnak, aki viszont diplomatikus nagybátyjával ellentétben egyenesen kigúnyolta a katolikus szertartást. „A hol te kegyelmed azth irya, hogy valami kew falth zentelny jewttem volna ide,” — válaszolta neki Gregorianicz püspök — „bizony azth nem warnam kegyelmedtwtl illyen megh chwfolast, merth en Isthennek templomat jewtem wala zenthelny”.²⁷ Úgy látszik tehát, hogy Batthyány Kristófék radikálisabban vallották a protestáns tanokat, Ferenc pedig — legalábbis alapjaiban — megtartotta a katolikus hitet. A férjek ilyen döntéseiben a feleségeknek is szerepe lehetett. Míg ugyanis Kristóf felesége, Svetkovics Erzsébet arra biztatta fiát, Boldizsárt, hogy jó prédikátort tartson,²⁸ addig testvére, Katalin, a bár felesége megmaradt a katolikus hiten és az Oláh Miklós érsek által neki ajándékozott szép imakönyvecskéből imádkozott,²⁹ özvegyként, 1572-ben pedig a jezsuiták letelepítését fontolgatta Németújváron.³⁰

Apjával és nagybátyjával szemben viszont Batthyány Boldizsár már bizonyosan protestáns hitben nevelkedett, ezt a hitet szilárdan is vallotta,

²⁶ VERESS 1941, 269, 271–272, 516–517. Vö. SCHIMERT 1990, 374.

²⁷ Gregorianicz Pál levele B. Kristófnak, Németújvár, 1563. júl. 31.: ADATTÁR 29/1, 51, n° 69. Takáts Sándor ezt a levelet tévesen, mint B. Ferencnek szólót idézte, azzal a kommentárral, hogy az „a győri püspöknek is valami tréfás dolgot írt” (TAKÁTS 1982, 97).

²⁸ TAKÁTS 1982, 169. Vö. PAYR 1924, 191.

²⁹ TAKÁTS 1982, 108. Vö. PAYR 1924, 189.

³⁰ Szántó István levele Nadal jezsuita generálisnak, Bécs, 1572. aug. 13.: *Monumenta Antiquae Hungariae, I: 1550–1579*. Ed. Ladislaus LUKÁCS SJ. Romae, 1969 (Monumenta Historica Societatis Iesu, 101), 406–407. Vö. MAGYAR 1980, 157; FAZEKAS 1999, 297.

és az is biztosnak látszik, hogy birtokain egyértelműen a protestáns lelkészeket támogatta. Jurisich Miklós (Kőszeg védőjének unokaöccse) egy 1569-ben kelt levele szerint például a Szalónak melletti Kéthelyen Batthyány „az myseyrth”, tehát katolikus volta miatt nem tartotta meg a korábbi plébánost.³¹ Hogy azonban a reformáció melyik irányzatával azonosult, afelől éppen a kor sajátos viszonyai miatt nincsen pontos ismeretünk.

Vég hely Dezső és Thury Etele szerint Batthyány Boldizsár vallási nézetei az általa Franciaországban megismert hugenotta, tehát kálvinista tanokra vezethetők vissza, amelyeket annyira megkedvelt, „hogy feltette magában, mihelyt önálló leszen a’ felújított hitre áttérni”.³² Érdekes módon egybevág ezzel Gaspard Wiltheim jezsuita tudósítása, aki 1635/1636-ban járt Németújváron és emlékirataiban arról számolt be, hogy a Batthyány családba a kálvinizmust bizonyos „Batthian Firenze” hozta be Franciaországból.³³ (Eme „Firenze” alatt nyilvánvalóan Boldizsár értendő, akit a luxemburgi jezsuita összekevert fiával, Ferencel, ráadásul a magyar keresztnévet is pontatlanul jegyezte meg.) Batthyány Boldizsár rokonszenvét a hugenották iránt egy Párizsból írott levele is alátámasztja: ebben ugyanis a „legnagyobb zsarnokságnak” nevezi a lutheránusok üldözését.³⁴ (A hugenották magukat kálvini tanai ellenére lutheránusoknak nevezték.) Az is tény azonban, hogy ő maga éppen a katolikus párt vezérének, a Guise hercegeknek állt szolgálatában, noha lehet, hogy nem véletlen, hogy éppen az 1562 márciusában kezdődő hugenotta háború előtti hónapokban hagyta el az ottani udvari szolgálatot.

A hugenotta hatással szemben viszont Szakály Ferenc arra mutatott rá, hogy a Németújváron működő Manlius-nyomda 1582 és 1585 közötti kiadványainak tanúsága szerint „a nagyúr jobban kedvelte a lutheránusokat, mint a kálvinistákat”.³⁵ Katona Imre ugyanakkor Pieter Brueghel *Keresztelő Szent János prédikációja* című festményének Németújvárra kerülése kapcsán arra a következtetésre jutott, hogy Batthyány Boldizsár „nem csak a katolicizmustól került igen messze, hanem a protestantizmus lutherimelanchtoni változatától is”, mivel az „nem a törökkel való nyílt harcot hirdette, hanem a passzivitással egyenlő penitenciát”; de a kálvinizmussal sem szimpatizált, mivel elítélte „az egyre fokozódó felekezetiesedést”. Katona szerint Batthyány eklekticizmussal jellemezhető „vallási eszmerendszere az anabaptizmustól sem állhatott távol”, azt azonban ő is bevallja, hogy ez nem bizonyítható, mivel ezt az irányzatot Magyarországon törvényileg tiltották.³⁶

Ezzel kapcsolatban azonban már Thury Etele rámutatott arra, hogy az anabaptizmushoz hasonlóan, II. Miksa egy 1567-es rendelete nyomán a kálvinizmus is üldözendőnek számított a korban, és a dunántúli protestáns lelkészek is egészen 1585-ig, Szegedi Máté sárvári püspök haláláig gondosan ügyeltek rá, hogy magukat az ágostai hitvalláshoz tartozónak mutassák. Így történhetett hogy a később, az 1591-es csepregi

³¹ ADATTÁR 29/1, 56, n° 78.

³² VÉGHÉLY, f. 23. Vö. THURY, 1903, 298; THURY 1908, 30.

³³ WILTHEIM, 139.

³⁴ ECKHARDT 1943a, 38.

³⁵ SZAKÁLY Ferenc: *Mezőváros és reformáció, Tanulmányok a korai magyar polgárosodás kérdéséhez*. Bp., 1995 (Humanizmus és reformáció, 23), 154, 295. Vö. RMNY, 516–571 passim; ADATTÁR 29/1.

³⁶ KATONA 1979, 75–80.

hitvitán nyíltan Kálvin tanai mellett szint valló Beythe Istvánt 1585-ben még a lutheránus lelkészek választották meg püspökké.³⁷ Egyébként Thury szerint Beythének Manlius által 1582-ben nyomtatott művei közül katekizmusa (*Keörözteni tudomannak revíd summaya*) református állásponton helyezkedik el, agendájából pedig lehetetlen megállapítani a felekezeti hovatartozást.³⁸ Hasonló állásponton volt Payr Sándor is, aki szerint Beythe István Batthyány Boldizsár életében nyilvánosan nem vallott szint hitvallásáról, de 1576-tól, németújvári működésének kezdetétől urát „lassan és óvatosan térítette át a kálvinistákhoz”.³⁹ Ez egyébként nem mond ellent Katona Imrének, aki Batthyány vallási eklekticizmusáról beszélt.

A lényegyet tehát úgy foglalhatjuk össze, hogy Batthyány Boldizsár nyilvánosan a lutheránus hitvallást követte és támogatta birtokain,⁴⁰ de igen valószínű, hogy a kálvinista nézetei is lehettek és nem kizárható más irányzatok befolyása sem. Kriptokálvinizmusának legnyomósabb bizonyítéka, hogy halála után, az 1590-es évektől a Batthyány-birtokok lelki vezetésében Boldizsár fia, Ferenc támogatásával nyíltan a kálvinista prédikátorok vették át a vezető szerepet.

„Nagyságos ifjúnak Bathani Ferencnek”

Az 1650-es években, a németújvári várban, Batthyány Ádám „kis író házában való ormáriumában” őriztek egy latin grammatikát, amelynek az akkori összeíró még címét sem írta föl, csupán annyit, hogy „Bottyáni Ferencz Gramaticaia, mellybeől maga tanult, aranyas Tablaba[n]” (n° 417). A díszes kötésű kötet a művelt, könyvgyűjtő apa, Batthyány Boldizsár ajándéka lehetett fiának, Batthyány II. Ferencnek, aki valószínűleg 1573-ban született.⁴¹ A grammatika pedig talán Philipp Melanchton számos kiadást megért latin nyelvtankönyvének valamelyik kiadása lehetett, hiszen tizenéves korában, 1553-ban Boldizsárt is abból tanította

³⁷ THURY 1908, 60, 63–64, 70–93. Ld. még: PAYR 1924, 723.

³⁸ RMNy, 516–517. Vö. THURY 1908, 69.

³⁹ PAYR 1924, 200.

⁴⁰ ADATTÁR 29/1, főként 62–63, n° 85 és 86, n° 119.

⁴¹ SZERÉMI (=ODESCALCHI Artúr): *A gróf Draskovich-család levéltárában talált XVII-ik századbeli feljegyzés*, in: TT, 1890, 370–377: 370. Vö. PAYR 1924, 192. – A Töttösi Gábor által készített sírfelirat-tervezet szerint viszont halálakor, 1625-ben 54 éves volt, tehát 1571-ben született volna (ADATTÁR 29/1, 337, n° 359). Más halotti versek (Theodor Vogel hodászi lelkészé és egy névtelené) szerint viszont 1569-ben született és halálakor 56 éves volt (MOL, P 1313, Kéziratok, 267. cs., 4. cím, ff. 13–14).

Pomagaics Mihály mester.⁴² Ferenc is tudós nevelő keze alá került: kilenc évesen, 1582-ben már Beythe András, a németújvári iskola rektora volt a praeceptor, ⁴³ és úgy látszik, hogy egy ideig ő is szolgált nemesi apródként II. Rudolf udvarában.⁴⁴ Ez a szolgálat azonban valószínűleg nem tartott sokáig és az ismert források nem utalnak arra, hogy Batthyány Ferenc bármikor is apja franciaországi tartózkodásához hasonló utazást tett volna.

Igaz, hogy akkoriban már Batthyány Boldizsár sem szívesen mozdult ki birtokairól. Nagynénje Svetkovics Katalin írta neki 1567-ben, hogy „Bizony én az udvarban [Bécsben] is hallottam, hogy kegyelmed nem örömet marad az udvarnál! Mikor ott fent vagyon is, hamar elkövetkezik és hazasiet. [...] Kegyelmedhöz való anyai szerelmemből írom ezt. Nem akarom, hogy azt mondanák, hogy az Batthyány urak csak otthon ülnek.”⁴⁵ Úgy látszik azonban, hogy Batthyány Boldizsár továbbra is vonakodott Bécsbe menni, inkább Németújvárat tette a későhumanista tudományosság európai híru fellegrárává. Ágenseivel oda hordatta az újabb európai könyvtermés javát és olyan tudósokat látott vendégül, mint az európai híru botanikust, Carolus Clusiust (Charles de L'Écluse), valamint alkímiával foglalkozó ismerőseit, Elias Corvinust, Felizian Herberstein grófot, Joannes Homelius és Nicolaus Pistalocius (Pistalozzi) doktorokat.⁴⁶ 1582-ben Joannes Manlius Laibachból távozni kényszerülő, protestáns elkötelezettségű nyomdája is Németújváron kapott menedéket, ahol megszakításokkal 1597-ig működött.⁴⁷ Az ott nyomtatott könyvek közül többet is — mint például Beythe István németújvári magyar prédikátor 1582-ben kiadott katekizmusát — az iskoláskorú „Nagyságos ifjúnak Bathani Ferencnek” ajánlottak.⁴⁸

Batthyány Boldizsár udvara azonban mindezek mellett „Mars oskolajaként” is szolgált. Ő maga is katonáskodó ember volt (1568-ban há-

⁴² ADATTÁR 11, 395–396. – Melanchton tankönyveinek eltejedtségére: PAYR 1924, 868–869.

⁴³ „Andreae Beythe & fratrum christianorum 1582, praeceptoris Magn. Francisci de Batthyán” (possessorbejegyzés): FkG B, 2/179. Vö. MAGYAR 1976, 115, 116.

⁴⁴ WISSGRILL, I, 312.

⁴⁵ TAKÁTS 1917, 43. TAKÁTS 1982, 144. A két helyen a közölt szöveg és a dátum (1567 és 1569) is eltérő. Ld. még: PÉTER Katalin, in: MoT, III, 562.

⁴⁶ A németújvári szellemi központról: ADATTÁR 11, 399–433; BARLAY 1977/1. BARLAY 1977/2. BARLAY 1979. BARLAY 1986, 202–208; KATONA 1979, 80–86; PÉTER 1985, 156–157; PÉTER Katalin, in: MoT, III, 575–576. Ld. még: a 4. fejezetet.

⁴⁷ RMNy, 516–812 passim.

⁴⁸ RMNy, 516, 518, 555.

rom hónapig a dunántúli főkapitányságot is viselte⁴⁹), de méginkább azzá vált Batthyány Ferenc, aki 1593-tól végigharcolta a tizenöt éves háború csatáit. 1594-ben például Balassi Bálinttal együtt küzdött Esztergom alatt, 1601-ben pedig a Kanizsa felmentésére küldött seregben nagybátyjával, Zrínyi Györggyel együtt ők sürgették legjobban a vár megsegítését.⁵⁰ Erdemei révén 1601/1602-ben körmendi főkapitány lett, 1604–1609 között pedig a dunántúli kerületi főkapitány tisztét viselte.⁵¹

A fent említettek közül mind Zrínyi Györgynek, mind Balassinak fontos szerepe volt Batthyány életében. Nagybátyja volt az, aki Batthyány Boldizsár halála után apai barátja, segítője és tanácsadója lett Batthyány Ferencnek, főként a hadi dolgok terén, de a török muzsika kedvelésében is osztoztak egymással.⁵² Ami az egyéb szórakozásokat illeti, Batthyány Ferenc híres táncos volt és a szép versekben is örömet lelte. Így került kapcsolatba Balassi Bálinttal is, akit úgy látszik, hogy anyagilag is támogatott. „Ha N[agyságo]d az gyűrőt Fulviának megküldené, bizony oly verseket küldhetnék, hogy az Stalmaszter leányának (ha értené ám) megímelyednék az gyomra belé miatta!” — írta például a költő 1593-ban Batthyáynak,⁵³ föltehetően arra célozva, hogy a címzett ekkoriban talán Albrecht Fürstenberg udvari főistálló-mester lányát szándékozott feleségül kérni magának.⁵⁴ Ez a terv ugyan nem jutott el a megvalósulásig, azonban Balassi verseinek — nem a gyomorémelyítőknél — Batthyány Ferenc jó hasznát vette tíz évvel később, amikor Lobkovicz Poppel László akkor tizennyolc év körüli legkisebb lányának, Évának kezdett udvarolni.

⁴⁹ PÁLFFY 1997, 269. TAKÁTS 1917, 39.

⁵⁰ TAKÁTS 1917, 55, 67–68.

⁵¹ VerzFB, 2. PÁLFFY 1997, 269, 280. TAKÁTS 1917, 68, 101.

⁵² TAKÁTS 1915–1917, I, 429–432. TAKÁTS 1917, 48–51. Vö. MZt, II, 453–454.

⁵³ Balassi Bálint levele B. Ferencnek, Pozsony, 1593. márc. 21.: BALASSI Bálint: *Összes művei*, I. S. a. rend. ECKHARDT Sándor. Bp., 1951, 397, n° 48. Vö. TAKÁTS 1917, 52; ECKHARDT 1943b, 33.

⁵⁴ WURZBACH, V, 16. FELLNER–KRETSCHMAYER, I/1, 279. — A „Stalmaszter leánya” biztosan nem az ekkor kb. tíz éves P. É. volt, mint azt Eckhardt és Szilasi vélte, hiszen az ő apja nem volt istálló-mester (BALASSI: *i. m.*, 397; SZILASI 1989, 5.

Lobkovicz Poppel Éva

A Lobkoviczok népes nemzetsége a cseh főnemesség egyik legelőkelőbbjének számított, katolikus ága 1624-ben — a Habsburg-birodalomban az elsőek között — kapott hercegi rangot.⁵⁵ A család Poppel-ágának az az evangélikus ágazata viszont, amelyhez Éva tartozott, a XVI. században főként a II. Rudolf császár által 1594-ben felségárulás vádjával bebörtönzött György cseh udvarmester révén vált híressé.⁵⁶ György öccse, Éva apja, Lobkovicz Poppel László még 1565-ben magyarországi lányt vett feleségül, Salm Magdolnát, aki anyjától, Széchy Margittól jelentős magyarországi birtokokat is örökölt.⁵⁷ Ezek közül a legfontosabbak: a dobra-rakicsányi uradalom, a kemenesaljai birtokok (köztük Győrvár) és a zálogként birtokolt szentgotthárdi apátsági birtok Vas megye déli részén, szinte egy tagban feküdtek. Ezenfelül a Poppel család a Széchyekkel megosztva birtokolta Muraszombatot és Felsőlendvát.⁵⁸ Poppel László családja tehát az 1590-es évektől az év egy részét — a háborús viszonyok ellenére is — Magyarországon töltötte és közeli kapcsolatba került az itteni, főként dunántúli főrendű családokkal.

A Lobkovicz Poppel családban levelezésük tanúsága szerint főként a német és a cseh nyelvet beszélték,⁵⁹ ám Poppel Éva magyarul is tökéletesen megtanult. Batthyány Ferenc és jövődő felesége főként németül leveleztek, de Batthyány leveleiben bőven voltak magyar mondatok és — többek között Balassi Bálinttól kölcsönzött — versrészletek.⁶⁰

Az érzelmi indítékok mellett azonban a házasság létrejöttében anyagi megfontolások is szerepet játszhattak. A Poppel család magyarországi birtokai ugyanis remekül illeszkedtek a szomszédos Batthyány-birtokokhoz és — anyai hozománybirtokok lévén — a lányok is örökösei közé számítottak. Az anyagiak figyelembevételében azonban nincsen semmi szokatlan: a korban az főnemesség tagjai általában „észházasságo-

⁵⁵ EVANS 1979, 205.

⁵⁶ TAKÁTS 1917, 12–14. NÉMETH S. Katalin: *Felségárulás II. Rudolf udvarában, Ismeretlen német színjáték 1594-ből*, in: Lymbus, 5(1994), 21–33. A politikai pamflet Györgyöt mint cseh és Lászlót mint magyar királyt mutatja be.

⁵⁷ TAKÁTS 1917, 7–9.

⁵⁸ BLRep, 5, 12–13. BARTA 1981, 91.

⁵⁹ Pl. Lobkovicz Poppel László cseh levelei lányának, P. É.-nak: MOL, P 1314, n° 29766–29768. Lobkovicz Poppel Lászlóné Salm Magdolna német és cseh levelei lányának: MOL, P 1314, n° 38136–38143.

⁶⁰ TAKÁTS 1917, 67–77. ECKHARDT 1943b, 26–48.

kat” kötöttek, ami azt jelentette, hogy bár anyagi érdekeiket messzemenőig figyelembe vették, de a felek mégis őszinte szerelemmel szerették egymást. Így történt Batthyány Ferenc és Poppel Éva esetében is, akik 1607. július 16-án Dobrán tartották lakodalmukat.⁶¹ A vőlegény ekkor 34 éves volt, dunántúli kerületi főkapitány és apai örökségén kívül 1604 óta magáénak mondhatta az Illésházy-perben gyanúba kevert és letartóztatott Joó János személynök körmendi uradalmát is, amelyet 45 ezer tallérért vett zálogként, majd 1606-ban szerzett rá királyi adománylevelet.⁶²

A fiatalasszony, Poppel Éva — bár pontos életkorát nem ismerjük — férjénél jóval fiatalabb lehetett, de határozottsága, akarata, tettereje, szervezési képességei és gyakorlati ügyessége révén hamarosan a Batthyány-udvar képének és életének legfontosabb alakítójává vált. Udvara hamarosan a magyar és osztrák családok számára egyaránt a nemesi lányok nevelkedésének egyik népszerűbb helyévé vált. Poppel Éva alatt ismerkedett meg egy nemesasszony teendőivel például Révay Péter koronaőr lánya, Judit (aki később Nádasdy Pál, majd Forgách Ádám felesége lett), vagy a Dietrichstein, Mansfeld és Lamberg kisasszonyok.⁶³ Sok leányasszony került ki az Ausztriából és Stájerországból emigrációba kényszerített protestáns családok tagjaiból.⁶⁴

Lobkovicz Poppel Éva a főnemesi asszonyok szinte minden tevékenységi körében tökéletességre törekedett. Híresek voltak az udvarlányai keze alól kikerülő munkák, gazdag patikájából gyakran kértek orvosságokat. Határozott tetteivel és véleményével azonban nem mindig vívott ki rokonszenvet környezetében. A legfájóbb ellentétet azonban Poppel Éva saját családjában tapasztalhatta meg, határozottságát és tettekézségét öröklő fia, Batthány Ádám részéről, amikor az elérte a felnőttkort.

⁶¹ ADATTÁR 29/1, 158–159, n° 202. SZERÉMI (=ODESCALCHI Artúr): *i. m.*, 377. Vö. VerzFB, 2; TAKÁTS 1917, 77.

⁶² TAKÁTS 1917, 69. TÓTH I. GY. 1992, 17–19. TÓTH I. GY. 1994, 115–116.

⁶³ TAKÁTS 1917, 90–91.

⁶⁴ PAYR 1924, 246.

2. Neveltetés

Batthyány II. Ferenc és Lobkovicz Poppel Éva első gyermeke, Boldizsár 1608. április 22-én született és apai nagyapja után a Boldizsár nevet kapta. Két évre rá, 1610. február 14-én született testvére, Ádám, aki viszont anyai ágról kapta a nevét, hiszen Lobkovicz Poppel Éva bátyját hívták így, aki 1605-től Batthyány Ferenc udvarában szolgált és 1607-ben ölték meg Bánffy Kristóf katonái.⁶⁵

1610-ben a Batthyány-fiúk nagyszülei közül ekkor már csak apai nagyanyjuk, Zrínyi Dorica élt, aki a „kis legényeknek” maga varrott ruhákat, ingecskéket, valamint körtét, cseresznyét, uborkát küldözgetett.⁶⁶ 1610 decemberében apjuk is (fölkötően újévi) ajándékokat küldött fiainak Pozsonyból. „Nagy ládát küldök.” — írta december 3-án — „szöveteket, viaszgyartyát, damasztot, búcsúfiát, gyermekjátékokat Bódiskónak és Ádámkónak”. Hat nappal később azt írta feleségének: „Buza Mihály meghozta kedves leveledet. Megértettem belőle, hogy Bódiskó fiam azt kívánja, hogy nadrágot és egyéb dolgot vásároljak neki.”⁶⁷ A hétéves Ádám mellé játszótárs is került, méghozzá úgy látszik német anyanyelvű. 1617-ben Lobkovicz Poppel Évának arról írt nővére, Sabina Prágából, hogy késérükre bizonyos Eszter asszony szívesen elküldi Adamko nevű fiát „mit dem herrn Blakowiczen”, nemcsak azért, hogy a jezsuiták kezéből megszabaduljon és az igaz, tiszta (tehát evangélikus) vallásban nevelkedjen, hanem azért is mert Poppel Évában feltétlen bizalma van.⁶⁸ Ez a tény is jól mutatja a Batthyány-udvar kétnyelvűségét és azt, hogy ennek fenntartására a gyerekek nevelésekor tudatosan törekedtek.

⁶⁵ TAKÁTS 1917, 69, 73. WURZBACH, XV, 314 szerint viszont 1608-ban halt meg.

⁶⁶ TAKÁTS 1982, 175.

⁶⁷ B. Ferenc levelei P. É.-nak, Pozsony, 1610. dec. 3. és 9.: TAKÁTS 1917, 79. Vö. PÉTER 1996, 34, 38. — Az újévi ajándékozásról: RADVÁNSZKY 1986, I, 161.

⁶⁸ ADATTÁR 29/1, 208–209, n° 240. Vö. PÉTER 1996, 39.

Síralmas idők

A nyugalmas idők után az 1620-as évek több szomorúságot, mint örömet hoztak a Batthyány családra, mindenekelőtt azzal, hogy a birtokokat kellemetlen háborúskodás pusztította. Batthyány Ferenc ugyanis, aki Bocskay mozgalma idején is megmaradt a császár pártján, Bethlen Gábor első támadása idején — többek között felesége rábeszélésére — 1620 októberében a koronázottal szemben a választott magyar király pártjára állt. Bethlennel 1620. október 7-én Rohoncon személyesen is találkozott. Megbeszélésük eredményeképpen Bethlen Batthyányt dunántúli területi főkapitánnyá és egyben „commissarius plenipotentarius”-ává nevezte ki.⁶⁹ Ennek azonban az lett a következménye, hogy a következő hónapokban öt nagyobb vára közül Batthyány Ferenc egy időre hármat is elveszített: a szlavóniai Gerebent Frangepán Miklós horvát bán foglalta el 1621. február 9-én,⁷⁰ Rohoncot és Körmentet pedig a Rambaldo Collalto és Esterházy Miklós vezetésével a Dunántúlra betörő császári hadsereg rabolta ki május végén, illetve június elején.⁷¹ Ekkor azonban Collaltónak vissza kellett vonulnia, részben Batthyány katonáinak zaklatásai miatt, de főként azért, mert az észak-magyarországi főhadszíntéren bekövetkezett fordulat miatt oda rendelték erősítésül.⁷² Így aztán Batthyány Ferenc csapatai — ő maga ki sem mozdult Németújvárból — 1621 augusztus végére mind Körmentet, mind Rohoncot visszafoglalták,⁷³ sőt egy kalandos akcióval 1622. február 8-án Gerebent is.⁷⁴

1621 nyarán még javában folytak a harcok, amikor június 28-án az esztergomi érsek, Pázmány Péter levélben fordult Batthyány Ferenchez. Figyelmeztette, hogy az ország megmaradásának egyetlen útja a „Coronas kiralyunkhoz” való hűség és fölajánlotta segítségét, „hogy kegyelmed ő felsége gratiajában fogattassék”.⁷⁵ Batthyány Ferenc, akinek birtokain

⁶⁹ PETHŐ 1753, 190. ANGYAL Dávid, in: MNT, VI, 1898, 286. NAGY 1969, 236. Thurzó Imre levele Czobor Erzsébetnek, 1620. okt. 11.: KUBINYI Miklós: *Bethlenfalvi gróf Thurzó Imre 1598–1621*. Bp., 1888 (MTÉ), 97.

⁷⁰ PETHŐ 1753, 193. TAKÁTS 1917, 105.

⁷¹ PETHŐ 1753, 194. GINDELY, Anton: *Geschichte des dreißigjährigen Krieges*, IV, Prag, 1880, 259. ANGYAL Dávid, in: MNT, VI, 312. VESZPRÉMY László–KELENIK József–HERMANN Róbert–BENCZE László: *Körment a hadtörténelemben*. Körment, 1992 (Körmenti Füzetek), 58–59. TÓTH I. Gy. 1994, 101–102.

⁷² NAGY 1969, 282.

⁷³ PETHŐ 1753, 194. ANGYAL Dávid, in: MNT, VI, 312. NAGY 1969, 301.

⁷⁴ PETHŐ 1753, 199.

⁷⁵ Pázmány Péter levele B. Ferencnek, Bécs, 1621. júl. 28.: IVÁNYI 1943, 6, 22–23.

falvak egész sora égett le vagy pusztult el a harcok közben,⁷⁶ élt is ezzel a lehetőséggel. Egy év múlva, az 1622. évi országgyűlésen már Thurzó Szaniszló, Esterházy Miklós és Erdődy Tamás mellett a király által ajánlott négy nádorjelölt egyike volt⁷⁷ és 1623-ban, Bethlen második támadásakor is semleges maradt.

A béke újbóli beköszöntése mellett azonban ezek az évek is gyászt hoztak Batthyány család számára. A két fiú, Boldizsár és Ádám mellé az 1610-es években sorban lányok születtek a családba: Magdolna, Erzsébet, Borbála és végül Dorottya, aki azonban 1620-ban Szalónakon „mihelien lett, azon szem pillantásba[n] megholt kereszteletlen”.⁷⁸ „Sajnos a kereszténység is olyan siralmas és amellet kegyetlen és rettenetes időbe érkezett, hogy éppen azt kellene különös nagy csodának tartani, hogy egy jámbor anya még egy élő gyermeket hoz világra” — vigasztalta Lobkovicz Poppel Évát Elias Ursinus hernalsi evangélikus prédikátor.⁷⁹ És valóban, nem Dorottya maradt a család egyetlen elhunyt gyermeke. 1622. július 23-án, Dobrán, tizennégy éves korában meghalt a legidősebb fiú, Batthyány Boldizsár is,⁸⁰ aki valószínűleg szülei kedvence lehetett. Mély gyászukat jól érzékelteti az a hosszú, majdnem másfél évig tartó előkészület, ahogyan a temetés előkészítették. A temetésre csak 1623 legvégén került sor. A holttestet Dobrán, a várban ravatalozták föl december 29-én, onnan indult a temetési menet Németújvárra, ahol az év utolsó napján helyezték el a városi templomban. A két helyszínen több beszéd és gyászvers is elhangzott.⁸¹

Boldizsár temetésekor Poppel Éva már következő gyereke születését várta, amelynek az ideje 1624 januárjában érkezett el. A kisfiú a Gábor nevet kapta,⁸² de sajnos nem érte meg az év végét sem: 1624. december

⁷⁶ ZIMÁNYI 1968, 21.

⁷⁷ MNT, VI, 341. TOLDY Ferenc: *Esterházy Miklós élete*, in: ESTERHÁZY Miklós Munkái. Szerk. Toldy Ferenc, Pest, 1852, xxii.

⁷⁸ P. É. levele B. Á.-nak, Dobra, 1638. máj. 8.: KINCSES 1993, 186, n° 50.

⁷⁹ Elias Ursinus levele P. É.-nak, Bécs, 1620. máj. 10.: ADATTÁR 29/1, 238, n° 264.

⁸⁰ FkG B, 3/225 (főljegyzés a kötet kötésének belsején). Vö. MAGYAR 1976, 101. Ld. még: PAULIK, f. 55r.

⁸¹ „Leuch: und trostpredigt Wie solche, bey dem hochangesehenen Conduct deß [...] Jungen herms herrn Balthasaris christsee: gedechtnis [...] Von Melchiore Aufschlächer”: MOL, P 1320, 1/c. cs., ff. 1–29. ADATTÁR 29/1, 287, Nr. 320.

⁸² Thurzó Szaniszló levele B. Ferencnek, Bécs, 1624. febr. 29.: TAKÁTS 1917, 111.

27-én meghalt.⁸³ A „kereszténység siralmas ideje” azonban még korántsem ért véget. 1625 szeptember 13-án reggel hat óra tájban ugyanis szalónaki várában meghalt maga Batthyány Ferenc is, aki ekkor 56 éves volt. Végtisztessége méltó volt a dunántúli protestáns egyházak egyik legnagyobb és — ezt akkor még nem tudhatták, legfeljebb sejtették — egyik utolsó főúri patrónusához. Halálának harmadik napjától egészen a temetésig, tehát másfél hónapon keresztül a szalónaki palotában az esti imádság idején egy-egy szentírási részletet olvastak és magyaráztak a helyi magyar prédikátorok. (Eleinte főként különböző zsoltárok voltak a bibliamagyarázat témái, majd sorban egymás után Jób könyvének első 27 fejezete.) November 1-én azután elindult a temetési menet Németújvárra, ahol másnap került sor magára a temetésre.⁸⁴ A szertartás alkalmával összesen 20 magyar, 17 német és 5 horvát prédikátor hirdette az ígét, reformátusok és evangélikusok egyaránt.⁸⁵

Evangelikus fordulat

Batthyány Ferenc temetése után néhány héttel, 1625. november 19-én, a soproni országgyűlésen Poppel Éva bemutatta a királynak fiát, a Batthyány család immár egyetlen férfitagját. Az eseményen jelenlévő Carlo Carafa pápai nuncius szerint Batthyány Ádám ekkor 18–20 éves lehetett, kevésbé tekintélyes megjelenése pedig éles elmét és okosságot árult el.⁸⁶ A valóságban Batthyány Ádám ekkor még tizenhatodik évét sem töltötte be, de a magyar jog szerint már így is törvényes korban volt: néhány hónap múltán, tizenhat évesen már adósságokról és zálogokról, két év múlva ingóságairól rendelkezhetett, végül nyolc év múlva, 24 évesen érte el a nagykorúságot, amikor teljesen átvehette birtokainak irányítását.⁸⁷ Ez a nyolc év, a felnőtté válás éve, amely minden fiatalember számára

⁸³ B. Ferenc levélfogalmazványai, Németújvár, 1625. jan. 10.: MOL, P 1314, 4518, 4525, 4532; MOL, P 1313, Major., Lad. 35, N° 46. Vö. KINCSES 1993, 27. Ld. még: FkG B, 3/225 (főljegyzés a kötet kötésének belsején). Vö. MAGYAR 1976, 101.

⁸⁴ Kanizsai Pálfi jkv.: MPÉtA, IX, 80. PETHŐ 1753, 203. PAULIK, f. 54r. ADATTÁR 29/1, 325–326, n° 357.

⁸⁵ „Series materiarum [...] in funere domini Francisci Battanyi etc.”: ADATTÁR 29/1, 322–337, n° 357. Másodpéldánya: MOL, P 1320, 1/b. cs., ff. 28–31. Vö. VÉGHÉLY, f. 24r.

⁸⁶ GALLA 1940, 72.

⁸⁷ WERBÓCZY, pars I, tit. 111. Vö. HOLUB József: *Az életkor szerepe középkori jogunkban és az „időlátott levelek”*, in: Sz, 55(1921), 32–76, 212–235.

nagyon fontos időszak, különösen jelentős változásokat hozott Batthyány Ádám és az őt körülvevő nem kicsiny környezet: az udvar, a família és az uradalmak életében, szellemi, gazdasági és társadalmi téren egyaránt.

Szellemi téren a legfontosabb változást Batthyány Ferenc halála után az jelentette, hogy míg addig az udvarban a reformátusok voltak az irányadók, ezután az evangélikusok kerültek előtérbe. Batthyány Ferenc birtokain ugyanis az evangélikus lelkészek is a református püspök alá tartoztak, aki mindig a Batthyány család birtokközpontjainak lelkészei közül került ki: Beythe István (1585–1612) és Kanizsai Pálfi János (1629–1641) németújvári, Pathai István (1612–1628) pedig szalónaki prédikátor volt püspökké választásakor. A reformátusok irányította vegyes protestáns egyházszervezetben élő két felekezet nem mindig élt békességben egymással, de az evangélikusok nem léphettek föl a patrónus támogatását élvező püspökök ellen: legfeljebb azzal tiltakozhattak, hogy ritkábban látogatták az egyházkerületi zsinatokat.⁸⁸

Mindez megváltozott azzal, hogy az evangélikus özvegy lett az egyházak patrónusa. A fordulatot jelezte, hogy Poppel Éva már a férje halála utáni hetekben, 1625. október 10-én udvari prédikátorrá nevezte ki a lutheránus Johannes Kühn máriafalvi lelkészt, aki Batthyány Ferenc temetésén — minden bizonnyal nem csekély feltűnést keltve — már mint „nuper Minister Ecclesiae Marstorfiensis [Mariasdorfiensis] et jam Concionator Aulicus” szerepelt az ígét hirdetők között.⁸⁹

A reformátusok helyzetét ráadásul az is rontotta, hogy a számukra legfontosabbnak számító németújvári prédikatori állás 1624. március 14-től, Beythe Imre halála óta⁹⁰ nem volt betöltve, mivel a szóba került személyek közül Szentgyörgyi János mezölaki lelkésszel Batthyány Ferenc nem volt megelégedve, mert „Nemetországban nem tanult”⁹¹, Kanizsai Mihály nagyszombati lelkészt pedig városa nem engedte el.⁹² Ventei Jakab iskolamester ebben az időben például azért akart elmenni Németújvárról, „mert nincz praedicatorunk kitwl enis neha tanulgatnek [...] az Istennek igeie nem hirdettetik kösztwnk.”⁹³ Igaz, hogy Batthyány Ferenc még 1625. július 1-én, a dunántúli reformátusok Németújváron tartott kerületi zsiná-

⁸⁸ PAYR 1924, 194. KOVÁCS J. L. 1975, 13.

⁸⁹ ADATTÁR 29/1, 327, n° 357. A kinevezés időpontját onnét tudjuk, hogy Kühn egy levele szerint 1626. jún. 10-én pontosan háromnegyed éve szolgált: PRICKLER 1999, 71.

⁹⁰ Kanizsai Pálfi jkv.: MPÉtA, IX, 58, 93.

⁹¹ ADATTÁR 29/1, 302–304, n° 337–339.

⁹² ADATTÁR 29/1, 306, n° 341. 311–314, n° 346–348.

⁹³ Ventei Jakab levele B. Ferenchez, é. n.: ADATTÁR 29/1, 338, n° 361.

tán személyesen, „viva voce” hívta meg a Heidelbergben tanult Kanizsai Pálfi János pápai lelkészt Németújvárra,⁹⁴ és ezt a meghívást Poppel Éva sem vonta vissza. Az ügy azonban még hónapokig halasztódott. A hivatalos meghívót Poppel Éva csupán 1626. január 5-én küldte meg Pápára, majd miután Pathai István püspök és az egyházkerület esperesei beleegyeztek az áthelyezésbe, Kanizsai Pálfi János április 9-én érkezett Németújvárra, ahol aznap, nagycsütörtökön tartotta első prédikációját.⁹⁵

A Batthyány-birtokokon megüresedett más lelkési helyekre azonban Poppel Éva igyekezett a reformátusok helyett evangélikusokat behelyezni. Volt, ahol nem járt sikerrel, mint például Körmenden, ahol a zömében hajdúkból álló lakosság tiltakozásával találkozott. „Új sectát ne adjon közinkbe” — írták Poppel Évának 1627-ben.⁹⁶ A muraközi Torniscsán viszont, amikor 1631-ben meghalt a református lelkész, Poppel Éva a gyülekezetet evangélikus lelkészre bízta és így — panaszolta Kanizsai Pálfi János — „az egész sziget [a Muraköz] a pápistákra és az ubiquitáriusokra [evangélikusokra] szállt.”⁹⁷

Mindezen kísérletek ellenére a Batthyány birtokok lelkészei túlnyomórészt reformátusok maradtak és Poppel Éva kénytelen volt velük is jó kapcsolatokat ápolni. Kanizsai Pálfi János például, akit 1629-ben püspökké is választottak, két könyvét is az úrnőnek ajánlotta (n° P 6, 10) miközben éles vitát folytatott az evangélikus Zvonarics Istvánnal,⁹⁸ akit Poppel Éva szintén támogatott (n° P 8). A református többség miatt megvalósíthatatlannak bizonyult Poppel Évának az a szándéka is, amellyel egyházai függőségét szeretne volna megváltoztatni. „A nagyságos asszony szájából gyakran lehetett hallani, hogy az ő fennhatósága alatt levő lelkipásztorok a sárvári [evangélikus] püspöktől függenek és annak a zsinatát látogassák.” — panaszolták 1629 januárjában a dunántúli református egy-

⁹⁴ „In hac synodo Spectabilis ac Magnifici Domini Francisci de Batthyan in arce, vocationem in ecclesiam Nemet Ujvariensem, in locum Venerabili Domini Emerici Beythe demortui, coram viva voce, praesente Venerabili Domino superintendente, obtulit Joanni Paulidi Canisaeo ecclesiae Papensi ministro et seniori”: Kanizsai Pálfi jkv.: MPEtA, IX, 79. Vö. THURY 1908, 243. MAKÁR 1961, 21.

⁹⁵ Kanizsai Pálfi jkv.: MPEtA, IX, 82–83. Vö. THURY 1908, 243–244; MAKÁR 1961, 21–22.

⁹⁶ TÓTH I. Gy. 1994, 141.

⁹⁷ „mea ipsi patrona patrocinate, ipsumque eo promovente, pastor ubiquitarius occupavit, et sic tota illa insula papistis cessit et ubiquitarius”: Kanizsai Pálfi János levele Pathay Istvánnak Németújvár, 1631. máj. 16. után: MPEtA, III, 72. Vö. THURY 1908, 209; PAYR 1924, 423.

⁹⁸ Kanizsai és Zvonarics hitvitája: RMNy, 1316, 1326.

házközség esperesei Németújváron tartott tanácskozásukon.⁹⁹ Ekkorra azonban a nagyszombat már lemondott az elszakadás gondolatáról, mivel feltehetőleg fontosabbnak tartotta birtokai egyházszervezeti egységét és a békességet, mint az evangélikusok esetleges önállósulását. 1627-ben már ő parancsolta meg az elszakadást fontolgató evangélikus lelkészeknek, hogy legyenek jelen a reformátusok körmezői zsinatán.¹⁰⁰

A Batthyány-birtokok lelkészársadalmának református vezetőit Poppel Éva úgy próbálta ellensúlyozni, hogy — a család addigi gyakorlattal szemben — udvarában is alkalmazott prédikátort, még hozzá evangélikust. Ugyan a korábbi németújvári, rohonci vagy szalónaki magyar református prédikátorokat is udvari lelkésznek nevezték, de ehhez mindig azt is hozzáfűzték, hogy melyik település prédikátoráról van szó.¹⁰¹ Ők ugyanis elsősorban saját gyülekezetükben szolgáltak, az udvarban csak másodsorban, akkor, amikor a földesúr éppen városukban tartózkodott. (Igaz viszont, hogy fizetésük derekát nem a hívektől, hanem az uradalomtól kapták.¹⁰²) Poppel Éva 1625 utáni evangélikus udvari lelkészei viszont kizárólag az udvarban működtek. Az első közülük a már említett Johannes Kühn volt, majd őt követte a katolikus kanonokból áttért Serényi György.

Johannes Kühn a Königsberg család által birtokolt borostyánkői uradalomhoz tartozó Máriafalván volt prédikátor, majd 1625. október 10-től Poppel Éva udvari lelkésze lett.¹⁰³ Miután azonban járandóságának kifizetése többszöri kérése ellenére is késlekedett, Kühn — Poppel Évának írott levele szerint — úgy érezte, hogy az úrnő nem elégedett vele, és ezek következtében másfél évi szolgálat után 1627. április 17-én elhagyta a Batthyány-udvart.¹⁰⁴

Utódja, Serényi György az erdélyi Tordán született.¹⁰⁵ Talán rokonságban állhatott azzal a Serényi Ferencel, aki 1606-ban szállást adott ott egy beteg jezsuitának.¹⁰⁶ 1614-

⁹⁹ THURY 1908, 223. PAYR 1924, 194. Vö. MAGYAR 1976, 130.

¹⁰⁰ MPetA, IX, 98. Vö. PAYR 1924, 195.

¹⁰¹ A Kanizsai Pálfi jkv. például Pathai Istvánt („Stephanus Pathaynus, aulicus tunc temporis [...] Francisci de Batthyány concionator in Szalónok”: MPetA, VII, 115; vö. PAYR 1924, 213) és Beythe Imrét is udvari lelkésznek titulálta („Francisci de Batthyány aulicus concionator in Nemet Ujvar, eiusdemque districtus ecclesiarum senior”: MPetA, IX, 58).

¹⁰² Ld. például Bejthe Imre konvencióját, 1612. aug. 15.: ADATTÁR 29/1, 161.

¹⁰³ ADATTÁR 29/1, 327, n° 357. PRICKLER 1999, 71.

¹⁰⁴ PRICKLER 1999, 71–72.

¹⁰⁵ „Ego Georgius Serény Torda Transylvanus”: PAYR 1910, 66. Vö. PAYR 1924, 112; FIEDLER 1959, 135; PRICKLER 1999, 83.

¹⁰⁶ *Jezsuita okmánytár, I: Erdélyt és Magyarországot érintő iratok 1601–1606*. S. a. rend. BALÁZS Mihály, KRUPPA Tamás, LÁZÁR István Dávid, LUKÁCS László, Szeged, 1995, I/2, 599, 610 (ADATTÁR, 34).

ben Szombathelyen volt katolikus plébános és egyben vasvári kanonok.¹⁰⁷ Pár éven belül azonban elhagyta a katolikus hitet és 1620-ban már Légradon volt evangélikus lelkész.¹⁰⁸ 1629-ben egy könyvbejegyzésben Batthyány Ádám udvari prédikátorának vallotta magát (a könyvet egyébként a Batthyány-könyvtárból kapta),¹⁰⁹ máskor pedig mint „concionator aulae Bottyanianae” szerepelt.¹¹⁰ Úgy látszik tehát, hogy egyaránt volt Poppel Éva és Batthyány Ádám lelkésze. 1631-ben hagyta el a Batthyány-udvart és a Sopron megyei Kövesden lett lelkész. 1631. április 6-án Kis Bertalan püspök egyházlátogatásakor kövesdi hívei így nyilatkoztak róla: „mindenekben az evangéliom szerint, és amint a mi régi egyházi embereink tanították, a szerint oktat bennünket.”¹¹¹ 1634-ben az egyházkerület határozatából Kövesdről Nagycenkre költözött. Még ugyabban az évben Újkéren lett lelkész, viszont 1635-ben már nem őt találjuk ebben a hivatalban.¹¹² 1636-ban Lethenyi Istvánnal és Musay Gergellyel együtt vett részt a fiatal Nádasdy Ferenc *Hűséges intés*-fordításának javításában.¹¹³ Utolsó említése 1638-ból ismert, amikor még mindig az egyházkerület jegyzőjeként említik.¹¹⁴

Az evangélikus lelkészek jelenléte az udvarban szorosan összefüggött azzal, hogy a Batthyány gyerekeket, akiket apjuk még reformátusnak szánt, 1625 után evangélikus hitben nevelték tovább. „Szüleim akarattya szerint eloeszoe Calvinista, es azután Lutheranus voltam” — nyilatkozta később Batthyány Ádám,¹¹⁵ akit Poppel Éva 1626 elején, 16 éves korában Zvonarics György deáknak, az előző évben elhunyt sárvári evangélikus püspök Wittenbergben végzett fiának keze alá adott.

„El kezdet tanussagom”

Az 1625-ben özvegyen maradt negyven év körüli Poppel Évának, aki valószínűleg már akkor elhatározta, hogy a tekintélyes főrendű özvegyasszonyok életét fogja élni, fiával kapcsolatban mindenekelőtt a ne-

¹⁰⁷ DESICS 1929, 320. PAYR 1910, 66. Vö. PAYR 1924, 112.

¹⁰⁸ „olim parochus, et Canonicus Sabariensis, nunc verbi Divini praeco, apud Legradienses”: PAYR 1910, 66. Vö. PAYR 1924, 112, 426.

¹⁰⁹ „Georgii Serenii Con[cionatoris] Aulicj M. D. Adamj de Battjan 1629”: FOX, Ioannes: *Eicasmí, seu meditationes in Sacram Apocalypsin*, Londini, 1587: Soproni Evangélikus Gyülekezet Könyvtára, Lb 99 (könyvbejegyzés).

¹¹⁰ PAYR 1924, 129, 205.

¹¹¹ MPETa VI, 39. Vö. PAYR 1924, 129.

¹¹² PAYR 1924, 112, 129, 142.

¹¹³ Nádasdy Ferenc levele Kis Bertalannak, Keresztúr, 1636. márc. 9.: HAVRAN Dániel: *Irodalomtörténeti adalékok*, in: MKsz, 7(1899), 368–369; PAYR 1910, 211–212. Vö. PAYR 1924, 112. A kézirat nem jelent meg, sorsa ismeretlen. Ld.: RMNy, 1534.

¹¹⁴ MPETa, VII, 78–79.

¹¹⁵ MOL, P 1322, Vall., ff. 200–208. Vö. FAZEKAS 1999, 301.

vettetésről kellett gondoskodnia, hiszen ezt, ő mint özvegy a társadalmi elvárásoknak megfelelően egyedül nem vállalhatta. Az ilyen korú és helyzetű — főként katolikus — főrendű fiúk általában elkerültek a szülői házból, és valamely kollégiumban vagy udvarban tanultak. Poppel Éva azonban fia számára eleinte mégsem ezt a megoldást választotta, hanem 1626 elején a rohonci kastélyt rendezte be Batthyány Ádám önálló lakhelyéül, ahol a tizenhat éve fiút már kicsiny, anyagi értelemben még nem önálló, de saját udvar vette körül, amelynek magját azok az udvari ifjak és inasok alkották, akik már korábban is „az úrfi mellett” szolgáltak. Az udvar legfontosabb tagja azonban a Batthyány Ádám számára kiválasztott nevelő, Zvonarics György volt.

Batthyány Ádámnak talán még testvére, Boldizsár életében, tehát 1622 előtt lehetett nevelője. Lehet, hogy a két fiú tanulása Boldizsár halála és a háborúk miatt szakadt meg. Erről azonban biztosat nem tudunk, csupán az tény, hogy a németújvári várban 1634-ben iskolaház is volt, többek között tizenegy székkal és egy kobozsal.¹¹⁶ Batthyány Ádám számára mindenesetre még Batthyány Ferenc életében nevelőt kerestek. 1625. május 2-án Purgolt Bálint, a család újkeresztény orvosa írta Bécsből, hogy a hesseni követ ajánlásával jelentkezett Pozsonyban az ottani első német prédikátornál, a szintén Hessenből származó Johannes Stumpfnál „egy tudos ember”, aki nevelőnek ajánlkozott Batthyány Ádám számára.¹¹⁷ Ennek az ügynek azonban nem ismert a folytatása. A fiatal főrend csak apja halála után, 1626 elején kapott praeceptort Zvonarics György személyében: ha nem is német származását, de Németországban tanultat.¹¹⁸

¹¹⁶ MOL, P 1322, Lelt., n° 87/b.

¹¹⁷ Purgolt Bálint levele B. Ferencnek, Bécs, 1626. máj. 2. (ugyanott B. Ferenc válaszfogalmazványa): ADATTÁR 29/1, 320, n° 354.

¹¹⁸ Takáts Sándor állította több helyen is, hogy P. É. fiának nevelését „János pápai papra”, tehát Kanizsai Pálfi Jánosra bízta (TAKÁTS 1917, 26, 125). Ezt többen is átvették. pl. Makár János is, (MAKÁR 1961, 21), noha a nevelősködést nem tudta kronológiailag elhelyezni Kanizsai Pálfi János életében. Payr Sándor viszont úgy vélte, hogy Bathány Ferenc csak szeretete volna fia nevelőjévé tenni Kanizsai Pálfit, de ez a terv halála miatt nem valósult meg (PAYR 1924, 193). Azonban nemhogy Kanizsai Pálfi János nevelősködéséről, de még ennek tervéről sem ismerünk semmiféle forrást. – Itt kell megjegyeznünk azt is, hogy Dézsi Lajos egy lábjegyzetében (DÉZSI 1898, 340) forrása megnevezése nélkül említi, hogy Catharinus Dulcis (1540–?) marburgi professzor, Szenci Molnár szállásadója 1610 előtt egy ideig a Thurzó és B. családoknál nevelősködött. Állítását Payr Sándor nemcsak, hogy kritikátlanul átvette, hanem forrásául magát Szenci Molnárt nevezte meg (PAYR 1924, 205, 881). Erről azonban szó sincsen, így Dulcis magyarországi nevelősködését alaptalan föltételezésnek kell tartanunk.

Zvonarics György — vagy ahogy az iratokban gyakran említik: György deák — Zvonarics Mihály sárvári evangélikus prédikátor és dunántúli püspök fia volt. 1620. május 28-án György és testvére, István együtt iratkoztak be a wittenbergi egyetemre Nádasdy Pál alumnusaiként.¹¹⁹ Hazatérve István sárvári iskolamester, majd prédikátor lett, György pedig 1625-ben mint „rector Cseprengiensis” írt köszöntőverset Lethenyei István *Tabella synoptica* című, Csepregen kinyomtatott református-ellenes könyvéhez.¹²⁰ 1626-ban ugyanott ötle is megjelent egy hasonló vitairat *Rövid felelet, mellyben Pecseli Imrenec ... tanácsa meghameséttatic* címmel,¹²¹ amelynek ajánlása 1626 februári kelettel Poppel Évának szólt. 1627. június 9-én apjának posztumusz megjelent postilláskönyve ajánlását mint „Batthyáni Ádám praeceptor” írta alá¹²² és hogy valóban a család szolgálatában állt, azt mutatja, hogy 1633 márciusában kelt konvenciója szerint az előtt már hét esztendő, tehát 1626-tól szolgált.¹²³ Szerepelt azok listáján is, akik 1627. április 27-én Rohoncon fizetségképpen posztót kaptak.¹²⁴ Mint „Battjani Adam Urunk[na]k ü Na[gsy]g[á]nak Praeceptor” írt alá azt a levelet is, amely mellékleteképpen Sopron városának küldtek a postilláskönyvből.¹²⁵

1628-ban azonban már nem praeceptor, hanem udvari familiáris volt. A postilláskönyv második kötetének 1628. július 20-án kelt ajánlásában már mint „Zvonarits György Batthyáni Ádámnak udvari szolgálja” szerepelt¹²⁶ és a különböző összeírások szerint az is maradt haláláig, méghozzá a házi familiárisok között. Készpénzfizetése 1633-tól évente 100, 1635-től 60 forint volt.¹²⁷

Familiárisként 1630-ban Regensburgba Batthyány Ádámot is elkísérte.¹²⁸ 1636. december 1-én Batthyány Ádám Franciscs Péterrel együtt őt küldte Szalónak átvételére,¹²⁹ és ő volt a „Pallotaban vallo gazda” Batthyán Ferenc és Kristóf keresztelőjén is 1636. január 4-én, illetve 1637. május 14-én (utóbbi esetben ismét Franciscs Péterrel együtt).¹³⁰

Az Zvonarics család legjelentősebb jószágá a Répce melléki Hegyfaluban volt — ezt még Nádasdy Ferenc adta a XVI. században Zvonarics Gergely sárvári tiszttartónak.¹³¹ Ez volt Zvonarics György lakhelye, bár szolgálatai fejében a Batthyányaktól a szalónaki uradalomhoz tartozó Velegén is kapott zálogtelket.¹³² Amikor 1640-ben, állítólag török

¹¹⁹ MPEtA, XIV, 119.

¹²⁰ RMNy, 1324.

¹²¹ RMNy, 1354. Vö. n° P 7.

¹²² RMNy, 1380. Vö. n° P 8.

¹²³ MOL, P 1322, Föld. fam., n° 326/b, f. 33.

¹²⁴ MOL, P 1322, Föld. fam., n° 303.

¹²⁵ ADATTÁR 18/1, 473–474.

¹²⁶ RMNy, 1404. Vö. n° P 8.

¹²⁷ MOL, P 1322, Föld. fam., n° 326/b, f. 33. Uo, Instr., n° 70/3.

¹²⁸ ADATTÁR 11, 217, n° 340.

¹²⁹ MOL, P 1322, Instr., n° 42, p. 225; n° 85.

¹³⁰ MOL, P 1322, Föld. fam., n° 369, 383.

¹³¹ HETÉSSY István: A hitújító Zvonarics család birtoklási viszonyai Zvonarics István eddig ismeretlen végrendeletének tükrében. 1973: OSzK Kt, Fol. Hung. 3368, f. 1.

¹³² ZIMÁNYI 1968, 312.

fogságban elhunyt,¹³³ Batthyány Ádám ezt a birtokot visszavette és Zvonarics özvegyének, Kenyeres Borbálának ismerősei útján kellett kérnie Batthyányt, hogy két árva lánya számára fizesse ki a zálogösszeget.¹³⁴

Batthyány Ádám rohonci életét természetesen nem csak, sőt — felnőttkori latintudásának hiányából és írásának iskolázatanságából ítélve — főként nem a tanulás töltötte ki. Igaz, hogy első főnnmaradt, anyjának írott levelében, 1626. március 11-én még erősen fogadkozott: „El kezdet tanussagom felől irhatom azt Na[gysá]godnak, hagi az mennire en tüülem lehet, es vekony elmemnek gijonghe volta engedi, minden napot haszonnal, es tanulsaggal mulatok el, arrul Na[gysá]god semmit se ketelkediek.”¹³⁵ A mentegetődzésből is látszik azonban, hogy nem a tanulás volt a fiatal főúr kedvenc foglalatossága. Anyjának szóló leveleiben inkább lovakról, mentékről, dolmányokról, késekről, hangszerekről és zenészekről volt szó. A legérdekesebb közülük egy 1627. május 13-án írott tréfás levél, amelyben a fiatal Batthyány Ádám — minden bizonnyal Zvonarics György deák hatására — a versfaragással is megpróbálkozott, azzal a céllal, hogy anyjától „onand Uyvarul” halakat kérjen.¹³⁶ Egy másik 1627-ből főnnmaradt, hasonlóan tréfás levelében az anyjától kapott abra-
kot köszönte meg: „az en lovaim ha szolni tudanak hat megh köszönek az szenat de mert hogy ök megh nem tугyak köszöni hat en kepekben megh igyekszem szolgálni mert oly ighen nagy hasznokra volt hogy hisztak egy arasznit”.¹³⁷ Rohoncra tehát a hal és az abrak Poppel Évától érkezett, mivel Batthyány Ádám udvartartása gazdaságilag nem volt önálló.

A tanulás és a lovak mellett a fiatal Batthyány Ádám idejét leginkább a zenehallgatás töltötte ki. Egyszer cimbalmosnak való fát küldött sietve Németújvárra javítani,¹³⁸ máskor pedig arra kérte Poppel Évát, hogy a Dunáninnen „egy olasz hegedötis vene Na[gysá]god mert en igen io hegedöst fogatam az Hegedös Ianos heleben, magyar hegedös, de nem tud az magyar hegedön vonni, hanem az nemet hegedön tudgya csak voni.” 1627. július 14-én is arról tudósította anyját, hogy „holnap palatinus uram

¹³³ HETÉSSY: *i. m.*, f. 2. – Az 1641. szept. 24-i fizetési listán már mint elhunyt szerepelt: MOL, P 1322, Föld. fam., n° 549.

¹³⁴ HETÉSSY: *i. m.*, f. 1–2.

¹³⁵ B. Á. levele P. É.-nak, Rohonc, 1626. márc. 1.: MOL, P 1314, n° 2335.

¹³⁶ B. Á. levele P. É.-nak, Rohonc, 1627. máj. 13.: uo., n° 2340. Vö. TARNÓC Márton: *Batthyány Ádám levele Lobkovitz Poppel Évához*, in: *ItK*, 71(1957), 402–403; *RMKT* XVII/8, 306, n° 109; *KINCSES* 1993, 100–101, n° 6.

¹³⁷ B. Á. levele P. É.-nak, Rohonc, 1627. máj. 8.: MOL, P 1314, n° 2338.

¹³⁸ Uo.

ugy halotok hogy ide akar iöni es inned osztan ugy akar az savanio viszhesz [Tarcára] meni azonis kerem Na[gysa]godat hogy hosztana egy par rész dobót mert io dobos iöt ide es azt akarnam megh probalni ha ioe vagy roszt [...] asszt hallottam hogy Na[gysa]god io Trombitast fogadot igen örömetst halanam fujassa[t] ha iobe enel vagy rosztab”.¹³⁹ A zenészek sorát további nevekkal is kiegészíthetjük a már említett 1627. évi posztójegyzékből: Czigán Mátyás, Czimbolmos, Trombitás Mihály és Uldrik német deák, aki — mivel a zenészek között szerepelt — biztosan azonos azzal a Lantos Ulrikkal, aki már 1598-ban is a Batthyány-udvarban szolgált és egy 1623-as németújvári ordináriumban is szerepelt.¹⁴⁰

A Rohoncra érkező „palatinus uram” nem volt más, mint Esterházy Miklós, tehát ugyanaz, aki hat évvel azelőtt Rambaldo Collaltóval együtt katonasággal tört be a rohonci várba. Ezúttal másféle fogadtatásban részesült: „tegnap Rohoncztól nem is akara elbocsátani Batthyájiné asszonyom [...] és egyébiránt is csufos vendégségben valánk nagy sok dob és trombita között, és tomburás, török énekes, cigány hegedős, korcsomára való czinbolimbosok[!] is bőven voltanak” — írta feleségének az 1627. június 16-i vendégségről,¹⁴¹ amelyre ezek szerint a dobót is elhozták és Poppel Évával együtt a trombitás, meg a többi zenész is eljött.

Az első „controversiák”

A nádor nem véletlenül járhatott Rohoncon. Minden bizonnyal főként Batthyány Ádámra volt kíváncsi, mivel fölismerte azt a lehetőséget, hogy a fiatalembert esetleg saját politikai érdekköréhez kapcsolhatja. Törekvése — csakúgy, mint később más főrendű árvák esetében is¹⁴² — néhány év múlva sikerre vezetett. 1627 nyarán tehát a nádor valószínűleg azt

¹³⁹ B. Á. levele P. É.-nak, Rohonc, 1628. ápr. 14.: uo., n° 2347. B. Á. levele P. É.-nak, Rohonc, 1627. [júl.] 14.: KINCSES 1993, n° 9. Vö. TAKÁTS 1929, 184; SZABOLCSI 1959, I, 114.

¹⁴⁰ KIRÁLY 1995, 134, 138, 149. Ld még: „Az kjnek menj bor Jar Napiaban” [Rohoncon], 1612. okt. 1.: MOL, P 1322, Föld. fam., n° 1098; „Ordináriája az kiknek Németújvárat kenyerék jár”: 1623. márc. 18.: MOL, P 1322, Föld. fam., n° 293.

¹⁴¹ Esterházy Miklós levele Nyáry Krisztinának, Tarcsa, 1627. jún. 17.: MERÉNYI Lajos: *Esterházy Miklós levelei Nyáry Krisztinához, 1624–1639*, in: TT, 1(1900), 16–60, 264–295: 36. Vö. KAMETLER 1961, 161; ÖKT 40, 399; KIRÁLY 1995, 135.

¹⁴² Pl. a Zrínyi testvérek és Nádasdy Ferenc esetében. Ld. PÉTER 1985, 167–173; HORN 1996, 62–64, 81.

tanácsolta Batthyánynénak, hogy a sikertelen otthoni tanulás helyett inkább más udvarokba küldje fiát „látni s hallani”.

Így tehát Ádámot anyja a Dunántúl legtekintélyesebb evangélikus főrendjéhez, Nádasdy Pálhoz küldte szolgálatra. „Hogi k[e]g[yelmeg]d Nadasdi Ura[m] melle bochátotta volt otsem uramat, eö k[e]g[yel]met Bottianij Adam uramat, ig[en] iol chelekette, értésére vagio[n] eo felsegenekis, es igen örömet hallotta” — írta az Esterházy Miklós Poppel Évának szeptember 27-én.¹⁴³ Batthyány azonban nem tartózkodott folyamatosan Nádasdy közelében. Minden bizonnyal megfordult Esterházy Miklósnál is, aki szintén vállalt valamilyen szerepet nevelésében, mivel 1629 májusában a nádor amiatt kérte meg telekesi Török Istvánt egy Batthyány Ádám és Megyery Zsigmond közötti apró nézeteltérés eligazítására, hogy „mi nevelvén ezt az Urfiat, akarmi aprolékos dologh veget nem eöreömet alkalmatlankodnánk velle”.¹⁴⁴ Batthyány tehát láthatta a császári és főként a nádori udvarok szervezett életét. Közelebbről is megismerkedhetett meg a magyar politikai elittel és talán életében először beszélgethetett katolikus papokkal, köztük a nádor udvarában működő jezsuita misszió tagjaival.

Esterházy Miklós azonban nem csak a fiatalember szellemi tájékozódásának irányításában jutott szerephez, hanem az anya és fia közötti ellentétek elsimításában is. Az első „controversiák” Poppel Éva és Batthyány Ádám között úgy látszik, hogy Batthyány Magdolnának Csáky Lászlóval tervezett házassága körül jelentkeztek, amelyet Ádám ellenzett.¹⁴⁵ Ráadásul az 1629. február 5-én Rohoncon tartott lakodalom¹⁴⁶ utáni napokban Batthyány Ádám megalázó módon kizárta egyik várukból (talán Németújvárból) a lakodalmas vendégekkel együtt érkező anyját.¹⁴⁷ A viták magja azonban részben anyagi természetű volt. Magdolna hozománya ugyanis a Poppel Éva által zálogként birtokolt szentgotthárdi apátság volt,¹⁴⁸ amelynek részben Batthyány Ádám is örököse lehetett volna és emiatt nem nézte jó szemmel annak Csáky kezére kerülését. Sőt, a 19 éves

¹⁴³ Esterházy Miklós levele P. É.-nak, Kismarton, 1627. szept. 30.: MOL, P 1314, n° 12354.

¹⁴⁴ Esterházy Miklós levele telekesi Török Istvánnak, Höflány, 1629. máj. 13.: MOL, P 1314, n° 12366.

¹⁴⁵ B. Á. levele P. É.-nak, Bécs, 1631. okt. 28.: KINCSES 1993, 117, n° 16.

¹⁴⁶ JEDLICKA 1910, 60. TAKÁTS 1917, 122.

¹⁴⁷ P. É. levele B. Á.-nak, Németújvár, 1629. febr. 10.: MOL, P 1314, n° 37944. Vö. KOVÁCS J. L. 1988, 75.

¹⁴⁸ MOL, P 1313, AA, Almarium I, Lad. 8, N° 140–141. Vö. BARTA 1981, 181.

fiatalember az apai birtokokat is mielőbb szeretne volna átvenni anyjától. Ezért Esterházy Miklós közvetítésével 1629. július 28-án olyan megegyezés jött létre Poppel Éva és Bathány Ádám között, amelynek alapján Ádám részben átvehette apai öröksége egy részét, főként Rohoncot.¹⁴⁹ A birtokmegosztás Poppel Éva számára egyben lakóhelyváltozást is jelentett. Két kisebbik lányával együtt ugyanis Németújvárról a dobrai várba tette át rezidenciáját.

Döntés a katolikus hit mellett¹⁵⁰

Bathány Ádám és anyja ellentéte lehetett az egyik személyes oka annak, hogy Bathány Ádám egyre inkább eltávolodott a protestantizmustól és 1629 nyarán már komolyan kezdett foglalkozni a katolikus hitre való áttérés gondolatával. A helyzetet azonban némileg bonyolította, hogy az ifjú főúrat az áttérésre rávezetők között Poppel Éva jókarói is voltak. Forró György jezsuitának egy 1629. szeptember 16-án kelt levele szerint ugyanis Bathány éppen Esterházy Miklós és Csáky László, valamint a környezetükben tartózkodó jezsuiták hatására kezdett el foglalkozni a katolizálás gondolatával.¹⁵¹ Esterházy azonban Poppel Éva előtt tagadta,

¹⁴⁹ Takáts Sándor szerint az 1629. évi megegyezés arról szólt, hogy Szalónak továbbra is P. É.-é marad, Gerebent viszont visszaadja fiának, de az köteles letenni az inscriptionalis összeget (TAKÁTS 1917, 127). Azonban ez ellentmondásos, mivel a második, 1632-es megegyezés is azt írta elő, hogy P. É. adja vissza Gerebent.

¹⁵⁰ B. Á. megtérésének bőséges irodalma van. Elsőként Illés Ferenc pinkafői káplán közölte „egy lelkes sz. Ferenczrendű atya” kétes eredetű elbeszélését, miszerint B. Á.-ot felesége ferences udvari lelkésze térítette volna meg (ILLÉS 1868, 924; vö. HAHNEKAMP György: *Magyar konvertiták*. Bp., 1900, 28–30). A református Véghegy Dezső viszont úgy vélte, hogy Pázmány biztatta áttérésre B. Á.-ot, azzal, hogy grófi címet ígért neki. B. Á. azzal mentette magát, hogy a szégyen miatt nem teheti. Az érsek ezért azt tanácsolta, hogy Bécsben „gyónjon be” és mikor ez megtörtént, a grófi címet is rögvest megkapta (VÉGHELY, f. 24). A tényeknek azt az egyoldalú interpretációját vette át Thury Etele, (THURY 1903, 300), tőle pedig Payr Sándor (PAYR 1924, 196–197). Takáts Sándor nem nyilvánított véleményt abban, hogy ki térítette meg B. Á.-ot, viszont megállapította, hogy „annyi bizonyos, hogy Pázmány Péter a túlzó hitbuzgóság útjára terelte őt” (TAKÁTS 1917, 123–126). Az áttérés külső körülményeit elsőként IVÁNYI Béla (IVÁNYI 1943, 6–19), belső mozgatórugóit pedig Fazekas István tisztázta (FAZEKAS 1999, 300–302). Ld. még: MAGYAR 1976, 139–142; HELTAI János: *Bethlen Péter és Pázmány*, in: OSzKÉvk., 1982–1983, 411–422: 417–418; KOVÁCS J. L. 1988, 74; SZILASI 1989, 7–13; SCHIMERT 1990, 376–384.

¹⁵¹ Forró György levele Marnavics Tomkó János boszniai püspöknek, Bécs, 1629. szept. 16.: GALLA 1940, 72. Vö. FAZEKAS 1999, 299.

hogy köze lett volna a dologhoz. „Adna Iste[n] Hogi en Volnek a Vagi lehettem valo Elseö ezkeöz[!] Bottiani Ura[m] megh teresenek El szenvedne[m] Ugi teczik az k[egyel]med atkozodasat erte” — írta később 1630. április 4-én Batthyánynénak, — „de [...] az Hit egiedeöl csak Isten aiandekia”.¹⁵² Annyit azonban ekkor is bevallott, hogy „kicsin eszeköz lehetne[m] aban” és ha figyelembe vesszük, hogy a nádor például Poppel Évát is többször biztatta a katolizálásra,¹⁵³ valószínű, hogy a fiatal Batthyány átérésében játszott szerepe sem lehetett olyan csekély, mint azt ő föltüntetni igyekezett. Annyiban azonban igaza volt Esterháznak, hogy az ő szerepük Csákyval valóban legfeljebb annyi lehetett, hogy Batthyány Ádámot a megfelelő személyekhez irányították, azokhoz, akik azután részleteiben is meggyőzték a katolikus hit egyedül üdvözítő volta felől: ezek részben Magyarországon és Bécsben működő jezsuiták voltak, a legfontosabb szerepet azonban maga a primás, Pázmány Péter játszotta.

Hogy Batthyány Ádám döntésének szellemi előkészítésében Pázmány Péternek milyen fontos szerepe volt, arra mindenekelőtt Batthyány Ádámnak a „Minemue gondolkodasok inditottak a Luther hitruel valo ketelkedesre” című megtérési irata a bizonyosság.¹⁵⁴ Ez minden bizonnyal annak nyomán keletkezett, hogy 1629 nyarán Batthyány Ádám személyesen is találkozott az érsekkel. Kettőjük beszélgetésének kiindulópontjául föltehetően a fiatalember vallási kételyei szolgálhattak. Ezek pedig alapvetően azokra a felekezeti ellentétekre vezethetők vissza, amelyeket református apja és evangélikus anyja környezetében Batthyány Ádám sok éven át tapasztalhatott.¹⁵⁵ Megtérési iratában így írt erről:

„Nem tagadom, hogy az Igaz hiruel tudakozván, es vékony elmém szerént gondolkodván, sok dologban igen megvetkoeztem [elvesztettem hitemet], mellyekert immár sem Lutheranus, sem Calvinista nem vagyok; noha eddig szüleim akarattya szerent eloeszor Calvinista, es azutan Lutheranus voltam: Mivel azért immár kj keltem a gyermekségboel, tartozom azzal, hogy magamis felnyssam szememet, es oly valasztást tegyek, melyboel lelkeket oeroek karhozatban ne eicsem.”¹⁵⁶

¹⁵² Esterházy Miklós levele P. É.-nak, Kismarton, 1630. ápr. 4.: MOL, P 1314, n° 12374. Vö. FAZEKAS 1999, 299.

¹⁵³ Pl. Esterházy Miklós levele P. É.-nak, Kismarton, 1629. jan. 24.: MOL, P 1314, n° 12365. – Csáky László szintén sokszor próbálta áttérésre venni P. É.-t: TAKÁTS 1917, 25.

¹⁵⁴ MOL, P 1322, Vall., ff. 200–208. Vö. FAZEKAS 1999, 300–301. PÉTER 1972, 132; PÉTER 1985, 168.

¹⁵⁵ PAYR 1924, 194–196, 755–766. KOVÁCS J. L. 1975, 13. KOVÁCS J. L. 1988, 74. MAGYAR 1976, 139.

¹⁵⁶ MOL, P 1322, Vall., f. 200. Vö. FAZEKAS 1999, 301.

A beszélgetések során Pázmány könyvet vagy könyveket is adhatott a fiatalember kezébe, hogy azok addig is előkészítsék döntését, amíg ismét nem tudnak személyesen találkozni. Egyik közülük biztosan saját főműve, a *Kalauz* (n° 43, 364) volt: erre ugyanis Batthyány Ádám megtérési iratában cím szerint is hivatkozott. A megtérési iratban emlegetett érvek (az üdvözülés, az igaz egyház kérdése, a katolikusok bálványozással és egyebekkel való rágalmazása, a két szín alatti áldozás) ráadásul (az utolsó kivételével) a *Kalauz*ban összefoglalva is megtalálhatók a „Rövid tanuság, mint kellyen hasznoson beszélgetni a Hit dolgairól?” című fejezetben.¹⁵⁷

Úgy látszik, hogy Batthyány Ádám által fölvetett problémák Pázmányt is foglalkoztatták. Másfél évvel később, 1631 elején ugyanis egy külön könyvet szentelt a Batthyány Ádámot katolizálásra készítő érvek kidolgozásának *Bizonyos okok, melyek erejétül viseltetven egy fő ember az új vallások töreiből kifeszlet, es az romai ecclesianak kebelébe szállot* címmel (n° P 9). Könyvében Pázmány ugyan a „fő embert” nem nevezte meg, de sokatmondó, hogy az ajánlást Poppel Évának címezte.¹⁵⁸ Minden bizonnyal az sem véletlen, hogy amikor 1633-ban a református Kismarjai Veszelin Pál dialógus formában választ írt Pázmány Péternek *Kegyes es istenes beszélgetések* címmel, akkor a beszélgetés egyik szereplője Krisztus lett, a másik pedig Ádám, „ki ez semmire kellő, patvarkodo szitkokkal tellyes es nem igaz okokért s- nem-is okokért Keresztyen Hitit el változtatta es az Urnak nyayja közzül az Antichristus seregében allot. Adam az Cardinalnak beszedit szamlallya, az Christus ellenben azokra teszen valamit rövideden.”¹⁵⁹

Batthyány Ádám formális áttérése 1629 szeptemberének első hetében történt. Az eseményről legrészletesebben és leghatásosabban a jezsuita provincia litterae annuae-ja számolt be, noha a megtérő nevének említése nélkül. Eszerint az ifjú főnemes, akinek anyja „dodonai tölgy” volt az evangélikusok között, az anyai könnyeknek ellenállva, titokban érkezett Bécsbe (ebben ugyan némi ellentmondás rejlik) csekély kísérettel, hogy az

¹⁵⁷ PÁZMÁNY Péter: *Igassagra vezérő Kalauz*, 2. kiad., Pozsony, 1623. Vö. RMNy, 1293. A „Rövid tanuság” (III. könyv, XVI. rész): 410–413. B. Á. hivatkozása: „Mely mondasokat a Magyar Kalauzban, hoszan leirva talaltam. [a lapszélen:] fol: 186 168.”: MOL, P 1322, Vall., ff. 200–208. Vö. FAZEKAS 1999, 301.

¹⁵⁸ Részletesen ismerteti: SZILASI 1989, 9–12. Ld. még: SCHIMERT 1990, 384.

¹⁵⁹ KISMARJAI VESZELIN Pál: *Kegyes es istenes beszélgetések, amelyekben az Ur Christus ... Adamnak egy el tévelyedet fiat meg akarja téríteni*. Debrecen, 1633, 3–4. Vö. RMNy, 1562; KOVÁCS J. L. 1988, 75.

Am Hof-on álló jezsuita templom Szt. Ignác kápolnijában a rend egyik tagja előtt letegye a hitvallást.¹⁶⁰ Forró György, aki szemtanúja lehetett az eseménynek, azt is följegyezte, hogy Batthyány első gyónását Pázmány Péternél végezte.¹⁶¹

Házassági kísérlet

Az áttérés azonban egyelőre titokban maradt, részben Poppel Évára tekintettel,¹⁶² részben pedig azért, mert Batthyány nem akarta elszalasztani tervezett házasságát az evangélikus Illésházy Gáspár és Thurzó Ilona lányával, Illésházy Katával, akit katolikushoz nem adtak volna. Ebben a házassági tervben egyébként még Poppel Éva volt az „első kezdő”,¹⁶³ de Ádámnak sem lehetett ellenvetése. A vallási kérdés azonban már akkor fölvetődött. Illésházy Thurzó Ilona már 1629 májusában, amikor Liptóban találkoztak, intette Batthyányt, „hogyan kegyelmed inkább békét hagyott volna ennek az dolognak, hogy sem mind magának, mind nekünk is nagyobb gondot szerezzen vele!”¹⁶⁴

Október végén azonban még mindig nem volt nyilvános Ádám áttérése, noha szélteben beszélhették, hogy nemcsak az Illésházy-házasság ügyében jár a Dunáninnen, hanem az érseket is látogatja. A hírek Poppel Évához is eljutottak. Október 8-án azt írta fiának Szentgotthárdról, hogy „üij által mert volnanak nagij beszédim weled”,¹⁶⁵ majd 30-án egyenesen azt közölte vele, hogy

„ha ez mostani oda [Bécsbe] meneteletedet a végre rendelted, hogy [...] az Istent meg tagadgyad, meg ismert igaz hitedet el változtassad és az igaz kereszténységet el cseréllyed, énnekem afelől ne is irgy soha semmit, mert ha azt édes fiam tekelletesen meg hidgyed, mihelyt, miheleműn ezeket meg cselekszed, abból az léssen, hogy mind Istenedtől el szakacz, s mind en tülem örökké el válsz [...] seőt azt akarom, hogy soha hiedet se

¹⁶⁰ „clam ea Viennam ad Domu Professam parva comitatus manu advolavit, ubi cum Sacerdote nostro composita in Odaeao S. Ignatij praemisso publico in Religionem Orthodoxam iureiurando”: „Annuae literae Societatis Jesu Provinciae Austriae 1630”: PFK, Jesuitica, 118.E.8., f. 74v. Ld. még: uo., f. 84v; ÖNB, Ms 13564, p. 51. Vö. FAZEKAS 1999, 300.

¹⁶¹ Forró György levele Marnavics Tomkó János boszniai püspöknek, Bécs, 1629. szept. 16.: GALLA 1940, 72. Vö. FAZEKAS 1999, 299.

¹⁶² Pallotto nuncius jelentése, 1630. febr. 3.: GALLA 1940, 72.

¹⁶³ P. É. levele B. Á.-nak, Szentgotthárd, 1629. okt. 30.: IVÁNYI 1943, 9.

¹⁶⁴ Illésházy Gáspár levele B. Á.-nak, Trencsén, 21. Mai 1630. máj. 21.: IVÁNYI 1943, 13.

¹⁶⁵ P. É. levele B. Á.-nak, Szentgotthárd, 1629. okt. 8.: KINCSES 1993, 106, n° 11.

halljam, és úgy ki vetlek szivemből, mintha ingyen sem én szültelek volna ez világra. Jól meggondolkodgyál azért édes fiam felőle, hogy ez világi ideig valókért az örökké való mennyei jót el ne cseréld”.¹⁶⁶

Az ilyen nehézségekre azonban Pázmány Péter is számított. „Nem ketlen edes fiam, hogy kegyelmednek elég sok ostromi vannak, de az igaz hitért embernek nemcsak szót kel szenvedni, hanem Martyromsagotis, minthogy számtalan sok szentekis aztis szenvedtek” — írta Ádámnak október 15-én, azt tanácsolva, „hogy mindennapi ájtatos imádságokkal és tökéletes jó erkölcsökkel gyökereztesse magában az Istennek igaz ismeretét.”¹⁶⁷ Ebben mások is segítettek neki. Csáky László anyja, Wesselényi Anna például „kis könyvet” küldött, amelyben „meg is jegyeztem némely imádságokat. De kegyelmedet azon kérem, az másik könyvet, az magyart kegyelmed gyakorta olvassa; sok szép ájtatos imádságok vannak benne.”¹⁶⁸ A segítségre szükség is lehetett, mert úgy látszik, hogy Batthyány Ádámot megviselték a körülötte kialakult viszonyok és lelkileg is válságba került. Az anyósjelölt, Thurzó Ilona, aki szintén küldött — nyilván evangélikus — „könyvecskét”,¹⁶⁹ 1629. december 16-án arra intette, hogy „a mélyen való gondolkodásnak és a gyakorta való itálnak békét hagyjon kegyelmed, hanem csak józanságban és könyörgésben mulassa idejét”¹⁷⁰

1629-ben azonban még mindenki abban reménykedett, hogy létrejön a házasság Illésházy Katával, akiről Poppel Éva azt írta: „ha Magyar Országban akarsz megházasodni és hiteden [azaz evangélikus hiten] valót elvenni én bizony sem szebbet, sem iobbat, sem böcsületesb attyátul, anyátul és nemzetből valót, sem hozzád illendőbbet nem tudok annál”.¹⁷¹ A valóságban azonban a házasságnak több jogi akadály is volt. Az első nehézséget az okozta, hogy az egymásnak szánt fiatalok viszonylag közeli rokonságban álltak egymással: Batthyány Ádám apai nagyanyja, Zrínyi Dorica és Illésházy Katalin egyik dédanyja, Zrínyi Kata ugyanis testvérek voltak (annak idején mindkét lány Batthyány Ferenc udvarában nevelkedett).¹⁷² Az ilyen közeli vérrokonságot a kánonjog, és ennek nyomán a magyar jog is olyan házassági akadálynak tekintette, amelyet csupán kirá-

¹⁶⁶ P. É. levele B. Á.-nak, Szentgotthárd, 1629. okt. 30.: IVÁNYI 1943, 8.

¹⁶⁷ Pázmány Péter levele B. Á.-nak, Sellye, 1629. okt. 15.: HANUY 1910, II, 71–72, n° 561. Vö. IVÁNYI 1943, 7; MAGYAR 1976, 141.

¹⁶⁸ TAKÁTS 1982, 236.

¹⁶⁹ Thurzó Ilona levele P. É.-nak, Trencsén, 1630. máj. 21.: IVÁNYI 1943, 15.

¹⁷⁰ Thurzó Ilona levele B. Á.-nak, Trencsén, 1629. dec. 16.: IVÁNYI 1943, 11.

¹⁷¹ P. É. levele B. Á.-nak, Szentgotthárd, 1629. okt. 30.: IVÁNYI 1943, 9.

¹⁷² TAKÁTS 1982, 167–168, 177–178.

lyi engedéllyel és pápai fölmentéssel lehetett elhárítani. Az egyházjogban a koraközépkori szigorúbb szabályok után az 1215-ben tartott IV. Lateráni Zsinat korlátozta negyedízre a rokonságnak azt a fokát, amelyen belül rokonok nem köthettek házasságot. Ezt a szabályozást vették át a magyar törvények is.¹⁷³

A harmad és negyedízű rokonok házassága azonban nem volt szokatlan dolog, főként előkelő családok esetében. Ehhez az esztergomi érsek is megadhatta a szükséges egyházi fölmentést és egy Batthyányhoz hasonló rangú főrendnek a királyi hozzájárulás megszerzése sem okozhatott nehézséget. Batthyány Ádám esetében azonban Pázmány mégsem adhatta meg a dispensációt, mivel Batthyány és Illésházy Katalin között 1629 szeptemberétől még egy házassági akadály lépett föl: a valláskülönbőség akadály. Önmagában ez sem volt leküzdhetetlen, azonban a Zsinati Kongregáció egy 1597-ben hozott határozata azt írta elő, hogy valláskülönbőség esetén nem adható fölmentés a vérrokonság alól.¹⁷⁴ Így azután Pázmány sem tehetett mást, mint hogy Batthyány Ádám kérvényét 1630 március elején megfelelő ajánlásokkal a legfelsőbb egyházi hatósághoz, Rómába irányította.¹⁷⁵ „Ha tehetségemben és hatalmamban volna a dispensatio dolga, minden akadék nélkül kész volnék arra” — írta 1630. február 16-án Batthyány Ádámnak — „de az Pápa akarattjával nem bírok és arrul bizonyost nem írhatok ami nem rajtam áll.”¹⁷⁶ Az érsek mindezzel együtt reménykedett az ügy szerencsés kimenetelében. Még 1629 decemberében azzal biztatta Batthyányt, hogy „én úgy gondolnám, hogy meg nem fogyatkozik kegyelmed ő szentsége Dispensatiójában”.¹⁷⁷ A nagyobb akadályt inkább Illésházyék részéről látta. Esterházy Miklósnak azt a véleményét fejezte ki, hogy „minekeleötte vegere ne[m] megü[n]k,” hogy

¹⁷³ WERBŐCZY, pars I, tit. 14 és 106–108. Vö. ROSZNER Ervin: *Régi magyar házassági jog*. Bp., 1887, 192–194.

¹⁷⁴ ROSZNER: *i. m.*, 197–201, 286.

¹⁷⁵ Pázmány Péter 1630. márc. 11-én Pozsonyból írott levele pontos eligazítást adott B. Á.-nak arról, hogyan küldje el a kérvényt, valamint az ahhoz szükséges iratokat és pénzt Rómába (HANUY 1910, II, 107–108, n° 595).

¹⁷⁶ Pázmány Péter levele B. Á.-nak, Nagyszombat, 1630. febr. 16: HANUY 1910, II, 97–98, n° 585. Vö. IVÁNYI 1943, 10. – Nem igaz tehát Takáts Sándor állítása, hogy Pázmány akadályozta meg a házasságot azzal, hogy nem volt hajlandó a dispensáció megszerzésére (TAKÁTS 1917, 123; vö. SZILASI 1989, 8).

¹⁷⁷ Pázmány Péter levele B. Á.-nak, Nagyszombat, 1629. dec. 26.: HANUY 1910, II, 79, n° 568.

„papista leve[n]” is Batthyányhoz adják-e a lányt „adigh Haszontalannak iteli az Engedelemert Valo küldest”.¹⁷⁸

Az igazság azonban az volt, hogy a Batthyány Ádáméhoz hasonló esetek Rómában általában csak igen körülményesen és nehezen nyertek megoldást. 1611-ben például Czobor Mihály, aki özvegy Perényi Imréné Thurzó Zsuzsannát (Thurzó György nádor lányát) szeretne volna feleségül venni, szintén csak úgy kapott fölmentést a rokonsági akadály alól, hogy a menyasszonynak katolikussá kellett lennie. Forgách Ferenc érsek ugyan akkor el tudta érni, hogy Thurzó Zsuzsannának, csak titokban kellett áttérnie,¹⁷⁹ de Batthyány Ádám esetében ez sem segített volna, hiszen neki nem állt módjában, hogy a dispenzáció szövegét eltitkolja menyasszonya szülei előtt.¹⁸⁰ Már azt is nehéz lehetett Illésházyéknak megmagyarázni, hogy egyáltalán miért van szükség pápai fölmentésre, hiszen máskor protestánsok esetében a király anélkül is beleegyezését adta rokonházasságokhoz.¹⁸¹

Ilyen körülmények között Batthyány Ádámnak egyre nehezebb volt titokban tartania katolizálását jövődő apósa előtt. Amikor 1630 január elején Illésházyékhoz készült, Esterházy Miklós a következőket tanácsolta neki: „ha Hiti feleöl Halgatnak Trencsi[n]ben [tudniillik Illésházyék], azont mivellie k[egyelme]dis, Hol pedig aroll valamij köniü kerdest tesznek, ne felellie[n] arra az mit kerdenek, de Ha osztan ugia[n] Eröseteni fogiak oth minde[n] tekintet nekül megh mo[n]gia [...] Hogi ha az Papa Engedelmeröl leszen az szo, arra csak azt felelie k[egyelme]d hogi az k[egyelme]d dolga lészen, csak Eök cselekegiek megh azt, az mivel birnak.”¹⁸² A hírek azonban Batthyány vallomása nélkül is eljutottak Illésházy Gáspárhoz. „Minap nalam vala Jakusits uram mind annyostul” — írta 1630. január 15-én Batthyány Ádámnak — „tölök igen kedvem ellen valo szót hallék kegyelmed felöl, hogy látta volna mikor Bécsbe meggyónt volna az Érseknek, ha ugy volna bánnám, jóllehet én beszédeknek nem adék hitelt”. Mindazonáltal figyelmeztette, hogy „ne bocsásd szivedhez az Jesuitáknak emberi találmánybul szerzetet ratiokat, mert lolkomre mondom, hogy nem épithet raitok kegyelmed, veszedelemre

¹⁷⁸ Esterházy Miklós levele B. Á.-nak, Lakompak, 1629. dec. 31.: MOL, P 1314, n° 12372.

¹⁷⁹ ROSZNER: *i. m.*, 286.

¹⁸⁰ Illésházy Gáspár azt is neheztelte, hogy B. Á. nem mutatta meg neki Pázmány ajánlását. Illésházy levele B. Á.-nak, Trencsén, 1630. jan. 5.: IVÁNYI 1943, 12.

¹⁸¹ ROSZNER: *i. m.*, 199.

¹⁸² Esterházy Miklós levele B. Á.-nak, Lakompak, 1629. dec. 31.: MOL, P 1314, n° 12372.

viszik az szegén lelket, maragy meg az Istenért az meg osmert igaz vallásban.”¹⁸³

Ezzel szemben viszont márciusban Pázmány fülébe olyan szóbeszéddek jutottak, melyek szerint Batthyány „Illésháziné aszonyomnak és másnakis nagy esküvéssel mondotta, hogy csak tettetés és szín, valamit mívelt és mutatot [...] ekkoráig az régi igaz Pápista hitnek követésében és hogy ezt csak azért tette, hogy az dispensatiót megnyerhesse.”¹⁸⁴ (Emiatt katolikussá lenni egyébként elég oktalanság lett volna Batthyány részéről, hiszen éppen áttérése miatt volt szüksége pápai dispenzációra.) Az érsek azonban bízott a konverzió őszinteségében és többek között megtérési iratára emlékeztette Batthyány Ádámot. „Mikor kegyelmed maga jó indulatjából meggyónék, akkor az minemü levelet irt kegyelmed maga kezével, nállam vagyon, és az Istentül megmutatott igazságnak követésének erős bizonyysága” — írta Pázmány és ismételten azt javasolta, hogy a helyzet tisztázása érdekében, a közelgő húsvét alkalmából „gyónnék meg Bécsbe és Aszonyomnak az kegyelmed szerelmes annyának is irion”.¹⁸⁵

Ezt Batthyány Ádám valószínűleg meg is tette, mert március végén Poppel Éva már biztosan tudott fia áttéréséről.¹⁸⁶ Illésházyék viszont még mindig nem, sőt Ádám olyannyira biztos volt a házasság létrejöttében, hogy még a pápai bulla megérkezése előtt királyi engedélyért is folyamodott, sőt a kiadandó engedély címét valamikor március végén vagy április elején a Királyi könyvbe is bevezettette.¹⁸⁷

Mindent megváltoztatott azonban az, hogy 1630 májusában megérkezett a pápai bulla, amely a dispenzációt csak „az religiónak condiciójával”, tehát a menyasszony áttérésének föltételével adta meg. Mivel ezáltal Batthyány Ádám hiteváltoztatása is „nyilván való” lett, Illésházyék természetesen rögvest elálltak a házassági tervtől, noha Illésházyénak az volt a véleménye, hogy Batthyány Ádám „valamit meg cselekedet, készeritisbül cselekedet s az sok keöleumb féle persuaziókkal [gyözködésekkel] rá vették.” Illésházyné Poppel Évát Szent Mónika példájával vigasztalta, mert „Lám szent Ágoston ugyan szent háromság taga-

¹⁸³ Illésházy Gáspár levele B. Á-nak, Trencsén, 1629. dec. 16: IVÁNYI 1943, 11–12.

¹⁸⁴ Pázmány Péter levele B. Á-nak, Nagyszombat, 1630. március 25.: HANUY 1910, II, 111, n° 597. Vö. IVÁNYI 1943, 17; SCHIMERT 1990, 382.

¹⁸⁵ Pázmány Péter levele B. Á-nak, Nagyszombat, 1630. márc. 25.: HANUY 1910, II, 110–111, n° 597; IVÁNYI 1943, 17. – A fentieket Pázmány már március 11-i levelében is táncsolta (HANUY 1910, II, 107–108, n° 595).

¹⁸⁶ Esterházy Miklós levele P. É-nak, Kismarton, 1630. ápr. 4.: P 1314, n° 12374.

¹⁸⁷ MOL, A 57, VII. kötet, p. 953.

dó volt s rettenetesen nagy eretnkségben uszott, de az anyja, ugy mint Monika, sok szép keresztyéni imádsággal és könyörgésekkel az eő lelkét megnyeri.”¹⁸⁸ Esterházy Miklós viszont — aki fiatalkori katolizálásakor szintén átélt maga körül ehhez hasonló családi vihart — inkább az emberi kapcsolatokat próbálta helyreállítani és arra figyelmeztette Batthyánynét, hogy „mij sem Vagiu[n]k poganiok, [...] s- mind szolgalliuk Istenünkeőth [...] csak k[egyelme]dis atkozodasival s- Idege[n]segenek mutatasaval, okoth ne Agio[n] fianak Holmj ellenkezesre”.¹⁸⁹

Batthyány Ádám házasságát tehát katolizálása hiúsította meg. Ez egyben cáfolja azokat a korabeli és későbbi föltételezéseket is, amelyek szerint áttérésében közvetlen anyagi vagy más előnyök vezették volna. Ilyenről egyébként a kortársak sem tudtak. Illésházyék csupán kényszerítést és győzködések említettek és Kanizsai Pálfi János református püspök is csak annyit írt 1631 május végén Pathai Istvánnak: „Megsirattam ifjú patrónusom hitehagyását, aki egy évvel ezelőtt sokak példájától indítva a pápista vallásra állt.”¹⁹⁰

Batthyány Ádám azonban hamarosan több dologgal is vigasztalódhatott. Elsőként is azzal a brévével, amelyet 1630. május 18-án VIII. Orbán pápa intézett hozzá megtérése alkalmából,¹⁹¹ másodszor pedig első németországi utazásával, amelynek során a császári udvart kísérte Regensburgba, a birodalmi gyűlésre, amely 1630 júniusától egészen októberéig tartott. Míg a választófejedelmek tárgyaltak, addig Batthyány júliusban beutazta Dél-Németország fontosabb városait, Nürnberget, Augsburgot és Münchent.¹⁹²

Batthyány kísérői között volt, sőt minden bizonnyal egyik kalauza lehetett az egykori wittenbergi diák, Zvonarics György is, aki „pasquilst csinált, [...] hagi Ratisbonaban voltonk, ellsöben arol valo az uraimékra, az ky mit cselekedet akortáiban ottfen létönkben.”¹⁹³ Batthyány maga naplót vezetett az útról, amely — a pasquillushoz hasonlóan — nem maradt fenn,

¹⁸⁸ Thurzó Ilona levele P. É.-hoz, Trencsén, 1630. máj. 21: IVÁNYI 1943, 15.

¹⁸⁹ Esterházy Miklós levele P. É.-nak, Kismarton, 1630. ápr. 4.: MOL, P 1314, n° 12374. Vö. PÉTER 1985, 59.

¹⁹⁰ „Deflevi apostasiam iuvenis mei Patroni, qui ante annum, multorum exemplo motus, papisticae sese religioni addixit”: Kanizsai Pálfi levele János Pathai Istvánnak, Németújvár, 1631. máj. 16. után: MPETÁ, III, 71. Vö. THURY 1908, 208; PAYR 1924, 196; MAGYAR 1976, 140.

¹⁹¹ IVÁNYI 1943, 18.

¹⁹² B. Á. levelei P. É.-nak a regensburgi gyűlésről: MOL, P 1314, n° 2368–2373. Francsics Péter levele P. É.-nak, 1630. júl. 30.: MOL, P 1314, n° 15378.

¹⁹³ ADATTÁR 11, 217, n° 340. Vö. KOVÁCS J. L. 1988, 76.

csupán iratainak 1637. évi leltárából ismerjük: „Egi vörös keöniv is a meliben az van irva, mint iártam elseöben az imperiomban és mikett látam.”¹⁹⁴

Az utazás idején Batthyány Ádám már hivatalosan is a császári udvarhoz tartozott, hiszen 1630. június 30-án II. Ferdinánd császári kamarás-sá nevezte ki,¹⁹⁵ majd utazásából visszatérve, augusztus 16-án a grófi címet is megkapta. Az adománylevél külön kiemelte, hogy az adományozott erényeit II. Ferdinánd személyesen is tapasztalta.¹⁹⁶

Mikor október 14-én este a fiatal gróf hazaérkezett Rohoncra,¹⁹⁷ már úgy látszik, hogy anyja is beletörődött abba a gondolatba, hogy fia katolikus lett. Ezt egyébként az is megkönnyíthette számára, hogy hasonlóképpen döntött először Magdolna, majd később másik két lánya is. Anya és fiú viszonya azonban nem állt helyre teljesen. Poppel Éva még fia grófságának sem tudott igazán örülni: „írod, hogy Császár Urunk Ó fölsége grófságot adott vóna, de igen félek rajtta, hogy száraz gróf nevet adott, az penegh nem magyar szó, hanem német.”¹⁹⁸

A császári udvarban

1630 elején Kemény János, a későbbi fejedelem, mint Brandenburgi Katalin fejedelemasszony követe járt Bécsben és ott tartózkodása alatt, mivel kevésbé ismerte az ottani udvari szokásokat „egy vendégséggel meg is tréfálódott”. Az esetet *Önéletírásában* így mesélte el:

„Ezen Bécsben létemben [...] császár palotáján lévén [...] comes De Tristein [Maximilian Dietrichstein, akkor Eleonóra császárné főudvarmestere] invitála másnapra tíz órára vendégségben, s én elígérkezém; azután Bottyáni Ádám is invitála, kitől megmentvén magamat, hogy már amoda ígérkeztem légyen. Eljüvén az idő, az magyar szokás szerint szállásomon várom vala az újabb hivatalt [meghívást], kibem semmi nem telék; elmúlván az tíz óra és már tizenegy felé lévén, küldé láttatnom ismét Bottyáni uram, kinek

¹⁹⁴ ADATTÁR 11, 217, n° 340.

¹⁹⁵ MOL, P 1313, Memor., n° 1002/A.

¹⁹⁶ „non obscuris solum aliorum testimoniis didicimus, verum etiam propria nostra experientia sufficienter compertum habemus”: MOL, P 1313, Major., Lad. 27, N° 49. MOL, A 57, VII. kötet, p. 961. Részben közölve: IVÁNYI Béla: *Címeres levelek a keszthelyi és körmendi hercegi levéltárakban / Litterae armales in tabulariis principum de Batthyány et de Festetics reperibiles*. Veszprém, 1943 (Körmendi Füzetek, sorozaton kívüli A füzet), 17, n° 4.

¹⁹⁷ B. Á. levele P. É.-nak, 1630. okt. 15., Rohonc: MOL, P 1314, n° 2373.

¹⁹⁸ P. É. levele B. Á.-nak, 1630. szept. 18.: P 1314, n° 37970. Vö. Kovács J. L. 1988, 75.

megizenvén, hogy szálláson legyek, ő ottan megláttatá, amaznak [Dietrichsteinnek] szállásán az dolog mint legyen; s hát immár ott régen hozzáültenek az ebédhez. Újban azért hozzámküldé, és megizené mind az szokást, hogy az volna: az hivatalos nevezett órára és az mennyid magával hivatattik, akkorra és annyi magával tartozzék az ebédhez, több hivatal nem várván; és hogy már ott régen hozzátelepedtek volna, azért mennék őhozzája [Batthyányhoz], melyet megcseleküdvén, ott valóban magyar módon is lakánk.”¹⁹⁹

Az alig 20 éves Batthyány Ádám tehát — bár szakácsot „magyar módon” tartott — láthatólag kedvvel és otthonosan forgott az udvari körökben, ismerte az újabb szokásokat és minden bizonnyal ő kérvényezte azt is, hogy kamarási (vagy ahogy akkor magyarul nevezték: komornyiki) kinevezést kapjon. „A Comorniksagban valo” szolgálatáról 1630. június 20-án kelt konvenciója,²⁰⁰ és valószínűleg ekkortájt tehette le az udvari főkamarás előtt a kamarási esküt.

A császári udvar kamárásai mindnyájan „becsületes és tekintélyes személyek voltak, grófok, urak vagy nemesek” voltak. A császár személyes szolgálatát látták el belső szobáiban, de audienciákon is ott voltak a császár kíséretében. Jelvényként fekete selyemszalagon függő kamarási kulcsot viseltek. II. Ferdinánd idejében a kamarások egy része csupán nagyobb ünnepeken jelentek még és tartózkodhattak az uralkodó közelében (címetes kamarások, *cubicularii extraordinarii*). Batthyány Ádám azonban azon kamarások közé tartozhatott, akik valódi szolgálatot láttak el (valódi kamarások, *cubicularii, qui tales de facto sunt*), mivel szolgálatáért fizetést is kapott.²⁰¹

A 1630-tól 1633-ig terjedő időt tehát Batthyány Ádám jórészt a császári udvarban töltötte, noha erre az időre esik első — meglehetősen dicsőtelen — próbálkozása is a katonai pályán. 1631 tavaszán ugyanis más fiatal főrendekkel együtt részt vett abban a sikertelen hadmozdulatban, ame-

¹⁹⁹ KEMÉNY János: *Önéletírása*. S. a. rend. V. WINDISCH Éva. Bp., 1986, 107.

²⁰⁰ MOL, P 1313, Memor., n° 1002/A.

²⁰¹ *Status particularis regiminis S. C. Majestatis Ferdinandi II*, Lugdunii, 1637, 64–65. CARAFA, Carlo: *Relatione dello stato dell' Imperio e della Germania fatta dopo il ritorno della sua nuntiatura apresso e l' Imperatore 1628*. Hg. von Joseph Godehard MÜLLER, in: *Archiv für Kunde österreichischer Geschichts-Quellen*, 23(1860), 101–450: 259–263, 292. Vö. MENČIK, Ferdinand: *Beiträge zur Geschichte der kaiserlichen Hofämter*. Wien, 1899, 26, 71. ZOLGER, Ivan von: *Der Hofstaat des Hauses Österreich*. Wien–Leipzig, 1917 (Wiener Staatswissenschaftliche Studien, 14), 118–119. KOLTAI András: *Adam Batthyány in Wien*, in: *Šlechta v habsburské monarchii a císařský dvůr (1526–1740)*. Ed. Václav BŮŽEK, Pavel KRÁL, České Budějovice, 2002 (Opera historica, 9), s. a.

lyet Esterházy Miklós szervezett a tiszántúli hajdúk ellen, akik Bethlen Gábor halála után vonakodtak elismerni a királyi fennhatóságot a hét vármegye területén. A Bornemissza János felső-magyarországi vicegenerális vezette hadtest azonban, amelyben Batthyány Ádámnak különösen „sok főember szolgálai valának”, 1631. március 15-én hajnalban Rakamaznál, látványos vereséget szenvedett az ifjabb Bethlen István és Zólyomi Dávid vezette hajdúktól, akik megrohamozták és elfoglalták a királyi csapatok Tisza melletti sáncát. Batthyány maga nem, de lovai és familiárisai az ellenség kezébe kerültek.²⁰² Szerencséjére azonban Bethlen István jóindulatú volt Batthyányhoz és április 13-án, elsőként a foglyok közül az ő katonáit engedte szabadon. Csupán kedves lova maradt Rákóczi Györgynél, aki csak Batthyány személyes látogatásakor lett volna hajlandó azt visszaadni.²⁰³

Szerelem és házasság

A fejedelemnek és Bethlen Istvánnak a jóindulattal és az erdélyi meghívással meghívással az lehetett a szándéka, hogy a hozzájuk érkező fiatalembert eltávolítsák Esterházy Miklós politikai körétől és hasonló szövetségest nyerjenek benne, mint amilyent annak idején Bethlen Gábor talált Batthyány Ferencben és Poppel Évában. Batthyány Ádám azonban nem utazott Erdélybe, hanem a béke megkötése után hazatért Nyugat-Magyarországra. Talán a szerencsés menekülésért érzett hálájának is szerepe volt abban, hogy szeptemberben, valószínűleg a Kisasszony-napi búcsúkor Mariazellbe zárándokolt. „Értettem [hogy] kegyelmed Cellben mint volt peregrinatióban.” — írta neki Pázmány Péter szeptember 15-én — „Adja Isten, legyen kegyelmednek ez az Peregrinatio lelke üdvösségére.”²⁰⁴

Batthyány azonban lelke üdvössége mellett földi üdvösségéről sem feledekezett meg. 1631 októberében ugyanis a híreket hozó-vivő udvari

²⁰² ILLÉSHÁZY Gáspár: *Emlékirata*. S. a. rend. SZILÁGYI Sándor, in: TT (1891), 559–588: 562. SZALÁRDI János: *Síralmas magyar krónikája*. S. a. rend. SZAKÁLY Ferenc. Bp., 1980, 138–140. (Bibliotheca Historica). KRAUSS, Georg: *Siebenbürgische Chronik 1608–1665*, Hg. von Karl FABRITIUS. Wien, 1862–1864 (Fontes Rerum Austriacarum, Scriptorum, III–IV) = *Erdélyi krónika 1608–1665*. Ford. VOGEL Sándor. Bp., 1994, 136–137.

²⁰³ Bethlen István levele B. Á.-nak, Várad, 1631. ápr. 13.: MOL, P 1314, n° 6694.

²⁰⁴ Pázmány Péter levele B. Á.-nak, Sellye, 1631. szept. 15.: HANUY 1910, II, 211, n° 682.

emberek Batthyány Ádám házassági szándékáról kezdtek beszélni. Ezek a hírek Poppel Évához is eljutottak, aki udvari kapcsolatait fölhasználva próbált megtudni valamit fiáról. Vernich Mátyáson, a nádori udvarban működő jezsuitán keresztül üzent rendtársának, Guillaume Lamormaininak, aki mint császári gyóntató, szintén a főkamrás alá tartozott. Tőle szeretett volna többet tudni fia dolgairól. A hírcsatornák azonban visszafelé is működtek. Így tehát Poppel Éva a jezsuiták hírei helyett fia 1631. október 28-án kelt levelét kapta meg Bécsből: „nem tagadom, hogi io akaraikom[!] vannak itten, mind az urakban es mind az Fraczimerek keöszolis nemelliek, igi azert Isten ez utan állapotomat tova[m] mire viszi azt nem tudom mivel [...] Isten három dolgot maganak vallasztot ugi mint Haszaságot s Fe[je]delem vallasztast es had verest.” Ezenkívül a levélben Batthyány Ádám arra is figyelmeztette anyját, hogy mivel ő a Batthyány család egyetlen élő férfitagja, anyjának nemhogy akadályoznia kellene, hanem „rea köllenek ingerleni Nagyságodnak hogi haszasadnam megh mivel az en familiám mar csak el fogi[!] felben volna”.²⁰⁵

Mindez fölért a beismeréssel. Poppel Évába, amikor fia levelét megkapta — saját bevallása szerint — épphogy „az gutta feöl nem ütöt bele”. Miután azonban magához tért, válaszolt. Arra biztatta fiát, hogy „idegen Nemzetet ne vegy hane[m] Magyar Nemzeteth, az kjvel [...] eleidnek s magadnakis böcsületi megh maradhasso[n]”, sőt arra is figyelmeztette, hogy az udvarban „vannak [...] olly Kis Aszonyok [...] hogy] edeos Anyad lehetne nemellyik, ki által felöl nagyob volna Nemzeted magva szakadása, hogi sem minth terjedese.”²⁰⁶

Poppel Éva ugyanis még mindig nem mondott le fiának Illésházy Katával való házasságáról. Illésházyék lányukat akkor azonban már Bethlen Gábor unokaöccsének, Bethlen Péternek szánták, akivel 1632. január 10-én meg is tartották meg a kézfogót és a gyűrűváltást. Az esküvőt 1633. február 6-ára tervezték, de a vőlegény testvérének, Bethlen Istvánnak halála miatt október 4-ére kellett halasztani.²⁰⁷

Az anya és fia levélváltásának sokatmondó utalásaiból nyilvánvaló, hogy 1631 októberében Batthyány Ádám már elhatározta, hogy egy a császári udvarban szolgáló fraucimert fog feleségül venni, az előkelő görzi

²⁰⁵ B. Á. levele P. É.-nak, 1631. okt. 28., Bécs: KINCSES 1993, 115–116, n° 16.

²⁰⁶ P. É. levele B. Á.-nak, [fogalmazvány, 1631. nov.]: MOL, P 1313, Vegy. följ., 269. cs., 2. cím, ff. 70–71.

²⁰⁷ Id. Bethlen István meghívói B. Á.-nak, Huszt, 1632. nov. 15. és 1633. júl. 10.: MOL, P 1314, n° 6698–6699. Vö. RADVÁNSZKY 1986, III, 68–70. TAKÁTS 1917, 124 (azonban a tévesen: a lakodalmat nem 1632-ről halasztották 1633. febr. 6-ra).

családból származó Aurora Catharina Formentinit. Rá vonatkozott (pontosabban ellene) Poppel Éva azon intése, hogy fia ne külföldi, hanem magyar nőt vegyen feleségül és az az utalás is, amely a menyasszony életkorára vonatkozott. Mivel Aurorát 1609. október 26-án keresztelték a görzi dómban, már 22 éves volt, tehát — a korban valóban szokatlan módon — vőlegényénél fél évvel idősebb.²⁰⁸

A Formentini család Friaul egyik régi és kiterjedt nemesi családja volt, amelynek tagjai a XIV. század óta töltötték be különböző tisztségeket a tartományban. Miután Friaul keleti részét, a Görzi Grófságot a XVI. század elején a Habsburgok szerezték meg, a család egyik ágának tagjai a császári család szolgálatba álltak.²⁰⁹ Aurora apja, Karl Formentini például Ferdinánd főherceg egyik főtisztje volt, Görz kapitánya és a görzi grófság nemesi felkelésének parancsnoka, aki katonaként Magyarországon is járt. 1601-ben például Bathányi Ferencsel együtt vett részt Kanizsa sikertelen ostromában mint tábori főkvártélymester.²¹⁰ A főherceg és Formentini jó kapcsolatára jellemző, hogy utóbbi 1603-ban született első fiának keresztapja maga Ferdinánd volt.²¹¹ 1623. szeptember 1-én, amikor Karl Formentini már nem élt, a közben német-római császárrá lett Ferdinánd hűséges katonája négy élő gyermekének és özvegyének birodalmi bárói címet adott.²¹²

Aurora anyja, Anna Maria Rohrbach szintén a császári család szolgálatában állt. Valószínűleg már özvegyként, az 1620-as években lett II. Ferdinánd feleségének, a mantovai származású Eleonóra császárnőnek udvarában másodudvarmesternő,²¹³ majd amikor 1629-ben Ferdinánd és Eleonóra és lányainak, Mária Anna és Cecília Renáta főhercegnőknek az 1620-es évek végén saját udvartartást szerveztek, annak ő lett az főudvarmesternője.²¹⁴ Valószínűleg 1630/1631-ben halt meg, mivel 1631-ben már más volt helyette a „Mayordoma mayor”.²¹⁵

²⁰⁸ SCHIVIZ VON SCHIVIZHOFFEN, Ludwig: *Der Adel in den Matriken der Grafschaft Görz und Gradisca*. Görz, 1904, 63.

²⁰⁹ WILTHER, 139. PLANGEMANN, T.: *La casata Formentini nella storia del Friuli*, in: *Rivista Araldica* (Roma), 53(1955), 107–112. CAVAZZA, Silvano: *Una società nobiliare, Trasformazioni, resistente, conflitti*, in: *Gorizia Barocca, Una città italiana nell'imperio degli Asburgo*, Gorizia, 1999, 211–227.

²¹⁰ KNESCHKE, Ernst Heinrich: *Neues allgemeines Deutsches Adels-Lexicon*, III. Leipzig, 1861, 299. STAUFFER, Albrecht: *Die Belagerung von Kanizsa durch die christlichen Truppen im Jahre 1601*, in: *MIÖG*, 7(1886), 265–313: 274, 287. PLANGEMANN: *i. m.*, 109.

²¹¹ SCHIVIZ: *i. m.*, 61–63.

²¹² KNESCHKE: *i. m.*, III, 299. PLANGEMANN: *i. m.*, 108–109

²¹³ ÖStA, HHSStA, Obersthofmeisteramt, Sonderreihe, Bd. 185. Vö. KNESCHKE: *i. m.*, III, 299.

²¹⁴ ÖStA, HKA, Hofzahlamtsbücher, Bd. 76, p. 20. „Verzeichnus Der Herrn, Frauenzimmer und Höfgesindt, die sich [...] An Iren Röm. Kaij: Mt. Hofstaat befinden”, 1629. jún. 1.: ÖNB, Ms. Cod. 10100, ff. 61–73.

²¹⁵ 1631-ben már más volt helyette az udvarmesternő (HHSStA, OMeA, SR, Kasten 75, n° 1).

Lányait szintén magával vitte a császári udvarba. Közülük Elisabeth 1629–1630 körül szintén Eleonóra császárnő fraucimere volt,²¹⁶ majd valószínűleg 1632 körül belépett abba a Szent Józsefről nevezett sarutlan kármelita kolostorba amelyet a császárnő alapított 1629-ben a Salzries-en, tehát szintén erős udvari kapcsolatokkal rendelkezett. Udvari végkielégítését második részét már a kolostor főnöknője, a Jézsuról nevezett Paula Mária vette át 1635-ben.²¹⁷

A másik Formentini-lány, Auróra a két vele egykorú (1610-ben és 1611-ben született) főhercegnő környezetébe került, azokkal együtt nevelkedett, majd később azok — saját anyja által vezetett — udvarához tartozott. Az 1629 és 1631 közötti udvari névjegyzékek szerint udvarhölgy volt és egy 1629-ből fennmaradt asztalbeosztás szerint a főhercegnők udvarának első asztalához tartozott.²¹⁸ Gaspard Wiltheim visszaemlékezései szerint „cubicularia seu cameraria maior”,²¹⁹ A főhercegnők és Formentini Auróra emiatt később is meghitt kapcsolatban álltak egymással. 1636 decemberében például Cecília Renáta (1637-től IV. Ulászló lengyel király felesége) arra kérte az akkor már Németújváron élő egykori fraucimeréhez készülő Gaspard Wiltheim jezsuitát, hogy ajándéka átadása mellett tréfásan fenyítse is meg, amiért rest a levélírára és kérje meg vajon arra vár-e, hogy a főhercegnő tollat és papírt küldjön neki.²²⁰ A másik főhercegnő, Mária Anna (1635-től I. Miksa bajor választófejedelem felesége) pedig később, Auróra halála után — Folnai Ferenc halotti beszéde szerint — őt „szerelmes öcsének hitta, csodálkozván, és álmélkodván ennek jeles és tökéletes erkölcsin”, és „sok és feles miséket szolgáltatott lölkéért.”²²¹

Formentini Auróra feketehajú olaszos szépség lehetett. Egyetlen ismert ábrázolása, ravatalképe, ugyan fiatalkori szépségéből már keveset mutat, de Gaspard Wiltheim szerint „az egész császárnői gynaeceumnak erkölcsére és testi formájára is napfénye volt.”²²² Minden bizonnyal szépsége nyűgözhetette le Batthyány Ádámot is, mivel a vele járó vagyon nem volt jelentős. Hozományának legnagyobb részét minden bizonnyal az a 4000 forint tette ki, amelyet a császári udvar adott neki házassági pénzként és

²¹⁶ ÖNB, Ms. Cod. 10100, ff. 61–81. HHStA, OMeA, SR, Kasten 75, n° 1.

²¹⁷ ÖStA, HKA, Hofzahlamtsbücher, Bd. 79, p. 159 ; uo, Bd. 81, p. 125, 194. – A kármelita apácakolostorról: EISTERER, Mathias: *Regesten zur Geschichte des Klosters der unbeschuchten Karmeliterinnen oder „Siebenbüchnerinnen“ in Wien*, in: Wiener Diözesenblatt, 1887, Nr. 17, 193–194, Nr. 18, 205–209. *Karmel in Wien, 1629–1879–1979*. Zusammengestellt von den Schwestern der Karmel St. Josef. Wien, 1979. Az első főnöknőről: MÜLLER, Bonifacius: *Paula Maria a Jesu, erste Oberin des Carmeliterinnen-Klosters zum Hl. Josef in Wien*. Wien, 1880.

²¹⁸ Az 1629. és 1631. évi jegyzékek: ÖNB, Ms. Cod. 10100, ff. 61–73. Egy 1631. évi spanyol jegyzék: HHStA, Obersthofmeisteramt, Sonderreihe, Kasten 75, n° 1.

²¹⁹ WILTHEIM, 139.

²²⁰ WILTHEIM, 143.

²²¹ FOLNAI 1653, 35.

²²² WILTHEIM, 139.

kegydíjként (de ez is csupán 1635-ben került kifizetésre).²²³ Batthyány Ádám azonban úgy gondolkozhatott, hogy nagy hozományra kevésbé van szüksége, mint jó udvari kapcsolatokra és neki tetsző feleségre. Formentini Aurórának pedig sikerült az, amire a császári udvar fraucimerei általában vágytak, tudnillik, hogy egy nálánál előkelőbb és gazdagabb főnemeshez mehessen férjhez. Batthyány Ádámnak az a megjegyzése, hogy „io akaraikom[!] vannak itten, [...] az Fraczimerek keöszolis” arra utal, hogy a fiatal magyar főrend is kíváncsian férjjelölt lehetett a fraucimerek körében, akik között ilyen téren erős konkurrenciaharc volt. Éppen akkoriban, 1630. augusztus 1-én például Judith Sabina von Starhemberg grófnő (lánynevéen Jörger) arról számolt be anyósának, hogy Mária Anna spanyol királylánynak, a későbbi III. Ferdinánd menyasszonyának udvarhölgyei szerencsére nem olyan szépek, mint a bécsiek (köztük volt Formentini Auróra is), tehát nem kell félniük, hogy a spanyolok kiszorítják őket.²²⁴

Formentini Aurórát biztosan nem sikerült kiszorítaniuk. 1631. november 19-én már valószínűleg az eljegyzés is megtörtént, mert Esterházy Miklós már az írta feleségének: „Bottyániné asszonyomat oly akadék találta, akin nem keveset fog búsulni, amint értem, azt a nagy bécsi Hajnal leányt ugyan elvette fia, Ádám.”²²⁵ A lakodalom megtartását már csak az az késleltette egy kissé, hogy az 1631-ben elhunyt Konstancia lengyel királyné (II. Ferdinánd császár testvére) tiszteletére a császári udvarban éppen több hónapos udvari gyászt vezettek be. Emiatt a császárnő a lakodalmat február 4-ére halasztotta, mert — mint Batthyány Ádám írta — „eö folsegek el vetetik akora az giaszt mind az egesz kisaszonioik, es annival nagioib vigasagh leszen”.²²⁶

²²³ ÖStA, HKA, Hofzählamtsbücher, Bd. 81, p. 8, 179 (ugyanekkor neki fizették ki unokatestvére, Gaspar Formentini 6000 forintos követelését is).

²²⁴ Judit Sabina Starhemberg szül. Jörger levele Julianna Starhembergnek, Bécs, 1630. aug. 1.: Oberösterreichisches Landesarchiv, Familienarchiv Starhemberg (Bestand Riedegg), 47. Vö. Briefe adeliger Frauen (16–18. Jh.), Beziehungen und Bezugssysteme. Forschungsprojekt geleitet von Gernot HEISS, Beatrix BASTL: <http://www.univie.ac.at/Geschichte/Frauenbriefe>.

²²⁵ Esterházy Miklós levele Nyáry Krisztinának, 1631. nov. 19.: MERÉNYI Lajos: *Esterházy Miklós levelei Nyáry Krisztinához, 1624–1639*, in: TT, 1(1900), 16–60, 264–295: 56.

²²⁶ B. Á. levele P. É.-nak, Bécs, 1631. dec. 26.: MOL, P 1314, n° 2381.

A házasságot tehát 1632. február 4-én kötötték meg a bécsi Hofburgban,²²⁷ udvari lakodalom keretében, amelyet Auróra patrónája, a császárnő rendezett, mint ahogy az a magyar főnemesi udvarokban és a császári udvarban egyaránt szokásban volt.²²⁸ Részt vett rajta tehát a császári család és teljes udvaruk, ott volt Poppel Éva is, a magyarok közül viszont kevesen, mert Batthyányék csupán négy-öt főurat hívhattak meg.²²⁹ A Formentini család viszonylag gyengébb anyagi helyzetére és Aurora árvaságára utal az is, hogy a vőlegénynek és anyjának kellett gondoskodni nemcsak a nyoszolyólányok „egyenlő színű” ruhájáról, hanem magáról a menyasszonyi ruháról is. A szöveteket és anyagokat Batthyány Ádám Bécsben vette meg és onnét küldte elkészíttetni anyjának Dobrára.²³⁰

Az esküvői előkészületek idején készültek azok a versek is, amelyet Batthyány Ádám egyik continuus udvari nemese, Aranyasi István,²³¹ és példáján fölbuzdulva Kállai Kopasz Pál deák írtak, 1632 „uy esztendőre való megh ajándékozásra” a házasodni készülő fiatal főúrnak. A versek Batthyány nevében mondták el annak érzelmeit, Auróra szépségét — a név jelentéséből kiindulva — a hajnalhoz és a Hajnalcillaghoz, a Venushoz hasonlítva. Aranyasi versében²³² például a Venus ugyanúgy

„Ragiagh ő az eghben, mint társa szepseghben az földi szepek között,
Ki hogy en velem bir, nem czoda ez uy hir, mert ket szemével giőzöt,
Nezven szemeliere, azzal szerelmere, kivel engem megh kötöt.”

[...]

Az Venus vigh kedvet, hozzám nagi szerelmet ebbennis megh mutatta,
Sok faratsag után, io erdemem uttián dolgomat iora hozta,
Hogi nekem szep társát, mint kedves baráttiát kezen foghva igi atta.”

²²⁷ B. Á. 1632. jan. 7-én arra kérte P. É.-t, hogy a meghívókat két nappal korábban, február 2-re keltezze (MOL, P 1314, n° 2382). A Pálffyknak küldött meghívóban azonban február 3-i dátum szerepel (JEDLICKA 1910, 107; ld még: TAKÁTS 1917, 124).

²²⁸ RADVÁNSZKY 1986, III, 146.

²²⁹ B. Á. levele P. É.-nak, Bécs, 1631. dec. 26.: MOL, P 1314, n° 2381. Ld. még: TAKÁTS 1917, 90–91.

²³⁰ B. Á. levele P. É.-nak, Bécs, 1632. jan. 7.: MOL, P 1314, n° 2382. – Ld. még: TAKÁTS 1917, 90–91, 127. TAKÁTS 1982, 16–18. – Ezüstözött esküvői ruháját Aurora Formentini később oltárterítővé alakíttatta át: WILTHEIM, 140.

²³¹ Aranyasi 1630-tól 1635-ig 3 lóval, majd 1640-től 1645-ig 4 lóval szolgálta B. Á.-ot (MOL, P 1322, Föld. fam., n° 354, 1634–1635, 1642–1644.; MOL, P 1322, Föld. fam., n° 326/b, f. 49). 1653–1658 között a házi uraim között szolgált 3 lóval (MOL, P 1322, Föld. fam., n° 1163, 1184, 1228, 1260, 1308/b).

²³² RMKT, XVII/3, 61, n° 38.

A másik versíró Kállai Kopasz Pál ugyancsak eljátszott Aurora nevének jelentésével. A versben ugyanis a menyasszony így szólt jövőendő férjéhez:²³³

„Az mint nevem adgya, olly nyilván világra ki teczhetik mégh egykor,
Szerelmemnek s marad, mint hived te nálad, mindenütt és mindenkor
Aykim harmattya lobogny nem hadgya, tüzedet óltván akkor.”

A menyasszony ilyesfajta válasza azonban legfeljebb a költői képzelet szülötte lehetett. Auróra ugyanis — noha az ő családjában is több nyelv járta — sem ekkor, sem később nem tudott magyarul. Férjével általában németül, de latin betűkkel, fonetikusan írott, sajátkezű leveleket váltottak.²³⁴ 1653-ban, a temetésén tartott halotti beszédekben azonban szintén magyarul dícsérték a „méltóságos Isten-félő Nymphet”,²³⁵ aki férjével összesen huszonegy évig élt együtt „nagy kedvessen, gyönyörűségessen, békével, és Istenessen.”²³⁶

A házasság valóban harmonikus volt, noha nem teljesen szokványos. A korban általános „észházaságokkal” szemben ugyanis Batthyány Ádám házassága szerelmi házasság voltak. A párválasztásban nem játszott szerepet anyagi érdek, ráadásul Batthyány nem a „szokott körből”, tehát a magyar főúri családok közül választott társat magának. Rajta kívül ez egyedül a császári udvarhoz legközelebb álló magyar főúri családban, a Pálffyaknál volt szokásban: Pálffy Miklós és Fugger Mária fiai vettek feleségül Puchheim, Khuen, Harrach, Mansfeld és Trautmannsdorf lányokat.²³⁷ Ezért aztán Batthyány Ádám szerelmi házassága ellen nemcsak Poppel Éva berzenkedett, hanem úgy látszik, hogy az a magyar főnemesiség jó részében is némi botrányozást keltett. 1650-ben például Csákyné Wesselényi Anna azt tanácsolta unokájának, a fiatal Csáky Ferencnek, akit

²³³ RMKT, XVII/3, 62, n° 39.

²³⁴ Formentini Auróra levelei (túlnyomórészt férjének, jelentős részük dátum nélkül): MOL, P 1314, n° 2514–2823; MOL, P 1313, Major., Lad. 35, N° 36/D. – B. Á. fennmaradt levelei feleségének: MOL, P 1314, n° 2383, 2385–2388. Vö. HORVÁTH Mária: *Német elemek a 17. század magyar nyelvében*. Bp., 1978, 22–23; HORVÁTH 1990, 189–190.

²³⁵ MALOMFALVAY 1654, 5–6.

²³⁶ FOLNAI 1653, 29.

²³⁷ JEDLICKA 1910, 686 és passim. EVANS 1979, 246.

Bécsben állítólag körülrajongtak a hölgyek, hogy „örizkedjen az olasz frauczimerektől”.²³⁸ Talán Batthyány Ádám húsz évvel korábbi esete járt a fejében.

3. Az udvar

A frissen házasodott Batthyány Ádám meglehetősen leromlott állapotban vehette kézbe apai örökségét. Poppel Éva például 1632 végén így jellemezte Batthyány Ádám udvarának és birtokainak állapotát: „Az mjnemő fizetetlenek a hazi szolgaid, azok közül edgijik sem ülne feől melletted. [...] A jóságod merő pusztá, vagyon 27. hét[!] esztendei, hogy az Szegény Atyád haza hozot, de en az ulta fogva illýen pusztá állapotban nem Láttam az te Joszágidat.”²³⁹ Batthyány Ádámra otthon tehát nemcsak a magyar főrendek szokásos feladatai vártak, hanem szinte alapjaiból kellett újrateremtienie azt az életteret, amely a kor fölfogása és saját szándékai szerint méltó és szükséges volt egy magyar főrend életéhez. Rendeznie kellett a kissé kusza birtokviszonyokat és új alapokra kellett fektetni ezek igazgatását. Újjá kellett szerveznie az apjától örökölt főúri udvart és a család vagyonához és híréhez megfelelő otthonról kellett gondoskodnia felesége és a hamarosan érkező gyerekek — köztük a várva-várt fiúörökös — számára. Mindezek mellett 1633. november 15-én Batthyány Ádámot dunántúli kerületi és egyben a Kanizsával szembeni végvidéki főkapitány-nyá is kinevezték,²⁴⁰ tehát az ő feladata lett a Balatontól délre eső határ teljes védelmének megszervezése. Ezenfelül pedig, mint a katolikus egyház frissen megtért híve, azt is megkísérelte, hogy udvarának és birtokainak túlnyomórészt protestáns népét a katolikus egyházhoz vezesse. A fiatal főrend 1633/1634-től nagy energiákkal fogott hozzá ezen feladatok megoldásának. Rendszeretetének és munkabírásának köszönhetően leggyakrabban sikeresnek is bizonyult.

²³⁸ DEÁK Farkas: *Gróf Csáky Ferencz első házasságáról 1650–1653*, in: Sz, 9(1875), 293–310: 297.

²³⁹ P. É. levele B. Á.-nak, Dobra, 1632. nov. 28.: KINCSES 1993, 139, n° 25.

²⁴⁰ MOL, P 1315, 4. cs, pp. 48–63; PAULIK, f. 59r. A kinevezés 1637-ig csak ideiglenes volt: PÁLFFY 1997, 269, 280.

A birtokok

1632-ben Batthyány Ádám még mindig csak egy részét birtokolta apai örökségének. Ezért 1632. június 29-én, Rohoncon újból megegyezett anyjával a birtokok fölosztásáról. A „transactio” szerint Poppel Évának 1632 karácsonyáig át kellett adnia fiának a gerebeni várat és mindazon részeket, amelyeket Németújváron birtokolt. Ugyanakkor az özvegy megkapta zálogba a kisebb tornicscai birtokot 4000 forintos kiváltási áron.²⁴¹ Batthyány Ádám azonban még ezzel is elégedetlen volt. Egyrészt ugyanis szerette volna, ha Szalónak is az ő kezébe kerül, másrészt pedig attól tartott, hogy Poppel Éva megpróbálja további hozománybirtokait is lányai számára biztosítani, noha ezeknek a magyar jog szerint ő is örököse volt.

Így tehát — mint azt az 1636. június 23-án, Szalónakon között szerződés indoklása mondja — „nem kicsin veszekedések és controversiák támattanak volt köztünk, kiknek hogy mint az két részről vége legien es inkább az Aniai szeretet fiahoz, hasonló képpen az fiúi engedelem öregbedjék annyához”, Batthyány Ádám és Poppel Éva új egyezséget kötöttek a birtok használatáról, amely szerint Poppel Éva átadta fiának Szalónak várát, cserében pedig visszakapta Gerebent. Arról is megegyeztek, hogy „az Aniai öss Joszágh praecise post decessum domine Matris [pontosan anyánk halála után], egiarant oszollion” a testvérek között.²⁴²

Batthyány Ádám lépéseket tett a dobrai birtok megszerzésére is, ha nem is osztálytétel, hanem vásárlás útján. Csehországi unokatestvéreitől ugyanis 1637-ben és 1638-ban megvásárolta időközben elhunyt nagynénjeinek Sabina és Magdalena Poppelnek dobrai birtokrészeit. Ezzel a csehországi Poppel örökösök magyarországi birtoklása meg is szűnt, mivel a harmadik testvér, Catharina részeit Poppel Éva már 1632-ben megvette.²⁴³ Így azután amikor Batthyány Ferencné Lobkoviz Poppel Éva 1640. november 21-én Dobrán meghalt, az uradalom fele már Batthyány Ádám birtokában volt. Az uradalom másik felének, az „az Aniai öss Joszágh”-nak fölosztása azonban talán éppen ezért nem volt egyszerű. A Batthyány-testvéreknek ismét csak Esterházy Miklós nádor segítségével sikerült megegyezniük 1641 tavaszán, még hozzá úgy, hogy Erzsébet (Erdődy Györgyné), Gerebenért cserébe Ádámnak engedte át dobrai jussát, Mag-

²⁴¹ MOL, P 1313, AA, Almarium I, Lad. 8, N° 142. Vö. ZIMÁNYI 1968, 20.

²⁴² MOL, P 1313, AA, Almarium I, Lad. 8, N° 147, 148; vö. ZIMÁNYI 1968, 20–21.

²⁴³ Adataink egy XVII. sz. végi birtokjogi összefoglalóból származnak: MOL, P 1313, Gen., 149. cs., f. 196.

dolna (Csáky Lászlóné) pedig vállalta, hogy nem váltja ki a már korábban Borbálának zálogba adott dobrai részét.²⁴⁴ Így az uradalmat Ádám közösen birtokolta Borbálával, akit 1642-ben már ő házасított ki Forgách Zsigmonddal.²⁴⁵

A dobrai részek mellett Batthyány Ádám további birtokokkal is növelte az amúgy sem kicsi Batthyány-birodalmat. Igaz, hogy 1638/1639-ben nem sikerült megszereznie a Vág melletti Semptét, mivel arra Esterházy Miklós nádorral szemben nem volt sok esélye,²⁴⁶ de a hagyományosan Batthyány-érdekkörbe tartozó Nyugat-Dunántúlon két uradalmat is vásárolt. 1644-ben megvette Ehrenreich Christoph von Königsbergtől a saját szalónaki javaival követlenül szomszédos (Pinkafőt is magában foglaló) borostyánkői uradalmat, amelynek átadása 1645 tavaszán történt meg.²⁴⁷ Mivel ez az uradalom a Jagelló-kor óta Ausztriához tartozott, Batthyány Ádám tulajdonjogainak biztosítása érdekében 1645-ben megszerezte az alsó-ausztriai nemességet is.²⁴⁸ 1647-ben azonban Borostyánkő — három másik uradalommal együtt ismét Magyarországhoz került.²⁴⁹

Borostyánkő mellett Batthyány Ádám még egy kisebb — de várának a végvári védelmi vonalban betöltött szerepe miatt annál fontosabb — uradalommal gazdagította vagyonát. 1654-ben ugyanis egykori familiárisa, a gyermektelen Hagymássy János „megh gondolván és tekéntvé[n] eleitül fogvást Groff Batthyani Ada[m] Ura[m] ü Na[gysá]ga hozzá valo

²⁴⁴ HOMMA, Josef Karl: *Zur Herrschaftsgeschichte des Südburgenlandes*. Horn–Wien, 1947 (BF, 1), 17. BLRep, 12.

²⁴⁵ „Rohonczon Baberlij kis Aszonij [...] Lakatalmara, [...] minden fele éles elkelt, anak Felj Irassa”, 1642. máj. 18–20.: MOL, P 1322, Föld. fam., n° 586. Forgách Zsigmond levele Esterházy Miklósnak, Rohonc, 1642, máj. 22.: MERÉNYI Lajos: *Forgács Zsigmond négy levele Esterházy Miklós nádorhoz (1641–1644)*, in: TT, (1904), 447–458: 453.

²⁴⁶ Franciscs Gáspár levele B. Á.-nak, Bécs, 1639. szerda [jan. 12.]: MOL, P 1314, n° 15390. Baranyai Tamás levelei B. Á.-nak. Nagyszombat, 1639. febr. 10–11.: MOL, P 1314, n° 2113–2115. FEJES 1996, 118.

²⁴⁷ WISSGRILL, I, 309. VerzFB, 3. PRICKLER 1960, 31–32. BLRep, 11. Az átadás: MOL, P 1322, Instr., n° 202.

²⁴⁸ VerzFB, 3. PRICKLER 1960, 32. SCHOPF, Dagmar: *Die im Zeitraum von 1620–1740 erfolgten Neuaufnahmen in den NÖ Herrenstand*. Wien, 1966 (doktori disszertáció): ÖNB, 1013293–C, 86–87.

²⁴⁹ ERNST, August: *Die verpfändeten Herrschaften Westungarns unter österreichischer Verwaltung*, in: Bericht über den siebenten österreichischen Historikertag in Eisenstadt ... in der Zeit vom 28. bis 31. August 1962. Wien, 1963 (Veröffentlichungen der Verbandes Österreichischer Geschichtsvereine, 15), 11–25: 23–24. – Az ünnepélyes átadás azonban csak 1649-ben történt meg: HOMMA 1937, 14.

gratiaiat” 6000 forintért eladta neki szentgróti várát a föltétellel hogy az csak halála után kerül Batthyány birtokába. Mikor tehát Hagymássy 1656 nyarán elhunyt, az uradalmat Batthyány Ádám foglalta el és tartotta meg.²⁵⁰

1633/1634-től Batthyány Ádám nagy eréllyel és a korabeli magyar gazdasági adminisztrációban szokatlan fejlettségű írásbeliséget teremtve látott hozzá birtokainak kormányzásához. Általános birtokigazgatója (*praefectus bonorum*) nem volt, hanem maga ellenőrizte és irányította az uradalmak tisztartóit, akiket beosztottjaikkal, a számtartóikkal, sáfárokkal és más tisztségviselőkkel együtt átfogó instrukciókkal és időről időre kiadott memorialékkal látott el. A tisztviselőktől időről-időre jelentéseket, memorialéket és évente elszámolásokat várt. Az elszámolások alapjául fölmérték az egyes várak, illetve a hozzá tartozó uradalmak tárgyi, személyi és jövedelmi viszonyait, tehát évente inventáriumokat, ordináriumokat (más néven prebenda-jegyzéket), 4–5 évente urbáriumokat vettek föl, természetesen több példányban is.²⁵¹ Az efféle munkákat egy viszonylag állandó csoport készítette, akik Batthyány Ádám közvetlen udvari környezetéhez tartoztak, részben mint udvari familiárisok, részben mint deákok. Ők vezettek vagy végeztek más hasonló munkákat is, mint például a dézsmák szedését és sokszor közülük kerültek ki az uradalmak fontosabb tisztségviselői is.

A rezidenciák

A főkapitányság és a birtokigazgatás számos feladata azt követelte meg a magyar főrendektől, így Batthyány Ádamtól is, hogy szinte állandóan úton legyenek váraik, az oszmán végek, Pozsony és Bécs között. Bármilyen sokfelé járt is azonban Batthyány, udvarának mindig volt egy olyan székhelye, ahol „derakas lakását”²⁵², azaz rezidenciáját tartotta és amelyet otthonának nevezett.

Teljesen új rezidenciát alig néhány magyar főúr épített magának a XVII. századi Magyarországon és méreteikben azok sem voltak jelentő-

²⁵⁰ MOL, P 1322, Tiszt., n° 133, f. 419. Vö. BÁN 1977, 24. – A királyi adománylevél: ÖStA, HKA, Hoffinanz Ungarn, Rote Nr. 199, Konv. 1656. nov., ff. 116–123. – B. Á. és a Hagymássy-örökösök megegyezése [1657]: ÖStA, HHStA, Familienarchiv Csáky, Fasc. 104, Fasc. 285.

²⁵¹ Vö. ZIMÁNYI 1968, 22; BÁN 1977, 29–32.

²⁵² Ld. pl.: MOL, P 1337, I. cs., n° 1, p. 46 (VI. fiók, N° 20).

sek. Még a legnagyobb építkezések is csak középkori vagy esetleg XVI. századi várak átépítését célozták meg. A „zöldmezős” barokk kastélyépítkezések kora csak a XVIII. században jött el Magyarországon. Ez azonban a gazdasági viszonyokon túl azzal is összefüggött, hogy a XVII. századi magyar főrendeknek lakóhelyeikkel szemben támasztott igényei sem változtak meg gyökeresen a korábbiakhoz képest. A késő középkori magyar főúrak ugyanis a rezidenciájukat általában egy-egy birtokigazgatási központban, tehát egy kisebb vagy nagyobb mezővárosban épült várban vagy megerősített kastélyban tartották. A rezidenciát övező település általában politikailag semleges hely volt, tehát nem megyeszékhely és gyakran a főúri család által alapított kolostor is állt benne.²⁵³

Mindezek igazak Batthyány Ádám rezidenciáira is. Egy olyan hatalmas birtokokkal rendelkező földesúr ugyanis, mint Batthyány Ádám, több rezidenciának alkalmas várral is rendelkezett. A rezidenciák szerepe tehát évről évre, sőt hónapról-hónapra is változhatott.

1632 előtt három uradalmi székhelyként is szolgáló vár állt Batthyány Ádám rendelkezésére: Németújváron, Rohoncon és Körmenden. Mindhárom egy-egy mezővárosban volt található és mindegyik állt már a középkorban is. Ugyanez érvényes az 1636-ban Batthyány Ádám birtokába került, alapjaiban XIII. századi eredetű szalónaki várra is, azzal a különbséggel, hogy míg Rohonc és Körmend szabályos alaprajzú, sarokbástyás várkastélyai városuk központjában, sőt közvetlenül a város főtere mellett álltak, addig Németújvár és Szalónak szabálytalan alaprajzú hegyivárak voltak, amelyeket némi távolság választott el az alatta vagy — Szalónak esetében — egy másik dombon mellette elterülő várostól.²⁵⁴

Az uradalmi székhelyként szolgáló várakon túl azonban voltak olyan kastélyok vagy udvarházak is Batthyány Ádám birtokában, amelyek — ha másként nem, rövidebb időre — udvari lakóhelyként lehettek volna használhatók. Közülük mindenekelőtt a németújvári uradalomhoz tartozó

²⁵³ KUBINYI András: *Nagybirtok és főúri rezidencia Magyarországon a XV. század közepétől*, in: A Tapolcai Város Múzeum Közleményei, 2(1991), 211–227 = *Residenz- und Herrschaftsbildung in Ungarn in der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts und am Beginn des 16. Jahrhunderts*, in: Fürstliche Residenzen im spätmittelalterlichen Europa. Hg. Hanz PATZE, Werner PARAVICINI, Sigmaringen, 1991 (Vorträge und Forschungen, 36), 421–462.

²⁵⁴ Németújvár: HAJSZÁNYI 1973, 50–68. Rohonc: ÖKT 40, 398–405. Szalónak: ÖKT 40, 476–499. Körmend: C. HARRACH Erzsébet–KISS Gyula: *Vasi műemlékek, Településtörténet, építészettörténet, művelődéstörténet*. Szombathely, 1983, 173–177. KOPPÁNY Tibor: *Körmend városának építéstörténete*. Körmend, 1986 (Körmendi Füzetek).

Szenteleket kell megemlítenünk, ahol a XVI. század óta egy-egy traktusos, emeletes, árkádfolyosós udvarház állt.²⁵⁵ 1636-ban Batthyány Ádám a kastélyt — valószínűleg némi átépítés után²⁵⁶ — a körülötte levő kerttel és majorsággal együtt feleségének adta, hogy ott egy kisebb saját gazdaságot tarthasson fenn saját udvartartása számára.²⁵⁷ A szentelekihez hasonló jellegű, szintén XVI. századi, de 1610 körül toronnyal is kiegészített kastély állt a Rába melletti Csákányban is, az egykori strémi uradalom egyik központjában. Batthyány Ádám a csákányi kastélyt 1646/1647-ben „vizarokkal es palankkal körül veven” végvárrá alakította át, hogy hajdúkat odatelepítésével az „a körül valo darab föld lakosinak securitast adhasson” a török ellen, majd pedig 1648 és 1653 között a kastélyt is megújította.²⁵⁸

Poppel Éva halálával, 1640-ben újabb rezidenciának alkalmas épületek kerültek — legalábbis részben — Batthyány Ádám tulajdonába: a dobrai vár és a rakicsányi kastély. Dobra nem túlzottan nagy méretű, XIII. századi eredetű hegyivára kicsiny falvak között feküdt a Vas megyei Tótság dombjai között,²⁵⁹ a Mura völgyének síkságán fekvő rakicsányi kastély viszont méretes XVI. századi épület volt. Miután 1645-ben leégett, Batthyány Ádám 1648 és 1655 között építette újjá regedei mesteremberekkel.²⁶⁰

Az 1644-ben megvásárolt borostyánkői uradalomban szintén több vár és kastély állt. Legnagyobb közülük maga a borostyánkői vár volt, amely még a XII–XIII. század fordulóján épült, majd a Königsberg család XVI–XVII. századi építkezései során kapta olaszbástyáit és szabálytalan ötszögű, reneszánsz jellegű belső udvarát. Az 1617-ben, a löportorony fölrobbanása miatt súlyosan megrongálódott vár helyreállítását már Batthyány Ádám fejezhette be az 1645 és 1650 között. Ekkor készült el a belső vár déli szárnya és a Filiberto Lucchese pompás stukkóival díszített díszterem, amelyen a művész Ovidius *Metamorphosis*ából vett történeteket és vadászjeleneteket ábrázolt.²⁶¹ Borostyánkő azonban az építkezések

²⁵⁵ ZIMÁNYI 1962, 22. DEHIO 1976, 294.

²⁵⁶ KOPPÁNY 1984, 546.

²⁵⁷ „Memorialle az mi Ujvári Tiztartonknak Fersteticz Palnak adatot egyrül masrul”, 1636. nov. 21.: MOL, P 1322, Instr., n° 42, pp. 208–215. Ld. még: ZIMÁNYI 1962, 315; BÁN 1977, 35.

²⁵⁸ ZIMÁNYI 1960, 297. KOPPÁNY Tibor: *A csákánydoroszlói volt Batthyány-kastély*, in: Műemlékvédelem, 23(1979), 56–63. C. HARRACH-KISS: *i. m.*, 80. KOPPÁNY 1984, 551.

²⁵⁹ DEHIO 1976, 207.

²⁶⁰ KOPPÁNY 1984, 551.

²⁶¹ PRICKLER 1960, 9–33. ÖKT 40, 89–129. DEHIO 1976, 42–44. SCHEMPER-SPARHOLZ, Ingeborg: *Höfische Dekorationen des 17. Jahrhunderts im burgenländisch-*

ellenére sem volt jelentős központ. Az uradalom igazi székhelye sem itt, hanem Pinkafő mezővárosban volt. Pinkafőn ugyanis szintén állt egy viszonylag nagy, emeletes kastély, majorsággal. Az épület eredete bizonytalan, de föltehetően a XVII. század elején épült. 1646–1648 között Batthyány Ádám új, fölvonóhíddal ellátott kapuépületet emeltetett hozzá.²⁶² A borostyánkői uradalomhoz tartozott még egy Ludwig von Königsberg által Gyimótfalván 1624 és 1626 között fölépített emeletes, árkados reneszánsz udvarház is, amely a szentelekihez nem csak formájában, méretében és elhelyezkedésében hasonlított, hanem abban is, hogy a falu házai között állt és kert vette körül.²⁶³

Végül Batthyány Ádám utolsó saját szerzeményű vára, a Zala kanyarulatánál fekvő Szentgrót középkorú eredetű vízivár volt, amelyet a XVI–XVII. században, földbástyákkal és palánkkal erősítettek meg.²⁶⁴

A sokféle vár és kastély közül természetesen csupán néhány szolgált lakóhelyül Batthyány Ádám családja és udvara számára. Ilyen szempontból az épületek három csoportba oszthatók. Az első szinthez az a két vár, Németújvár és Rohonc tartozott, amely éveken át az udvar állandó lakóhelye vagy — ahogy Batthyány Ádám fogalmazott — „derekas lakásom” volt. Az első a család hagyományos központja volt, hatalmas bevehetetlen erőd, a tárházzal, a könyvtárral, a levéltárral, hadszertárral, sőt a vár alatt a család temetkezési helyül is szolgáló kolostorral, a második, a rohonci vár pedig egy modernebb, városi épület, amely Bécshez és a megyeszékhelyhez közelebb, a török végektől viszont távolabb feküdt. Batthyány Ádám az 1630-es és 1640-es években mindkét helyen jelentős építkezéseket hajtott végre. Rohoncon egy egész új szárnyat húztak föl, amelynek révén zárt, négyszögletes udvart alakítottak ki és Németújváron is új termek — köztük dísztermek — sorát építették.²⁶⁵

westungarischen Raum, in: *Türkenkriege und Kleinlandschaft II: Sozialer und kultureller Wandel einer Region zur Zeit der Türkenkriege*. Hg. von Rudolf KROPP. Red. Wolfgang MEYER, Gerhard STADLER. Eisenstadt, 1986 (*Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland*, 73), 217–248. KOPPÁNY 1984, 550–551.

²⁶² ÖKT 40, 371–372. DEHIO 1976, 235. – Az a föltételezés, hogy a pinkafői kastélyt B. Á. építette volna 1658-ban (HOMMA 1937, 14; HOMMA–PRICKLER–FLEISCHER 1960, 36) az 1646-tól fennmaradt leltárak alapján nem tartható.

²⁶³ PRICKLER 1960, 93. ÖKT 40, 87–89.

²⁶⁴ GENTHON István: *Magyarország művészeti emlékei, 1: Dunántúl*. Bp., 1959, 437.

²⁶⁵ KOPPÁNY 1984, 546–550. KOLTAI András: *Erőd és lakóhely, Batthyány Ádám rezidenciái*, s. a. – A Németújváron őrzött családi levéltárról: IVÁNYI Béla: *Gróf Batthyány Ádám, a levéltárrendező*, in: LK, 20–23 (1942–1945), 290–309; KOLTAI 2000, 207–211.

Kezdetben, az 1630-as évek első felében az udvar Németújváron töltött el több időt. 1635-ben például Batthyány a rossz szőlőtermés mellett azzal indokolta a rohonci prebendák csökkentését, hogy „mostan magonk sem lakonk itten”.²⁶⁶ Ezt a tényt Gaspard Wiltheim atya beszámolója is megerősíti, aki 1635/1636 telén a Batthyány udvarbéli szolgálata alatt mind végig Németújváron tartózkodott. Nem igazolják viszont más források Wiltheim atya azon állítását, hogy Németújvár Batthyány Ádám téli lakhelye („domicilium hibernicum”) lett volna.²⁶⁷ Egy évvel később ugyanis az udvar éppen november táján költözött hosszabb időre Németújvárról Rohoncra. „Mastanaban itten nem fogunk ordinarie lakni” — írta Batthyány 1636. november 21-én a németújvári tiszttartónak.²⁶⁸

Természetesen 1636 előtt is tartózkodott rövidebb időkre az udvar Rohoncon. 1636 után viszont mindenképpen Rohonc lépett elő Batthyány Ádám legfontosabb rezidenciájává. Előtérbe kerülésének Bécshez való közelségén túl az lehetett az oka, hogy, hogy könnyebben volt megközelíthető, mint a meredek hegyre épült németújvári vár, ráadásul 1637/1638. évi átépítése után reprezentatívabb is lehetett.

Németújvár a későbbiek során csupán az I. Rákóczi György-féle 1644/1645. évi háborúk idején lépett elő ismét főrezidenciává, mivel Rohoncnál nagyobb biztonságot nyújtott és Batthyány Ádám félt attól, hogy „valami haború lenne ezen a feölde[n]” is.²⁶⁹ 1643. december 11-én írta össze Batthyány, hogy „Német Uývarra kiknek es mint keöllessék Lakoul mennj”, tíz nap múlva pedig már arról értesítette a németújvári kulcsárt, hogy „mostan egi ideigh it lakonk giakraban”.²⁷⁰ A háború befejeztével az udvar 1646. május 15/16-án költözött vissza véglegesen Rohoncra.²⁷¹ Két év múlva, 1648-ban Batthyány Ádám már azzal utasította vissza a borostyánkői tiszttartó fizetésemelési kérelmét, hogy a

²⁶⁶ „Zarkanak adot Memoriale”, 1635. okt. 4.: MOL, P 1322, Tiszt., n° 5, ff. 13–17.

²⁶⁷ WILTHEIM, 140.

²⁶⁸ „Memorialle az mi Uývari Tiztartonknak Fersteticz Palnak adatot egýrül masrul”, 1636. nov. 21.: MOL, P 1322, Instr., n° 42, pp. 208–215.

²⁶⁹ „Német Uývari Tiztartonk Jobbagy Jeremias die 11 Aprilis et 24 Maý a minemeö két memorialekat be adot arra valo Resolvatiok”, 1645. máj. 27.: MOL, P 1322, Instr., n° 203.

²⁷⁰ „Kolcsar [Francsavics] Giörgi Deaknak valo memorialle”, 1643. dec. 21.: MOL, P 1322, Instr., n° 178–179.

²⁷¹ MOL, P 1315, Itiner., 1646. máj. 16. A költözésről készül jegyzékek, 1646. máj. 15.: MOL, P 1322, Föld. fam., n° 748.

rohonc-szalónaki tiszttartónak sincsen több fizetése, pedig „ott való lakasomis kontinialtatik” (tudnillik Rohoncon).²⁷²

Batthyány Ádám várainak második, a főrezidenciát követő szintjéhez azok a várak tartoztak, ahol az udvar csupán néhány hetet, legfeljebb egy-két hónapot töltött el, általában a nyári időben. Németújvár és Rohonc mellett (amikor éppen nem főrezidencia volt) még a szalónaki vár és pinkafői kastély tartozott ehhez a csoporthoz. 1638 májusában, valamint 1641 és 1646 augusztusában például az udvar egyaránt Rohoncról ment „Szalonakra lakni ideigh”, azaz nagyjából egy hónapig.²⁷³ 1648. július 16-án viszont az udvar először Pinkafőre ment „lakoiol”, ahol szeptember 27-ig maradt, majd Szalónakra költöztek, ahonnan további másfél hónap után november 8-án „del uttan iottem el Rohonczra lakni” — jegyezte föl naplójába Batthyány Ádám.²⁷⁴ Később, az 1650-es években, a Rohoncon lakó udvar gyakran töltötte a nagybőjtöt a ferences kolostor közelében, Németújtúváron.²⁷⁵

Batthyány Ádám ugyanis mint gondos gazda, szűkebb kíséretével több-kevesebb rendszerességgel fölkereste uradalmait és várait — amint itineráriumában gyakran szerepel — „dolgaimat lattni”. Németújtúvárat, Szalónakot — amikor nem szolgáltak éppen rezidenciául — akár havonta is fölkereste, de mindig évente többször járt Csákányban, Körmenden, Senteleken és Borostyánkőn is. Ritkábban látogatta meg Dobrát, még ritkábban pedig Rakicsányt, amelyet néha Csáktornya felé menet ejtett útba. Volt, hogy tavasszal kiment füvellő lovaihoz „az Lapincs mele lattoiol”, és volt, hogy ősszel, a szüretkor a Vashegyen hált. Szentgróton tett látogatásai általában egy-egy török elleni portyával függtek össze.²⁷⁶

Saját birtokai mellett Pozsonyban és Bécsben is gyakran forgott Batthyány Ádám. Előbbibe leginkább a hónapokig tartó országgyűlések szólították — a leghosszabb például 1646 szeptemberétől 1647 júniusáig tartott —, utóbbiba pedig az udvari élet és hivatalok kínálta lehetőségek és

²⁷² „Az boroscsani Tisztartomnak ere az Esztendőre ki adott Instrokcziom”, 1648. szept. 20.: MOL, P 1322, Instr., n° 243.

²⁷³ MOL, P 1315, Itiner., 1641. aug., 1646. aug. 13.-szept. 8.

²⁷⁴ MOL, P 1315, Itiner., 1648. júl. 16.-nov. 8.

²⁷⁵ B. Á. levélfogalmazványa Pálffy Pálnak, 1651. márc. 7.: MOL, P 1315, 2. cs., 1651. f. 30. „Az Nemet Ujvarat letem koron az Beöiten mint deponalt az soos viszarol”, 1651. márc. 6.: MOL, P 1322, Föld. fam., n° 1023. MOL, P 1315, Itiner., 1651. márc. 4.-máj. 19.

²⁷⁶ MOL, P 1315, Itiner., passim. SZILASI 1989, 46–62. – A Lápincs és a Vashegy: 1651. ápr. 26, okt. 4.

kötelességek. Az 1630-as évek elején a Batthyány-házaspár gyakori résztvevője volt az udvari ünnepségeknek és előadásoknak. Az udvari jelmezbálon (*Hofwirtschaft*) például 1635-ben Ádám bányásznak öltözött („hever forman”), 1638-ban pedig felesége katonajelmezben szerepelt („szoldat forman volt”).²⁷⁷ Később Batthyány inkább hivatali ügyei miatt járt Bécsbe, évente általában egy-két alkalommal, hogy ott tartózkodó más magyar főrendekkel, a központi szervek vezetőivel vagy akár magával a császárral beszéljen meg aktuális katonai és politikai kérdéseket.²⁷⁸

A család

Batthyány Ádám és Formentini Auróra első kislánya, aki a császárnő iránti tiszteletből a Mária Eleonóra nevet kapta (Maridlinak becézték), 1633. március 1-én Németújváron látta meg a napvilágot.²⁷⁹ Születését nagy várakozás előzte meg, hiszen a Batthyány családnak Ádám volt az egyetlen férfitagja és már házasságkötésénél is az egyik legfontosabb szempont volt számára, hogy „haszasadnam megh mivel az en familiám mar csak el fogi[!] felben volna”.²⁸⁰ Természetesen a család „fogyását” egy fiúörökös állíthatta volna meg, de azért Maridli keresztelője is megfelelően ünnepélyes volt: magát az uralkodói párt kérték föl keresztszülőknek, akik ezt el is vállalták, és a maguk képében Esterházy Miklós nádort és feleségét küldték Németújvárra.²⁸¹

Az első kislányt azután 1635. november 13-án végre egy fiú követte. Úgy látszik, hogy Batthyánynénak ezt megelőzően volt egy vetélése is, mert a szerencsés szüléshez Batthyányék a császári ház segítségével egy sor szerzetes imádságait és lelki támaszát kérték. Emiatt járt Németújváron a jezsuita Gaspard Wiltheim és a paulánus Johannes Hagen is.²⁸² Wiltheim egyik leveléből tudjuk, hogy a szülés előtt Formentini Auróra délután há-

²⁷⁷ 1635: MOL, P 1313, Vegy. följl., 1. tétel, ff. 22–26. 1638: SZILASI 1989, 45. Vö. KOLTAI 2001.

²⁷⁸ MOL, P 1315, Itiner., passim. vö. KOLTAI András: *Adam Batthyány in Wien*, in: Šlechta v habsburské monarchii a císařský dvůr (1526–1740). Ed. Václav BŮŽEK, Pavel KRÁL, Česká Budějovice, 2002 (Opera historica, 9), s. a.

²⁷⁹ B. Á. levele Csáky Lászlónak, Németújvár, 1633. márc. 7.: KINCSES 1993, 142, n° 26.

²⁸⁰ B. Á. levele P. É.-nak, Bécs, 1631. okt. 28.: KINCSES 1993, 115–116, n° 16.

²⁸¹ IVÁNYI 1942, 150, n° 386–387. KINCSES 1993, 29.

²⁸² WILTHEIM, 139–146. Johannes Hagen paulánus levelei B. Á.-nak, Németújvár, 1635. nov. 13.-dec.3: P 1313, n° 17959–17960.

rom órákor kártyázni kezdett, levelet olvasott, majd a szülés fél hétkor kezdődött és a gyerek tíz órákor jött a világra.²⁸³ Az, hogy végre fiúörökös született, nagy megnyugvás lehetett a Batthyány család számára is. Wiltheim atya — túlzástól nem mentes — beszámolója szerint a hír „mindkét tartományt, Magyarországot és Ausztriát is nagy örömmel töltötte el, mivel a grófot mindenütt kedvelték”, Pázmány Péter esztergomi érsek pedig megígérte, hogy az újszülött fiúért engesztelő misét mond és saját keresztnévét, a Pétert adja neki”.²⁸⁴ Wiltheim nagy örömmel támogatta is volna ezt a tervet, de a család végül is mást gondolt, így az 1636 vízkeresztjén, Drakovics György győri püspök által megtartott keresztelőn a kisfiú — Wiltheim szerint Poppel Éva kívánságára — apai nagyapja után a Ferenc nevet kapta. A keresztapa Pázmány Péter lett — elfoglaltsága miatt a keresztelőn Maximilian Trautmannsdorf helyettesítette —, a keresztanya pedig a Batthyány-udvarban élő, protestáns Osterlitz bárónő volt, mivel előkelő katolikus hölgy nem volt jelen.²⁸⁵ A kis Batthyány Ferenc azonban alig félévesen elhunyt, így a következő gyerek születését ismét az eddigiekhez hasonló várakozás előzte meg. Ezúttal a bécsi domonkosok voltak azok, akik hathatósan imádkoztak azért, hogy Batthyáyné mindenképpen fiúörököst szüljön. Batthyány Kristóf 1637. március 1-én született meg.²⁸⁶

Őt még összesen hat gyerek követte. Közülük azonban csak egy fiú, az 1639-ben született Pál és egy lány, az 1640-ben született Borbála érte meg a felnőttkort. További négy kislány közül ketten születésük után nem sokkal haltak meg (1639-ben és 1644-ban), ketten pedig egy napon, 1646. augusztus 1-én Rohoncon — nyilvánvalóan azonos betegségben. Érdekes módon Batthyány Ádámot az eset nem különösebben viselte meg. „Hol-tak megh az ket kis Leanka[m], viganis voltonk itonk” — jegyzte föl naplójába.²⁸⁷ A kislányok akkor egy és öt év körüliek lehettek. Végül valamikor 1642 és 1644 között még egy kisfiút szült Formentini Auróra, akit

²⁸³ FAZEKAS 1996, 92.

²⁸⁴ WILTHEIM, 141.

²⁸⁵ WILTHEIM, 146. — Ld. még: „Az kis Urffi köröztollojere hivatallos Vendegek. (Keöreöszteöleön valo dolgok Ferencz fiamen)”: 1636. jan. 4.: MOL, P 1322, Föld. fam., n° 368. „Az körözetollöiere kik mind Rendeltettek”, 1636. jan. 4.: MOL, P 1322, Föld. fam., n° 369.

²⁸⁶ FERRARIUS 1637, 606. Vö. MAGYAR 1976, 152; FAZEKAS 1996, 93.

²⁸⁷ MOL, P 1315, Itiner., 1646. aug. 1.

Zsigmondnak hívtak. Úgy látszik, hogy a kisfiú sokat betegeskedhetett, majd 1650-ben, hat-nyolc éves korában meg is halt.²⁸⁸

Batthyány nagyon gondos nevelést adott — egyébként nem túl jó fejű — fiainak. Kristóf még nem volt négy éves, „Palkedli” pedig éppen kettő múlt, amikor 1641. december 27-én apjuk máris nevelőt, praeceptort fogadott melléjük Poletincz György „mester” személyében.²⁸⁹ Föltehetőleg ő tanította meg az úrfiakat az írás, az olvasás a számolás és a latin nyelv alapjaira. Az oktatás egyik helyszínén, a rohonci várban az 1650. májusában készült inventárium szerint a „kis uraknak” nemcsak külön háló-, ebédlő-, hanem „tanuló háza” is volt, amelyben egy szögletes asztal mellett hat széket inventáltak.²⁹⁰ 1647-ben újabb nevelő került az akkor már 10 és 8 éves úrfiak mellé. Ulrich Neumayr (vagy Neumann) a bajorországi Erdingből származott és jogász végzettsége volt. A Batthyány fiúk mellett mint hpmester és tanulmányi felügyelő (inspector) kapott megbízást, tehát a praeceptornak is előljárója volt. Neumayr azonban egy évnél tovább nem maradt Batthyány Ádám szolgálatában.²⁹¹

Ezért 1648 elején az apa úgy döntött, hogy hamarosan „el keletik őket keöldeni az iskolaban, s valahon kel io embert, magiart meleiek keresni, hpmesterek s hasonló kepe[n] inasokatis, az kik szelegien viseliek magokat, es iol vigaszanakis mindenbeöl reaiok”.²⁹² Ez azonban halasztódott, így a Batthyány-fiúk csak 1649 júliusában vagy augusztusában kezdték meg a tanulást Sopronban, amit 1654-től a grazi — ugyancsak jezsuita — gimnáziumban folytattak. Hpmesterük először egy idősebb familiáris, Pongrácz Mátyás volt, majd 1650-től egy tapasztaltabb egyházi ember, Magnovith János győri kanonok került a helyére. Poletincz György 1652-ig maradt a Batthyány fiúk mellett, de mivel vele sem voltak elégedettek, Pathai István személyében találtak helyette új praeceptort.²⁹³

Batthyány Kristóf 1655 nyaráig tartózkodott Graz-ban, majd 1656-ban a császári udvart kísérte Prágába és Bécsbe, végül 1657/58-ban neveltetését egy Nádasdy Ferenc támogatásával végrehajtott németországi és

²⁸⁸ Jobbágy Dániel levelei B. Á.-nak, 1649. ápr.-máj.: MOL, P 1314, n° 21911–21917.

²⁸⁹ MOL, P 1322, Föld. fam., n° 326/b, f. 197. — „Mester” címzésére: „Az kik itten voltanak az udvariakban ekoron s kinek voltis nemis lovok itten”, 1646. júl. 29.: MOL, P 1322, Föld. fam., n° 763.

²⁹⁰ A rohonci vár inventárium, 1650. május 17.: MOL, P 1322, Lelt., n° 79.

²⁹¹ MOL, P 1322, Föld. fam., n° 353, p. 90. Uo., n° 354, 1647. Vö. FAZEKAS 1996, 93.

²⁹² „Arol valo memoriale hagi miröl diskuraliak Kaldi Ferenczel, esz derakasan Joszagim allapatiarol valo dolgok”, 1648. febr. 9.: MOL, P 1322, Instr., n° 236.

²⁹³ FAZEKAS 1996, 94–102.

észak-itáliai körutazás zárta le.²⁹⁴ A kisebbik fiúnak, Pálnak viszont apja akaratából ezalatt — egészen 1658 szeptemberéig — továbbra is Grazban kellett maradnia az iskolapadban, noha úgy látszik, hogy az úrfi, aki ráadásul 1656-tól már kinevezett szengróti kapitány is volt, semmi kedvet nem mutatott a tanuláshoz.²⁹⁵

Fiai házasságait Batthyány Ádám már nem érte meg. Batthyány Kristóf — egy Nádasdy Krisztinával való fölbontott jegyesség után — 1661-ben Palocsai Máriát vette feleségül, Pál pedig Illésházy Katalint, annak az Illésházy Gábornak lányát, aki testvére volt Batthyány Ádám egykori, hasonló nevű menyasszonyának, akit 1630-ban katolizálása miatt nem vehetett feleségül. Igaz azonban, hogy időközben, 1650-ben az Illésházy család is katolizált.

A fiúkénál kevesebbet tudunk Batthyány Ádám lányainak neveléséről, mivel ez inkább az anya felelősségi körébe tartozott. Tudni lehet azonban, hogy a lányoknak is voltak játszótársaik. 1639–1643 között például a prebendajegyzékek szerint négy kis lányka volt a „kisasszony”, tehát a 6–10 éves Eleonóra mellett. Valószínűleg ezután alakulhatott ki saját udvartartása, mivel 1646-ban már a „kisasszony két mosónéja” is szerepelt az összeírásokban.²⁹⁶

A lányok nevelésének célja abban a korban természetesen már kezdettől fogva a házasságra, a jó feleséggé és háziasszonnyá válásra való fölkészülés volt és ez már a születéskor, sőt a születés előtt megkezdődött. Batthyány Ádám például már az 1630-as években megállapodott Esterházy Miklós nádorral, hogy ha gyerekeik születnek, Esterházy fiai Batthyány Ádám lányait fogják feleségül venni.²⁹⁷ És bár 1645-ben a nádor meghalt, ebből annyi — bár az anyagi viták miatt nem könnyen — meg is valósult, hogy Batthyány Eleonórát végül a nádor legidősebb fia Esterházy László vette feleségül. 1649 októberében „meglőn az kézfogás s gyűrűváltás”, majd a lakodalmat 1650. február 6-án tartották Rohoncon.²⁹⁸

²⁹⁴ FAZEKAS 1996, 102–105. SZELESTEI NAGY László: *Batthyány Kristóf európai utazása 1657–1658*, Szeged, 1988 (*Peregrinatio Hungarorum*, 2).

²⁹⁵ FAZEKAS 1996, 105. – Kapitányi kinevezése: ÖStA, HKA, Hoffinanz Ungarn, Rote Nr. 199, Konv. 1656. nov., fol. 17–18.

²⁹⁶ MOL, P 1322, Föld. fam., n° 354, 1639–1643, 1646.

²⁹⁷ Esterházy Miklós levele B. Á.-nak, 1641. jan. 1.: MOL, P 1314, n° 12551. Vö. FEJES 1996, 124.

²⁹⁸ FEJES 1996, 129–141. – Egyéb viták: MOL, P 1315, I. cs., 1647, f. 21; uo. 3. cs., ff. 503–504, 590.

„Igen pompás volt azon menyegző — emlékezett vissza Esterházy Pál, akire a vőfély szerepét osztották — „azholott [Rohoncon] harmadnapig késtünk. Onnét az menyasszonyt hoztuk Lákompakra, azhol is derék vendégség tartatott, sok számú főrendek lévén ottan is. Másnapra kelve mentünk Sopron városán által déltájban, azhol az várasiai ágyulövésekkel fogadtak, fegyverben állván az egész város. Uzsonnára pedig három óra tájban Kismartonban értünk. Ott is azért igen nagy vendégség tartatott harmadnapig.”²⁹⁹

A fiatal pár Kismartonban rendezte be otthonát. De nem sokáig örülhettek egymásnak, mert Esterházy László két év múlva, 1652. augusztus 26-án elesett a török ellen vívott vezekényi csatában. „Rosz hirt hoztak busolta[m] csak” — írta naplójába augusztus 30-án Batthyány Ádám, aki még két napig gyászolt, bár még nem volt teljes bizonyossága a dologról. „Esz nap hosztak biszo[n]ios halalatt Eszterhas L[ászlónak]” — jegyezte föl végül szeptember 1-én.³⁰⁰ A szomorúságot csak növelte, hogy a fiatal párnak gyermeke nem született.

Batthyány Ádám és legidősebb lánya egyébként különösen kötődött egymáshoz, amit az is erősített, hogy 1653-ban Batthyány Ádám is özvegyen maradt. Maridli is — már csak magyar nyelvtudásának hiányossága folytán is — idegenül érezhette magát az Esterházy családban. Batthyány Ádám pedig — a lányukat féltő apósok jellegzetes szokása szerint — mindenben igyekezett föllépni elárvult lánya érdekében. Már Esterházy László idejében is gyakran beleszólt az ifjú házasság életébe,³⁰¹ a vezekényi haláleset után pedig ezt méginkább megtehetette és meg is tette. Jellemző, hogy Eleonóra kismartoni özvegyi birtokrészének ügyeivel szinte teljes egészében Batthyány Ádám foglalkozott.³⁰²

Batthyány Eleonóra férje halála után rendszeresen betegeskedett és Kismartonban sem érezhette jól magát, mert sok időt töltött apja birtokain. 1654 október végén is éppen Rohoncon tartózkodott, amikor apja 21. és 27. között Esterházy Pállal közösen vezetett Székesfehérvár alá egy vakmerő portyát a török ellen. „27-én Sitkerol jöttem Hasza Rohoncra az

²⁹⁹ ESTERHÁZY P., 314.

³⁰⁰ MOL, P 1315, Itiner., 1652. aug. 30. – A vezekényi csatáról: ESTERHÁZY P., 318. KOVÁCS S. I. 1985, 246–256.

³⁰¹ FEJES 1996, 141.

³⁰² „Instructio Mellyet Kis Martoni Tisztartonnak az Nemes Wukovicz Janosnak attunk, [1653]: MOL, P 1322, Instr. n° 426 (piszkozat); MOL, P 1322, Instr., n° II, 14 (tisztázat Eleonóra aláírásával). B. Á. levélváltása Wukovicz János kismartoni tisztartóval, 1653/1654: MOL, P 1322, Tiszt., n° 102 és 188.

Seregel halva tanaltam Leaniomat” — jegyezte föl naplójába Batthyány Ádám és a következő napon is csak azt jegyezte be: „Rohonczon voltam dolgaimat lattam ekoron csak busultamis a feolso dolgon”.³⁰³ Nem tudjuk miért, de Batthyány Mária Eleonóra temetésére csak több mint egy fél évvel halála után, 1655. március 29. és április 3. között után került sor. Érdekes, hogy nem férje mellé, Nagyszombatba temették, hanem a németújvári ferences templomba, anyjához, akihez életében is jobban kötődött.³⁰⁴

Eleinte Batthyány Ádám kisebbik lányát, Borbálát is a kisebbik Esterházy-fiúnak, Pálnak szánták. 1649-ben, Esterházy László eljegyzésén az akkor tizennégy éves Esterházy Pálnak „igen kezdék commendálni az kissebbik [kilenc éves] kisasszonyt Bottyáni uram szolgálái, ugy mint gróf Bottyani Borbála kisasszont, ki igen szép vala s éntöllem is nem volt idegen.” — írta Esterházy — „Mindazonáltal énnékem akkor nagyobb kedvem volt az szerzetesülethez, mint az házassághoz.”³⁰⁵ Pált azonban gyámjai nem jezsuitának szánták, igaz nem is Batthyány Borbálának, hanem saját unokahúgának, Esterházy Orsolyának, akinek vagyonát így menekíthették meg a család számára. Így 1652. október 21-én titokban, majd 1655-ben, amikor Orsolya elérte a tizennégy éves kort, nyilvánosan is összeházasodtak.

Batthyáynak természetesen ez a titkos házasság kétszeresen is sértette érdekeit, hiszen Esterházy Pál személyében nemcsak egy vőlegényjelöltet, hanem Orsolya személyében egy fiai számára kíváncsatos menyasszonyt is elvesztett, de nem tudott mit tenni ellene, még lányán, Esterházynén keresztül sem.³⁰⁶ Így aztán Batthyány Borbála férje valamikor 1658 után nem Esterházy Pál, hanem az 1650-ben elhunyt Széchy Dénes fia, Széchy Péter lett. Batthyány Ádám anyai ágon rokona volt Széchy Dénesnek, sőt a muraszombati uradalomban társbirtokosok voltak. Miután Széchy 1650 márciusában Bécsben meghalt³⁰⁷ valamelyik fiát — valószínűleg éppen Pétert — Batthyány Ádám saját udvarába vette. 1650

³⁰³ MOL, P 1315, Itiner., 1654. okt. 27–28.

³⁰⁴ „Szegény Eszterházi Lászlóné temetéséről való Dispositiok”, 1655. márc. 26.: MOL, P 1313, Memor., n° 1059. Szily István levelei B. Á.-nak, Németújvár, 1655. márc. 29-ápr. 3.: MOL, P 1314, n° 47817–47818.

³⁰⁵ ESTERHÁZY P., 313.

³⁰⁶ FEJES 1996, 147–157.

³⁰⁷ PÁLFFY Géza–PERGER Richard: *A magyarországi török háborúk résztvevőinek síremlékei Bécsben (XVI–XVII. század)*, in: Fons, 5(1998), 207–264:249.

májusában a rohonci várban már a „Kis Szechy Szalassat” is leltározták.³⁰⁸ 1653-ban Széchy Péter a grazi jezsuita gimnáziumban tanult grammatikát. Amennyiben tehát a poetikai osztályokat is elvégezte, akkor 1654–1655 körül Grazban is együtt volt a Batthyány fiúkkal.³⁰⁹

Mint már szóba került, 1653. április 5-én Rohoncon, 43 éves korában elhunyt Batthyány Ádámné Formentini Auróra. Gyászoló férje pompás módon temette az újonnan készült németújvári ferences templom kriptájában és emlékét a halotti beszédek kinyomtatásával is megörökíttette.³¹⁰ Ugyanakkor azonban szinte rögtön megindultak a pletykák a szintén 43 éves Batthyány újabb házassága körül. Mikor például 1654 tavaszán Batthyány kétszer is Grázba utazott fiai „látogatására és állapattoknak helben hagyására”, az ekörül fölroppenő hírek ellen így kellett mentegődznie hűséges tisztartója, Szily István előtt:

„ugy vagyon, laknak ott kis aszonyok és hercegek leáni, de azokat legh kevesebet láttuk; láttunk az vasarban benne, és az mint láttuk, még úgy ott hattuk őket, s még edig csak egyikis meg nem lágyította az mi kemény szívünket, s az ő kedvekre való lakását igen meg sem koptattuk a graeczi padimentomot.”³¹¹

A pletykáknak tehát mégiscsak lehetett valami alapja. Ha nem is Grazban, de Batthyány Ádám hamarosan mégis talált kedvére való menyasszonyt. Már korábban is szoros kapcsolatban állt lányának udvarnépével, amely úgy látszik odáig vezetett, hogy 1655 nyarán Esterházyne Batthyány Eleonóra egyik volt fraucimerét, az osztrák bárói családból származó Wittman Katalint készült feleségül venni. A tervezett házasságban tehát Batthyány Ádám szempontjából hasonlóan nem volt túlságosan sok anyagi vagy másféle számítás, csakúgy mint korábban a Formentini Aurórával kötöttben, sőt kifejezetten rangon aluli volt.

Érthető tehát, hogy Batthyány Ádám családjának tagjai — ugyanúgy mint huszonöt évvel korábban Formentini Auróra esetében — ismét elleneztek a házasságot és mindent megtettek, hogy Batthyány Ádámot más belátásra bírják. Nem is csak a menyasszony alacsony származását és külföldi voltát, hanem erkölceit is kifogásolták. Csákyne Batthyány Magdolna például — testvérei közül egyébként is talán vele volt a legfeszül-

³⁰⁸ A rohonci vár inventáriuma, 1650. május 17.: MOL, P 1322, Lelt., n° 79.

³⁰⁹ ANDRITSCH 1965, 81. – TAKÁTS Sándor: *Az utolsó Széchy*, in: Uő: A magyar múlt tarlójáról. Bp., é. n. [1926], 351–358.

³¹⁰ Mindezekről ld. részletesen az 5. fejezetet.

³¹¹ B. Á. levélfogalmazványa Szily Istvánnak, 1654. jún. 16.: MOL, P 1315, 3. cs., f. 787. – A grázi látogatások: MOL, P 1315, Itiner., 1654. márc. 22–29., máj. 28.–jún. 2.

tebb Batthyány viszonya — azt írta: „Magyart s jó nemzetből valót vegyen kegyelmed, ha szegény és árva is, de erkölcsös legyen. Tekintse két házasulandó fiát és férjhezadó hajadon leányait. Ne gyalázzon meg nagyságod mindnyájunkat [...] jámbor, istenes idvezült feleségét, maga böcsületit, öreg úri állapotját.”³¹² A — föltehetően — ismét szerelmes Batthyányra azonban ezúttal sem hatottak az érvek. 1655. július 28-án hasonlóan magyarázta el házasságának okát Nádasdy Ferencnek, mint ahogy anyjának 1631-ben, első házassága előtt: „Az én házasságom állapotjáról az miket ir kegyelmed, azok mind jók és helessek; s én sem igyekezem sem gyermekim kárára, sem másznak alkotmatlanságára ez dologban, de tudgya kegyelmed, az házasság dolga, király választása, és had meg verése Istenen áll.”³¹³

Batthyány Ádám és Wittmann Katalin esküvőjét 1655. augusztus 15-én tartották Rohoncon, némileg különös körülmények között. Úgy látszik ugyanis, hogy a meghívott vendégek jelentős része nem is tudta, hogy mire is hivatalos. Följegyzései szerint Batthyány a meghívott házi familiárisainak csupán annyit írt, hogy „Bizonyos dolgaink lévén k[e]g[yelme]del, vévén k[e]g[yelme]d ez levelünket, ez jelen való augustusnak 15 napián ieöieön ide Rohoncra”, az egyéb meghívókban pedig az állt, hogy „Ez ielen augustusnak 15 Napian valami Lakodalmokat akarunk szolgáltatani”. A meghívottak arra gondolhattak, hogy az úr szokás szerint valamelyik familiárisának adja ki a lakodalmát. Húgait, Magdolnát és Erzsébetet szintén úgy hívta meg Batthyány Ádám, hogy a meghívóból a lakodalom ténye nem is derült ki.³¹⁴

A házasság ráadásul az örökösödés szempontjából is ellentéteket kavart. 1657-ben ugyanis Batthyány Ádámnak második feleségétől lánya született, akit Juliannának neveztek. Éppen ezért mielőtt Batthyány Ádám 1659. március 15-én meghalt, 1658-ban készített végrendeletében igyekezett gondosan elrendezni különböző módon szerzett és örökölt birtokainak sorsát. A németújvári, rohonc-szalónaki és körmendi uradalmakat a két fiú, Kristóf és Pál örökölte, úgy hogy „mindeniknek egyenlő része legyen benne.” A szerzett birtokok közül Batthyány Ádám Szentgrótot Pálnak, a dobrai birtokrészeket lányának, Borbálának (később Széchy

³¹² TAKÁTS 1917, 38.

³¹³ B. Á. levélfogalmazványa Nádasdy Ferencnek, 1655. júl. 28.: MOL, P 1315, 2. cs., 1655. f. 9.

³¹⁴ „Urunk eö Naga Lakodalmot szolgáltatvan, abban a minemeö Limitatiok es dispositiok ordinaltattanak.”, [1655. aug. 15 előtt]: MOL, P 1322, Föld. fam., n° 1237.

Péterné), a borostyánkői uradalmat pedig második feleségének, Wittmann Katalinnak hagyta.³¹⁵

Wittmann Katalin és Batthyány Ádám első házasságából származó fiai között már korábban sem lehetett felhőtlen a viszony, ez azonban Batthyány Ádám halála után odáig fajult, hogy 1660 körül Batthyány Pál és Kristóf embereikkel elfoglalták a pinkafői kastélyt, elfogták mostohaanyjukat, rabként Újvárra vitték és kényszerítették, hogy 6000 forintért adja át nekik az uradalmat (amelyért apjuk 1644-ben legalább 150 ezer forintot fizetett ki).³¹⁶ Hogy azonban az ügyből nem lett hosszan elhúzódó pereskedés, az főként annak köszönhető, hogy Wittmann Katalin — miután 1670 körül még egyszer férjhez ment Nikolaus Königsberghez — hamarosan meghalt, Batthyány Julianna pedig klarissza apáca lett Pozsonyban.³¹⁷

A familiárisok

Az udvar a főrend személyes, de egyben intézményesült környezete, mondhatni kibővített, tágabb értelemben vett családja volt. Az udvarhoz tartozók — akár nemes familiárisok vagy egyszerű szolgák voltak — személyes szükségleteikben és közéleti feladataikban egyaránt szolgálták urukat és családját, jól példázva ezzel a közélet és magánélet közötti, a kora újkori európai társadalmakban csaknem mindenhol megfigyelhető átfedést. Az udvart tehát mindenekelőtt a személyi kötelék, az úr és a szolgátatot vállaló személyes kapcsolata tartotta össze és működtette. Ennek megfelelően az udvar személyi összetétele mindig hűen tükrözte az udvar fejének életkorát, családi körülményeit, közéleti állását, vele együtt nőtt és szűnt meg vagy öröklődött tovább.

A főrendű úrfiak udvara — mint Batthyány Ádámé is — velük egykorú fiatal fiúkból, valamint szüleik által kinevezett nevelőkből és vezetőkből állt, amely az évek során kiegészült a katonáskodó, birtokigazgatási, jogi és politikai feladatokat ellátó familiárisokkal, különféle szolgálkával, mesteremberekkel, majd a feleség és még később a gyerekek saját udvar-

³¹⁵ B. Á. végrendelete, 1658. febr. 20.: MOL, P 1313, Major., Lad. 31, Testamentaria, N° 6.

³¹⁶ Inquisitio super testimonium Adam de Battyán, 1672: Vas megyei Levéltár (Szombathely), Vasvár-szombathelyi Székeskáptalan hiteleshelyi levéltára, Testamentales, Fasc. 7, N° 19. Vö. HOMMA-PRICKLER-FLEISCHER 1960, 36–37.

³¹⁷ VerzFB, 5.

tartásával. Első familiárisait Batthyány Ádám is még apjától vagy anyjától „kapta” vagy „örökölte”, de a saját, jól működő udvar kialakítása így sem volt könnyű dolog. Egy keltezés nélküli, de föltehetőleg 1629/1630-ban írott levelében ehhez Batthyány Ádám is anyja segítségét kérte: „Na[gysá]god magais i[o]l tugia hogy minden dolgaim veszteben vanak” — írta — „imar ekon[!] valami rendet akarnek szabni az uraim keösze hogy ki ki tudna hivataliat s tartana a hoz magat azert kernem azon Na[gysá]godat hogy ha lehetszges volna magais iöne atal Na[gysá]god, mint hogy en nem tudom az it valo alapatot mint vagyon”.³¹⁸ 1632/1633-tól azonban már jól kiismerte magát és ezen a területen is — csakúgy, mint a birtokigazgatásban — szakszerű rendet vezetett be. Rendszeresen jegyzékeket készíttetett az udvariak különböző járandóságainak kifizetéséről: a készpénz- és posztófizetésről, a bor-, kenyér- és húsprebendáról, sőt még az újévkor szokásos ajándékokról is, de utazások, vendégségek, katonai portyák, kótyavetyék és más események alkalmával is gyakran összeírta a földesúri família, illetve az udvar jelen lévő vagy jelenlétre kötelezett tagjait.³¹⁹

Az udvar számban és rangban is legjelentősebb rétegét a Batthyány Ádámot szolgáló nemesi származású familiárisok, más néven szervitorok, vagy ahogy leginkább nevezték: az „uraimék” alkották. Rangsorukat az udvarban főként a velük együtt szolgáló szolgálók, illetve lovaik száma jelezte. (Az utóbbi szám mindig eggyel nagyobb volt, mivel abba a familiáris saját lovát is beleszámolták.) Lovaik és szolgálók száma alapján különböztettek meg a „főuraimékat”, más néven „főember szolgálakat” (*familiares primarii*) akik kettő, vagy ennél több szolgálával, tehát három, négy vagy öt lóval rendelkeztek, valamint a „viceuraimékat”, más néven „két lovú uraimékat”, akiknek ezek szerint csak egy szolgáljuk volt.

A Batthyány Ádám familiárisai között a nyugat-dunántúli nemesség rétegeinek szinte teljes skálája megtalálható volt, a birtoktalan kisnemesektől egészen a legtekintélyesebb, saját várral vagy kastéllyal rendelkező birtokos köznemesi családokig, sőt főnemesi családoknak az udvarban nevelkedő néhány fiatal tagjáig. Utóbbiak azonban markánsan elkülönültek az udvar meghatározó familiárisi elitjétől, amely a dunántúli birtokos köznemesség tagjaiból állt. Az ilyen családoknak sokszor több tagja is

³¹⁸ B. Á. levele P. É-nak, Németújvár, é. n.: MOL, P 1314, n° 2511.

³¹⁹ Az összeírásokat ld.: MOL, P 1322, Föld. fam., n° 326–1341 passim. Az alábbi hivatkozás nélküli megállapítások többsége ezeken a forrásokon, ezek közül is főként az 1634–1655. között vezetett németújvári prebendáskönyvön (MOL, P 1322, Föld. fam., n° 354) alapszik.

szolgált egyszerre vagy nemzedékről-nemzedékre a Batthyány-udvarban: bátyok és öccsök, apák és fiak, nagybácsik és unokaöccsök. Ehhez járult, hogy ezek a familiárisi családok szívesen házasodtak egymás között és többszörösen is közelebbi-távolabbi rokonságban, atyafiságban álltak egymással.³²⁰

A familiárisok az udvarnál való tartózkodásuk időtartama szerint is több csoportot alkottak. Egyik részük „continuus” udvari nemes volt, tehát lehetőség szerint állandóan Batthyány Ádám mellett tartózkodott, mások viszont „continue az udvarban nem laknak, hanem csak akkor, amikor hivattiok.”³²¹ Utóbbiakat hívták házi uraiméknak (*servitores domestici*), mivel saját házukban laktak. Megfigyelhető, hogy a continuus udvari és a házi szolgálat általában egymást követte egy-egy familiáris életútja során, méghozzá ebben a sorrendben. Az idősebb, tekintélyt szerzett familiárisok tehát sokszor visszavonultak az udvartól és a házi uraimék csoportjába léptek át.

Batthyány Ádám familiárisainak létszáma az évek során sokat változott. A continuusok 30 és 50 közötti számban voltak, a háziak pedig 20 és 80 között. A legnagyobb számot az 1644/45. évi háborús években érték el. Ehhez járultak még a familiárisok szolgálói, akik durván számolva kétszer annyian voltak, mint az uraimék. Némelyik összeírás azt is föltűntette, hogy a házi uraimék mely vidékeken laktak. A legtöbben természetesen Vas megyeiek voltak, részben Batthyány Ádám saját birtokairól, így Németújvár, Rohonc és Szalónak, Körmend és Muraszombat tájáról, valamint a megye más részeiről, a Kemenesaljáról, a Gyöngyös, a Sorok és a Répce mellékéről. Sok familiáris élt Zalában Szentgrót, Egerszeg és Keszthely táján, továbbá meglepően sokan Veszprém megyében: részben vázsonyiak, többnyire azonban veszprémiek. Voltak Batthyány-familiárisok Sopronban és Győrben is, a legtávolabbiak pedig Komáromban és Tatán éltek.³²²

Minden familiáris, sőt a földesúri família minden rangosabb tagjának szolgálata a dominusszal való szerződéskötéssel és az eskütétellel kezdődött. Az írásban is rögzített szerződés, a konvenció rögzítette a szolgálat kezdetének időpontját, valamint a familiáris fizetését, amely — az ellátáson túl — általában készpénzből, posztóból és néha még egyéb ter-

³²⁰ Vö. VARGA J. J. 1981, főként 178–187.

³²¹ MOL, P 1322, Föld. fam., n° 354, p. 101.

³²² „Hazoknál lakos Udvarunk nepenek Consignatioia”, 1655. dec. 31.: MOL, P 1322, Föld. fam., n° 1251. „Az mint föl irattuk házoknál lakos szolgálainkat”, 1657. ápr. 22.: MOL, P 1322, Föld. fam., n° 1308/a.

mészetbeni juttatásokból állt. A konvenciókat — általános szokás szerint — Batthyány Ádám is könyvben tartotta számon. Első konvenció könyvét 1633 tavaszán készítette, amikor minden familiárisával elszámolt és új konvenciót is kötött.³²³

Familiárisi fizetését alapvetően mindenki szere nagysága, tehát lovas szolgálai száma szerint kapta. A készpénzfizetség összege Batthyány Ádám idejében nem változott: lovanként évente mindvégig 16 forint volt, tehát például egy két lóval (egy szolgálával) szolgáló udvari nemes 32 forintot, egy öt lóval (négy szolgálával) szolgáló pedig 80 forintot kapott. Ezen felül a hadnagyságért, hoptesterségért és más udvari tisztségekért külön pénz járt.³²⁴ A rangsor a familiárisi fizetés más fajtáiban is tükröződött, főként a posztófizetségben. 1641-ben például az öt vagy több lóval szolgálók szederjes színű gránátot, a három és négylovúak olcsóbb csimazint, a kétlovú uraimék még olcsóbb rását kaptak éves fizetségképpen, néhány kiemelt tisztségviselő pedig, mint például a kapitány vagy a komornyik, vörös skarlátba öltözhetek.³²⁵

Az udvari familiárisok különféle szolgálata azonban a közvetlen fizetésen túl más anyagi előnyöket is kínált a familiárisok számára. Így például előfordult, hogy a dominusz megajándékozta familiárisait lovakkal, fegyverekkel, lószerszámokkal posztókkal, bőrökkel, ruhákkal.³²⁶ Ennél sokkal jelentősebb volt azonban az, hogy a dominusz általában házat vagy földet is juttatott familiárisainak, zálogban, többízig való családi birtokként vagy akár örökbe.³²⁷ Az ilyen birtokadományok következménye volt, hogy például Németújvár belső városában a házak többségét Batthyány nemesi familiárisai birtokolták.³²⁸

Az familiárisok szolgálatának legfontosabb része a dominusz kíséretének biztosítása volt. A kíséret egyrészt társadalmi rangjának megfelelő fellépést és személyi biztonságot adott a dominusznak, másrészt pedig azt szolgálta, hogy mindig, bármely fölmerülő ügyben megfelelő emberek álljanak rendelkezésére. Éppen ezért a familiárisok legtöbbször nem is

³²³ MOL, P 1322, Föld. fam., n° 326/b.

³²⁴ VARGA J. J. 1981, 35–36. Sós 1994, 102.

³²⁵ MOL, P 1322, Föld. fam., n° 549. Ld. még: ENDREI Walter: *Patyolat és posztó*. Bp., 1989. 107 (Mikrotörténelem). Megállapítása szerint a gránátnak 7,5, a csimazinnak 4, a rásának pedig 3 forint volt rőfje.

³²⁶ B. Á. ajándékozási jegyzékei, 1644–1653: MOL, P 1322, Föld. fam., n° 649, 689, 731, 1125.

³²⁷ VARGA J. J. 1981, 59–86.

³²⁸ ZIMÁNYI 1962, 369–372. HAJSZÁNYI 1973, 80–84.

volt állandó feladatköre, hanem esetről-esetre alkalmi megbízatásokat teljesítettek. Mindig elkísérték a dominuszt, akár egyszerű kilovaglásról, vadásatról, akár hosszabb útról volt szó. Batthyány Ádámnak is számos memoriáléja fennmaradt arról, hogy különböző utazásai alkalmával kik jöjjenek vele, kik maradjanak otthon, kik utazzanak a szekereken vagy hintókon és kik lóháton. Az efféle kíséret néha igen hosszú és terhes is lehetett. 1630 nyarán például, amikor a fiatal Batthyány Ádám már több mint egy hónapja tartózkodott Regensburgban, a birodalmi gyűlésen, familiárisainak már igencsak hazamehetnéjük volt. A jelenlévő familiárisok legidősebbje, Pethő Pál egy hónap után haza is ment, mivel egyrészt egészsége, másrészt gazdasága miatt aggódott. Pethő Pál távozása akkor kellemetlenül érintette Batthyány Ádámot, „mert nagi ekessegere s-niugodalmara vagion az Urnak ü k[egyel]me” és „bizony nem keves gondolatunkra esék hogj öreg ember nélkül maradunk” — írta Francsics Péter.³²⁹

Nem volt mindegy ugyanis, hogy a kíséret kikből állt. A tekintélyes familiárisokra nemcsak a reprezentáció, a „becsületvallás” miatt volt szükség, hanem azért is, hogy urukat tanácsaikkal segítsék. Batthyány Ádám például igen nagyra becsülte seregének főkapitánya, az idősebb Káldy Ferenc véleményét, főként jogi ügyekben, de például egy 1648-ban készült följegyzés szerint levéltára rendezésének alapelveit, a ferenceseknek teendő adományt és fiainak iskolába küldését is Káldyval beszélte meg.³³⁰ 1658-ban kelt végrendeletében is arra intette utódait, hogy a familiárisokat „maghok mellet megh tarczák, [...] azoknak szolgálattyokath vegiék, azminthogy azon io és hü szolgálknakis committalliu k [meghagyjuk], hogy Aszszonyokath és Urokath [...] io tanacsokkal segélliek.”³³¹

A familiárisi kíséret a dominusz körül zajló információáramlásban is fontos gyakorlati szerepet kapott. A familiárisok állandó jelenlétére ugyanis azért is szükség volt, hogy a dominusz fontosabb leveleket, üzeneteket, küldhessen velük, vagy más ügyeinek eligazítására küldje őket. Thurzó Imre például megkívánta udvari nemeseitől, hogy „jelen legyenek, hogy mikor kívántatik, szolgálhassanak, ha peniglen némelyeket közülök

³²⁹ Francsics Péter levelei P. É.-nak, Regensburg, 1630. júl. 9–10.: MOL, P 1314, n° 15376–15377.

³³⁰ „Arol valo memoriale hogi miről diskuraliak Kaldi Ferenczel, esz derakasan Joszagim allapatiarol valo dolgok”, 1648. febr. 9.: MOL, P 1322, Instr., n° 236. – Káldy más tanácsairól: P. É. levelei B. Á.-nak, Dobra, 1634. okt. 16. és 1638. dec. 11.: KINCSES 1993, 164, n° 39, 198, n° 59. Memoriale, 1639. jan. 17.: MOL, P 1322, Instr., n° 98.

³³¹ MOL, P 1313, Major., Lad. 31, Testamentaria, N° 6.

valahová akarnánk köldeni, abban is fogatkozás ne essék”.³³² Batthyány Ádám udvari nemesei is gyakran kaptak ilyen megbízatásokat. Nem véletlenül szerepelt külön is legtöbbjük konvenciójában, hogy „ha útra küldjük elegendő költséget” kell hogy kapjanak.³³³

A familiárisoknak akkor is készen kellett azonban állniuk levélhordásra, amikor Batthyány Ádám utazott el otthonról. Amikor például 1635 októberében Batthyány a Szent Mihály napi pozsonyi oktavára utazott, miközben felesége kilenchnapos terhes volt, két familiárisát hagyta otthon, hogy felesége állapotáról vagy a szülésről hírt vigyenek neki.³³⁴ A főember szolgáltnak azonban általában nem egyszerű „postálkodás” volt a feladatuk, hanem fontosabb és bonyolultabb megbízatásokkal keltek útra uruk képviselőként. Batthyány Ádám gyakran küldte familiárisait bécsi bevásárlásokra: ilyenkor főként ruhaalapanyagok, továbbá ötvösművek, könyvek, írószerek és más minőségi áruk szerepeltek a bevásárlóknak adott instrukciókban. A familiárisok gyakran képviselték urukat jogi ügyekben vagy megyegyűléseken.

A dominusz kísérete és képviselője mellett az udvari familiárisok szolgálatának leglényegesebb — bár nem állandó — eleme a katonáskodás volt, sőt a házi uraimék túlnyomó része tulajdonképpen csak azért kapott fizetést, hogy az udvari seregben szolgáljon annak mozgósításakor. Az udvarok, sőt a társadalom efféle militarizálódása a török háborúk okozta általános jelenség volt a XVI–XVII. századi Magyarországon, ahol az állandó oszmán fenyegetés mellett a békés élet föltételeit csak kellően nagylétszámú hivatásos katona fegyverben tartásával lehetett biztosítani. A földesurak tehát egyrészt jobbágyaik számára a katonáskodásért cserébe különféle szabadparaszti vagy hajdú kiváltságokat adtak vagy tartottak fenn — mint például Batthyány Ádám is Körmenten, Csákányban és az Őrségben³³⁵ — másrészt pedig azon igyekeztek, hogy a környékbeli nemességből és jobbágyságból is hadrafogható csapatokat alkossanak. Batthyány Ádám serege általában hét hadnagyságból állt, amelyben egyenként 100–200 lovas szolgált, csupán az 1644/1645 körüli háború években emelkedett meg a hadnagyságok száma kilencre, sőt tízre. A Batthyány-lovasság legjelentősebb alakulata azonban az udvari familiárisokból álló udvari sereg volt, amely létszámban két-három hadnagyságnak

³³² MURt, 63.

³³³ MOL, P 1322, Föld. fam., n° 326/b. Vö. VARGA J. J. 1981, 40.

³³⁴ WILTHER, 140.

³³⁵ ZIMÁNYI 1960, 286–302. BÁN 1977, 27–28. TÓTH I. GY. 1992, 21–36.

felelt meg és azáltal Batthyány Ádám teljes lovasságának egynegyed-egyötöd részét tette ki. Létszáma egyébként az 1630-as évektől kezdve az 1640-es évek közepéig fokozatosan 200-ról 400 lovas körüli létszámmra emelkedett, majd 1650 körül ismét csak 350 lovasból állt, de azután hamar újból emelkedésnek indult és az 1650-es évek végére már az 500 főt is elérte.³³⁶

Az udvari sereg a török elleni védelmen túl reprezentációs célokat is szolgált különböző országos eseményeken, főként országgyűléseken vagy temetéseken. 1652. november 26-án, a Vezekénynél elhunyt négy Esterházy nagyszombati temetésén például Batthyány Ádám serege összesen 740 lovassal vonult föl. Valószínű, hogy itt az udvari sereget még két-három hadnagyság katonái egészítették ki.³³⁷

A teljes Batthyány-hadsereg legmagasabb rangú tisztje a főkapitány volt. Ezt a posztot Batthyány Ádám idejében először Horváth Bálint töltötte be, akit halála után, 1634-től, Káldy Ferenc követett. Miután 1637-től Batthyány Ádám végleg elnyerte a dunántúli főkapitányságot, magánhad-seregének kapitánya, Káldy Ferenc egyben ott is hivatali helyettesévé vált, tehát dunántúli kerületi vicegenerális lett. Ezen a kettős posztion Káldy Ferenc utóda 1651-től Keczer János volt, majd halála után, 1654-től egészen 1670-ig (tehát Batthyány Kristóf alatt is) ifjabb Káldy Ferenc.³³⁸

Rangban a főkapitány után következett, de valószínűleg tőle nem állt közvetlen függésben az udvari sereg parancsnoka, az udvari hadnagy, aki egyben az egész udvar legfőbb tisztségviselője is volt. Batthyány Ádám alatt az udvari hadnagyi posztot egymás után három familiáris töltötte be: 1634-ig Horváth János, 1634-től 1646-ig Francsics Péter, majd 1651-től utóbbi unokaöccse, Palotai Miklós. Feladataikról annak az instrukciónak az alapján alkothatunk képet, amelyet Batthyány II. Ádám adott ki 1688-ban. Ebben hadnagyát „udvari dolgaiban” teljes jogú helyettesévé tette. Neki kellett eligazítania az „igyenetlenségeket, veszekedéseket, illetlen rágalmazásokat, verekezéseket” és hatáskörébe tartozott az udvartól való eltávozások engedélyezése is.³³⁹

³³⁶ VARGA J. J. 1981, 22–25. Az 1644/45. évi mustrajegyzékek: MOL, P 1322, Föld. fam., n° 694, 706, 801.

³³⁷ SZABÓ P. 1989, 35.

³³⁸ VARGA J. J. 1981, 16, 35, 179. PÁLFFY 1997, 270.

³³⁹ MURt, 133–135.

Az udvari „iskola”

Miután a familiárisi szolgálat döntő fontosságú volt egy nemesember társadalmi előmenetelében, az erre való fölkészülés a nemesek nevelése során is központi szerepet kapott. A későbbi előmenetel szempontjából, az ehhez szükséges tapasztalatok megszerzésében és kapcsolatok kialakításában ugyanis számos előnyt kínált az hogy valaki familiárisként gyerekkorától az udvarban vagy udvarokban szolgált. Ott ismerkedhetett meg a nemesi társadalom más tagjaival és annak szokásaival, továbbá a kor divatjával és szellemi áramlataival is. A XVI. század végétől ugyan az egymással versenyre kelő jezsuita és protestáns iskolarendszer kiépülésével a fiatal nemesek nevelésében egyre inkább teret nyert a formális iskolai tanulás is, azt azonban a XVII. században még szinte mindig valamilyen udvari szolgálat teljesítette ki.³⁴⁰

Batthyány Ádám udvarába is számosan érkeztek hasonló céllal. Bónis Ferenc például, az akkor 19 éves felvidéki református fiatalember, aki Sárospatakon végzett iskolái után indult az ország másik végébe szolgálatot vállalni, így emlékezett vissza fiatalkorára: „Szárnyamra eresztvén, Istenem vezérléséből az 1646. esztendőben mentem vala amaz nagy emlékeztető méltóságos gróf Battányi Ádám udvarában, ki nagy kegyelmességéből ifjui állapotomhoz képest, akkorbéli fényes udvarában főrendei közé számlálván, véle együtt étetett s itatott.” Bónist három évet szolgált a Batthyány-udvarban, hogy onnan 1649-ben „Rákóczi György erdélyi fejedelem udvarlására” menjen tovább.³⁴¹ Az így kialakuló „udvarközi” kapcsolatoknak egyébként a későbbiekben komoly politikai és művelődési jelentőségük volt a magyar és erdélyi főnemesség egymással való kapcsolataiban. 1629 októberében például ifjabb Bethlen István egyik familiárisát, egy „Fodor Gergely nevő iffiu Legény”-t ajánlotta Batthyány Ádámnak, mivel az „Udvaromban jámborul és szerenie[n] szolgálva[n] magunk tetszésenkéből mostan megie[n] az k[egyel]med Udvarában, ke[egyel]med szolgálattjára”. Nem telt el két év sem és 1631 tavaszán Fodor Gergely volt az, akit Batthyány azért küldött többször is egykori urához, Bethlen

³⁴⁰ Vö. RADVÁNSZKY 1986, I, 154–155; TAKÁTS 1930, 33–44; R. VÁRKONYI Ágnes: *A fejedelem gyermekkora*. Bp., 1989, 150. MURt, 19–22.

³⁴¹ KOMÁROMY ANDRÁS: *A Bónis család levéltárából*, in: TT, 1886, 376–388: 378. – Bónis iskolai végzettsége: HÖRCSIK Richárd: *A Sárospataki Református Kollégium diákjai 1617–1777*. Sárospatak, 1998, 165. – Konvenciója, 1646. okt. 10.: MOL, P 1322, Föld. fam., n° 326/b, f. 70. Ld. még: MOL, P 1322, Föld. fam., n° 354, 1647.

Istvánhoz, hogy a rakamazi ütközetben fogságba esett szolgálóinak kiszabadítását kérje.³⁴²

Az udvari iskola tehát a XVI–XVII. századi Magyarországon és a Batthyány család környezetében — eltekintve attól a különleges helyzet-től, amikor a dominusznak iskoláskorú gyermekei voltak, akik mellé nevelőt és esetleg néhány egykorú gyereket fogadott — elsősorban az élet iskolája volt, ahol formális, szervezett tanítás nem folyt, de amely tanterv és tanszemélyzet nélkül is iskolaszámba ment.³⁴³ Olyan nevelőintézmény volt, ahol a fiatal nemesek családjuktól rendszerint távol, korosztályi csoportban, kisebb, majd fontosabb megbízások teljesítésével szerezhettek gyakorlati tapasztalatokat a nemesi élethez szükséges ismeretekben: fegyverforgatásban, hadvezetésben és főként társadalmi érintkezésben.

A néha még kamaszkorban lévő legkisebbek inasként láttak el kisebb feladatokat az úr körül, a húsz év körüliek étékfogóként szolgáltak és már lovasként is erősítették az udvari sereget, az „öregebbek” pedig már a felnőttek, a continuus udvari uraim között szerezhettek tapasztalatokat. Általánosnak tekinthető az az előremenetel, amit Batthyány Ádám íratott 1633-ban konvencióskönyvébe egyik főember szolgájáról, Pongrácz Mátyásról: „Ez előtt szolgált mindössze 16 esztendeig bennünket, bizonyos ideig inasul, azután étékfogóul, még azután főasztalnokul”.³⁴⁴

A nemes inasok létszáma Batthyány Ádám udvarában 15 és 30 között mozgott, sőt az 1650-as évekre a negyvenet is meghaladta, de ebben a számban már Batthyány Ádám gyermekeinek tucatnyi inasa is benne van. Életkorukról alaposabb családtörténeti kutatások híján egyelőre kevés biztosat tudunk. Az a prebendajegyzékekből is látszik, hogy néha voltak köztük egészen fiatalok is, akik még bort sem kaptak vagy csak csak csökkentett adagot, mint például Fáncsi Istók 1643–1645 között vagy Fáncsi Gyurka 1646–1648 között. Az idősebb, akár már húsz év körüli inasokat, akik jól lovagoltak, „lovass” vagy „öreg” inasoknak nevezték. Ők urukat

³⁴² Ifj. Bethlen István levelei B. Á.-nak, Várad, 1629. okt. 22.–1631. ápr. 13.: MOL, P 1314, n° 6692–6694.

³⁴³ Takáts Sándor még úgy vélte, hogy a 16–17. századi „udvari iskolákban” formális, szervezett tanítás folyt, tanítók vezetésével. Ld. TAKÁTS 1915–1917, I, 14–15; TAKÁTS 1917, 36–37; TAKÁTS 1930, 41. Ennek a hibás elképzelésnek máig hatással van történetírásunkra, részben Szekfű Gyula közvetítésével (ld. HÖMAN Bálint–SZEKFI Gyula: *Magyar történet*. Bp., 1939, 6. kiadás, III, 173). A valóságban azonban effajta iskolai oktatás legfeljebb akkor folyt az udvarokban, ha a dominusz saját gyermekei és az akkor hozzájuk csatlakozó rokon vagy ismerős gyerekek számára hozott létre néhány évre udvari iskolát.

³⁴⁴ MOL, P 1322, Föld. fam., n° 326/b, p. 96.

már a csatákba is elkísérték és úgy látszik, hogy többnyire szolgájuk is volt, csakúgy, mint az étkefogóknak, akiktől csak szolgálatuk jellege különböztette meg őket. Míg ugyanis az étkefogók főként az asztal körül udvaroltak, addig az inasok Batthyány Ádám személyes szolgálatát látták el. Egy Batthyány Ádám által 1640-ben sajátkezűleg összeírt rendtartás-tervezet szerint az inasok jelen kellett, hogy legyenek reggel és este Batthyány Ádám öltöztetésekor, napközben pedig legalább kettejüknek előszobájában kellett tartózkodnia. További két inasnak, a „benn hálónak” és bortöltőnek külön feladata is volt az úr mellett.³⁴⁵ A nemes inasok a prebendajegyzékek tanulsága szerint általában kettőtől öt évig terjedő ideig szolgáltak, némelyikük ezen belül két-három évet lovas inasként töltött el.³⁴⁶

A familiárisok udvari iskolájának következő szintje a lovas ifjak között való szolgálat volt, akiket azonban Batthyány Ádám udvarában — és más nyugat-magyarországi udvarokban is — inkább étkefogóknak neveztek.³⁴⁷ Az étkefogók az inasok többségével szemben már lóval szolgáltak, méghozzá kettővel, tehát saját szolgájuk is volt. Számuk 20–30 között mozgott, feladatuk pedig részben ugyanolyan palotai szolgálatból állt, mint az inasoké vagy az udvari uraké. Ezenkívül a familiárisokhoz hasonlóan harcoltak az udvari seregben és a posta- és követjárásból is kivették a részüket. Szolgálatuk legjellegzetesebb része azonban — nevüket is erről kapták — az étkezésekhez kapcsolódott. Az volt a dolguk ugyanis, hogy vezetőjük, az asztalnok vezetésével az ételeket a konyhából az ebédlőpalotába hozzák. A tálakat az asztalnok helyezte az asztalra (tiszttségének neve is innen származott), míg az étkefogók ezalatt végig „rendet” vagy „udvart” álltak az úr asztala körül, egészen az ebéd végéig.³⁴⁸

A tanulás céljából Batthyány Ádám udvarában tartózkodó fiatal nemesek harmadik szintjét már a familiárisok között kell keresnünk. Ilyen szolgálatra azok vállalkoztak, akik már elég tapasztaltak voltak, főként azért, hogy valamelyik udvarban inasként és étkefogóként már végigjárták az udvari iskola alsóbb szintjeit. Szívesen vették azonban a

³⁴⁵ MURt, 95.

³⁴⁶ Takáts Sándor szerint „ha a gyermekek a háromévi apród- vagy inaskort kitöltötték, lovasifjakká nőttek” (TAKÁTS 1930, 40; vö. VARGA J. J. 1981, 14). A három évi inaskodás azonban a B. udvar példája alapján – noha átlagban igaz – semmiképpen nem tekinthető rögzített szabálynak.

³⁴⁷ Az ifjak és étkefogók azonosságára: MURt, 83. MOL, P 1322, Föld. fam., n° 354, 1634.

³⁴⁸ MURt, 77, 83, 97, 102–103. Vö. RADVÁNSZKY 1986, I, 181.

dominuszok az iskolát végzett fiatal nemesek szolgálatát is, amint azt például a „főrendek közé számlált” Bónis Ferenc példája bizonyítja. Batthyány Ádám udvarában azonban nem csak köznemesi, hanem főnemesi családok gyermekei is nevelkedtek, akiket az összeírások néhol „úrfiaként” emlegetnek. Ilyenek voltak például Révay János, Thököly Márton Koháry István, Haller Pál, Erdődy Farkas, Bercsényi László, Imre és Miklós, Mikulich Sándor, Esterházy Zsigmond, Sennyey Albert, Barkóczy Zsigmond. Ők természetesen nem járták végig az inasságot és az étekfogóságot, hanem rögtön a főuraimék közé kerültek, méghozzá néha akár nyolc-tíz szolgáljuk kíséretében.

Ami Batthyány Ádám udvarába vonzotta őket, az valószínűleg az volt, hogy a dunántúli és Kanizsával szembeni főkapitány udvarában nyílt a XVII. század közepén az egyik legjobb lehetőség valódi harcokban való részvételre. Némelyikük, mint például Koháry István (a költő apja) és Bercsényi Miklós (a kuruc tábornok apja) itteni tapasztalatainak is köszönhetőek, hogy az udvarból való távozásuk után magas katonai karriert futottak be.³⁴⁹

Udvari tisztségviselők és szolgák

Az állandóan udvarló és alkalmi szolgálatokat ellátó continuus familiárisokon kívül az udvar olajozott működéséhez természetesen szükség volt olyan tiszttviselőkre, is akik az udvar mindennapi működésének egyes területeit irányították. Ilyenek voltak a hofmester, a komornyik, a konyhamester és a lovászmesterek, akik a rangosabb familiárisok közül kerültek ki. Az ő irányításuk alatt áltak azok az udvariak, akik külön szakértelmet kívánó feladatokat vagy valóban szolgai munkákat láttak el. Az első csoporthoz tartoztak mindenekelőtt a deákok, azután a különféle muzsikusok, továbbá mesteremberek és ezek segédei, a másikhöz pedig az étkezésekhez szükséges felszereléseket gondozó pohárnokok és tálhordók, valamint a konyhai és az istálló körüli személyzet.

A legfontosabb szerepet közülük az udvarmester játszotta, akit nemcsak a német nyelvi hatásnak erőteljesen kitett Batthyány-udvarban, hanem a korban Magyarországon mindenütt, még Erdélyben is hofmesternek

³⁴⁹ Koháryról: NAGY Iván, VI, 290–291. ESTERHÁZY P., 153–155, 246–247. – Bercsényiről: THALY Kálmán: *A székesi gróf Bercsényi család 1470–1835*, I–III. Bp., 1885–1892, I, 239–247. PÁLFFY 1997, 271.

vagy hpmesternek hívtak. Nevével ellentétben azonban sem rangban, sem hatáskörben nem ő volt az udvar legfontosabb tisztségviselője. Felügyelete általában csupán a belső udvari szolgálakra terjedt ki, ideértve főként az inasokat, továbbá az étékfogókat, ajtónállókat, valamint az asztal körüli és a konyhabéli szolgaszemélyzetet, sőt egyes helyeken az istállóbelieket is, de semmiképpen nem az uraimékat.³⁵⁰ A hpmesteri tisztséget Batthyány Ádám udvarában elsőként 1649-ig Iványi Imre töltötte be, majd őt követte 1649–1650 között Sankó Ferenc, végül 1651-től Börzsönyi Tamás.

Az udvarmester után következő fontos és bizalmi udvari tisztségviselő a komornyk (vagy latinosan kamarás) volt. Batthyány Ádám komornykjai közül csupán Szily Istvánt ismerjük, aki egy 1678-as vizsgálat alkalmával azt nyilatkozta, hogy az 1640-es években „eő volt nehaý Battjani Adamnak azokban az időkben Komornikia, eő általa ment minden ki az Tarhazbul”³⁵¹ Ebből az is kiderül, hogy komornyk legfontosabb feladata Batthyány Ádám németújvári tárházainak felügyelete volt. Ha Batthyány Ádámnak, valamire szüksége volt a onnét, levélben utasította Szilyt, hogy vegye ki. Díszes lószerszámok, pisztolyok, puskák, kardok, karvasak, posztók, pallosok, paplanok, párducos bőrök, övek, nadrágok, ruhák, zsinegek, díványszőnyegek fordultak elő a levelekben. Batthyány parancsára Szily István intézkedett a tárházban levő holmik, például karabélyok, szablyák javíttatásáról vagy átalakításáról, továbbá újabbak készíttetéséről is. Főként fegyvereket puskákat, pisztolyokat, szablyákat, sőt ágyúgolyókat kellett csináltatnia, de egyszer például töröksípot is.³⁵²

A pohárnok feladata az volt, hogy gondot viseljen az ebédlő palota rendjére és főleg a pohárszékben őrzött, jórészt nemesfém-ből készült, drága evőeszközökre és edényekre. „híven és igazán cselekszik, edényeket, késeket, tányérokat tisztán tart és azokat másra nem bízza, hogy hivataljának és hitinek eleget tégyen” — írta róla Batthyány Ádám 1648. évi udvari rendtartás-tervezete.³⁵³ Munkájában egy vagy két pohárnok inas vagy egy vicepohárnok volt segítségére. Ismerünk olyan esetet is, Pohárnok Hanzliét, hogy valaki pohárnokinasból később pohárnokká vált, ami azt mutatja, hogy a pohárnokság egyfajta szakértelmet kívánó mesterség volt. A pohárnokéhoz hasonló munkát végeztek a tálhordók is.

³⁵⁰ MURt, 64–65, 69–74, 166–169.

³⁵¹ A vasvári káptalan vizsgálata, 1678: MOL, P 1320, 1/d. cs., ff. 33–42.

³⁵² Szily István levelei B. Á.-nak, Németújvár, 1641–1651: MOL, P 1314, n° 47525–47615 passim.

³⁵³ MURt, 98.

Ugyancsak a palotán szolgálók közé tartoztak a csatlósok, akik három különböző feladatkört láttak el. Az első volt a borok hordása, a második az ebédlő palota előtti ajtónállás, a harmadik pedig az úr kocsijain való szolgálat (innen kapták nevüket), valamint azok tisztántartása és javíthatása. Az első kettő tekintetében inkább a hoptester, a harmadik tekintetében pedig a lovászhoptester volt az előjárójuk.³⁵⁴ Számuk egyébként Batthyány Ádám udvarában öt és kilenc között változott.

Az udvariak következő fontos csoportját a deákok alkották, akiknek öt és tíz között változott a létszámuk. A legjobban fizetett deák a számvevő volt, akinek rangját jelzi, hogy egyes összeírásokban néha nem is a deákok, hanem a főember familiárisok között sorolták föl.³⁵⁵ Őt rangban és fizetésben azok a deákok követték, akiket Batthyány Ádám „levelek írására” használt. A legnagyobb — 40 vagy 50 forintos — fizetése közülük azokak volt, akik „magyar és deák expeditióra” voltak használhatók. Őket követték a magyar, illetve a német expeditióval megbízott deákok, 35–40 forintos éves készpénzfizetéssel. Végül az udvari deákok alsóbb rétegét azok alkották, akiket „külömb külömb féle irasokra” vagy pedig csak kevésbé jelentős iratok elkészítéséhez, „egi mas irogatasra” fogadott föl Batthyány. Az ő fizetésük képességeiktől és tapasztalataiktól függően 15–30 forint körül mozgott. A deákok fontos és bizalmas ügyekbe nyerhettek betekintést. Ezért is volt különösen fontos, hogy — mint az Heinrich Landenberger német deák konvenciójában szerepelt — „a mellyeket rea bizunk titokba[n] és in secreto tarcza”.³⁵⁶ Az 1648. évi rendtartás-tervezet is megállapította, hogy „az deákoknak is szükséges az hitezés, mivel gyakran esnek oly irások és levelek is jünnek, az kiket nem jó közönségesen tudni.”³⁵⁷ Az a személy azonban, a secretarius, aki Batthyány Ádám legbizalmasabb iratai kezelte, úgy látszik, hogy nem annyira a deákok, hanem a continuous udvari familiárisok közé tartozott. Batthyány Ádám secretariusai közül Bakó Istvánt ismerjük, aki 1638-tól Bella Ferenc követett 80 forintos fizetéssel.³⁵⁸

³⁵⁴ MURt, 223–224.

³⁵⁵ Vö. BÀN 1977, 46.

³⁵⁶ MOL, P 1322, Föld. fam., n° 326/b, f. 187.

³⁵⁷ MURt, 98.

³⁵⁸ MOL, P 1322, Föld. fam., n° 326/b, f. 142. MOL, P 1322, Föld. fam., n° 409. – Bár Bellát Lónyi Mihály vasvári prépost is ajánlotta, később hűtlennek bizonyult B. Á.-hoz: Lónyi Mihály levele Szombathely 1643. dec. 7.: MOL, P 1314, n° 29850; Pálffy Pál levele B. Á.-nak, Pozsony. 1648. márc. 26.: S. LAUTER 1989, 78–79, n° 36.

Az udvar egyik legfontosabb intézménye volt a konyha. Élén a konyhamester állt, ő osztotta be a szakácsok és kukták teendőit és különösen ügyelnie kellett a konyha tisztaságára. A konyhamester nem volt szakács, nem a főzéssel foglalkozott, hanem főként azzal, ami a konyhába be és onnan ki került. Nem szolgált lóval, de fizetése körülbelül a háromlovú uraiméknak felelt meg. Batthyány Ádám első ismert konyhamesterének, Horváth Miklósnak 1634 és 1648 között évi 40 forint volt készpénzfizetése, utódjának Pulyai Györgynek pedig 44 forint. Végül 1655-től Batthyány Ádám halálaig Vacsicsai Gáspár volt a konyhamester.

A konyhamester által irányított szakácsok létszáma Batthyány Ádám udvarában 4 és 10 fő között változott, belértve ebbe néhány kuktát is, akiket szakács gyermeknek vagy szakácsinasnak hívtak. A főzést és a szakácsinasok szakmai képzését szakirodalom is segítette, mert Batthyány Ádámnak olyan német nyelvű szakácskönyve is volt „melliből főzni tanulnak” (n° 135). A konyhai személyet mindig az udvarral, illetve ha kellett, akkor az úrral együtt utazott és nyilván mindig éppen annak a várnak vagy szállásnak a konyháját használta, ahol éppen tartózkodtak. 1651 szeptemberében és októberében például amikor Batthyány kétszer is Szalónakra látogatott néhány napra, mindig utazott vele a konyhamester, egy szakács, egy kukta és egy ajtónálló, míg a többi szakácsok nyilván Rohoncon maradtak, hogy az udvar otthon-maradt részére főzzenek.³⁵⁹

Nagy és jelentős, bár nem sokra becsült csoportja volt az udvarnak az istállóhoz tartozó személyzet, amelyet a lovászmesterek irányítottak. Amennyiben mindig mindegyik tisztség be volt töltve, akkor összesen négyen voltak. Az első és legelőkelőbb közülük a főlovászmester volt. Sajnos csak egy főlovászmesternek ismerjük nevét, Orgoványi Miklósnak, aki már 1627-ben is Batthyány-familiáris volt, a lovászmesterséget pedig 1631-től 1639/1640-ig töltötte be. A főlovászmester munkáját még két vicelovászmester segítette, sőt létezett egy negyedik lovászmester is, akit a kocsisok lovászmesterének neveztek. A vicelovászmesterekhez hasonlóan neki is három lóra való, 48 forintos évi fizetés járt. A négy lovászmester alatt mintegy harminc ember dolgozott Batthyány Ádám istállója és lovai körül: lovászok, csatlósok, kocsisok, fullajtárok, söprő gyerekek és ménespásztorok.

Batthyány Ádám váraiban különféle mesterembereket is foglalkoztattak, akik az uradalom működéséhez szükséges ipari munkákat látták el.

³⁵⁹ „Szallonaký várnál Czýporul Valo Exitus”, 1651. jún-dec.: MOL, P 1322, Udv. ell., n° 17.

A mesteremberek egy része, mint például a pintérek, ácsok, kovácsok, lakatjártók, téglavetők, mészégetők, óracsinálók, takácsok vagy nyereggyártók állandóan a várban vagy annak a közelében laktak, másik részük pedig csupán alkalmanként, szükség esetén „munkaloszott” ott. Ilyen „interveniensek” voltak például a gyertyacsinálók, az üveggyártók, a kőművesek, és a kályhaépítő gerencserek.³⁶⁰ Voltak azonban olyan mesteremberek is, akik az kifejezetten az udvar számára dolgoztak és ennek következtében maguk is az udvar népéhez tartoztak. Az udvari mesteremberek közé tartoztak mindenekelőtt a borbélyok, akik a szokásos borbélytevékenységek mellett a harcokban szerzett sebesüléseket ápolták és gyógyították, másik, számbelileg jelentősebb csoportjuk pedig különböző ruházati cikkeket készített. Ide tartozott a csizmadia, egy-két gombkötő és néhány szabó. Szintén szükség volt az udvarban lószerszámok és más bőreszközök készítésére és javítására is. Ezt végezte el a szíjjártó és a nyereggyártó. Végül pedig a mesteremberek negyedik csoportja, amelybe a lakatjártót és az ötvöst sorolhatjuk, a mindennapos használatban levő fémtárgyakkal, tehát a fegyverekkel, evőeszközökkel és edényekkel foglalkozott. Minden mesterembernek természetesen inasai és legényei is voltak.

Muzsikusok

A magyarországi udvarok megjelenéséhez a reprezentatív külső és belső terek és a familiárisok népes serege alkotta kép mellett a zene is hozzátartozott. A Batthyány családban is régi hagyománya volt a zenélésnek és zenehallgatásnak. A XVI. században Batthyány Gáspár lantozni tanult, Ferenc pedig a török zenét hallgatta szívesen.³⁶¹ Apja ilyen irányú érdeklődését Batthyány Ádám is örökölte. „Mivel ezért Na[gysá]ghod gyöniörkedik az Török Musikasban” — írta például 1652-ben Serényi András Pozsonyból — „Na[gysá]gh[od]nak tuttara akartam adni Eszterhazi Ferencz Uramnak van egy szerezzen Rabbja, az ki az Török Hegedőhez iól ért, azon kivüls valamenj Török muzika van, az ki hurbul

³⁶⁰ Vö. BÁN 1977, 57–58; SÓS 1994, 107.

³⁶¹ KIRÁLY 1995, 91, 134.

al”.³⁶² Emellett mély benyomást tettek Batthyányra rá a bécsi udvarban látott operaszerű balettelőadások is.³⁶³

Nem meglepő tehát, hogy a fiatal Batthyány Ádám kialakulóban levő udvarában jelentős számmal szolgáltak muzsikások, méghozzá jellemzően inkább olyanok, akik tánc- és asztali zenét játszottak. A huszonéves fiatalembernek a magyar és cigány hegedűs, cimbalmos, lantos és török énekes mellett mindössze egy trombitása volt.³⁶⁴

Az udvarban szolgáló zenészek ugyanis két, egymástól jól elválasztható csoportot alkottak: a „mezei” és „házi” muzsikások csoportját,³⁶⁵ akiknek zenei és társadalmi funkciójuk is különbözött egymástól. Az előkelőbbek és jobban is fizetettek a mezei muzsikások voltak: közéjük trombitások, töröksíposok és dobosok tartoztak. Ők ugyanis nemcsak hangszerükkel, hanem kardjukkal is szolgáltak az úrnak, az udvari sereggel vonultak hadba, sőt alkalomadtán más familiárisi szolgálatokat is el kellett látniuk.³⁶⁶

A trombiták, töröksípok és dob alkotta együttes a kor jellegzetes katonazenekara volt.³⁶⁷ Batthyány Ádám udvari seregében 1634-ben két trombitás és egy dobos szolgált, majd az együttes létszáma fokozatosan növekedett. Az 1650-es években általában 5–6 trombitás 1–2 sípos és dobos szolgált egyszerre. Fizetésük általában a kétlovas uraimékkal egyezett meg, némelyikük azonban ennél jóval nagyobb fizetést is kaphatott. Származásukról nem sok biztosat tudunk, mert az összeírásokban nem családi nevükkel, hanem csak mint Trombitás György, Sípos Miklós vagy Dobos János szerepeltek.³⁶⁸ Tudjuk azonban, hogy voltak a tábori muzsikások között is külföldiek, mint például az 1648-tól szolgáló Martin Wronski lengyel trombitás³⁶⁹ vagy Mathias Uraczki szintén lengyel trombitás, aki valamikor 1647 és 1649 között egy Matthias nevű német trombitással

³⁶² Serényi András levele B. Á.-nak, Pozsony 1652, júl. 29.: MOL, P 1314, n° 42882.

³⁶³ KOLTAI 2001.

³⁶⁴ Ld. a 2. fejezetet.

³⁶⁵ A fölöstásra ld. pl. 1638-ból: MOL, P 1322, Föld. fam., n° 478.

³⁶⁶ Vö. HÁRICH János: *Az Esterházyak udvari és tábori trombitásai*, in: *Muzsika*, I (1929), 6–7. sz., 59–61. SZABOLCSI 1959, I, 216–217, 242.

³⁶⁷ SZABOLCSI 1959, I, 238. MZt, II, 459–460.

³⁶⁸ Takáts Sándor „világos jele ez annak, hogy a nevezett muzsikások nem született magyarok, hanem cigányok és török rabok voltak” (TAKÁTS 1915–1917, I, 434; vö. BÉKEFI 1966/II, 31). Ez azonban így általánosságban nem igaz, noha a házi muzsikások között valóban voltak cigányok és törökök is.

³⁶⁹ MOL, P 1322, Föld. fam., n° 326/b, f. 142–144.

együtt „el szökeőt hamar”.³⁷⁰ A trombitások egy része viszont „saját nevelésű” volt. 1648-ban például Trombitás Lukács tanított egy legényt, 1643-ban pedig Trombitás György szolgálát, Trombitás Jancsit és Tamáskót úgy jegyezték be a németújvári prebendáskönyvbe, mint „kiket mý tanítottunk”.³⁷¹

Keveset tudunk arról, hogy mit és milyen alkalmakkor játszott ez a tábori együttes. Föltehetően voltak „rutinszerű” feladataik, mint katonai sorakozók vagy más jelzések fújása vagy dobolása. Thurzó Imre udvarában például trombitász jelezte, azt, amikor az úr útra vagy „mulatásnak okáért [...] az mezőre” indult,³⁷² Csáky Istvánnál Szepesváron pedig doboltak az „éteknek feladására [...] ebédre és vacsorára”.³⁷³ Valószínűleg hasonló szokás élhetett Batthyány Ádámnál is, ahol például 1650-ben és 1660/1661-ben a rohonci ebédlöpalotában föltehetőleg ilyen célból tartottak két rézdobot is.³⁷⁴ Részt vettek azonban a trombitások, síposok és dobosok az udvari élet reprezentatív alkalmain is. Gaspard Wiltheim följegyezte például, hogy 1636-ban, Batthyány Ferenc keresztelője három napig trombiták zengése és hangszerek muzsikája mellett folyt.³⁷⁵ Ugyancsak katonai fúvóegyüttes szolgáltatta a zenét a főúri vagy nemesi temetéseken, ahol gyakran szordinált trombitákat és fedett dobokat alkalmaztak.³⁷⁶

Az udvari muzsikások másik csoportját a házi muzsikások alkották, akik asztali, illetve a tánczenét játszottak. Már a XVII. században kialakult a magyar tánczenekarnak az a hagyományos formája, amely hegedűből, kontrát játszó második hegedűből és a basszusszólamot játszó dudából vagy ehelyett az előkelőbb hangszernek számító cimbalomból állt.³⁷⁷ Ilyen összetételű volt tehát Batthyány Ádám házi zenekara is, amelynek „magját” egy vagy két, sőt néha három vagy négy hegedűs és egy vagy két cimbalmos alkotta. Némelyik évben ezt az együttest további zenészek egészítették ki, így például 1640–1641 között és 1657-től dudás, az 1650-es

³⁷⁰ MOL, P 1322, Föld. fam., n° 1051.

³⁷¹ MOL, P 1322, Föld. fam., n° 354, 1643, 1648.

³⁷² MURt, 63.

³⁷³ [FÖRSTER Jenő]: *Csáky István gróf utasításai a szepesi vár porkolábjai számára*, in: *Közlemények Szepes vármegye múltjából*, I(1909), 116–119: 119.

³⁷⁴ A rohonci vár inventáriumai, 1650. május 17. és 1660/61: MOL, P 1322, Lelt., n° 79 és n° 83. Vö. BÉKEFI 1966/II, 28 (téves évszámokkal, nevekkal).

³⁷⁵ WILTHEIM, 146.

³⁷⁶ SZABOLCSI 1959, I, 234–238.

³⁷⁷ SZABOLCSI 1959, I, 224–227, 49–254; MZt, II, 460–461.

években lantosok, köztük egy Mahmut nevű, 1640-ben pedig egy Bellovszki Mátyás nevű virginás is szolgált az udvarban.

A magyarországi udvarokban szokás volt, hogy az étkezések különböző fogásaihoz — legalábbis ünnepi alkalmakkor — a házi zenekar szolgáltatott megfelelő zenét, tehát például savanyúkáposzta-nótát, tehénhús-nótát, vagy pecsenye-nótát.³⁷⁸ A házi muzsikások emellett leginkább tánczenét játszottak, hiszen az udvari vendégségek elengedhetetlen része volt a tánc is. Batthyány Ádám is gyakran följegyezte naplójába hogy „tanczoltunk” vagy „igen tanczoltakis”.³⁷⁹ A virgina és a lant vagy más pengetős hangját ezenkívül önmagában, borivás közben is szívesen hallgatták. „Mikor az koboz szo mellet, az kis poharkak forgodnak, az io Rohonczi borral edgiüt, legien szegheni Rab fiais emlekezetben keg[yelme]t[ek]nell” — írta például Palotai Miklós török fogságából Iványi Imrének Rohoncra.³⁸⁰

Sok adat utal arra, hogy Batthyány muzsikusainak jó híre volt szerte Nyugat-Magyarországon. Sokan kértek tőle zenészeket, mint például Csáky László, Esterházy Miklós, Zrínyi Miklós, Sennyey István győri püspök vagy a szombathelyi ferencesek.³⁸¹ 1631-ben ifjabb Bethlen István azért tartotta hosszasan magánál Batthyány Rakamaznál fogságba esett trombitását, mert „minthogi enis iffiu leginnek tartom magamatt, mind mezön s mind annakfelette niha palotabanis az io pohar borok[na]k emelgetesse kozott kedvesen valo sipolasaban nem keveset gjönjörkettem”.³⁸²

Az udvar női oldala

A úrnő körül kialakuló, főként nők alkotta udvar minden európai udvarban külön egységet képezett és külön életet élt. Különösen igaz volt ez Batthyány Ádámné Formentini Aurora udvarára, akinek fraucimerei túlnyomórészt németek voltak és ezzel nyelvileg és származásukat tekintve is elkülönültek az udvar többségét alkotó magyaroktól. Jellemző, hogy

³⁷⁸ SZABOLCSI 1959, I, 228–229.

³⁷⁹ Pl. MOL, P 1315, Itiner., 1646. júl. 25., 1647. júl. 29., aug. 4., nov. 10., 1648. júl. 22., okt. 28., 1654. aug. 24–25., szept. 20–21.

³⁸⁰ Palotai Miklós levele IVÁNYI Imrének, Buda, [1648/1649]: MOL, P 1314, n° 35714.

³⁸¹ MZt, II, 91, 117. TAKÁTS 1929, 184–186. Lónyi Mihály levele B. Á.-nak, Németújvár, 1634. jún. 9.: MOL, P 1314, n° 29810.

³⁸² Ifj. Bethlen István levele B. Á.-nak, 1631. aug. 23.: MOL, P 1314, n° 6697. Vö. TAKÁTS 1929, 183 (tévesen id. Bethlen Istvánnak tulajdonítva); MZt, II, 117.

Batthyány legidősebb lánya, Eleonóra egyáltalán nem is tanult meg magyarul.

A női udvar legfőbb előjárója az udvarmesterné, német nevén *Hofmeisterin* volt. Mellette körülbelül négy és tizenkettő között változott a fraucimerek száma, akik nem az úrtól, hanem Batthyánynétől kapták fizetésüket. Az ismert fraucimernevek legtöbbje németes hangzású, formájuk és a bennük megőrzött szentek nevei pedig a bajor-osztrák nyelvjárási területre utalnak,³⁸³ tehát föltehetően viselőik nagyobbik része is onnét jöhetett. A német név azonban néhány esetben magyar vagy akár horvát lányt rejtethet, olyat, aki németül beszélő fraucimertársaitól kapott becenevet. Potyondy Erzsébet például, aki valószínűleg Potyondy Gáspár Vas megyei szolgabíró lánya volt, az összeírásokban egyaránt előfordul mint Lizli és Erzsik vagy Erzsike.³⁸⁴

Az „atyámfia cselédeihez” azonban nemcsak nők, hanem férfiak, pontosabban fiúk is tartoztak. A úrnőnek is voltak ugyanis inasai, akiknek azonban feladataik és származásuk nyilván kissé eltértek az úr inasaitól. Valószínűleg nem annyira az úrnő személye körül kellett szolgálniuk, hanem inkább szobáinak, környezetének rendbentartásáról gondoskodtak és a fraucimerekhez hasonlóan főként németek voltak.

A női udvar nemcsak nyelvi, hanem vallási tekintetében is elkülönült az udvar férfinépétől, különösen Formentini Auróra fiatalasszonyi éveiben. Gaspar Wiltheim följegyezte, hogy 1635-ben az udvariak közül a férfiak mind protestánsok voltak, a nők viszont mind katolikusok.³⁸⁵ Batthyányné és udvara napi tevékenységének — a gyógyító tevékenység, a varrás és a kis gyerekek nevelése mellett — jelentős részét tette ki a különböző egyházi szertartásokon való részvétel — ezt a napirendet egyébként Formentini Auróra biztosan a Habsburgok udvarában szokta meg.³⁸⁶ „Sokszor történt, hogy a’ Szent Misek reggeltől fogva egész déligh tartottak, egytül egytül mindenikét megh-halgatta térden állva: nagy alázatossággal és ájtatossággal” — mondta halotti prédikációjában Batthyánynéról Széchényi György.³⁸⁷ Amikor 1635-ben Gaspard Wiltheim Németújváron

³⁸³ HORVÁTH 1990, 198–202.

³⁸⁴ MOL, P 1322, Föld. fam., n° 354, 1646–1649. Vö. NAGY Iván, IX, 469.

³⁸⁵ WILTHEIM, 141, 146.

³⁸⁶ Vö. CORETH, Anna: *Pietas Austriaca, Ursprung und Entwicklung barocker Frömmigkeit in Österreich*. Wien, 1959. KOVACS Elisabeth: *Kirchliches Zeremoniell am Wiener Hof des 18. Jahrhundert im Wandel von Mentalität und Gesellschaft*, in: MÖStA, 32(1979), 109–142.

³⁸⁷ SZÉCHÉNYI 1654, 19.

tartózkodott, Batthyányné és fraucimerei — szintén a császári udvarból származó és II. Ferdinánd által személyesen gyakorolt szokás szerint — minden reggel a lorettói litániát és az angyalok litániáját mondták a jezsuita vezetésével.³⁸⁸

Az egyházak

Batthyány Ádám az 1630-es évek elejétől természetesen folyamatosan javítani próbált a katolikusok elszigetelt helyzetén az udvarban, illetve az egész Batthyány-birtokon, de ezen téren élete végéig viszonylag kevés sikert ért el.

Első lépésként jezsuitákat hívott maga mellé. A rend egy horvát tagját, Vernich Mátyást küldte Batthyány Ádámhoz, aki ott 1632/1633-ban hitszónokként, valamint az úrnő gyóntatójaként működött, továbbá végigjárta a környékbeli falvakat — valószínűleg leginkább azokat, amelyeket horvátok laktak — és három üresen álló templomban ismét bevezette a katolikus istentiszteletet.³⁸⁹ Ez a jezsuita „Missio Batthyaniana” azonban — valószínűleg a mérsékelt siker miatt — nem folytatódott, hanem Vernich munkáját világi papok vitték tovább, mindenekelőtt Lónyi Mihály, aki 1633/1634-ban volt udvari lelkész, de később is — főként 1639 és 1644 között, mint vasvári prépost — szolgálatára állt Batthyánynak.³⁹⁰

Lónyi Mihály udvari lelkészége alatt került sor az ellenreformáció első erőszakos lépésére, a németújvári templom elvételére a reformátusoktól 1633. április 13-án. A továbbra is Németújváron maradó lelkészt (és egyben a reformátusok dunántúli püspökét), Kanizsai Pálfi Jánost Batthyány 1633 decemberében kiutasította birtokairól,³⁹¹ majd 1634. január 9-én hasonlóan rendelkezett az uradalmaiban működő összes „lutheránus és kálvinista [...] vagy bármilyen más, a Római Egyház hite ellen tanító”

³⁸⁸ WILTHEIM, 140–141.

³⁸⁹ Acta Jesuitarum in Hungaria ab anno 1599 usque 1647 Pars I: Pracovisko Matice Slovenskej v Bratislave (Františkánsky kostol), Diaria acta radu jesuitov, C 86 fol. A, p. 150 (filmen: MOL, Filmtár, C 205. tek.). LUKÁCS, Ladislaus SJ: *Catalogi personarum et officiorum Provinciae Austriae S. I., II: 1601–1640*. Romae, 1982 (Monumenta Historica Societatis Iesu, 125), 389.

³⁹⁰ Lónyi Mihályról ld. még a 4. fejezetet.

³⁹¹ Kanizsai Pálfi jkv., 301, 321–322. Vö. THURY 1908, 260–264; PAYR 1924, 198; MAKÁR 1961, 24–26; MAGYAR 1976, 135–145.

lelkészekről is.³⁹² A lelkészek többsége el is hagyta a Batthyány-birtokot, csupán a hajdúszabadsággal rendelkező községekben, Csákányban, Körmenen és az Őrségben maradtak meg továbbra is a református prédikátorok,³⁹³ továbbá természetesen a szalónaki és dobrai uradalmakban, amelyek akkor Poppel Éva kezén voltak. Az elhagyott templomok és parókiák átvétele Lónyi Mihály feladata volt, aki inventáriumot vett föl „az egész sz. egyházak partékái”-ról, köztük a könyvekről is.³⁹⁴

A katolikus vallásgyakorlat bevezetése azonban a legtöbb helyen lehetetlen feladatnak bizonyult. Katolikus pap egyébként is kevés volt Magyarországon, a színprotestáns (többnyire inkább evangélikus) falvakba pedig végképp alig akadt vállalkozó. Ráadásul sok helyen a falu népe ahol tudta, ott keserítette meg a nyakára ültetett plébános életét. Nem voltak ritkaságok az ablakdobálások vagy verések sem. Sok helyen a szomszédos uradalmakra jártak istentiszteletre vagy titokban prédikátort tartottak.³⁹⁵ A helyzeten az sem javított, hogy hogy Batthyány Ádám parancsok és utasítások sorát adta ki ez ügyben.³⁹⁶ A jezsuita Gaspard Wiltheim 1635/1636-ra vonatkozóan úgy nyilatkozott, hogy Batthyánnak az a szándéka, hogy „megkísérelje megszüntetni alattvalóinak különféle eretnekségeit, úgy mint a lutheránust a kálvinistát és az anabaptistát, inkább volt dicséretes, mint eredményes.”³⁹⁷

Hogy tehát mégis meg lehessen teremteni a sikeres katolikus lelkipásztorkodás feltételeit, Batthyány Ádám úgy határozott, hogy szerzeteseket telepít le birtokain. Elsőként a sarutlan ágostonosok rendjére gondolt, akiket jól ismerhetett a császári udvarral szoros kapcsolatban álló bécsi templomukból. A rend azonban, miután két tagja megnézte a kolostor

³⁹² MOL, P 1313, Pátensek (tisztázat); MOL, P 1322, Vall., f. 13 (egykorú fogalmazvány B. Á. sajátkezű aláírásával).

³⁹³ THURY 1908, 264–265, 304. TÓTH I. Gy. 1994, 141–142. PATAKY László: *Az Őrségi Református Egyházmegye története*. Bp., 1992, 32–34.

³⁹⁴ Lónyi Mihály levele B. Á-nak, Győr, 1635. nov. 30.: ADATTÁR 11, 206, n° 332.

³⁹⁵ Ld. pl. Lónyi Mihály levelei B. Á-nak, 1634–1644: MOL, P 1314, n° 29808–29857. Vö. FAZEKAS 1993, 119–120.

³⁹⁶ Ld. pl. Hollósy Bendek németújvári tiszttartó instrukciója: 1634. máj. 19: MOL, P 1322, Instr., n° 42, pp. 1–8. „Memoriale. Melý az my Rohonczy Szamtartonknak Szarka Gabornak adatot egyrül masrul”, 1634. szept. 3.: uo., pp. 231–232. „Az Joszaghra irt mandatu[m] az religio dolgabol” [Ferstetics Pál németújvári tiszttartónak, 1640]: MOL, P 1322, Vall., f. 189.

³⁹⁷ WILTBEIM, 139.

helyéül szánt németújvári templomot, nem vállalta el a feladatot.³⁹⁸ Ezért 1634-től Batthyány Ádám egy újabb Magyarországra települni szándékozó renddel, a domonkosokkal került kapcsolatba, meghozzá ismét a császári udvaron keresztül. A rend megtelepülésének ügyét ugyanis maga a császár, II. Ferdinánd is figyelemmel kísérte. A hosszas tárgyalások azonban annak ellenére sem hoztak eredményt, hogy 1635 és 1643 között folyamatosan tartózkodtak domonkosok Batthyány Ádám udvarában. A rend végül inkább Draskovich György győri püspök ajánlatát fogadta el és a katolikusok lakta Szombathelyen hozta létre első magyarországi kolostorát 1638-ban.³⁹⁹

Ezért Batthyány Ádám ismét egy újabb szerzetesrend, a ferencesek letelepítésének tervével kezdett foglalkozni. Miután azonban 1639 elején a bécsi kapucinus kolostor gárdiánja sem tudta megígérni, hogy letelepednek a Batthyány által nekik építendő kolostorban,⁴⁰⁰ 1640-ben a magyar ferencesek Szűz Máriáról elnevezett rendtartományával lépett kapcsolatba.⁴⁰¹ Így tehát 1640 novemberétől már folyamatosan tartózkodtak a szombathelyi kolostorból küldött ferencesek a Batthyány-udvarban,⁴⁰² majd pedig 1641 nyarán megérkezett az első kolostori közösséget alkotó három barát.⁴⁰³ Az első években, a németújvári várban volt szállásuk, mert csak megérkeztükör kezdődött meg a romos németújvári templom átalakítása és a kolostor fölépítése. A puritán egyszerűségűre tervezett épület megvalósítására Batthyány augusztus 10-én kötött szerződést Carlo Retacco építőmesterrel.⁴⁰⁴ A templom és a kriptá teljes átépítése, valamint

³⁹⁸ Basilius [Noario] a SS. Trinitate levele B. Á.-nak, Róma, 1633. jún. 11.: MOL, P 1314, n° 2221. B. Á. levele Valerianus a S. Augustino commissarius generalis-nak, Rohonc, 1633: MOL, P 1314, n° 2391. Valerianus a S. Augustino levelei B. Á.-nak, Bécs, 1633. jún. 28.-júl. 8.: MOL, P 1314, n° 50865–50867. Vö. KOLTAI András: *A sarutlan ágostonos remeték első meghívása Magyarországra (1633)*, s. a.

³⁹⁹ FERRARIUS 1637, 602–607. IVÁNYI Béla: *Dominikánus levelek és oklevelek a körmendi levéltárban / Epistolae et documenta historiam provinciae dominicanae Hungariae illustrantia et in archivo gentis principum de Batthyány reperibilia*. Körmend, 1942 (Körmendi Füzetek, 1), 26–58. MAGYAR 1976, 151–153.

⁴⁰⁰ Fr. Alexius Burgundus bécsi kapucinus gárdián levele B. Á.-nak, Bécs, 1639. márc. 23.: MOL, P 1314, 7806. Vö. KOPPÁNY 1984, 550, 33. jegyzet.

⁴⁰¹ Tauris Pál levele B. Á.-hoz, Pozsony, 1640. szept. 26.: MOL, P 1314, n° 48622.

⁴⁰² Kovács Ambrus levelei B. Á.-nak, Szombathely, 1640. dec. 4.-márc. 18.: MOL, P 1314, n° 27273–27277. Vö. KOLTAI András: *Új adatok a németújvári ferences kolostor első éveinek történetéhez (1641–1659)*, s. a.

⁴⁰³ Tauris Pál levele B. Á.-hoz, Pozsony, 1641. júl. 8.: MOL, P 1314, n° 48624.

⁴⁰⁴ A ferencesek várbeli szállására: „Az melij hazakat az Varban fűjitenek, es az hol teöz Égh [...] Meni kemencezebe kel fa Ujvaratt”, 1641: MOL, P 1322, Udv. ell., n° 12/a. –

a négyszögletes, kétszintes kolostorépület fölhúzása egészen 1648-ig tartott. Az ünnepélyes beiktatásra 1648. április 26-án, az alapító levél hivatalos kiállítására 1649. július 3-án került sor.⁴⁰⁵ Batthyány Ádám 1649/1650-ben grazi mesterekkel főoltárt és orgonát is készíttetett a templomba,⁴⁰⁶

A ferencesek megérkezése után nemsokára a ők vették át Németújváron 1643 körül a magyar, 1647 körül a német, míg végül a 1649-től a (szentmiklósi) horvát plébánia vezetését is.⁴⁰⁷ Emellett mindig a kolostor valamelyik tagja látta el az udvari lelkész feladatait is. Közülük kettőt ismerünk név szerint is: Nagy Antalt, aki 1644/1645 körül szolgált ezen a poszton, és Kéri Sámuelet, aki 1651-től volt udvari lelkész.⁴⁰⁸

A ferencesek tehát szoros kapcsolatban álltak az udvarral és a Batthyány családdal, akik gyakran részt vettek a kolostorban rendezett különféle egyházi ünnepeken, mint például úrnapi „Prociesio” járásban, porcinkulai búcsún vagy Szent Ferenc napi ájtatosságokon.⁴⁰⁹ A Batthyány családnak viszonylag rendszeres szokásává vált, hogy a „devocio kedvertt” Németújváron töltötték a nagyböjtöt és a húsvéti ünnepeket, sőt a kolostorban Batthyáynak és Batthyáynénak 1650 körül már saját, erre a célra épített szobái is voltak.⁴¹⁰

Az udvari lelkészek és devotizálás ellenére azonban az udvarhoz tartozók többsége mindvégig protestáns maradt. Hogy az úr katolikus szokásai és szolgálatainak protestantizmusa miként hatotta át az udvar mindenna-

Az építkezésre: KOPPÁNY 1984, 549. KOPPÁNY Tibor: *17. századi építési megállapodások a Batthyány levéltárból*, in: Lymbus, 2(1990), 143–159.

⁴⁰⁵ „az barátokat vito[n]k be az kalastr[omba]”: MOL, P 1315, Itiner., 1648. ápr. 26. ILLÉS 1868. MAGYAR 1980, 36–38.

⁴⁰⁶ Kubics Pacifik levele B. Á.-nak, Németújvár, 1650. jan.: MOL, P 1314, n° 27838. AGGHÁZY Mária: *Steierische Beziehungen der Ungarländischen Barockkunst*, in: *Acta Historiae Artium*, 13(1967), 313–352: 326–328. GARAS Klára: *Magyarországi festészet a XVII. században*. Bp., 1953 (Magyarországi barokk festészet, 1), 32 (az oltárt tévesen a németújvári várkápolnába helyezi); MAGYAR 1980, 40–45. – Az orgonáról: MOL, P 1322, Instr., n° 258, 262. MOL, P 1322, Tiszt. 63. MAGYAR 1980, 40–41.

⁴⁰⁷ MAGYAR 1980, 181.

⁴⁰⁸ „Fr. Pater Antonius Nagy, [...] Conventus Nemet Uyvariensis Concion. et Confessarius Aulicus Illustrissimi Comitiss Adami de Batthyan. Anno 1645. die 15. Maii. Manu propria.”: FKG B, 1/29. Vö. MAGYAR 1980, 35. – Nagy Antal 1650. ápr. 23-án halt meg Nagyszombatban (WEISS 1978, n° 2635). – Kéri Sámuelről ld. még az 5. fejezetet.

⁴⁰⁹ Kubicsi Pacifik levelei B. Á.-nak, Németújvár, 1650. júl. 29.-szept. 22: MOL, P 1314, n° 27842–27843. MOL, P 1315, Itiner., 1648. jan. 6., aug. 2., okt. 4.

⁴¹⁰ Mesteremberekkel való számvetés, 1649. aug. 17.–1653. aug. 17.: MOL, P 1322, Föld. fam. n° 939.

pi életét, arról például Gaspard Wiltheim jezsuita visszaemlékezéséből alkothatunk képet. Wiltheim leírja, hogy amikor 1635-ban Németújváron lorettói litániákat tartott és azokat kíséretével együtt Batthyány Ádám is meglátogatta, akkor a kápolnába csak néhányan kísérték be. A többség csak az ajtóig jött és „a belépéstől kálvinista vallása miatt távol maradt”.⁴¹¹

4. Könyvtárak

Amikor Batthyány Ádám átvette apai örökségét, ennek nem jelentéktelen részét képezte a Németújváron őrzött értékes és színvonalas családi bibliotéka. A könyvgyűjtésnek ugyanis a családban ekkor már évszázados hagyománya volt. Már a XVI. század derekán élt Batthyányak: I. Ferenc és unokaöccse, II. Kristóf is könyvkedvelő emberek voltak, akiknek olvasási és gyűjtési szokásairól több adatot ismerünk.⁴¹² A bibliotéka igazi létrehozója azonban Batthyány III. Boldizsár volt. Benne „a sokoldalú érdeklődéssel és nagystílú képzettséggel a határtalan könyvszeretet párosult, melynek eredménye lőn a németújvári könyvtár” — írta Iványi Béla.⁴¹³

Batthyány Boldizsár németújvári bibliotékája

Németújváron a XVI. századi Magyarország egyik legnagyobb könyvtára jött létre, noha pontos nagyságára csupán következtetni tudunk.

A fennmaradt könyvszámlák összesen 245 művet említenek, a possessorjelzések alapján pedig több mint 350 olyan kötetet ismerünk, amelyek a „Balthazaris de Bathyan” bejegyzést viselik. A számlák által említett és a megmaradt kötetek között viszonylag kevés az átfedés.⁴¹⁴ Iványi Béla szerint „a fennmaradt néhány számlából, hozzáátve ezekhez a fenn nem maradt számlák adatait, továbbá Boldizsár atyjának, Kristófnak könyvszereményeit, megállapíthatjuk hozzávetőleg, hogy Boldizsár könyvtárának tételszáma úgy

⁴¹¹ WILTHEIM, 140.

⁴¹² ADATTÁR 11, 391–394.

⁴¹³ ADATTÁR 11, 409.

⁴¹⁴ A könyvszámlákat közölte: ADATTÁR 11, 399–433; BARLAY 1977/1. – A bejegyzésből ismert könyvekről: a korábbi irodalom kicsit kevesebbet említett: TABERNIGG 1972, 168; ÖTVÖS 1990, 747; MAGYAR 1980, 236; HHBÖ, III, 35.

Mossóczi, mint Brutus nagyszabású könyvtárainak tételszámaait mindenestre meghaladhatta”. Mivel Batthyány említett kortársainak, Mossóczi Zakariásnak és Joannes Michael Brutusnak 936, illetve 763 tételből álló könyvtárai voltak, Iványi 1000 kötet körülnek vélhette a Batthyány-bibliotéka nagyságát.⁴¹⁵ Hasonlóan vélekedett újabban Monok István is, amikor a 2000 körüli kötetnyire becsült Rákóczi-könyvtárról úgy fogalmazott, hogy nagyságban annak állományát „csak a Batthyány- és Mikulich-bibliotéka közelítette meg, a többi mind 1000 kötet alatti gyűjtemény.”⁴¹⁶ Ezek szerint tehát Batthyány Boldizsár köteleinek száma tehát valamivel 1000 fölött lehetett.

Batthyány Boldizsár könyvtára azonban nem is annyira nagyságával, mint inkább korszerűségével és sajátos, létrehozója kiemelkedő humanista műveltségét tükröző profiljával magaslott ki korának főúri könyvtárai közül. A gyűjtemény alapvetően két forrásból állt össze: kisebb részben a birtokain álló elhagyott szerzetesi házak (köztük szlavónai ferences kolostorok)⁴¹⁷ és előzőtt katolikus papok könyveiből; nagyobb részben viszont újonnan beszerzett művekből, amelyek közül főként a francia szépirodalom, a kortárs (ismét részében Franciaországról szóló) történeti és történetfilozófiai könyvek jelezték leginkább Batthyány Boldizsár fő érdeklődési területeit. Nem jelentéktelen részét alkották a könyvtárnak a természettudományos, ezen belül is alkímiával foglalkozó könyvek, amely tudománnyal Batthyány Boldizsár igen alaposan foglalkozott.⁴¹⁸ Ilyen tekintetben kevés korabeli európai gyűjtemény vehette föl a versenyt az övével. Ezeket a köteteket azonban többnyire csak a fennmaradt könyvszámlákból ismerjük.⁴¹⁹ Batthyány Boldizsár fennmaradt könyvei inkább a protestáns teológia, valamint az antik és kortárs latin irodalom területéhez tartoznak. Ezeket talán inkább csak bibliofiliából vagy a Németújváron általa létrehozott protestáns iskola számára vette meg. Legalábbis a később, a XVII. században a németújvári ferencesekhez került, possessorbejegyzésével ellátott ilyen témájú köteteken nem látszik, hogy sokat forgatta volna őket.⁴²⁰ Pedig ezeknek beszerzése is sokoldalú érdeklődésre vall. Szép számmal voltak például Németújváron szépirodalmi

⁴¹⁵ ADATTÁR 11, 410. – Mossóczi: ADATTÁR 11, 390, 451–484. Brutus: Uo., 114–132.

⁴¹⁶ MONOK 1996, xxvi–xxvii. – Mikulich Sándornak 1657-ben 1080 könyvét számolták össze: ADATTÁR 11, 537–542.

⁴¹⁷ Ld. a ferences előljárók és I. Ferdinánd tiltakozását a remetinci és más kolostorok elvett értékeiről: IVÁNYI 1942, 111, n° 183; ADATTÁR 29/1, 37–40, n° 49, 50, 54. Vö. KARÁCSONYI 1922–1924, II, 144; MAGYAR 1976, 93.

⁴¹⁸ BARLAY 1977/2. BARLAY 1986, 202–208. PÉTER Katalin, in: MoT, III, 575–576.

⁴¹⁹ ADATTÁR 11, 399–433.

⁴²⁰ MONOK, István: *Über die Buchkultur Westungarns*, in: ADATTÁR 18/2, 14–16. Ugyanitt a B. Boldizsár könyvtáráról szóló irodalom bibliográfiája: 269–271.

munkák Horatiustól kezdve a kortársakig: Tassóig és Christoph Schallenbergig és a teológiai irodalom is azt tükrözi, hogy Batthyány Boldizsár a XVI. század vallási mozgalmainak többféle irányzata után is érdeklődött, hiszen ezek között egymással ellenkező véleményű szerzők művei is megtalálhatók.⁴²¹

Gyűjteményét Batthyány Boldizsár az 1570-es évektől haláláig, 1590-ig állandóan gyarapította. Több könyvkereskedővel is folyamatos kapcsolatban állt, akik közül a francia származású, de Bécsben működő Jean Aubry-t, valamint a grazi Erhardt Hillert és Erhardt Widmart ismerjük név szerint.⁴²² Végül az említett beszerzési források mellett minden bizonnyal humanista barátaitól is kapott könyveket ajándékba, úgy ahogyan ő is megajándékozott másokat.⁴²³

Batthyány Ferenc és Lobkovicz Poppel Éva könyvei

Batthyány Boldizsár halála után a bibliotékát fia, Batthyány Ferenc használta és gyarapította tovább — ha nem is olyan mértékben, mint Boldizsár tette. A könyvtár kezelését ő inkább prédikátoraira bízta. Egy 1619/1620 körül kelt levelében Beythe Imre, a németújvári református lelkész például így biztatta patrónusát: „Bécben mast állítom, hog sok zép uý könyveket hoztanak le az vásárra, ugian kár lenne, ha az mi uý es Isten áldotta időnknek uýságos kazdagsági Nagysagodhoz nem érköznének, talánd Nagyságod által hamaréb hozzánk is. Ha Nagysagodnak kedve lenne hozzá ezeket kellene mast elsőben megzörözni. Nem kár pénzt rejájok költeni.”⁴²⁴ És hogy Batthyány Ferenc valóban költött pénzt könyvekre arra az utal, hogy például Batthyány Ádám 1635. novemberében egykori udvari lelkészén, Lónyi Mihályon kereste Istvánffy Miklós *Historiarum de rebus Ungaricis libri XXXIV*

⁴²¹ ÖTVÖS 1990, 747.

⁴²² ADATTÁR 11, 399–433. EVANS, Robert: *The Wechel Presses, Humanism and Calvinism in Central Europe 1572–1627*. Oxford, 1975 (Past and Present, Supplementum, 2), 32–36 (ismertetése Barlay Ö. Szabolcstól: MKsz, 92[1976] 187–190). BARLAY 1977/1. BARLAY 1977/2. BARLAY 1979.

⁴²³ 1571-ben például Zrínyi György a lepantói csata nyomtatott leírását küldte neki Velenceből: ADATTÁR 11, 554. B. Boldizsár 1586-ban Istvánffy Miklósnak ajándékozott egy könyvet: PAJKOSSY Györgyné: *Ellebodius és baráti körének könyvei az Egyetemi Könyvtárban*, in: MKsz, 99(1983), 234.

⁴²⁴ Beythe Imre levele B. Ferencnek, é. n.: ADATTÁR 11, 185, n° 287; ADATTÁR 29/1, 296, n° 329.

című könyvét (n° 8, 58). Mivel ez 1622-ben jelent meg, azt valószínűleg Batthyány Ferenc kellett, hogy beszerezze a németújvári bibliotéka számára.⁴²⁵

A bibliotékának akkorra már országos híre volt. 1620 elején például Pécsi Simon, Bethlen Gábor kancellárja kérte Batthyány Ferenctől Pozsonyból a *Colloquium Jesuiticum* című könyvet, amelyet már korábban Beythe István is kölcsönkapott és amelyben a „Jephte tragoediája” is van.⁴²⁶ „Az keönyveczkét meneöl hamaráb valo alkalmatossággal ha megh kwldi kegyelmed [...], ha más ollian az kegyelmed zép bibliotecaiaban nem találtatvan, [...] kegyelmednek vizza kwldéöm” — írta 1620. január 12-én, Batthyáynak,⁴²⁷ aki azonban addigra már levélben kérte Beythe Imrét, hogy a könyvet keresse elő a bibliotékában. Beythe a kötetből kettőt is talált, tehát az egyiket elküldte urának.⁴²⁸ A könyvet a kancellár január 20-án kapta meg és egy kicsit csalódott: „ez a keonyw is ighen szép és io; de uram az mellyért én kegyelmedet megh találtam, kisseb ennél: Colloquium Jesuiticum, melnek summája cziak az Christianus Francken es Paulus Florenius Jesuitaságbol valo megh térések”⁴²⁹ Pécsi Simon kérésének egyébként minden bizonnyal konkrét gyakorlati célja volt. Az említett könyvekben található érveknek ugyanis közvetlen hasznát vehették az 1619/1620. évi országgyűlés azon határozatának vitájában, amely kitiltotta a jezsuitákat Magyarország területéről.⁴³⁰

A „zép biblioteca” híre még a török területre is eljutott, legalábbis valószínű, hogy ezért fordult könyvügyben még Mehmed budai beglerbég is Batthyány Ferenchez, aki 1622. február 24-én így válaszolt neki: „Az minemeö historias konjvet N[agysá]god tölönk keretet volt, azt mi megh

⁴²⁵ Lónyi Mihály levele B. Á.-nak, Győr, 1635. nov. 30.: MOL, P 1314, n° 29818. Vö. ADATTÁR 11, 205, n° 332. – A szóban forgó példány azonban vsz. nem azonos a B. Á. könyvei között felsorolt Istvánffy-kötettel, mert azt csupán 1637-ben vásárolta (n° 8, 58).

⁴²⁶ TAKÁTS 1917, 108, 5. jegyzet. Takáts Sándor a levélíró nevét „Kerty (Kerhy) Simon”-nak olvasta és „protestáns papnak” tartotta.

⁴²⁷ Pécsi Simon levele B. Ferencnek, Pozsony, 1620. jan. 12.: ADATTÁR 11, 185, n° 288.

⁴²⁸ Beythe Imre levele B. Ferencnek, Németújvár, 1620. jan. 12.: ADATTÁR 29/1, 233, n° 261.

⁴²⁹ Pécsi Simon levele B. Ferencnek, Pozsony, 1620. jan. 20.: ADATTÁR 11, 186, n° 289. – Franckenről és Floreniusról ld.: SZAKÁLY Ferenc: *Mezőváros és reformáció, Tanulmányok a korai magyar polgárosodás kérdéséhez*. Bp., 1995 (Humanizmus és reformáció, 23), 148–150.

⁴³⁰ ZSILINSZKY Mihály: *A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai a reformatiótól kezdve*, II. Bp., 1891 (A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság Kiadványai), 202.

költők volna, de Magyarul affele konjv nem igen talaltatik köztönk, de kerestetek es azon leszek hogj megh kildgjem. Az mi az Calendariomokat illethj, im kettöt költem Na[gyságod]n[a]k.”⁴³¹

Batthyány Ferenc idejében történt a könyvtár első ismert rendezése is, amelyet a nagyúr szintén egyik prédikátorával, az akkor éppen rohonci német lelkészként működő Szenci Molnár Alberttel és öccsével, Györggyel végeztetett el 1614. január 10. és 17. között. „10. Januarii. Gyurkó öcsémme vitettünk [Rohoncra] Ujvárbá az urhoz. Felhántam, kiraktam a bibliothekát. 17. Januarii acceptis 8 florenis redii Rohoncz” — jegyezte Szenci Molnár Albert naplójába.⁴³² Az ő rohonci tartózkodásának emlékéit őrizi egyébként az a possessorjelzésével ellátott két kötet, amelyek Rohoncra való távozásakor (1614. július 7.) maradhattak a rohonci parókian, majd 1634-ben, az előzőtt prédikátorok hátramaradt könyveivel együtt kerültek Batthyány Ádám tulajdonába és onnan a németújvári ferencesekhez.⁴³³

Szenci Molnár Albert naplója egyben arra nézve is szolgál adattal, hogy a Batthyány-bibliotéka már 1614-ben is — és minden bizonnyal már Batthyány Boldizsár idejében is — a németújvári várban volt elhelyezve. A Batthyány család rezidenciáinak szereposztásában ugyanis a biztonság, magas sziklára épült Németújvárnak jutott az a szerep, hogy őrzője legyen a család tárházakban tartott értékeinek — ezek közé tartoztak a fegyverek, ruhák, lószerszámok és egyebek mellett az iratok és a könyvek is.⁴³⁴ Így azután ha a Batthyány család feje Rohoncon, Szalónakon vagy máshol tartózkodott, Németújvárról csupán az éppen szükséges olvasnivalókat vitte magával vagy hozatta el. Batthyány Boldizsár például halála előtt néhány nappal, 1590. január 27-án írta Rohoncra Németújvárbá Knesics Mártonnak, hogy „Thowabba ott az asztalon talasz egy könyweth sok Receptokkal es az Doctor Melius [=Homelius?] leweleitis, azerth khuld ide mind az könjwel eggioth, ha kedig az asztalon meg nem talál-

⁴³¹ B. Ferenc levélfogalmazványa „Mehemet Passanak az hatalmas Thörök Chászár Beglerbegjenek, es Egýk Tanacsanak, Mastan Budan”, 1622. febr. 24.: MOL, P 1320, 1/b. cs., f. 37v. Vö. SZILASI László: *Két szomszédúr a hódoltság idejéből (II. Batthyány Ferenc és Mehemet beglerbég levélváltása 1622-ban)*, in: Aetas, 1986, Acta Iuvenum-különszám, 138–143.

⁴³² DÉZSI 1898, 62. Vö. THURY 1908, 167–168; DÉZSI Lajos: *Szenci Molnár Albert (1574–1633)*. Bp., 1897 (MTÉ), 188; KOVÁCS J. L. 1975, 13.

⁴³³ BORSA Gedeon: *Szenci Molnár Albert könyvtárának két kötete Németújváron*, in: Szenci Molnár Albert és a magyar késő-reneszánsz. Szerk. CSANDA Sándor, KESERŰ Bálint, Szeged, 1978 (Adattár, 4), 289–292.

⁴³⁴ KOLTAI 2000, 207–211.

nád, tahath im az Almaryom khwlchatis oda khwltem, keresd meg ottis”,⁴³⁵

Batthyány Ferenc feleségének, Lobkovicz Poppel Évának szintén voltak saját könyvei, amelyeket özvegyként lakóhelyén, Dobrán helyezett el. 1635-ben Poppel Éva ugyanis szerződést kötött Behafen György németújvári asztalossal, „hogya készítsen itt található könyvtáramba egy alkalmas szekrényt, amely négy öl [kb. 7,6 m] hosszú, megfelelő magasságban, a szükséges és hozzátartozó polcokkal és ajtókkal”,⁴³⁶ A hatalmas könyvszekrényben tartott könyvekből csak keveset ismerünk. Minden bizonnyal ide kerültek azok a kötetek, amelyek beszerzéséről Poppel Éva familiárisának, Francsics Péternek egy 1630-ban Regensburgból írott levele számol be: „Im az könyvekben kettőt kültem alá, az többi kötetlen, de igen szép könyvek.”⁴³⁷ Meg kellett, hogy legyen a dobrai könyvtárban Guillaume Lamormaini-nak II. Ferdinánd erényeiről írott könyve (főltehetőleg a német kiadásban), amelyet a császári jezsuita gyóntató 1639. július 15-én levél kíséretében küldött meg a nagyasszonynak, valamint azok a művek, amelyeket különböző vallású szerzőik: az evangélikus Zvonarics György, a református Kanizsai Pálfi János valamint a katolikus Pázmány Péter egyaránt Poppel Évának ajánlottak (lásd a függelékben).

Szintén a dobrai könyvek között lehetett Poppel Éva egyetlen eredetiben fennmaradt kötete is: egy kolligátum, amely Diviš Petrassek (vagy Petrasska) két cseh nyelvű 1617-ben, illetve 1618-ban, Prágában nyomtatott munkáját tartalmazza, egy temetési beszédet és egy imádságoskönyvet (n° P 1). A füzet elé a kuttenbergi (Kutná Hora) származású szerző, a Csehországból kiutasított evangélikus prédikátorok egyike, 1625. szeptember 7-én, Batthyány Ferenc halála előtt egy héttel írt ajánlást Poppel Évának.

Diviš Petrassek a Batthyány családdal továbbra is kapcsolatban maradt. Batthyány Ferenc halálakor 1625-ben latin gyászverset írt,⁴³⁸ 1630-ban pedig „Gratulatorium in Natalem Tenelluli Puelluli Stephanuli [...] Csáky” címmel hosszú latin versben üdvözölte

⁴³⁵ ADATTÁR 11, 408.

⁴³⁶ „das er mir alhier zu meiner habunden Bibliotheca ein rechten Casten, welcher bey vier Clafter lang, in zimblicher Höhe sambt den nothwendig und zue gehörigen Gättern, Thüren [...] machen solle.”: ADATTÁR 11, 201, n° 327. Ld. még.: Szerződés „egij Bibliotheca almarium csinálásátul”, 1635. ápr. 2.: MOL, P 1322, Föld. fam., n° 355, f. 25. Vö. KINCSES 1993, 19.

⁴³⁷ Francsics Péter levele P. É-nak, Regensburg, 1630. szept. 12.: MOL, P 1314, n° 15379. Vö. ADATTÁR 11, 194, n° 310.

⁴³⁸ MOL, P 1313, Kéziratok, 267. cs., 4. cím, ff. 1–2.

Poppel Éva első unokájának, Csáky Istvánnak születését.⁴³⁹ Eközben 1629-ben mint szenteleki német lelkész vett részt a reformátusok körmendi zsinatán,⁴⁴⁰ később pedig leveleinek tanúsága szerint Dobrán működött szláv prédikátorként, majd 1639/40-ben a rohongi horvát evangélikusok Bozsokon működő lelkésze volt.⁴⁴¹ Poppel Éva halála után valamiért egy időre elhagyta a prédikatori pályát és 1642-ben mint dobrai kasznár kapott instrukciót Batthyány Ádámától.⁴⁴² 1645-ben még Dobrán lakott, ahol Batthyány engedélyével házat is épített, amelyhez — mint az úrnak írta — „az emberek között kodultam és kérte[m] hol fat, hol supot, hol eget mast”.⁴⁴³ 1646-ban viszont a büki zsinaton már ismét mint a rohongi horvátok Bozsokon működő evangélikus lelkésze vett részt.⁴⁴⁴ Egyébként testvére vagy fia lehetett az a szintén Kutenbergből származó Petrassek János, akit 1647–1652 között Cálíngon és Királyfalván működött evangélikus lelkészként.⁴⁴⁵

Hasonló módon máskor is kapott Lobkovicz Poppel Éva könyveket. 1620-ban például Elias Ursinus, a Bécs melletti Hernals evangélikus prédikátora neki ajánlotta az előző évben tartott nagybőjti prédikációit, amelyeknek az ajánlás szerint Batthyányné is hallgatója volt. A beszédek anynyira tesztettek neki, hogy nemcsak kinyomtatásukra biztatta a lelkészt, hanem azt is tervezte, hogy magyarra is lefordíttatja őket. Az utóbbi terv azonban úgy látszik nem valósult meg, pedig Ursinus 1620. évi hét nagybőjti passió-prédikációjából is küldött 18 példányt Poppel Évának (n° P 2–3).⁴⁴⁶

Ursinus lelkésztársának, Johannes Mühbergernek is minden bizonynyal megvolt egy nyomtatott műve Dobrán. Ő ugyanis 1620-ban tartott egy ünnepi szónoklatot a a Tarcsa meletti gymótfalvi (Jormannsdorf) udvarházban, amelyben a tarcsai földi gyógyforrást és az égi kegyelem

⁴³⁹ MOL, P 1313, Major., Lad. 35, N° 46/L.

⁴⁴⁰ THURY 1908, 228. FIEDLER 1959, 103. PRICKLER 1999, 79.

⁴⁴¹ Vö. 1633–1640 között írott leveleit: MOL, P 1314, n° 37191–37200.

⁴⁴² „Anno 1642 die Aprilis es Maýosba[n], [...] az Rakicsani szamtartonak Temlien Ballasnak, es Dobrai kasznarnak, Pettrasek Denesnek, az mi nemö Insroktiokat attonk azok[na]k pariaia”: MOL, P 1322, Instr., n° 156.

⁴⁴³ Petressek Dénes levele B. Á-nak, Dobra, 1645. ápr. 22.: P 1314, n° 37201.

⁴⁴⁴ PAYR 1924, 215–216. FIEDLER 1959, 103, PRICKLER 1999, 79.

⁴⁴⁵ *Protocollum visitationum Ecclesiarum Cis Danubianarum juxta inviolatam Augustanam confessionem*, in *Comitatibus Soproniensi, Castri Ferrei [...]* existentium”, 1652–1661: EOL, AGE, V, 10. PAYR 1924, 208. PRICKLER 1999, 79.

⁴⁴⁶ Elias Ursinus életéről: MAYR, Josef Karl: *Wiener Protestantengeschichte im 16. und 17. Jahrhundert*, in: *Jahrbuch für die Geschichte des Protestantismus in Österreich*, 70(1954), 41–132. 107–108. – Egy Elias Ursinus saját könyvtárából származó kolligátumkötet a FkG B-ban is található: 70 darab, 1586–1611 között Wittenbergben kiadott disputációs kiadványt tartalmaz és föltehetően Ursinus valamelyik Batthyány-birtokról kiűzött lelkésztársától került a ferencesekhez. 1661-ben vezették rá a németújvári konvent possessor-bejegyzését (FkG B, 8/168).

forrásával hasonlította össze, és amelyet a következő évben Regensburgban *Scaturgio salutis* címen nyomtatásban is megjelentett (n° P 5).⁴⁴⁷ Poppel Éva, mint a tarcsai fürdő rendszeres látogatója⁴⁴⁸ akár a prédikáció hallgatói között is ott lehetett, de bizonyosan a könyv olvasói közé tartozott.

Az eddig felsoroltak mellett Poppel Éva származásának, valamint gyógyító tevékenységének ismeretében joggal föltételezhető hogy az 1644-ben (Poppel Éva halála után) már Batthyány Ádám könyvei között leltározott német és cseh imakönyvek, valamint füves és orvosságos könyvek jó része (n° 46–56, 97–124) is egykor a dobrai könyvtárhoz tartozott. Ez egyben azt is jelenti, hogy Poppel Éva könyveinek legalábbis egy részét fia, Batthyány Ádám örökölte.

A bibliotéka sorsa Batthyány Ádám idejében

Amit a Batthyány Ádám által örökölt németújvári bibliotéka állapotáról az 1630-as évek első feléből tudunk, azt főként Lónyi Mihály egykori udvari lelkésznek, akkor már győri kanonoknak 1635. november 30-án Batthyány Ádámnak írott, föntebb már idézett leveléből tudjuk.

Lónyi Mihály Sopronban született. Apja, Lónyi Péter csizmadia 1610-ben vett házat a Marhavasártéren, majd 1614-ben polgárjogot is nyert. Miután 1621-ben meghalt, özvegye, Rempe Borbála, aki ekkor várandós volt, újból férjhez ment Malsith János csizmadiahoz. Lónyi Mihálynak egyetlen felnőttkort megért fiútestvérét ismerjük, Pétert, aki gombkötő volt, Gazdag Juditot vette feleségül és 1651 előtt halt meg.⁴⁴⁹ Egy másik lánytestvére a Csongrádi családba ment férjhez: leveleiben többször említi sógorát, Csongrádit, aki feltehetőleg azonos Batthyány Ádám egyik udvari nemesével, Csongrádi Györggyel (1634–1647 között).⁴⁵⁰

A Lónyi család talán katolikus volt, vagy ha nem akkor Lónyi Mihály fiatalkorában tért át, mivel 1628-ban már Sennyey István győri püspök támogatásával járt a bécsi

⁴⁴⁷ Johannes Mühlberger életéről: PAYR 1924, 234; MAYR, Josef Karl: *Der Hernalser Prädikant Mag. Johannes Mühlberger*, in: *Südostforschungen*, 14(1954).

⁴⁴⁸ KINCSES 1993, 48–49.

⁴⁴⁹ HÁZI Jenő: *Soproni polgárcsaládok 1535–1848*. Bp., 1982, II, 643. – Tévedésnek látszik viszont az az adat, hogy egyik nővére Tölts János, majd Lackner Kristóf felesége lett volna (BEDY 1934, 79; BEDY 1938, 411): ez ugyanis Gurtner Orsolya, Gurtner Márton bécsi polgár lánya volt (HÁZI: *i. m.*, I, 354, II, 607).

⁴⁵⁰ Lónyi Mihály levele B. Á.-nak, Szombathely, 1639. márc. 18., márc. 31.: MOL, P 1314, n° 29821–29822. Csongrádi Györgyről: MOL, P 1322, Föld. fam., n° 354, 1634–1647.

Pazmeneum-ba, majd 1630-ban pappá szentelték. 1638-ban ugyanis többek között azzal az indoklással folyamodott a soproni plébániáért hogy már nyolc éve dolgozik az egyházban sok nehézség között.⁴⁵¹ 1632-ben komáromi plébános volt. Ekkor ugyanis a kamara tájékoztatást kért plébánosi tiszteletdíja felől, majd az óvári harmincad terhére 100 birodalmi tallért utaltak ki számára.⁴⁵² Plébánossága alatt átvette Komáromba az elhagyott izsai templom vörösmárvány kereszttelőkútját és a Szt. András templomnak ajándékozta Joannes Osorius jezsuita népszerű prédikációskönyvét.⁴⁵³ 1632 őszétől Sennyey István győri püspök Batthyány Ádám birtokára, Szentelekre küldte plébánosnak. 1633/1634-ben Batthyány Ádám udvari lelkésze volt, majd 1634. április 23-án győri kanonokká és rábaközi főesperessé iktatták be.

1639-ben Lónyi megkapta a vasvári prépostságot, ahová február elején installálták.⁴⁵⁴ (A vasvári prépost egyben Vas megyei főesperes is volt). Ekkor lemondott győri stallumáról és 700 tallérért eladta Alberti Prym Márton kanonoknak a győri Káptalándomb Dunára néző során álló házát is, amelyet 1637-ben 150 forintért vett.⁴⁵⁵ Ugyanekkor, február 16-án arra kérte Batthyány Ádámot, hogy „mivel az Vasvary Praepostsagh ighen vekony alapattal van”, a család kegyurasága alatt álló és éppen üresen álló felsőörsi pré-

⁴⁵¹ SZABADY 1938, 25. BEDY 1938, 412. – A szakirodalomban szerte elterjedt tévedés, hogy Lónyi Mihály B. Á. protestáns udvari lelkésze volt, mielőtt ő is, ura is áttértek a katolikus hitre. Ez a tévedés Vég hely Dezsőtől származik, aki azt írta, hogy B. Á. protestáns hitében egy ideig „Lónyi Mihály nevű udvari papjával élt abban szolgálatjával”, de megtérése után „Lóni Mihály udvari pap is áttért a’ r. kath. hitre ‘s utóbb a’ vasvári (most szombathelyi) káptalan nagy prepostja volt midőn 1639-ben a’ F. Örsi prepostság megürülvén gr. B. Adam őt nevezte ki arra említvén a’ kinevező levélben, hogy a reformatioban két évig annak élt szolgálatjával” (VÉGHÉLY, f. 24). A veszprémi helytörténész azonban feltehetőleg félreértette a préposti kinevezési okmány szövegét, amelyben a következő áll: „quando quidem ultra biennium in Aula nostra laudabili Sacerdotio functus in reformatione quoque opera ejusdem usi fuimus” (MÓROCZA Dániel: *Felső-Örs és prépostsága*, in: Adatok Zalamegye történetéhez, I. Szerk. BATORFI Lajos, Nagykanizsa, 1876, 80–136: 130; vö. BEDY 1934, 79). Az okmányban szereplő „in reformatione” kifejezés nem azt jelenti, hogy B. a protestáns időben vette hasznát Lónyi munkájának, hanem azt, hogy birtokai ellenreformációjában, katolizálásában vett részt. Vég hely Dezső tévedését sajnos átvette Thury Etele (THURY 1903, 300–301), majd Payr Sándor, aki Lónyt reformátusnak vélte (PAYR 1924, 196–197), végül Szabady Béla és Bedy Vince is (BEDY 1934, 79; SZABADY 1938, 25; BEDY 1938, 411). A valóságban azonban semmiféle forrás nem támasztja alá azt, hogy Lónyi protestáns prédikátorként működött volna B. Á. udvarában, sőt Lónyi esetleges udvari prédikátorsága kronológiailag sem helyezhető el, hiszen 1629-ben B. Á. udvari hitszónoka Serényi György volt, szeptemberben pedig B. Á. már elhagyta az evangélikus hitet.

⁴⁵² BEDY 1938, 411. – Talán ezért vélte Szabady Béla, hogy Magyaróváron is tartózkodott (SZABADY 1938, 25).

⁴⁵³ BEKE Margit: *Pázmány Péter egyházlátogatási jegyzőkönyvei (1616–1637)*. Bp., 1994, 79, 81 (Strigonium Antiquum, 3).

⁴⁵⁴ Lónyi Mihály levele B. Á.-nak, Sopron, 1639. febr. 16.: MOL, P 1314, n° 29820.

⁴⁵⁵ SZABADY 1938, 25. BEDY 1938, 108, 412.

postságot „reghi szeginy kaplannianak meltoztatnek Na[gysá]god conferralny”.⁴⁵⁶ A javadalmat, amelyet 1638-ban már többen is hiába kértek Batthyánytól,⁴⁵⁷ 1639. március 26-án meg is kapta.⁴⁵⁸

Lónyi azonban vasvári prépostként is arra törekedett, hogy szülővárosában, Sopronban szerezzen magának egyházi javadalmat. Már 1638. május 27-én is sikertelenül folyamodott a soproni plébánosságra,⁴⁵⁹ 1639-ben viszont sikerült megszereznie a soproni Szt. Erzsébet oltárjavadalmat és a vele összekötött hospitale-prefektusságot.⁴⁶⁰ Végül 1644 októberétől — többek között Batthyány Ádám ajánlásával⁴⁶¹ — lett soproni plébános. Sopronban halt meg 1645. október 3-án pestisben. A ferences templomban temették el.⁴⁶²

1635. november 30-án kelt hosszú levelében Lónyi kanonok azt próbálta igazolni, hogy korábbi udvari lelkészsége alatt a németújvári könyvtár köteteit Batthyány Ádám tudta nélkül sem másoknak nem osztogatta, sem magának nem tartott meg belőle „ad usum”. Udvari kápláni szolgálata közben úgy látszik a bibliotékát is kezelte, hiszen onnét füves és postillás könyveket adott ki „az leanzoknak” (tehát Batthyáyné udvarhölgyeinek), valamint misekönyveket a németújvári, szentkúti és rábakeresztúri templomoknak. Arról is írt, hogy a bibliotékának akkor katalógusa is volt, de a szerint „az reghi laystrom szerént szok heya van az könyvnek és ugyan azért laistráltam volt uyonnán magham”. Erre a lajstromozásra Lónyi a levélben még egyszer visszatért és akkor azt írta, hogy soproni házánál van „az laistrom kit az Telen irt mellettem lévén, midön tisztítottam űket.” Ezek szerint Lónyi idejében a bibliotéka elég rossz állapotban lehetett: a kötetek piszkosak voltak és sok kötet — méghozzá a jobbak közül — hiányzott is.⁴⁶³

Az is elképzelhető azonban, hogy nem Batthyány Boldizsár könyveinek volt szüksége tisztogatásra, hanem itt azokról a könyvekről volt szó, amelyek egykor a Batthyány-birtokról elűzött protestáns prédikátorok után maradtak, illetve a németújvári protestáns iskola nyilvános könyvtá-

⁴⁵⁶ Lónyi Mihály levele B. Á.-nak, Sopron, 1639. febr. 16: MOL, P 1314, n° 29820. Ld. még: márc. 18-án és 31-én kelt leveleit: uo., n° 29821–29822.

⁴⁵⁷ Gorup Ferenc és Szalay János veszprémi kanonokok kéréseiről (utóbbit Jakusith György győri püspök is ajánlotta): PFEIFFER 1987, 105–108, 207.

⁴⁵⁸ MÓROCZA: *i. m.*, 130. BEDY 1934, 79–80. BEDY 1938, 412.

⁴⁵⁹ PÓDA Endre: *A soproni kath. parochia és soproni kath. hitközség története*, Sopron, 1892, 41. SZABADY 1938, 25.

⁴⁶⁰ PAYR 1917, 239.

⁴⁶¹ Lónyi Mihály levele B. Á.-hoz, Csajta és Rákos, 1644. okt. 8–14.: MOL, P 1314, n° 29860–29861.

⁴⁶² PAYR 1917, 333. SZABADY 1938, 25. BEDY 1938, 412.

⁴⁶³ Lónyi Mihály levele B. Á.-nak, Győr, 1635. nov. 30.: MOL, P 1314, n° 29818. Vö. ADATTÁR 11, 205–207, n° 332.

rához tartoztak.⁴⁶⁴ Lónyinak ugyanis udvari lelkészként egyik legfontosabb tevékenysége a protestánsoktól elvett templomok és más javak, többek között könyvek átvétele volt. Erről így írt:

„szegin megh holt püspök uram ü nagysága [Sennyey István győri püspök] paranczolta volt, hofi két exemplárban irjam le az egész sz. egyházak partékái laistramát és az nagyságod paranczolati processusát, mely miat el kölletet az predikátoroknak menny, a kiben én jártam, a melynek egykét az giőri káptalanomban adgiák emlékezetért, az massekat nagyságodnak, hofi jövendőben is tudva legien, mint procedáltunk legyen az emberekkel, ahoz akarván az könyvek laistromát csinálny ugyan azon Telen keze irássával ugi akartam nagyságodnak praesentalny, de eddigh anny számétalan iráshoz elegendő üdö nem livén, mulattam el, melliet félben hagiván, az laistromot nagyságodnak megh küldöm”.⁴⁶⁵

Batthyány Ádám parancslevele a prédikátorok elűzése ügyében 1634. január 9-én kelt, 15 napos határidőt hagyva nekik a Batthyány-birtokok elhagyására.⁴⁶⁶ Ezt követően, 1634 tavaszán és nyarán került sor a parókiákban és templomokban maradt ingóságok, köztük könyvek átvételére és lajstromozására. Ha igaz, hogy ez a munka adott alkalmat Lónyi számára a Batthyány-bibliotéka újrakatalogizálására, akkor az azt is jelenti, hogy a kétféle könyvvállomány egy helyre került, tehát az egykori prédikátorok könyveit is Németújvárra szállították. Ezekkel a Batthyány-bibliotéka mérete mintegy kétszeresére nőhetett, hiszen a németújvári ferences kolostor könyvtárában ma 338 kötetet őriznek a Beythe-család könyveiből, valamint még 600-at különböző possessoroktól, akiknek nagy része protestáns prédikátor volt.⁴⁶⁷

A protestáns prédikátorok után maradt könyvek között azonban szép számmal voltak olyanok is, amelyek Batthyány Boldizsár bibliotékájából származtak. Úgy látszik, hogy mind Batthyány Ferenc, mind Batthyány

⁴⁶⁴ A nyilvános könyvtárról: „Fuerant in partibus istis haereticorum Pseudo-Lyceae, et Gymnasiae, Typographia, ac publica Bibliotheca”: KÓSA Eugenius: *Antiquarii Provinciae S. Mariae in Hungaria Ordinis Minorum S. P. N. Francisci Strictioris Observantiae Collectanea*, Pozsony, 1774: Magyar Ferences Könyvtár (Budapest), Kéziratok, n° 279, p. 504. (A kéziratnak számos további példánya is létezik.) Ld. még: a FKG B efféle könybejegyzéseit: „Stephani Beythe et amicorum eius”, „Andrea Beythe et fratrum christianorum”: ÖTVÖS 1990, 747.

⁴⁶⁵ Lónyi Mihály levele B. Á-nak, Győr, 1635, nov. 30.: ADATTÁR 11, 206, n° 332.

⁴⁶⁶ MOL, P 1313, Pátensek (tisztázat); MOL, P 1322, Vall., f. 13 (egykorú fogalmazvány B. Á. sajátkezű aláírásával).

⁴⁶⁷ TABERNIGG 1972, 168. MAGYAR 1980, 236. ÖTVÖS 1990, 747. HHBÖ, III, 35. Egy possessorától természetesen több kötet is van, de sok kötetnek egymás után több tulajdonosa is volt.

Ádám ajándékozta el köteteket a bibliotékából a környezetükben működő prédikátoroknak. Idézett levelében Lónyi Mihály is beszámolt arról, hogy „midőn az Böyték könyveit meghántam, nam nagyságodnak is magának is mutattam olliakat ott, a melyben Bottiani Boldisár neve azon kézzel volt irván, meliel a többiben” valamint hogy „[Beke] Sigmond deák [németújvári számtartó] uram is beszélte minemü és menny könyvei voltak nagyságodnak Canisai János predikatornál”.⁴⁶⁸ A könybejegyzések is megerősítik, sőt kiegészítik ezeket az adatokat. Egy John Fox meditációit tartalmazó fóliáns kötetet például, amely egykor Batthyány Boldizsáré volt, 1629-ben Serényi György udvari lelkész szerzett meg. Mivel patrónusától való távozásakor magával vitte, ez a kötet nem is került vissza Németújvárra.⁴⁶⁹

1634-től arról is rendelkezünk adatokkal, hogy ezt az igen jelentős méretű könyvtárat pontosan hol is őrizték a németújvári várban. Ettől az évtől vezette ugyanis be Batthyány Ádám — a gazdasági adminisztráció más formáival együtt — várainak évenkénti inventálását. Ezekből a leltárakból és néhány más forrásból a bibliotékára vonatkozólag a következő adatok ismertek:

1634. május. 5–9. Németújvár inventárium: „Az Bibliothecaban az kiben feles keonyv vagion. — Az reghi Bibliotheca házában. Vagion: Pad keöreös keörniül. Öregh póczok, kiben az keönyveket tartottanaknak nro. 4.”⁴⁷⁰
1634. augusztus 13. Németújvár inventárium: „Az bibliothecaban. Vagyo[n]: Feles könyv: Es az Uy keresztyen herencsér munkája, Tál, korsó, Medencze, és egyéb. Üveg ablak 3. Asztal 1. Laitorja 2. Aitó pélhestől 2. — Az Felső várban. [...] Az régi Bibliotheca házban. Vagyo[n]: Pad környöskörül. Eöregh póczok kiken könyvek allottak 4. Üveg ablak törött 3. Désa 1. Aitó Plehestől 1. Laitorja 1.”⁴⁷¹
1635. augusztus. 17. Németújvár inventárium: ugyanaz, mint az előző évben.⁴⁷²
1637. augusztus 17. Németújvár inventárium: „Az régi Bibliothecában. Ide bé nem mehettünk.”⁴⁷³

⁴⁶⁸ Lónyi Mihály levele B. Á-nak, Győr, 1635, nov. 30.: ADATTÁR 11, 206, n° 332.

⁴⁶⁹ FOX, Ioannes: *Eicasmí, seu meditationes in Sacram Apocalypsim*. Londini, 1587 (Soproni Evangélikus Gyülekezet Könyvtára, Lb 99). Possessorbejegyzések: 1. „Balthas: de Batthyany”; 2. „Georgii Serenii Con[cionatoris] Auljcy M. D. Adamj de Battjan 1629”; 3. „Ex libris Michaelis Hidegh 1650”; 4. „ML”. — Serényi Györgyről ld. még a bevezetés 2. fejezetét.

⁴⁷⁰ ADATTÁR 11, 197, n° 317.

⁴⁷¹ MOL, P 1322, Lelt., n° 87/b.

⁴⁷² ADATTÁR 11, 205, n° 330.

⁴⁷³ ADATTÁR 11, 218, n° 343.

1639. augusztus 17. Németújvár inventárium: „Az régi Bibliothecában. Egi hitván pléhes aito nro. 1. — Az Bibliotheca előtt tornácban. Teöredezet ivegh ablak nro. 11. Aitó plehestől nro. 1.”⁴⁷⁴
1640. aug. 17. Németújvár inventárium: „Az Regi Bibliothecában. Az eöreg h aszonni gondviselésse alatt vagion. Aszoniom eö nagysága hire nélkül nem engedí inventálnj.”⁴⁷⁵
1642. január 15. (vagy 1641. január 15.?) Batthyány Ádám memoriáléja Jobbágy Jeremiás németújvári tisztartó részére: „9. Az Kut mellett valo regy Bibliothecához ugj ertetteök az Alcztul hogj az faiat immár nágiob részniire elkészítette legien, azért ha ideö adatnék hozzáia, feöl keöllene aladni azt az faat és megh feodetni, az kűmives Pallérnak az ki most benne lakik megh mondgia kgd hogi az Polczokat el ne roncza mellicken ennék üleötte az keönivek alattak, mert megint oda akariok az keöniveket rákatni, el készülvén.”⁴⁷⁶
1642. Németújvári számadások: „18 Juny. Attam fölsö várban Bibliotheca födeléhez 600 [vas szöget]. — 24. July, attam fölsö várbely Bibliotheca fedeléhez leöcs szeget nro. 500.”⁴⁷⁷
1642. aug. 17. Németújvár inventárium: ugyanaz, mint 1640-ben.⁴⁷⁸
1643. aug. 17. Németújvár inventárium: ugyanaz, mint az előző évbén.⁴⁷⁹
1643. dec. 8. Tapolcsányi János németújvári számtartó levele Batthyány Ádámnak: „Az régi Bibliothecában, az hol keömives Dordo fogh lakny csak most raknak föl Parasztok kemenczit”.⁴⁸⁰
1644. Németújvári számadások: „1 Juny. Attam Tisler Hanznak fölsö várbéli Bibliotheca polczokhoz nro. 100 [szöget] [...] 16 July attam Tisler Hanznak [Hans Huber] Bibliothecához no. 100. [szöget]”.⁴⁸¹
1644. augusztus 17. Németújvár inventárium: „Az Uy Bibliothecában be nem mehetny. — Az regy Bibliotheca” a trombitások szállása.⁴⁸²
1644. Németújvári számadások: „21. decembris attam Tisler Hanznak oskola ház fölöt valo Bibliothekához ablakok becsinálásához sz[eget] nro. 65.”⁴⁸³
- 1642–1644. „Az Alcs [Hans] Huberal valo szamvetes minde[n]fele munkaiarol Uijvarat, arol valo, es mi restalis” (1642. aug. 11.–1647. dec. 9.): „Az Varbeli Oras toronij

⁴⁷⁴ ADATTÁR 11, 221, n° 351.

⁴⁷⁵ ADATTÁR 11, 222, n° 359.

⁴⁷⁶ „Memoriale Pro Egregio domino Jeremiae Jobbágy Provisor[e] Bonorum Arcis Németuivár”, 1642. jan. 15.: MOL, P 1322, Instr., n° 141; MOL, P 1322, Instr., n° 123; MOL, P 1322, Instr., n° 42, pp. 405–408 (utóbbi másolat tévesen 1641. évi dátummal).

⁴⁷⁷ ADATTÁR 11, 226, n° 371.

⁴⁷⁸ ADATTÁR 11, 221, n° 351.

⁴⁷⁹ ADATTÁR 11, 221, n° 351.

⁴⁸⁰ Tapolcsányi János deák levele B. Á.-nak, Németújvár, 1643. dec. 8.: MOL, P 1314, n° 48430.

⁴⁸¹ ADATTÁR 11, 234, n° 387.

⁴⁸² ADATTÁR 11, 236, n° 393.

⁴⁸³ ADATTÁR 11, 236, n° 394.

Regij Ebedleö Palata Biblioteka es Gradits csinalasatul szegötsegh Kész pénz hung. fl. 375.”⁴⁸⁴

1645. augusztus 17. Németújvár inventárium: „Az uy Bibliothecában bé nem mehetni. — Az régi Bibliotheca melly most trombitások szállása.”⁴⁸⁵
1645. Németújvári számadások: „Die I Septembris attam Lakatjártó Andrásnak Bibliotekán levő két felé niló ablak tápláknak pantoztatásához vassat sz[ál] 1”⁴⁸⁶
1646. augusztus 17. Németújvár inventárium: ugyanaz, mint az előző évben.⁴⁸⁷
1646. december 14. Németújvári számadások: „14 Decembris attam alcz Hanznak Iskola ház fölött valo biblioteca földelihez no. 500 [szöget]”⁴⁸⁸
1646. december 17–18. Németújvári számadások: „17 Decembris attam alcz Alcznak régi Bibliotheca földelihez no. 600 [... majd 18-án:] no. 500 [szöget].”⁴⁸⁹
1647. december 9. „Az Alcs [Hans] Huberal valo szamvetes minde[n]fele munkaiaröl Uijvarat, arol valo, es mi restalis” (1642. aug. 11.–1647. dec. 9.): „Az Varbeli Oras toronij Regij Ebedleö Palata Biblioteka es Gradits csinalasatul szegötsegh [...] Kész pénz hung. fl. 375.”⁴⁹⁰

1634-ben tehát a németújvári várban két könyvtár céljára szolgáló helyiség is volt: a „régí” és az „új bibliotéka ház”. A könyveket az utóbbiban tartották, a régi bibliotékában már 1634-ben is csupán üres polcok álltak. Nincsen támpontunk azonban arra nézve, hogy a könyvtár mikor került át egyik helyiségből a másikba. Lehet, hogy az átköltözés a bibliotéka 1614-ben, Szenci Molnár Albert által végzett „felhánásával” és „kirkásával” van kapcsolatban, de lehet, hogy 1634-ben történt, amikor a prédikátorok könyveinek behozatala miatt kellett új, nagyobb helyet keresni a bibliotékának. Adatszerű bizonyíték egyik lehetőséget sem támasztja alá.

Batthyány Boldizsár és Ferenc könyvtárát tehát 1634-től már biztosan az „új bibliotéka házban” tartották, amely habán fazekasmunkákkal („Tál, korsó, Medencze, és egyéb”) volt díszítve, közepén asztal állott, a könyvek kezelését pedig két létra könnyítette meg. Polcokat a fennmaradt inventáriumok nem említene, de a „feles könyv” és főként a létra kétségtelessé teszi létüket. A könyvtárhelyiségnek váron belüli elhelyezkedéséről két adatunk van: az egyik maga az idézett inventárium, amelyben a bibliotéka a fürdőház és az iskolaház között szerepel. Ezek szerint tehát az

⁴⁸⁴ „Az Alcs [Hans] Huberal valo szamvetes minde[n]fele munkaiaröl Uijvarat, arol valo, es mi restalis”, 1647. dec. 9.: MOL, P 1322, Föld. fam., n° 830*.

⁴⁸⁵ ADATTÁR 11, 244, n° 403.

⁴⁸⁶ ADATTÁR 11, 244, n° 404.

⁴⁸⁷ ADATTÁR 11, 244, n° 403.

⁴⁸⁸ ADATTÁR 11, 245, n° 411.

⁴⁸⁹ ADATTÁR 11, 245, n° 412.

⁴⁹⁰ MOL, P 1322, Föld. fam., n° 830*.

1644-ben említett „oskola ház fölöt valo Biblioteka” is az új bibliotékát jelenti. Másik támpontunk Németújvárnak egy XVII. századi alaprajza,⁴⁹¹ amely a bibliotékát is föltünteti, méghozzá az alsó várudvarra bevezető nagy kapuköz (a mai Ádám-kapu) fölött. Mivel Johann Ledentu 1639 körül készített, Németújvárat északról ábrázoló rajza⁴⁹² a kérdéses kapu fölött, sőt a vár egész északi traktusán több emeletes épületet ábrázol (amelynek ma csak alapfalai állnak), könnyen elképzelhető, hogy a kapuköz fölött, az első emeleten helyezkedett el az iskolaház, fölötte pedig, a második emeleten az új bibliotéka ház.

Adataink azonban egy „régí bibliotéka házat” is említenek, amely a felső várban, „az Kut mellett” volt. A leltárak alapján láthatólag használaton kívül állt, illetve nem könyvtárnak használták. 1634-ben csupán négy nagy („öreg”) üres polcot, egy hozzávaló létrát, egy dézsát és padokat leltároztak benne. 1640-ben Batthyányné Formentini Auróra, pontosabban az ő vénasszonyának felügyelete alá tartozott, 1642-ben pedig a kőműves pallér lakott benne, akit Batthyány Ádám figyelmeztetett, „hogi az Polczokat el ne roncza mellicken ennék üleötte az keönivek alattak, mert megint oda akariok az keöniveket rákatni, el készülvén”. A tervezett átépítés, amely új födelet jelentett, 1642 nyarán el is készült, de a könyvek nem kerültek ide, mert ebben és a következő évben még mindig a vénasszony gondviselése alatt volt. 1644-ben úgy látszik megint fölmerülhetett a könyvek idehelyezése, mert a nyáron Hans Huber asztalos a „fölső várbéli Biblioteka polczok” javítására vagy esetleg újabbak készítésére kapott 100 darab szöget. A könyvtár költöztetése azonban most sem valósult meg, mert 1645-ben és 1646-ban a helyiség a trombitások szállásául szolgált.

A könyvtár visszahelyezése pedig valószínűleg megkönnyítette volna annak használatát és az állomány védelmét, mivel a régi bibliotéka ház a fölső várban, Batthyány Ádám lakosztályaihoz közel feküdt, míg az új bibliotéka azoktól a lehető legtávolabb, az alsó udvar túlsó oldalán. Valószínűleg ez volt az egyik oka annak, hogy Batthyány Ádám az általa beszerzett könyveket nem a bibliotékában, hanem attól külön, a tárházban tartotta.⁴⁹³ A különválasztás másik oka viszont a műveltség változása és ezzel együtt a németújvári bibliotéka korszerűtlenné válása volt. Azok a művek, amelyek a XVI. század végi (jórészt protestáns) későhumanista

⁴⁹¹ Kézrel rajzolt másolatát közli: KAMETLER 1961, 149.

⁴⁹² ÖNB, Ms. Cod. 8622, n° 66. Ld. HAJSZÁNYI 1971, 52; MAGYAR 1976, címlap.

⁴⁹³ Itt kell megjegyeznünk, hogy alaptalanul vélte Ötvös Péter, hogy az új bibliotékában B. Á. könyvei lettek volna, míg a régi bibliotékában (szerinte 1649-ig) a családi bibliotéka (Ötvös 1990, 746).

műveltség legjelentősebb eredményeit jelentették, az 1630-as években, katolikus szemmel már érdektelennek vagy elavultnak, sőt elítélendő eretnekségnek számítottak. Emiatt például 1635-ben Lónyi Mihály már többször idézett levelében is azzal igazolta magát Batthyány Ádám előtt, hogy „tudván, hogy Görre güvek lakny, a hol az nemes káptalannak nagioib és job Bibliothekaia livén nagyságodénál, nem tudom mért köllöt volna el hoznom ad usum [használatra, ti. könyveket]”.⁴⁹⁴ Lónyi nyilván főként a frissebb katolikus munkákat hiányolta a németújvári bibliotékából, amelyeket azonban Győrött megtalálhatott.

Ilyen szemmel nézték Batthyány Ádám örökölt bibliotékáját az 1641-ben megtelepedett németújvári ferencesek is, akik szintén nem nélkülözhettek bizonyos könyveket. Ezeknek beszerzéséről az alapító, Batthyány Ádám gondoskodott, részben vásárlással, részben pedig a családi bibliotéka bizonyos darabjainak átengedésével. „Az fölliül megh nevezet könyveket kerestem nagyságos uram az Bibliotékában, de egik sincz benne.”⁴⁹⁵ — írta például Batthyány Ádámnak Szombathelyi Benedek előljáró 1647. május 11-én, amikor a kolostornak zsolosmáskönyvekre lett szüksége. Ez azt jelenti, hogy szokásban lehetett, hogy a ferencesek könyvigényét Batthyány Ádám a várbeli bibliotékából próbálta kielégíteni, mint ahogy korábban Lónyi Mihály is innen juttatott misekönyveket a környékbeli templomoknak.⁴⁹⁶

A bibliotéka azonban erre a célra már kissé korszerűtlen volt. Sokatmondó ebből a szempontból a németújvári ferencesek 1649. február 16-án Batthyány Ádámnak, Pozsonyba írott levele: „Vannak az várbeli Bibliothecában régi szakadozott öreg porgaminás könyvek, kiknek szok héyok vagyon, melyeknek felét, némeljiknek harmadát az pergamina kedviért el szagatták, s ez után is csak úgy el fogyák szagatni, hanem enehán hasznos praedicatio könyveket tudom adnának érette, ha nagyságod kegelmes akaratyá volna, azokon kettöt vagy hármát el vinnék.”⁴⁹⁷ A ferences atyák tehát nem sokra értékelték Batthyány Boldizsár könyveit, sőt

⁴⁹⁴ ADATTÁR 11, 207, n° 332.

⁴⁹⁵ ADATTÁR 11, 248, n° 419.

⁴⁹⁶ Talán ilyen alkalomból készült az az ismeretlen eredetű följegyzés egyházi könyvekről, amely kilenc liturgikus könyvet sorol föl (ADATTÁR 13/2, 147). Ezek talán a B.-bibliotékában található azon könyvek, amelyek a ferencesek számára használhatók voltak. Föltehetőleg erre az iratra utal B. Á. 1648-ban készült iratjegyzékének egyik tétele is: „Az Franciskanus Barátok minemeő keönyveket kivantanak az Bibliothecankból” (MOL, P 1337, I. cs., n° 1, p. 85 [X. fióka, N° 32]).

⁴⁹⁷ ADATTÁR 11, 257, n° 436.

egyedüli értéküket abban látták, hogy kötésük pergamenjének árából „hasznos„ könyveket lehetne vásárolni.⁴⁹⁸

A ferencesek fenti leveleiből egyben az is kiderül, hogy a kapu fölötti helyiségben őrzött, ekkor már a prédikátorok könyveivel együtt föltehetőleg több ezer kötetes bibliotéka elhanyagolt állapotban lehetett. Miuután visszaköltöztetése a felső várba nem valósult meg, valamikor 1649 után juthatott arra az elhatározása Batthyány Ádám, hogy a bibliotékát revíziónak vesse alá és legalábbis egy részét a ferenceseknek adja. Hogy ez mikor történt, arra pontos adatunk nincsen, mert a ferencesek könyvtárukat csupán 1661-ben rendezték (legalábbis ekkor látták el a legtöbb köteteket „Conventus Németuyvariensis 1661” possessorbejegyzéssel).⁴⁹⁹

Sajnos nem rendelkezünk forrásokkal a tekintetben sem, hogy e revízió során a könyvek mely hányada jutott a ferenceseknek és mely hányada maradt a németújvári várban. Az átadásról úgy látszik nem készült jegyzék és nem kötöttek letéti szerződést sem.⁵⁰⁰ A németújvári ferencesek könyvtárának máig megmaradt állománya alapján azonban megállapítható, hogy a kolostornak jutó könyveket milyen szempontok szerint válogatták ki. Először is tehát a ferencesekhez kerültek azok a katolikus könyvek, amelyek egykor szerzetesi (főként szlavóniai ferences) kolostoroké vagy katolikus plébánosoké voltak, továbbá azok, amelyek a lelkipásztorkodás-

⁴⁹⁸ A pergamenért, mint értékes kötőanyagért szétszedett könyvekre jó példa az az 1634-ben megkezdett, dobrai fizetések tartalmazó kötet, amelyet egy – minden bizonnyal a németújvári bibliotékából származó – középkori kottás kódex lapjába kötöttek (MOL, P 1322, Föld. fam., n° 355).

⁴⁹⁹ MAGYAR 1980, 237. PUMM 1992, 15.

⁵⁰⁰ IVÁNYI Béla szerint B. Á. „családi letétként” adta a könyveket a ferenceseknek (ADATTÁR 11, 410; vö. SZELESTEI N. László: *Ceglédi Szabó Pál dunántúli református püspök könyvtárának kötetei*, in: Adalékok a 16–20. századi magyar művelődés történetéhez. Szerk. BÁLINT István János. Bp., 1987, 127 [Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai, új sorozat, 2]). Ennek azonban a forrásokban nem maradt nyoma. Amikor 1621-ben B. Iván megpróbálta visszaszerezni és a csákányi kastélyban elhelyezni a németújvári ferences könyvtár protestáns könyveit, amelyek szerinte a család tulajdonát képezték („Bibliotheca haeretica alias Gräfliche Bibliothek”), követelését semmiféle irattal nem tudta alátámasztani. A ferences provinciális ennek következtében természetesen megtagadta a visszaadást (MAGYAR 1980, 239). Ugyanekkor viszont az Esterházyak is megpróbálták visszaszerezni az Esterházy Pál által a kismartoni ferenceseknél letétbe helyezett könyveket, „mert nem bíztak az osztrák kommunistákban”. Ez elé azonban ugyanaz a provinciális nem gördített akadályt, sőt az átadás 1936-ban meg is történt: a könyveket a kolostorból a kismartoni kastélyba vitték (WEISS, Michael OFM: *Geschichte der Bibliothek im Franziskanerkloster zum hl. Michael in Eisenstadt*, in: Burgenländische Heimatblätter, 45[1983], 73–87: 79–83).

hoz használhatónak bizonyultak. Végül pedig átadta Batthyány Ádám az egykori németújvári protestáns iskola, illetve az előzőtt protestáns prédikátorok könyveit is, amelyek természetesen jórészt protestáns szerzők művei voltak.⁵⁰¹ Utóbbiakat egyébként a katolikus kánonjog szerint külön engedély nélkül senki nem is tarthatta magánál,⁵⁰² noha ez Batthyány Ádámot például nem akadályozta abban, hogy saját gyűjteményébe protestáns imakönyveket is beszerezzen.

Az átadott könyvek mennyisége a mai állomány alapján összesen több, mint 1300 kötetet kellett, hogy kitegyen.⁵⁰³ A németújvári ferences könyvtár első ismert, 1742-ből származó katalógusa ugyan csak 1065 kötetet sorolt föl,⁵⁰⁴ de ez nem a teljes könyvtár, hiszen néhány szakrendi egység, valamint az összes protestáns könyv kimaradt belőle. A következő, 1780-ban készített katalógus tanúsága szerint már a ferencesek könyvtárában összesen 2852 művet őriztek, amelyből 1571 „catholicum”, 1281 pedig „haereticum” vagy „acatholicum” volt.⁵⁰⁵ Ezek az „eretnek” könyvek tehát túlnyomórészt Batthyány Boldizsár bibliotékájából és a Batthyány-uradalmak 1634 előtti protestáns lelkészeitől származtak.

⁵⁰¹ TABERNIGG 1972, 169. MAGYAR 1976, 127. MAGYAR 1980, 236–237. HORVÁTH 1982, 196–197. HHBÖ, III, 35. MONOK, István: *Über die Buchkultur Westungarns*, in: ADATTÁR 18/2, 15.

⁵⁰² Trid., sess. 4, de editione et usu sacrorum librorum. – Áttérésükkor, 1629-ben Thurzó Ádám és Mihály is a nagyszombati jezsuitáknak ajándékozták könyvtárukból Luther összes műveinek latin és német nyelvű sorozatait: „Annuae literae Societatis Jesu Provinciae Austriae 1630”: PFK, Jesuitica, 118.E.8., f. 100v. Vö. IPOLYI Arnold: *Bedegi Nyári Krisztina 1604–1641*. Bp., 1887 (MTÉ), 110; SCHIMERT 1990, 391–395. Ugyanakkor azonban megtartották többi „eretnek” könyveiket, amelyeket korai haláluk után 1636-ban Pázmány Péter vásárolt meg és adott ugyancsak a nagyszombati kollégiumnak (ADATTÁR 11, 210–212, 530).

⁵⁰³ MAGYAR 1980, 236. TABERNIGG 1972, 168. ÖTVÖS 1990, 747. HHBÖ, III, 35.

⁵⁰⁴ „Inventarium Librorum Bibliothecae Venerabilis Conventi Nemetuivariensis, in quo Secundum literas Abecedales libri in ordinem redacti sunt Sub Guardianatu [...] Patris Caspari Vuketics Anno 1742”: FkG A, Bd. 154. Vö. MAGYAR 1980, 237; KtF, XI, 117–119.

⁵⁰⁵ FkG A, Bd. 155. Vö. MAGYAR 1980, 237; ÖTVÖS 1990, 746. – Másolata „Buch Catalog [1]801” címmel megtalálható: MOL, P 1313, Kéziratok, 268. cs., ff. 1247–1308 (néhány oldala hiányzik). Ennek egy részletét közölte: ADATTÁR 11, 433–435.

Batthyány Ádám könyvjegyzékei

A németújvári ferences könyvtárba jutott könyvekkel szemben viszont szinte semmit nem tudunk a Batthyány-bibliotéka azon részéről, amely továbbra is a németújvári várban maradt. Jegyzék ezekről sem maradt fenn. Ezzel szemben Batthyány Ádám saját, jórészt általa beszerzett könyveiről hat jegyzéket is ismerünk. Ezek közül a legkorábbi 1642-ből önálló iratként (A), az 1651., 1653. és 1656. évek egy közös füzetben (C, D, F), kettő pedig a németújvári felső várbeli tárház 1644. és 1654. évi leltárának részeként (B, E) maradt fenn. Nem tudjuk, hogy ezek milyen alkalmából készültek, de ismerve azt, hogy Batthyány Ádám birtokain szokásban volt a rendszeres leltározás, valószínűleg nem kell semmilyen különös indokot keresnünk sem a tárházak leltározása, sem a könyvek jegyzékbe foglalása mögött. Előbbi a szokásos uradalmi adminisztráció része volt, utóbbi pedig a könyvek áttekintését könnyíthette meg, illetve talán a tárházért felelős udvari tisztségviselő, talán a komornyik számadásának segédletéül szolgált. Íme a jegyzékek rövid áttekintése:

A	1642.	Németújvár, (felső várbeli tárház), az almáriumban
B	1644.	Németújvár, felső várbeli tárház, külső bolt, az ajtófélen való 2. almárium
C	1651. szept. 17.	Németújvár, (?), egy fekete almáriumban
D	1653. márc. 12.	Németújvár, felső várbeli tárház
E	1654. május	Németújvár, felső várbeli tárház, külső bolt, új fekete almárium
F	1656 jan. 1.	Németújvár, alsó tárház, almárium (és kis író ház, almárium)

A jegyzékek közül az 1644. évi B és az 1654. évi E — eltekintve attól a három tételtől, amely csak az utóbbiban bukkan föl (n° 385–387) — teljes egészében megegyeznek egymással, a többi azonban mind jelentősen különbözik egymástól, és csak részben sorolnak föl azonos köteteket. Mindezek alapján nem egyszerű megállapítani, hogy milyen is lehetett Batthyány Ádám könyvtára.

A legkevesebb gondot az időben legkorábbi, 1642-ből számozó katalógus (A) okozza. Az a 29 tétel ugyanis, amely ebben szerepel csekély kivétellel mind föltalálható az 1644. évi (B) katalógusban is, és lehet, hogy e kivételek száma is csökkenthető lenne ha a pontatlanul, csupán tartalmilag leírt könyvek (pl. „Nemett könyv fekete Tablaban szerzetes embereknek való”) közül többet tudnánk azonosítani. Eme bizonytalanságok mellett véleményem szerint az A-jegyzéknek csupán három tétele nem található biztosan meg a B-jegyzékben: Secondo Lancelotti *L' hoggidi overo*-ja

(n° 14), amely azonban megtalálható később az 1651. évi jegyzékben (n° 199); „az Egesz ioszaghrul valo Urbariomok” három kötete (n° 29), amelyek azonban a levéltárhoz tartoztak és csupán véletlenül kerülhettek 1642-ben a könyvekkel egy szekrénybe; végül pedig a „Magyar országgy kÿraljokrull es Tsaszarokrull valo konÿv es tzimerek” amely talán Nádasi János jezsuita 1637-ben kiadott munkájával azonosítható (n° 16).

Sokkal nehezebb azonban megállapítani az 1644. és 1654. között készült négy további katalógus (B, C, D, E) egymáshoz való viszonyát. Ugyanis B és E, amelyek szinte teljesen megegyeznek egymással, a köteteket szakrendben sorolják föl, ezzel szemben C-nél és D-nél szakrendnek nyomát nem találni, hanem a kötetek itt láthatólag raktári rend szerint, a polcon való elhelyezés sorrendjében szerepelnek. Megállapítható továbbá a konkordancijegyzék alapján, hogy B anyagának 86 %-a (a 120 kötetből 103) megtalálható C-ban vagy D-ben. A „vagy” szó ezúttal különösen hangsúlyos, hiszen a konkordancijegyzékből az is kitűnik, hogy C és D között nincsen átfedés. Csupán egyetlen címet találni, amely mind a két katalógusban fôltűnik: ez a *Relationes historicae* (n° 141, 341), amelyek félévente megjelenő úgynevezett vásári jelentések (*Meßrelationen*), tehát a két különböző tétel alatt minden bizonnyal különböző nyomtatványok értendők.

Érdemel pár szót az az a B-ben található 17 kötet is, amelyeknek C-ben vagy D-ben nincsen nyoma. Ezek közül kettő pontatlan címléírású, azonosíthatatlan kötet (n° 82, 87), egy, „Az muraiszombathj és Sitkej Joszaghba[n] menni vagyon Zaloghba[n], és valami Pénz ki adasarol valo” levéltári irat volt, amely csak ideiglenesen lehetett a könyvek között (n° 140), egy „koczka jatzo keönyv” (n° 84) megtalálható az 1656. évi (F) jegyzékben is, kettő pedig azért nem szerepelhet C-ben és D-ben, mert azokat még 1644 előtt Batthyány Ádám kölcsönadta, illetve elajándékozta.

A kölcsönadott kötet a „Teöreök vallás, avagy Alkora[n]” című, feltehetőleg kéziratoss mű volt (n° 38). „Ezt Pater Kaldinak attok keöltseön” — jegyeztette föl az 1644. évi jegyzékben Batthyány Ádám. Szintén abból a katalógusból tudjuk, hogy könyvtárának egy másik kötetét Batthyány Zrínyi Péternek ajándékozta. Az elajándékozott munka egy magyar „Marcus Aurelius” volt, amely feltehetőleg Prágai András 1628-ban megjelent Guevara-fordításával, a *Feiedelmeknec serkentő oraia*-val azonos (n° 80).

A fentieket figyelembe véve tehát a B-katalógusnak igazából 11 olyan kötete van, amelyeknek további sorsa nem ismert (n° 44, 58, 66, 67, 77, 136, valamint öt kéziratoss német orvosságos könyv a n° 111–113,

115–118, 120–121, 123 tételek közül). Ezek talán 1644. és 1651. között kerültek kölcsönzésre, elajándékozásra, esetleg valamelyik másik Batthyány-várba, például Rohoncra.

Mindezek alapján tehát nem véletlen, hogy C és D jegyzékek közös füzetbe kerültek, mert igaz ugyan, hogy a rajtuk szereplő dátumok tanúsága szerint két év különbséggel készültek, de anyaguk tekintetében párhuzamosnak tekinthetők, tehát a könyvtár két különálló részéről készültek és közösen, egymást kiegészítve adják a Batthyány Ádám könyveinek teljes leírását az 1650-es évek elejéről. Ezt a megfigyelést csak megerősíti az azonosított könyvek méreteinek vizsgálata. Azt tapasztaljuk ugyanis, hogy a C-katalógusban „az alsó renden” őrzött könyvek főként negyedréti méretűek voltak, „a középső renden” lévő nyolcad és tizenkettedréti méretűek, a „felső renden” lévő pedig szintén tizenkettedréti nagyságúak vagy még kisebbek. Ugyanakkor a D-katalógusban mindhárom renden felsorolt könyvek általában folió, néhány esetben negyedréti méretűek és csupán egy nyolcadréti kötet akadt köztük. Úgy látszik tehát, hogy az 1644. évi (B) katalógusban felsorolt és az azután beszerezett könyveket 1651. előtt alapvetően nagyság szerint osztották ketté: a felső tárházban maradtak a nagyobb, folió méretű kötetek (D-katalógus), és egy külön helyre kerültek a negyedréti és ennél kisebb kötetek (C-katalógus).

Tehát a 41 kötetet leíró 1642. évi (A), a 120 kötetet leíró 1644. évi (B) és az együtt olvasandó, összesen 244 tételt tartalmazó 1651. és 1653. évi (C, D) katalógusok Batthyány Ádám könyvtára kialakulásának három különböző fázisát mutatják be. Ehhez járul negyedik fázisként az F-katalógus, amely címe szerint is csak kiegészítés, méghozzá a vele egy füzetben szereplő C és D katalógusok kiegészítése, mert csak azokat a könyveket tartalmazza „Az minemeő Keönyveket *tettünk* az alsó Tarhazban való ormariumban” illetve a „kis író házunkban való ormariumba[n]” 1656. január elsején. Ehhez képest viszont meglepő, hogy az itt felsorolt 65 kötetből 12 olyan is van, amely megtalálható C-ben is, illetve 1–1 olyan, amely B-ben és D-ben. Igaz ezek egy része olyan könyv, amelyből több kiadás is megjelent (n° 389, 390, 412, 418, 421, 422, 390/434), tehát ez esetben arról is lehet szó, hogy Batthyány Ádám újabb kiadásban is beszerezte a könyvet. Máskor a bizonytalan azonosítás miatt nem biztos, hogy ugyanarról a könyvről van szó (n° 394, 397, 436), legálább két esetben azonban az egyezés kétségtelennek látszik (n° 419, 425).

Magyarázattal erre az F-katalógus egy másik jellegzetessége szolgálhat: az ugyanis, hogy föltűnnek benne olyan kötetek, amelyek nem az 1650-es években kerültek a Batthyány-udvarba, hanem bizonyosan régeb-

ben. Ilyen mindenekelőtt Batthyány Ádám apjának iskoláskönyve: „Boty-tyáni Ferencz Gramaticaia, mellybeől maga tanult” (n° 416), valamint Carolus Clusius *Rariorum aliquot stirpium* című, 1583-ban Antwerpenben kiadott kötete, amelynek „Stirpium nomenclator Pannonicus” című függeléke a szerző németújvári tartózkodásának emlékét őrzi, tehát még Batthyány Ádám nagyapja, Batthyány Boldizsár könyvei közül származott (n° 438). Néhány esetben a katalógus készítője külön meg is jegyezte, hogy a könyv „régí”. Ilyennek ítélte egy „Magyar orvosságos régi keönyv”-et (n° 415), amely talán Frankovics Gergelynek 1582–1686 között Németújváron megjelent könyvével azonos, egy „Magyar Manuale”-t (n° 424) amely föltehetőleg Zólyomi Perinna Boldizsár 1614-ben megjelent műve, valamint egy „Az Istennek félelmére való intés” című kötetet (n° 425) és egy „Régi Imadságos keonyveczke”-t (n° 426), amelyeket nem sikerült azonosítanom. Föltűnő egyébként, hogy ezek mind Batthyány Ádám kis író házába kerültek. A régi kötetek fölbukkanása az F-katalógusban tehát azt jelenti, hogy az újonnan katalogizált könyvek között nem csak újonnan beszerzettek voltak, hanem olyanok is, amelyek valamely belső átrendezés nyomán kerültek új helyre.

A könyvtár eddig megrajzolt képébe egyedül az 1654. évi (E) katalógus nem illik bele. Ebben ugyanis a C és D katalógusok összesen 244 tételével szemben ismét csupán az 1644. évi 111 tétel és még három újabb található. Erre az lehet a megmagyarázat, hogy az E-jegyzék készítői nem a könyvtár valós rendjét és állományát vették figyelembe, hanem az 1644-es B-jegyzék alapján dolgoztak. Erre utal, hogy az E-ben szereplő tartalmi leírások legtöbbször szinte szóról szóra egyeznek a B-ben találhatókka-
l. Még az is lehet, hogy a köteteket kézbe sem vették, hiszen akkor néhány kötetnyi hiányt biztosan találtak volna. Az egyszerű másolás eredménye volt az, hogy például föltűntették a Zrínyi Péternek ajándékozott Guevara-kötetet is (n° 80), noha ezt nyugodtan „le lehetett volna írni”, sőt ha nin-
csen a leltározók szeme előtt az 1644. évi katalógus, hiányát talán észre sem vették volna.

Még ennél is árulkodóbb viszont a „Pater Káldinak” ajándékozott magyar Korán-fordítás (n° 38) esete, amely mellett E-ben ez a megjegyzés szerepel: „Káldi Péternek attok keöltczeön”. Káldi Péter ugyan valóban élő személy, az 1650-es években Vas megye alispánja és országgyűlési követe volt,⁵⁰⁶ tehát biztosan megfordult a Batthyány-udvarban, ám véle-
ményem szerint éppen ez éppen csak azt bizonyítja, hogy itt az E-jegyzék

⁵⁰⁶ NAGY Iván, VI, 25.

készítőjének tévedéséről, másolási hibájáról van szó. Az 1654. évi inventálók ugyanis P. Káldit (akárki is legyen az) talán már nem ismerték, annál inkább Káldi Péter alispánt. Így lett az általuk leírt szövegben Pater Káldiból Káldi Péter. Káldi Péter tehát valószínűleg sohasem olvasta a magyar Korán-fordítást, hanem az Káldi atya kezén került el Németújvárról 1644 előtt.

Amellett azonban, hogy szolgálai másolták az idejétmúlt B-jegyzéket, három újabb kötet mégis fölkelte az 1654. évi jegyzék készítőinek figyelmét. Így a szakrend megfelelő szakjainak végére odaírták még a *Theatrum Europaeum* ötödik és hatodik kötetét (n° 384–385), noha az E-ben (természetesen B nyomán) ezeken kívül csak az első és második kötet szerepel (n° 60), a harmadik és negyedik nem. Az első négy kötet viszont mind megtalálható az 1653. évi (D) katalógusban (n° 298–301). Ugyancsak újonnan megjelent vagy csak szem előtt lévő kötet lehetett az a „Fekete Csapában keötтет aranyos keönyv, melybe[n] az urak képei vannak” és amely talán Elias Widemann 1646 és 1652 között megjelent portrészorozataival azonosítható (n° 387). Az E-katalógust tehát eme három tétel kivételével nyugodtan figyelmen kívül hagyhatjuk, mint olyat, amely Batthyány Ádám könyvtárát nem valós állapotában mutatja be.

A hat jegyzék közül az utolsó öt olyan egységes írásképet mutat, hogy akár egy kéz is készíthette, méghozzá olyan deáké, aki több írástípussal is tudott írni. (Ez egyébként erősíti azt a gyanúkat, hogy az E a B másolásával jött létre, hiszen így az E-t készítő írnok saját korábbi jegyzékét másolhatta.) Az A írásképe ettől eltérő, de a tételek leírásában nagyjából azonos elveket követett a későbbi katalógusokkal. Az egyes tételeknél általában valamely vázlatos címleírást adtak (talán a kötetek gerincfeliratát követve), de sokszor — főként a német könyvek esetében — csak a könyv tartalmát nevezték meg. A leírásnak ezen pontatlanságai az egyes tételek azonosítását sokszor nehezítik vagy lehetetlenné teszik. Az idegennyelvű címeket a jegyzékek készítői gyakran magyarra fordították. A szerzőt csak néhány ritka esetben nevezték meg, főként ha közismert személyekről volt szó (például Pázmány Péter, Luther Márton, Káldi György, Kitionich János, Szenci Molnár Albert). Szinte mindig megadták azonban azt, hogy a kötet milyen nyelven íródott és sokszor azt is, hogy milyen a kötése, milyen színű „táblában” van. A jegyzékek legtöbbször azt is jelzik, ha a kötet „írot” tehát kézirat. A leírók sokszor egy tételben foglaltak össze több kötetet is, különösen az A-jegyzék készítője.

A katalógusok egyben a könyvtár elhelyezkedésének megállapításához is tartalmaznak információkat. A legkorábbi, 1642. évi (A) katalógus

hátlapján található följegyzés ugyanis csupán annyit közölt, hogy a könyvek Németújváron, egy almáriumban voltak. Mivel azonban A szinte minden tétele megtalálható B-ben, valószínű, hogy a kettő azonos helyen tárolt gyűjtemény ír le. B-ről pedig tudjuk, hogy az ott felsorolt kötetek a felső várbeli tárház külső boltjában, az ajtófélen való második almáriumban voltak. 1651/1653-ra azonban — mint azt a C és D-katalógusok szerint megállapítható — a könyveket két részre osztották, egyik részük továbbra is a felső várbéli tárházban maradt (D), másik részük viszont „egy fekete almáriumba” került (C). Utóbbiról nem tudjuk hol volt. Az F-jegyzék viszont „az alsó Tarházban való ormáriumot” említ. Föltételezhetjük tehát, hogy a C által említett fekete almárium azonos az alsó tárházbéli almáriummal. Meg kell azonban jegyezni, hogy ezt a föltételezést az azonosított könyvek méretei nem erősítik meg. A C-katalógusban ugyanis „az feölseő renden” voltak a legkisebb, tizenkettedrét és ennél kisebb kötetek, alattuk „az középső renden” a nagyobb, nyolcadrét kötetek és legalul a negyed-rét nagyságúak. Az F-jegyzékben azonban pontosan fordítva van: eszerint a „fölső részben” főként folió és negyed-rét, a „középső részben” pedig nyolcadrét és tizenkettedrét nagyságú kötetek voltak, tehát fölültre kerültek a nagyobb és alulra a kisebb könyvek. Elképzelhető azonban az is, hogy a pár évvel korábban végrehajtott méret szerinti elrendezést 1656-ban már nem vették figyelembe.

Batthyány Ádám könyvei tehát 1656 körül Németújváron három helyen lehettek: a felső tárházban (ahova még 1654 előtt egy új fekete almárium került), az alsó tárházban (talán szintén egy fekete almáriumban) és végül a kis író házban található almáriumban.

Batthyány Ádám, a könyvgyűjtő

A hat könyvjegyzék egymáshoz való viszonyának ismeretében nemcsak Batthyány Ádám könyveit és könyvgyűjtési szokásait ismerhetjük meg, de gyűjteményének gyarapodását is nyomon tudjuk követni. Ez a következőképpen ábrázolható:

1642	→	1644	→	1651/1653	→	1656
A.		B.(=E.)		D.+C.		D.+C.[+E.]+F.
29 tétel		111 tétel		143+101=244 tétel		143+101[+3]+65=311 tétel
41 kötet		120 kötet		122+102=224 kötet		122+102[+3]+129=356 kötet

A legelső, 1642. évi jegyzék még csupán 41 kötetet sorol föl (ebből három levéltári jellegű kézirat), amelyek többsége — mint a jegyzék címe is jelzi — „historias” könyv. Ez alatt főként a közelmúlt eseményeit feldolgozó német krónikák értendők, mint a *Theatrum Europaeum* (n° 2), a *Meteranus Novus* (n° 1) vagy az *Inventarium Sveciae* (n° 3) és néhány apróbb kiadvány. Beszerezte azonban Batthyány Ádám Bonfini és Istvánffy magyar történelemről szóló könyveit is (n° 7–8), az 1630-as évekbeli politikai tájékozódását pedig jelzi a Habsburg-család genealógiájáról szóló két munka (n° 5) és a többféle címeres könyv (n° 16, 22, 25). A jegyzékben felsorolt „mas felle keönvek” sem távoliak témájukban a politikától: a jogi irodalmat a Werbőczy István, Kitonich János (n° 9) és két „Patvariarul valo” kötet (n° 24) jelenti, a földrajzot Ortelius *Theatrum orbis terrarum*-a és a Braun-Hogenberg-féle *Civitates orbis terrarum* egyik kötete (n° 26), a hadtudományt egy lovassággal és egy erődítéssel foglalkozó munka (n° 23, 27), a politikaelméletet pedig Antonio Guevara *Horologium pricipum*-ának latin fordítása (n° 11) képviseli. Megvolt azonban a könyvek között Otto Melander „jatekos” könyve (n° 12) és — csakúgy mint Zrínyi Miklósnak⁵⁰⁷ — Johann Coler „Hausvater”-könyve a háztartásról, kertészetről, földművelésről, élelmiszerekről és gyógyításról (n° 28). Föltűnő viszont az 1642. évi jegyzékben a vallásos irodalom hiánya, annál is inkább, mivel későbbi katalógusok alapján ez alkotta Batthyány Ádám könyvgyűjteményének egyik fő profilját. Az is lehet persze, hogy imádságoskönyveit Batthyány Ádám 1642-ben külön helyen tartotta és ezekről nem készült összeírás.

Batthyány Ádám olvasmányainak értékrendjéről némi eligazítással szolgál az 1644. katalógus, amely — szemben az összes többi, raktári rend szerint készült jegyzékkel — az alábbi szakrendbe osztva szerint sorolta föl a könyveket:

1. Szent Irasbeli keönyvek (18 kötet);
2. Imádságos Keönyvek (11 kötet);
3. Historias keönnyvek (31 kötet);
4. Képes keönyvek (12 kötet);
5. Deak és Német orvossagos keönyvek. (28 kötet);
6. Teörvényes keönyvek (9 kötet);
7. Tanulo keönyvek (6 kötet); Item (5 kötet).

⁵⁰⁷ BiblZrin, n° 373.

A szakbeosztás akár Batthyány Ádámtól is származhat, hiszen — bár a katalógus nem az ő írása — első személyű megjegyzései több helyen megtalálhatók benne: „Pater Kaldinak attok keöltseön” (n° 38), „Zrini Peternek attam” (n° 80). A beosztás mindenestre egyrészt a hagyományos, még a középkorból származó szakrendet, másrészt Batthyány Ádám személyes érdeklődését tükrözi. A hagyományos, középkortól használatos könyvtári szakrendben ugyanis első helyen mindig a Biblia könyvei álltak, ezután következett a teológia, majd a költészet, grammatika és história.⁵⁰⁸ Pontosan így szerepelnek Batthyány Ádám könyvei is az 1644-es katalógusban: az első két helyet a Szentírás és az imádságos könyvek foglalják el, majd következik a világi irodalom: ezek közül először a Batthyány Ádám által legfontosabbnak ítélt históriás könyvek, majd a „képes”, „orvosságos”, „törvényes” és „tanuló” könyvek.

Az első két szakhoz azonban meg kell jegyezni, hogy Batthyány imádságos könyvei itt sem találhatók, hiszen az első kategóriában a szentírás különböző fordításai mellett teológiai vitairatok, postillák találhatók, a másodikban pedig olyan német és cseh nyelvű imádságos könyvek, amelyek éppen nyelvük miatt valószínűleg nem Batthyány Ádám beszerzései voltak, hanem anyjától örökölte őket. Megjegyzendő továbbá, hogy az első két szak kötetei közül alig néhány szerepelt az 1642. évi katalógusban, nem úgy mint az 1644. évi katalógus harmadik kategóriájánál, a históriás könyveknél, ahol megtalálható az 1642. évi katalógus jó része (köztük érdekes módon Melander és Coler említett művei is, valamint egy német „koczka jatzo keönyv”). A „képes könyvek” gyűjtőnév alatt a legkülönbözőbb műveket találjuk Révay Péternek a magyar koronáról szóló könyvétől (n° 94) egészen a „Kertek czifralasanak formái”-ig (n° 91) és egy „Varosokrol, és varokrol Porgaminas keönyv”-ig (n° 90). Egységes képet mutatnak viszont a „Deak és Német orvossagos keönyvek”, amelyek az imádságos könyvekhez hasonlóan szintén föltehetőleg Lobkovicz Poppel Évától származnak. A következő kategóriát a jogi könyvek alkotják, amelyek jórészt már 1642-ben is megvoltak Batthyány Ádámnak. Végül a

⁵⁰⁸ Vö. MILDE, Wolfgang: *Über Bucherverzeichnisse der Humanistenzeit*, in: *Bücherkataloge als Buch geschichtliche Quellen in der Frühen Neuzeit*. Hg. von Reinhard WITTMANN. Wiesbaden, 1984 (Wolfenbütteler Schriften zur Geschichte des Buchwesens, 10), 19–31 = *A humanizmus korának könyvjegyzékeiről*, in: *A könyves kultúra, XVI–XVII. század, II: Válogatás a német szakirodalomból*. Szerk. MONOK István, Szeged, 1997, 99–108: 99, 116. MONOK István: *Könyvkatalógusok és könyvjegyzékek Magyarországon, 1526–1720, Forrástipológia, forráskritika, forráskiadás*, Szeged, 1993, 52 (Olvasmánytörténeti dolgozatok, V).

„tanulo keönyvek” alatt különböző szótárak találhatók, valamint egy „Szakacznak valo Németh keönyv”, amelynek ide sorolását a katalógus meg is indokolja, mert a leírásba beleveszi, hogy ebből „főzni tanulnak” (n° 135).

Összesen tehát az 1644. évi katalógus 120 kötetet írt le (ebből 14 orvosságos és 4 más kézirat). A 120 kötet közül 39 származott Poppel Évától, 34 szerepelt az 1642. évi katalógusban is. A maradék 47 kötet nagyrészt Batthyány Ádám újabb beszerzése kellett, hogy legyen, kisebbrészt pedig talán a családi bibliotékából került át Batthyány Ádám könyvei közé. Néhány kötetről ugyanis, például Sigismund Herberstein emlékiratairól (n° 70) vagy Luther bibliafordításáról (n° 41) föltehető, hogy azok még Batthyány Boldizsáré vagy Ferencé lehettek.

Nem tudjuk, hogy 1644-ben a könyveket valóban szakrend szerint tárolták-e vagy csak a katalógust szerkesztették ilyen formában. A következő, 1651/1653-ben készült jegyzékek azonban ugyanezeket a köteteket már nem szakrendben, hanem a raktári elhelyezés sorrendjében mutatják, amelyet — az általános gyakorlatnak megfelelően — méret szerint alakítottak ki. Az 1651/1653. évi két jegyzék összesen 224 kötetet sorol föl, (ebből 11 kötet kézíratos) amelyek közül 103 kötet található meg az 1642. vagy 1644. évi jegyzékekben is. A növekedés tehát majdnem kétszeres.

Az újonnan beszerzett művek között négy csoportot különböztethetünk meg. Egyrészt azoknak a nyomtatványoknak a csoportját, amelyek „friss” kiadások voltak, tehát 1644. után, de legalábbis az 1640-es években jelentek meg, főként Magyarországon vagy Ausztriában. A legkülönbözőbb művek tartoztak ide imakönyvektől a halotti beszédeken keresztül békeszerződés-szövegekig. Jó részüket Batthyány Ádám személyes ismerőseitől kapta ajándékba: például Zrínyi Miklóstól *Syrena*-kötetét (n° 179), Esterházy Miklóstól I. Rákóczi Györgyhöz írott intő leveleit (n° 194), vagy Veresmarty Mihálytól Lessius-fordítását és a bátiakhoz írott munkáját (n° 210–211).

A második csoportot — amely részben átfedésben áll az elsővel — imádságoskönyvek alkotják. Az 1651. évi könyvjegyzékben (amely a kisebb méretű köteteket tartalmazza) a magyar imádságoskönyvek mellett német imádságoskönyvek egész sora is található. Érdekes viszont, hogy ezen imádságoskönyvek egyike sem szerepelt a korábbi jegyzékekben (leszámítva a Lobkovicz Poppel Évától származó német és cseh imakönyveket), noha nem valószínű, hogy Batthyány Ádám csak 1644. után gyűjtött volna imakönyveket. Inkább az lehet a magyarázat, hogy 1651. előtt az

imakönyveket nem a többi kötetrel együtt őrizték, hanem máshol (például Batthyány háló házában) és emiatt nem készült róluk jegyzék.

A Batthyány Ádám által 1644 után beszerzett könyvek harmadik csoportját azok a nagyméretű „históriás” vagy földrajzi kiadványok jelentették, amelyeket Batthyány már korábban is gyűjtött. Így 1644 után is beszerezte például a *Theatrum Europaeum* újabb kötetét (n° 300–301, 385–386), de vett újabb munkákat is, mint a Blaeu-atlasz négy kötetét (n° 284–287) vagy a Zeiller–Merian-féle *Topographia* két kötetét (n° 360–361).

Végül a negyedik csoportot olyan kötetek alkották, amelyeket Batthyány Ádám építkezéseihez szerzett be: ide tartoznak a különböző „Mesternek való Stillussos keönyvek” és a „Kertek cziffiralásinak képei”. A különböző csoportok mennyiségileg természetesen nem összemérhetők, mert például a népszerű kicsiny (és olcsó) imádságoskönyvek kötettségében Batthyány könyvei között is messze megelőzték az általában nagyméretű történeti munkákat és a még drágább stílusos könyveket. (A történeti munkák kötettszáma mindent összevéve sem haladta meg a 30-at, az építkezésekhez való könyvek száma pedig 10 alatt van).⁵⁰⁹

Hasonló megállapítást tehetünk a gyűjtőkör tekintetében akkor is, ha az az 1656. évi jegyzéket vizsgáljuk, amelyben a Batthyány könyvei közé 1653 és 1656 között bekerült kötetek „Serie” található (65 tételben összesen 129 kötet, közte 6 kézirat és 6 íratlan kötet). Változást csak az jelent, hogy egyrészt itt néhány régebbi, föltehetőleg a családi bibliotékából származó kötet is fölbukkant, továbbá jelentős arányt képviseltek Batthyány Ádám saját kiadványai, amelyekből fölös példányokat tartott a „kis író” házában „valo ormariumba[n]”. (A jegyzék Malomfalvay és Tallián prédikációiból 22–22, Széchényiéből 9, a *Lelki kard*-ból és a *Keresztyen Senecá*ból pedig 2–2 példányt sorol föl.)

Ha tehát meg akarjuk állapítani Batthyány Ádám összes könyveinek számát akkor az 1651., 1653., 1656. (és részben az 1654.) évi könyvjegyzékekből kell kiindulnunk, amelyek a gyűjteményt összesen 356 kötetnyinek mutatják. Vannak azonban adatok Batthyány Ádám tulajdonában lévő

⁵⁰⁹ B. Á. könyvtárát korábban röviden jellemezték: KOVÁCS S. I. 1985, 130 (az olasz és építészeti könyveket emelte ki); VÁRKONYI Gábor: *Magyarok a római király választásán 1636-ban*, in: Perlekedő évszázadok: Tanulmányok Für Lajos történész 60. születésnapjára. Szerk. HORN Ildikó. Bp., 1993, 187–214: 199–200 (említette az imakönyveket, törvénytárakat, politikaelméleteket, katonai tudományokat, históriás és szépirodalmi könyveket, atlaszokat, és Octavio Strada *Symbola divina et humana* című kötetét [n° 22, 89, 338], mint az „udvari ember kézikönyvét”).

más könyvekről is, főként kalendáriumokról és kisebb nyomtatványokról (n° 443–478). Ezeket is beleszámítva, továbbá figyelembe véve azt, hogy Batthyány Ádám 1656 után is vett még újabb könyveket, halálakor, 1659-ben könyvgyűjteményét 400 kötetnyire becsülhetjük.

Ezeket a könyveket részben ajándékba kapta, legnagyobb részben azonban maga szerezte be őket bécsi, pozsonyi, grazi vagy mariazelli tartózkodásai alatt. Máskor ezt szervitoraira bízta, de a beszerzendő könyvekről ekkor is határozott elképzelése volt. 1641. március 21-én például Pethő György így referált neki Bécsből:

„Nagyságod jedszése es parancziolattia szerént az könyveket kerestem, itt minden könyvvarrosoknál szorgalmatossan. Az Corenellii de Lapidena minden operait de Sacra Siciptura[!], melyek kilencz kwlömb kwlömb maghokon valo thomusokban es könyvekben vannak comprehendáltatva, föl találtam egi könyv kötönél in Barndstadt [Brandstätte: Bécs belvárosának egyik utcája], s a többinél egigiknél sincz, mivel igen szwk, draghan is tarttia, az kilencz könyvet szász tisz Rénessen hadta, Az Bellarmini Chatolica deformatioja sohun nem találtatik, nem is tudgia egi könyvel arros is minemw könyv lehet, esz ideigh nem is látták.

Az Contzen Ádám Politicorum könyvet, mely mind hadakoszás formaiarul, mind gaszdaghsagarwl, pénsz giöiteserwl s minden egieb féle világhi dolghokrul tractal s uionnan componáltatott könyv, niolcz Renessen adgiák. Vagion egi uy author is, Hystoricus, német, mely ighen szépen esz mi időnkbeli hadakat, harczokat, varosok megh vételét es egész Europaban ab anno 1617 usque ad praesentem 1641 annum mindenféle lett dolghokat, rebelliokat es confoederatiokat, váraknak városoknak, fejedelmeknek megh iria es kupferstichben is representállya, eszt 15 Renesen adgia.

Az mesterséghek tudomaniarul valo könyvv, hagi embert megh ne czialhassák az mester emberek, egi könyvv árosnál sincz mast itt ighen szwken kaphattiák, irattam föl Augspurgban, pwnkösdre megh hozzák s nagyságodnak megh veszem s offerálni foghom.”⁵¹⁰

Batthyány Ádám könyvvásárlási szándéka tehát nemcsak határozott, hanem különleges is volt, hiszen a megvásárlandó négy könyvből csupán kettőt lehetett kapni Bécsben, ezek közül is az egyik ritkaságnak számított. Külön figyelemreméltó a levélnek az a része amelyben, Pethő György fölhívta ura figyelmét egy új német „Hystoricus authorra”. Ez arra utal, hogy ő is tudta: Batthyány Ádámot gyűjti az efféle könyveket. Egyébként a könyvjegyzékek alapján úgy látszik, hogy Batthyány Ádám sem ezt a könyvet nem vette meg, sem a többi, Adam Contzen *Politicorum libri*

⁵¹⁰ Pethő György levele B. Á.-nak. Bécs, 1641. márc. 21.: ADATTÁR 11, 224, n° 366. – B. Á. kivonata ugyanerről: uo. 227, n° 375.

decem-ének kivételével, amely megtalálható az 1653. évi katalógusban (n° 294).

Említettük, hogy Batthyány Ádám több könyvét a szerzőktől vagy a kiadóktól kapta ajándékba, továbbá, hogy saját kiadványait ő osztogatta szét ismerősei között. Voltak azonban olyan könyvei is, amelyeket kifejezetten ajándékozás céljából vásárolt. Lónyi Mihály már többször idézett leveléből tudjuk például, hogy 1633/1634 körül Pozsonyból hozott Batthyány két „Magyar Bibliát” (föltehetőleg a Káldi György-félet), amelyet „nekem [Lónyinak] adott ayándékon és Ivany [Imre] uramnak [tehát az evangélikus hopmesternek] is akkor adott nagyságod” (n° 445). Batthyány 1636 februárjában készült vásárlási számadásaiban szerepel továbbá a következő följegyzés: „Egy Dekretomot vetem es attam ky ayandékon” (n° 449). 1646 végén viszont „Szuniogh számára”, azaz valószínűleg Szúnyogh Gáspár gömöri főispánnak valószínűleg nem ajándékba, hanem megbízásból vette meg Bécsben és kötette be Sopronban a *Theatrum Europaeum* négy kötetét.⁵¹¹

A vásárláson kívül azonban úgy látszik, hogy néha familiárisainak könyvtáraival is gazdagította Batthyány Ádám a saját könyvgyűjteményét. Ferstetics Pál németújvári tiszttartó 1640. nov. 26-án, Szombathelyen fölvevett hagyatéki leltárában például a következő szerepel: „Decretom egy. Dictionarium egy. Cicero egy. Ezeket w Nagysága percipíálta” (n° 9, 453–454).

Egy másik familiárisi könyvtár, Iványi Imre hopmesteré 1649-ben szintén Batthyányhoz került. Poroszlai Lőrinc ugyanis 1638. augusztus 11-én Tokajból arról írt Iványi Imrének, hogy elküldte neki Philippus Kegelius *Tizenkét idvösseges elmelkedesét* és ígérte Alvinci Péter *Postilláját* is.⁵¹² Feltűnő azonban, hogy mindkét említett kötet megtalálható Batthyány Ádám későbbi könyvjegyzékeiben is (n° 225, 418 és 413). Az összefüggésre magyarázatot ad az a levél, amelyben a halála előtt álló Iványi Imre 1649. szeptember 30-án otthonából, Kőszegről ismételtlen ládájának kiadását kérte Batthyánytól.⁵¹³ Nagyon valószínű, hogy a ládában egyebek mellett Iványi könyvei, kéziratgyűjteménye és levelei voltak, amelyeket azonban a gyűjtő Batthyány Ádám nem adott vissza, hanem saját könyvtárába és levéltárába olvasztott.

⁵¹¹ ADATTÁR 11, 247, n° 415. Vö. NAGY Iván, X, 895 (a Szúnyogh család további szöbajöheto tagjai: Gyula, Imre és András).

⁵¹² Poroszlai Lőrinc levele IVÁNYI Imrének, Tokaj, 1638. aug. 11.: MOL, P 1314, n° 38176. Vö. ADATTÁR 11, 218, n° 346.

⁵¹³ IVÁNYI Imre levele B. Á.-nak, Kőszeg, 1649. szept. 30.: MOL, P 1314, n° 21139.

Iványi Imre talán abból a nemesi családból származott, amelynek nemességét 1587-ben hirdették ki Vas megyében.⁵¹⁴ Lakóhelye Kőszegen volt, ahol szőlőt is birtokolt.⁵¹⁵ Valószínűleg kőszegi polgár is lehetett, mert 1649-ben, amikor ládáját szerette volna megkapni Batthyány Ádámtól, a kőszegi tanács is írt az érdekében.⁵¹⁶ 1633. május 1-én kelt konvenciója szerint akkor már négy éve, tehát 1629-től szolgálta Batthyány Ádámot, föltehetően nem continuus udvari nemesként, mivel az 1634. évi németújvári prebendajegyzék ezek között sorolta föl. Konvenciója nem szólt arról, hogy akkor hpmester lett volna, a prebendajegyzékeken azonban 1635-től fogva mindig a főuraimék között sorolták föl, méghozzá többnyire úgy, hogy közvetlenül vagy nem sokkal az udvari hadnagy után következett. Hogy ő lehetett a hpmester arra az utal, hogy a hpmestereknek — szemben a többi főemberrel — lovas szolgálai nem voltak, csupán inasuk. Fizetésüket tehát nem is szolgálk száma, hanem egyedül tisztségük után kapták. Iványi készpénz- és posztófizetése egyébként nem volt túlságosan magas: 32 forint és 9 rőf csimaszin posztó. Ez csupán a kétlovú uraimékénak felelt meg, még akkor is, ha 16 köből gabonát is kapott mellé.⁵¹⁷

Iványi művelt ember lehetett, gyűjtötte a könyveket és kéziratokat, amint az Poroszlai Lőrinc említett leveléből is látszik. Poroszlai azonban ugyanakkor írt egy „Haller uram szolgálja által küldött könyv”-et is.⁵¹⁸ Ezek szerint tehát Iványi nem csak Poroszlaival, hanem Haller Gáborral, I. Rákóczi György református hitre tért főemberével, várépítészeti szakértőjével is kapcsolatban állott (akinek katolikus öccse, Haller Pál, 1641–1643 között Batthyány Ádám udvarában szolgált). Mint ebből is látszik, Iványi — Batthyány familiárisainak többségéhez hasonlóan — protestáns volt. Ezt egyébként Gaspard Wiltheim jezsuita 1635-re vonatkozó tudósítása külön ki is emelte.⁵¹⁹ Ezért lehetett szüksége az akkor Nyugat-Magyarországon talán nehezen megszerezhető protestáns könyvekre.

Gyűjteményében azonban nem csak könyvek, hanem kéziratok versek is voltak. 1641-ben például Hajnal Mátyás jezsuita kérte arra Batthyány Ádámot, hogy „Na[gysá]god Ivani Uramnak paranczollya megh hogy amaz Rimay U[ram] eneket (Eggy szom volna Veled, kiczoda az Neved, Atyad? etc.) írma le es küldene meg, regi fogadása szerint.”⁵²⁰ Iványi Imre tehát istenes énekeket is gyűjtött, többek között Rimay Jánosét. Az itt említett vers egyébként valószínűleg azonos az „Ednehány szóm vagon énnkem tevéled, / Az ki világodat ilyen bátran éled”-kezdetű énekkel, amely csak egy 1684-es nagyváradi énekeskönyvből ismert és éppen ennek alapján tekinthető Rimay művének.⁵²¹ Iványi versgyűjte-

⁵¹⁴ BALOGH Gyula: *Vasvármegye nemes családai*, 2. kiad. Szombathely, 1901, 205. KEMPELEN, V, 208.

⁵¹⁵ Iványi Imre levele B. Á.-nak, Kőszeg, 1632, okt. 8.: MOL, P 1314, n° 21125.

⁵¹⁶ Iványi Imre levele B. Á.-nak, Kőszeg, 1649. szept. 30.: MOL, P 1314, n° 21139.

⁵¹⁷ MOL, P 1322, Föld. fam., n° 326/b, f. 40. MOL, P 1322, Föld. fam., n° 354, 1634–1648. MOL, P 1322, Föld. fam., n° 549.

⁵¹⁸ Poroszlai Lőrinc levele IVÁNYI Imrének, Tokaj, 1638. aug. 11.: MOL, P 1314, n° 38176. Vö. ADATTÁR 11, 218, n° 346.

⁵¹⁹ „viri omnes erant acatholici, et ipsis quidem praefectus aulae comitissae”: WILTHEIM, 140.

⁵²⁰ Hajnal Mátyás levele B. Á.-nak, Kismarton, 1641, dec. 29.: JENEI 1960, 691, n° 4; RMKT XVII/7, 475, n° 8.

⁵²¹ RIMAY János *Írásai*. Összeáll. Ács Pál. Bp., 1992, 200, 311 (Régi Magyar Könyvtár, 1). Rimay és a B. Ferenc kapcsolatáról: JENEI 1960, 689; TUSOR Péter: *Rimay János le-*

ményének ismeretében nem meglepő az sem, hogy 1648/1649-ben a Budán, török rabságban sánylódo Palotai Miklós udvari hadnagy is azzal fordult hozzá, hogy „bar csak az koboz notaiban küldene ide k[e]g[yelme]d, meli giakorta iut eszemben”.⁵²²

1648 végén Iványi Imre — föltehetően betegsége miatt — elhagyta Batthyány Ádám szolgálatát. Utolsó fönmaradt levelében, amelyben 1649. szeptember 30-án Kőszegről ládája kiadását kérte Batthyány Ádámától, arról panaszkodott, hogy beteg, az ágyat nyomja és „nagy myomorusaggal töltöm ideömet”,⁵²³ amelyből akkor már nem sok lehetett hátra. Talán ezért nem kaphatta vissza ládáját sem, amelyben könyvei, kéziratái és levelei lehettek. A jelek szerint ugyanis azok Batthyány Ádám gyűjteményébe kerültek.⁵²⁴

Sajnos Batthyány Ádám könyveiből csak egy nevével ellátott díszkötéses kalendárium (n° 480) és néhány kisebb nyomtatvány, főként hírlap és röpirat maradt ránk a családi levéltár vegyes iratai között (n° 180, 480–490). Ezek közül csak a kalendárium tartalmaz Batthyány Ádámtól származó bejegyzést, a többi munka ráadásul kötetlen is, tehát a könyvek közvetlen állapota nem tájékoztathat afelől, hogy tulajdonosuk hogyan és mennyire forgatta könyveit. Tudjuk azonban, hogy fön nem maradt köteteit is gondosan bekötötte, erről több kiadási följegyzés is tanúskodik. 1636. február 12-én például a következőt jegyezte föl: „Két könivet kotetem be és ketőnek csináltatam tokot tallér 4.”⁵²⁵ 1641 nyarán egy grazi könyvkötő dolgozott Németújváron, aki munkájáért 10 forintot, valamint ellátást kapott és „szekeret greczigh”.⁵²⁶

A nyelvi megoszlást tekintve Batthyány Ádám könyvei között nagyjából egyenlő számban találunk latin, német és magyar műveket, továbbá néhány olasz, cseh (és talán egy francia) kötetet és többnyelvű műveket, főként szótárakat. A cseh és francia nyelvű kötetek, továbbá a német művek egy része azonban valószínűleg Batthyány Ádám anyjától, illetve nagyapjától származik. Ő maga ugyanis ezek közül csak a németet beszélte és a latin sem volt kifejezetten erőssége.

Ha Batthyány Ádám könyvgyűjteményét más korabeli könyvtárakal akarjuk összehasonlítani, figyelembe kell vennünk azt, hogy Batthyány Ádámnak a családi bibliotéka is rendelkezésére állt, ennél fogva jónéhány

vele Batthyány Ferenchez, in: ItK, 101(1997), 392–393; KOLTAI András: *Rimay János leveléről*, in: ItK, 101(1997), 676).

⁵²² Palotai Miklós levele IVÁNYI Imrének, Buda, [1648/1649]: MOL, P 1314, n° 35714.

⁵²³ IVÁNYI Imre levele B. Á.-nak, Kőszeg, 1649. szept. 30.: MOL, P 1314, n° 21139.

⁵²⁴ Feltűnő, hogy több Iványi Imrének szóló levél is fönmaradt a B.-levéltárban: pl. Poroszlai Lőrincztől (MOL, P 1314, n° 38176), Palotai Miklóstól (n° 35714).

⁵²⁵ ADATTÁR 11, 215, n° 336.

⁵²⁶ „Memorialle”, 1641. aug. 1.: MOL, P 1322, Instr., n° 395. Tapolcsányi János deák levele B. Á.-nak, Németújvár, 1641. aug. 17.: MOL, P 1314, n° 48416.

témában (például antik irodalom és történetírás, jogtudomány) nem annyira szorult rá könyveinek gyarapítására. A két gyűjtemény együtt mindenképpen az első helyek egyikét foglalta a magyarországi főrendek könyvtárai között még azután is, hogy nagy része 1649 után a németújvári ferencsekhez került. Batthyány Ádám gyűjteménye azonban önmagában is a hasonló idő alatt összegyűjtött korabeli egy generációs főúri könyvtárak átlagszínvonalán állt. Nem tudott ugyan versenyre kelni — sem minőségben, sem mennyiségben Zrínyi Miklós csáktornyai⁵²⁷ vagy Nádasdy Ferenc pottendorfi könyvtáraival,⁵²⁸ de ha például Pázmány Miklósnak 1667-ben a morvaországi Sokolnitzon⁵²⁹ vagy Csáky Istvánnak 1671-ben Szepesváron leltározott könyveivel⁵³⁰ hasonlítjuk össze, akkor azt tapasztaljuk, hogy ezek nagyságukban és összetételükben is Batthyány Ádáméhoz hasonló gyűjtemények voltak, főként a történeti irodalom terén. Föltűnő azonban, hogy a latin teológiai és filozófiai munkák, továbbá a „libri scholastici” (az oktatásban használt latin auktorok, szótárak, grammatikák) szinte teljesen hiányoztak Batthyány Ádám könyvei közül. Utóbbiakat akkor kellett beszereznie, amikor 1651 után fiai elkezdtek iskolába járni.⁵³¹ Ennek — mint már rámutattunk — részben nyelvi okai lehettek, részben pedig az, hogy ilyen művek nagy számban voltak az örökölt családi bibliotékában, tehát nem volt föltétlenül szükséges újabb köteteket vásárolni belőlük.

Az is látszik, hogy bizonyos területeken Batthyány Ádám tudatosan kialakított gyűjtési koncepcióval rendelkezett. A források tanúsága szerint leginkább a kortárs német történeti könyvek és különösen az imádságoskönyvek voltak azok, amelyeket szívesen forgatott, továbbá építkezéseikhez szerzett be szakkönyveket. Az első téma iránti érdeklődés nem mondható nagyon különlegesnek kortársai között, mivel az aktuális politikai tájékozódás alapvető eszközei voltak, az utolsóra azonban egyelőre nem ismerünk párhuzamot kora magyar főurai között.

Batthyány Ádám könyvei között szinte minden korabeli magyar imádságoskönyv megtalálható volt — beleértve a protestáns kiadványokat is — de német imádságoskönyvek egész sora is megvolt a gyűjteményben. Volt tehát volt mire támaszkodnia, amikor saját imádságoskönyvét, a *Lelki*

⁵²⁷ BiblZrin.

⁵²⁸ ADATTÁR 13/2, 73–80. Ez a jegyzék csak a könyvtár töredékét, a bécsi udvari könyvtár számára kiválogatott könyveket, összesen 229 tételt sorol föl.

⁵²⁹ ADATTÁR 13/2, 43–52.

⁵³⁰ ADATTÁR 13/2, 58–65.

⁵³¹ FAZEKAS 1996, 95–96. Vö. ADATTÁR 11, 280–285 passim.

kard-ot (n° 401) állította össze és adta ki 1654-ben.⁵³² Sok adatot ismerünk arra, hogy gondoskodott imádságoskönyveinek bekötetéséről (n° 468, 475), sőt arról is, hogy a kéziratos imádságirodalom termékeit lemásoltassa magának. 1655-ben például egyik deákját, Beke Zsigmond deákot bízta meg, hogy másoljon egybe bizonyos imákat. „Im az Imádságokath, az Nag[yságo]d parantsolatthya szerént, megh irva[n], fel küldötte[m]” — írta Beke — „Ha Nag[yságo]d bé akarja köttetnj, az Numerusok szerint keössék egymás után, az minth mindenik árkusnak az első faciessére alatt megh irtam; Az papirassába[n] én semmit el ne[m] metéltem, hane[m] az minth Nag[yságodna]k tecczik akkorán hagyathattya szélességith.”⁵³³

Az imakönyveket azonban nemcsak gyűjtötte, hanem forgatta is. Egyet-egyet — az 1657. évi bűnlajstrom tanulsága szerint — állandóan, még utazásai közben is magánál tartott. A bűnlajstromban ugyanis ilyen följegyzések is találhatók: „kis könybeli imátságimot el nem montam ekoron”, „könybol nem imátkosztam”.⁵³⁴ A rohonci várban pedig 1637-ben többek között tíz könyvet is leltároztak Batthyány Ádám hálólházában egy négyszögletű kis asztal, egy „sraiptis”, egy ostábla és két kis fekete láda szomszédságában.⁵³⁵ Valószínűleg ezek is imakönyvek voltak. Ennek ismeretében valószínűleg nem csak ikonográfiai toposz, hogy a németújvári ferences kolostorban őrzött ravatalképe is kis fekete imakönyvvel a kezében ábrázolta Batthyány Ádámot.⁵³⁶

Batthyány hozzáállása tehát a könyvekhez meglehetősen gyakorlati volt. Építészeti könyveket azért tartott, „hogi embert megh ne czialhassák az mester emberek” és a vallásos irodalomból sem a teológiai fejtegetések érdekelték, hanem azok, amelyből „könybeli imátságát” elmondhatja. A történelmi könyvekben is valószínűleg ugyanúgy a problémák gyakorlati megoldhatóságának példáit kereste, mint barátja Zrínyi Miklós.⁵³⁷ A különbség csupán annyi lehetett, hogy Zrínyi nagynevű római és olasz történetírókat olvasott, Batthyány Ádám pedig inkább csak a szélesebb közönséget megcélzó *Theatrum Europaeum*-ot és ehhez hasonló kiadványokat.

⁵³² Ld. alább a bevezetés 5. fejezetét.

⁵³³ Beke Zsigmond levelei B. Á.-nak, Rohonc, 1655. jún. 3.: MOL, P 1314, n° 5761–5762. — Beke már korábban is másolt könyveket B. Á. számára: Beke Zsigmond levelei B. Á.-nak, Szentmiklós, 1636. márc. 25.: MOL, P 1314, n° 5750.

⁵³⁴ SZILASI 1989, 49.

⁵³⁵ A rohonci vár inventáriuma, 1637. máj. 17.: MOL, P 1322, Leltárak, n° 79/a.

⁵³⁶ A festmény a németújvári ferences kolostorban található.

⁵³⁷ KULCSÁR Péter: *Zrínyi és a történelem*, in: Irodalomismeret, 7(1996), 3–4. szám, 19–23.

Az olvasók és könyveik

Hogy Batthyány Ádámön kívül kik olvasták a németújvári könyvtár köteteit, arról kevés adattal rendelkezünk. Talán a könyvtár használói közé számíthatjuk a Batthyány Ádámmal egyenrangú főrendeket, akiknek Batthyány Ádám könyveket kölcsönözött vagy ajándékozot — mint például Zrínyi Péternek (n° 80).⁵³⁸ Az ilyen könyvajándék azonban viszonylag kivételes lehetett, mivel Batthyány Ádám részletes ajándékozási jegyzékeiben a fegyverek és ruhák hosszú sora mellett egyetlenegy könyv sem található.⁵³⁹

A könyvtárhasználók második csoportját az udvarhoz közeli papok alkották, mint „Pater Káldi”, Lónyi Mihály és a németújvári ferencesek. Némely adatokból úgy látszik, hogy ebből a csoportból kerültek ki a könyvtár kezelői is.

Végül az udvariak közül is voltak, akik olvashatták vagy éppen olvasniuk kellett uruk könyveit. Esterházy Miklós udvarában ugyanis az volt a szokás, hogy az inasok ebéd előtt és után „mind együtt lévén, az ki többet tud hozzája közölök, valami históriát vagy más könyvet olvasson, az kit az úr kezekben fog adni”⁵⁴⁰ Hogy Batthyány Ádám inasai foglalkoztak volna efféle dolgokkal, arról nem maradt fenn adat, de a deákok némelyikét bizonyval a könyvtár használói közé számlálhatjuk, mint például (talán Tót) István deákot, aki Lónyi Mihály szerint „egi falkáigh” a bibliotéka Istvánffy-kötetét olvasta.⁵⁴¹

Bár a Batthyány Ádám könyveivel való közvetlen kapcsolatáról nincsen adatunk, szintén könyvkedvelő volt Batthyány egy másik deákja, Beke Zsigmond, akinek nyolc könyve maradt fenn a németújvári ferences kolostor könyvtárában — főként katolikus vitairatok —, amelyeket a bejegyzések szerint legalább két részletben, 1646-előtt és és 1660 után adott a ferenceseknek.⁵⁴²

A németújvári ferencesek is a Batthyány-könyvtár azon olvasói közé tartoztak, akiknek volt saját könyvtáruk is. Ennek összegyűjtését a ba-

⁵³⁸ Ide kívánczik egyébként az a föltételezés is, hogy Zrínyi Miklós könyvtárának kéziratosa Balassi-kötetét P. É.-tól vagy B. Á.-tól kapta (BALASSI Bálint: *Összes művei*, I. S. a. rend. ECKHARDT Sándor. Bp., 1951, 4–6. Szerk. ECKHARDT Sándor; KOVÁCS S. I. 1985, 78; BiblZrin, n° 318).

⁵³⁹ MOL, P 1322, Föld. fam., 649, 689, 706, 731, 1125 (1644–1653 között).

⁵⁴⁰ MURt, 87.

⁵⁴¹ ADATTÁR 11, 205, n° 332.

⁵⁴² KOLTAI András: *Beke Zsigmond udvari deák pályája és könyvei*, in: MKsz, s. a.

rátok már a letelepedéskor, tehát 1641-ben megkezdték, mivel a papi szolgálatban, a szerzetesi életben és lelkipásztori munkában bizonyos könyveket nem nélkülözhettek. A rendtartomány 1659-ben hozott statútumai is előírták a ferences házfőnökök számára, erejükhöz mérten igyekezzenek könyvtárat gyűjteni.⁵⁴³ Az olyan protestáns többségű vidéken pedig, mint amilyen Nemetújvár is volt, különösen érvényesnek érezhették a szerzetesek azt a középkori mondást, hogy „claustrum sine armario quasi castrum sine armamentario.”

A könyveket a ferencesek részben maguk vették. Van olyan könyv, egy 1530-ban nyomtatott bibliai konkordancia, amelyiket bejegyzése szerint még az első előljáró, Babindeli Kelemen vásárolt 1641-ben,⁵⁴⁴ és maradtak bejegyzések Talián Ferenc gvárdián által, tehát 1647–1650 között beszerezett kötetekben is.⁵⁴⁵ Két olyan könyvet ismerünk, amely dátummal ellátott könyvbejegyzése szerint 1643-ban már a kolostoré volt (az egyik Pierre de Besse *Heraclitus Christianus*ának 1614. évi kölni kiadásában található, a másik pedig a római katekizmusnak egy 1619. évi antwerpeni kiadásában),⁵⁴⁶ 1646. november 11-én pedig már húsz kötetet leltároztak be a kolostor könyvtárába. Ezek közül egy kötet korábban a győri ferences kolostoré volt,⁵⁴⁷ egy prédikációs-kötetet Felnai Ferenc vasvári olvasókanonok adott a kolostornak,⁵⁴⁸ négy kötet pedig Beke Zsigmondtól származott.⁵⁴⁹ Később mások is ajándékoztak a kolostornak könyveket, főként katolikus papok, mint például Kanizsai Mátyás németújvári vagy Turkovich Mátyás szentmihályi plébános.⁵⁵⁰

A könyvtár zömének beszerzéséről azonban Batthyány Ádámnak kellett gondoskodnia. Ez ügyben a ferencesek több levelet is intéztek Batthyány Ádámmal. Elsőként 1644-ből maradt fenn egy ismeretlen szerzetes (valószínűleg Scheffner Bernardin akkori előljáró) által készített „Cathalogussa a könyvek[ne]k kiket föltalaltam mind itt Posonyban s mind Beczben Az Na[gysá]god Németh Ujvarj Epitött Kalastromjanak

⁵⁴³ TAKÁCS J. Ince: *Sabaria Franciscana, A szombathelyi ferencesek története*. S. a. rend. KISS Gábor. Szombathely, 1998, 212 (Acta Savariensis, 14).

⁵⁴⁴ „Comparatus per patrem Clementem [Babindel] ,quando primo Fratris has conventus[?]” Anno 1641”: FkG B, 6/183. Vö. MAGYAR 1980, 32.

⁵⁴⁵ „Conventus Nemetuyvariensis tempore P. Talian emptus”: FkG B, 10/29, 10/263. Vö. MAGYAR 1980, 51.

⁵⁴⁶ „Conventus NemetUyvariensis 1643”: FkG B, 10/57, 8/49.

⁵⁴⁷ FkG B, 10/163.

⁵⁴⁸ FkG B, 9/177.

⁵⁴⁹ FkG B, 5/4, 6/40, 8/66, 3/13.

⁵⁵⁰ Kanizsai: FkG B, 5/99, 10/36, 10/62. Turkovics: FkG B, 8/143 (vö. PUMM 1992, 98).

Bibliothekájának megszörzésere”.⁵⁵¹ A jegyzékben 25 tétel szerepel, főként liturgikus könyvek. Pár év múlva, 1647 májusában, amikor a kolostor fejlődése odáig jutott, hogy a pozsonyi rendtartományi káptalan döntése nyomán konventi rangra emelkedett⁵⁵² és a ferencesek hozzákezdtek a „szokás szerint való énekes solosmáinkhoz”, Szombathelyi Benedek előjáró ismét kért ehhez szükséges könyveket.⁵⁵³ Ezeket azután Batthyány Ádám Grázból, Sebastian Haupt könyvkereskedőtől hozatta meg 1648 áprilisában.⁵⁵⁴ A könyvek használtak lehetnek, mert Batthyány Ádám iratainak 1648/1649-ben készült lajstroma a „XIII. fiókában” a beszerzési számla mellett egy tisztítási számlát is megemlít: „Az Német Uyvári barátok Kalastromaba[n] keönyveket [vettünk] Pro fl. 74. Az minemeő keönyveket beküntenek tisztították megh üket Pro fl. 4.”⁵⁵⁵ A németújvári kolostori könyvtár első átfogó rendezését azonban úgy látszik, hogy csak 1661-ben végezték, legalábbis a legtöbb addig beszerzett könyvbe ekkor került be a „Conventus Németuyvariensis 1661” possessorbejegyzés.⁵⁵⁶

5. Könyvkiadás

1653. június 9-én „Pompás de keserves Tragoediára”⁵⁵⁷ gyülekezett a Batthyány-udvar népe és a nagyszámú vendégsereg a rohonci várban. Két hónappal korábban ugyanis, 1653 „virágszombatján”, április 5-én este 6 és 7 óra között, ugyanott, Rohoncon, 43 éves korában elhunyt „amaz hazánkban fényeskedő Haynal”,⁵⁵⁸ Batthyány Ádámné Formentini Auróra.

⁵⁵¹ Lelt., n° 128 (112. cs., f. 472, az 1644-es dátum csupán IVÁNYI Béla kézírásával). – Egy hasonló följegyzés 1645 körül, amely csak 5 litrgikus könyvet említ: ADATTÁR 11, 244, n° 406 (vö. KtF, VI, 50). – Ezekre az iratra is utal B. Á. 1648-ban készült iratlajstromának egyik tétele is (IX. fióka, N° 4): „Az minemeő kőnivek kivantatnak az Uyvári kalastrombéli Barátoknak, és az Bibliothecabannis.” (MOL, P 1337, 1. cs., n° 1 p. 68).

⁵⁵² MAGYAR 1980, 35.

⁵⁵³ Szombathelyi Benedek levele B. Á.-hoz, Németújvár, 1647. máj. 11.: ADATTÁR 11, 248, n° 419.

⁵⁵⁴ ADATTÁR 11, 250–252, n° 425–428 (vö. KtF, VI, 61).

⁵⁵⁵ MOL, P 1337, 1337, 1. cs., n° 1, p. 110 (XIII. fióka, N° 5).

⁵⁵⁶ MAGYAR 1980, 237. PÜMM 1992, 15.

⁵⁵⁷ MALOMFALVAY 1654, 3

⁵⁵⁸ FOLNAI 1653, címlap

Már régóta beteg volt, „esztendeigh s- tovább-is erős nyavalyakat, súlyos és hosszú betegséget [...] szenvedet: békességes töréssel és szenvedéssel”⁵⁵⁹ Állapota azonban sokáig nem volt látszott válságosnak, még akkor sem, amikor márciusban Batthyány Ádám a végekre utazott. Április 3-án, csütörtökön ellenben a helyzet hirtelen rosszabra fordult. Börzsönyi Tamás hpmester — talán a sietség miatt németül — arról értesítette urát, hogy azonnal induljon haza, ha még életben akarja látni feleségét⁵⁶⁰ és maga a beteg is már a halálra készült, mert „mert midőn mondogatták volna néki a’ körülötte valók, kik beteg ágyában néki szolgáltak, hogy maid el jün a’ gyönyörűséges virágok napja, Virágh-Vasárnap [...] azt felelte reá, hogy ő egyiket-sem várja, hanem Virágh vasárnapját is megh-előzi mindazáltal a’ virágok s- Pálma-fák közt megyen az ő Istenéhez.”⁵⁶¹

Szombaton, amint a halál beállta bizonyos lett Batthyány Ádám azonnal gyászjelentést írt ismerőseinek, amelyre csakhamar részvétlevelek is érkeztek. A nádor, Pálffy Pál például így írt:⁵⁶²

„Rohonczrol 5 praesentis irt k[e]g[yel]med Levelét vettük, Bizonjára nagy szomoruan s- keserűséggel értettük az édes Asz[onyun]k k[e]g[yel]med szerelmes Attjafiának, kit nem küleömbbe[n], hanem mint édes hugunkat szerettük, ez árnyék világhbul valo kimulását, De ha I[ste]nnek eő Szent Feülségének ugi tetczet halaado s- engedelmes szivel vennünk keöl eő Sz[ent] Feölsége latogatásit. I[ste]n irgalmazzon szeghénynek, magunkis imádkozni érette el ne[m] mulatunk, s- irtunk Talba[n] s- más hova is hogy Misseket mondjanak érette.”

De nemcsak a máriavölgyi pálosoknál mondtak miséket Formentini Auróra lelki üdvéért, hanem a távoli Bajorországban is. Ugyanis Habsburg Mária Anna főhercegnő, I. Miksa bajor választófejedelem özvegye, aki „eötet szerelmes Eöcsenek hitta, csodálkozván és álmélkodván ennek jeles és tökéletes erkölcsein [...] sok és feles Miseket szolgálatott lölkéért.”⁵⁶³

Formentini Auróra temetése a XVII. századi Batthány-udvarnak nemcsak egyik legreprezentatívabb, hanem legemlékezetesebb eseménye is volt az ekkor elkészült hat nyomtatvány révén, amely egyben Batthyány Ádám legjelentősebb irodalmi mecénási vállalkozásának bizonyult. Kortársai példáján ugyanis ő is fölismerete, hogy ha az elhangzott szavakat és a

⁵⁵⁹ SZÉCHÉNYI 1654, 15

⁵⁶⁰ Börzsönyi Tamás levele B. Á.-nak, Rohonc, 1653. ápr. 3.: MOL, P 1314, n° 7657.

⁵⁶¹ SZÉCHÉNYI 1654, 20.

⁵⁶² Pálffy Pál levele B. Á.-nak, Marchegg, 1653. ápr. 10.: S. LAUTER 1989, 191–192, n° 154.

⁵⁶³ FOLNAI 1653, 35.

résztevők elé táruló látványt, nyomtatott szövegek és képek is megörökítik, ez a „multimédia” az udvari reprezentációnak is szélesebb teret nyithat.

„Pompás de keserves Tragoedia”

A temetési előkészületek szinte rögtön a halál beálltakor megindultak. Megkezdődött a gyászszertartás színhelyeinek, a rohonci várnak és a németújvári ferences templomnak előkészítése és hamarosan elkészült a meghívandók hosszú névsora,⁵⁶⁴ amelyen Nyugat-Magyarország és Stájerország szinte minden fontosabb fő és középnemesi családja és egyházi szervezete szerepelt. Gondoskodni kellett a temetési szertartás szónokairól is, amely feladatra Batthyány Ádám részben környékbeli egyházi előljárók, részben pedig kedvelt ferencesei közül szemelt ki alkalmas személyeket. „Minden örömmel igyekszem,” — írta Tauris Pál mariánus provinciális Batthyáynak — „hogy Na[gysá]god szolgálattára nemely Paterimmel, de kivaltkeppen kivant Predikatorokkal p[rae]figalt [kijelölt] terminusra jelen lehessek”.⁵⁶⁵

A temetést először május végére tervezték, de azután az elhunyt legidősebb lánya, Eleonóra miatt június 9-ére kellett halasztani.⁵⁶⁶ Özvegy Esterházy Lászlóné ugyanis szintén betegen feküdt otthon, Kismartonban. Május 23-án a bécsújhelyi doktor, valamint egy bécsi és pozsonyi borbély tartottak konzíliumot állapota felől és megállapították, hogy május 30-a után már „ala mehet az Temetésnek Véghez vitelére”.⁵⁶⁷

Formentini Auróra holttestét minden valószínűség szerint először a rohonci vár Filiberto Luchese által tervezett kápolnájában helyezték el, majd onnét „vetették föl” a temetés első napján, június 9-én és tették díszes ravatalra, amely az ismert temetési rendek alapján feltételezhetően a vár fekete posztóval borított kapujában volt.⁵⁶⁸ A ravatal mellé szószéket is készítettek, amelyről a „fölvételkor” két beszéd hangzott el. Az egyiket

⁵⁶⁴ „Nomina Invitandorum ad Sepulturam Ill[ustrissi]mae Comitissae Dominae Dominae Aurorae Catharinae de Batthyány Anno 1653”: MOL, P 1322, Föld. fam., n° 1177.

⁵⁶⁵ Tauris Pál levele B. Á.-nak, Pozsony, 1653. máj. 19.: MOL, P 1314, n° 48632.

⁵⁶⁶ Uo.

⁵⁶⁷ Börzsönyi Tamás levele B. Á.-nak, Kismarton, 1653. máj. 23.: MOL, P 1314, n° 7658.

⁵⁶⁸ A temetési szertartás párhuzamaiként ld.: MERÉNYI Lajos: *Nyáry Krisztina temetése 1641-ben*, in: TT, 2(1902), 131–136. SZABÓ P. 1989. Ezekre a továbbiakra külön nem hivatkozunk.

magyarul mondta Folnai Ferenc vasvári prépost és valószínűleg szintén ekkor hangzott el a helyi német plébános, Jakobi Lőrinc német nyelvű beszéde is, amely azonban sajnos nem maradt fenn (n° 396).

A magyar szónok, Folnai Ferenc⁵⁶⁹ 1633-ban iratkozott be a bécsi egyetemre,⁵⁷⁰ ahol 1638-ban, mint a Pázmánum hallgatója ő mondta az egyetemi magyar natio Szent László napi ünnepségén a szokásos beszédet.⁵⁷¹ Valószínűleg 1639-ben, tehát Lónyi Mihály prépostsága kezdetén lett a Szombathelyen működő vasvári káptalan olvasókanonoka. 1642-től egyben szombathelyi plébános is volt.⁵⁷² Mint hiteleshelyi megbízott, többször is járt a Batthyány család tagjainál. 1640 novemberében például ő volt a Lobkovicz Poppel Éva végrendeletét fölvevő testamentáriusok egyike,⁵⁷³ 1644 márciusában pedig szintén hiteleshelyi ügyben járt Erdődy György kérésére Batthyány Ádámnál.⁵⁷⁴ Mikor Lónyi Mihály 1644-ben a vasvári prépostságból a soproni plébánosságba távozott, utódja Folnai lett és egyben a jáki apátságot is megkapta. 1654-ben Zrínyi Miklós Lippay Györgynek írott levelében a szepesi prépostságra ajánlotta, de sikertelenül. Ismereteink szerint egészen 1660-ig vasvári prépost maradt, igaz, hogy emellett 1658-tól címzetes belgrádi püspök is lett, 1660-tól pedig a királyi tábla prelátusa.⁵⁷⁵

Folnai beszéde ügyesen egyesítette a prédikáció és a dicsérő oráció műfaji követelményeit.⁵⁷⁶ Gondolatmenetének kiindulópontjává azt a *locus communiste* tette, hogy „minden Groffságok, Uraságok, birodalmak és hatalmasságok Isten kezében vannak” és ezt a *materia generalist* többek között az Auróra által annyira kedvelt udvari életből vett példákkal világította meg: „miképpen a' tántz járásban hol jobkézre, hol bal-kézre veszi a tántzos az eő tántzos társát, és kedve s szabad akarattya szerint forgattya és rendeli”, úgy tesz az Úr is az emberekkel. Legfontosabb exempluma azonban magának Formentini Aurórának az élete volt, akinek „bezzegh sokat ígért vala ez csalárd világh [...] midőn amaz [...] második Ferdinand romai chászár udvarában böchülettel, és illendő méltósággal hizelkedett néki [...]

⁵⁶⁹ Neve néhol tévesen, mint „Tolnai” szerepel (pl. ZRÍNYI Miklós: *Összes művei*, II. S. a. rend. CSAPODI Csaba, KLANICZAY Tibor. Bp., 1958., II, 205, n° 194).

⁵⁷⁰ *Die Matrikel der Univerität Wien, IV: 1579/II–1658/59*. Bearb. von Franz GALL, Hermine PAULHART. Wien–Köln–Graz, 1974 (Publikationen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, Reihe VI, Abt. 1), 151, n° 70.

⁵⁷¹ „Liber Inclytae Nationis Hungaricae”, 1632–1796: Archiv der Universität Wien, Natio Hungarica, Bd. 2, f. 16v.

⁵⁷² DESICS 1929, 321.

⁵⁷³ KOLTAI 1996, 61.

⁵⁷⁴ Lónyi Mihály levele B. Á.-nak, Szombathely, 1644. márc. 3.: MOL, P 1314, n° 29851.

⁵⁷⁵ DESICS 1929, 321. ZRÍNYI: *i. m.*, II, 205, n° 194.

⁵⁷⁶ Vö. KECSKEMÉTI Gábor: *Domini sumus, Vallási tanítás és nemesi reprezentáció a 17. századi halotti beszédek inventiójában*, in: ItK, 96(1992), 381–398: 388–396.

Groff Botthyani Adam Uramnak házas társává lévén, szép Ur-fiakkal, s-kis-Aszszonyokkal megh látogatott”, majd ugyanez a világ „szerelmes Urát kedves Feleségétől [...] a betegeket orvosoktul, az szegényeket, irgalmas Annyoktul [...] megh foszttya.”⁵⁷⁷ Ezen a ponton tehát a prédikáció ügyesen váltott át a vallási tanításból az elhunyt dicséretére, a devóciót a reprezentáció szintjére emelve.

A rohonci ravattól a grófné holtteste „eö nagy méltóságú Urátul rendeltetett, és építettett temető helyére [...] Német Uy-vári Kalastromban, illendő pompával, és böcsülettel késértetett.”⁵⁷⁸ A koposót kísérő menet élén föltehetőleg Batthyány Ádám „gyászban öltözött”⁵⁷⁹ udvari serege járhatott. Őket követték a meghívott püspököket és egyháziakat, majd a legelőkelőbb vendégeket és főembereiket szállító szekerek. Köztük lehetett Ludwig Formentinié, Auróá testvéréé is. A holttestet szállító, díszes terítővel letakart szekér előtt közvetlenül a gyászoló férjnek és fiainak hintója haladt, mellettük főemberek lovagoltak. A test után következhetnek az elhunyt lányait, majd talán a Batthyány Ádám húgait, azokat követően pedig a Formentini Auróra fraucimereit szállító hintók. A menetet végül minden bizonnyal az asszonyok, majd a férfivendégek szekereinek és az őket kísérő familiárisoknak hosszú sora zárta.

A lassan és méltóságteljesen haladó halottas menet útja Németújvárra két napig tartott. Június 9-én estére Pónicig jutottak. Ott várta őket a vendégek egy újabb csoportja, köztül például a Zrínyi testvérek, akik nem Rohoncra, hanem csak a németújvári temetési szertartásra kaptak meghívót.⁵⁸⁰ A velük kiegészült menet másnap június 10-én délelőtt érkezett meg Németújvárra, ferencesek templomához. A templom kapujában föltehetőleg a ferences szerzetesek csoportja várta a hintókból kiszálló főurakat és a testet, amelyet néhány főember szolga emelt le a szekérről és vitt be, fáklyás főemberek kíséretében, a templomba, a temetési szertartás következő fázisának alaposan előkészített színhelyére.

Az oltárokat és a prédikálószéket ugyanis még május folyamán sötét posztóba öltöztették és a család pelikános címerével díszítették. „Az Zentegihazban Valo Posztot mar öszve Vartak” — tudósította Szily István tisztartó még május 24-én Batthyány Ádámot. Ezután kezdtek neki a gyászszertartás egyik központi központi látványelemének, a ravatal fölött

⁵⁷⁷ FOLNAI 1653, 18, 15, 29, 31.

⁵⁷⁸ FOLNAI 1653, címlap.

⁵⁷⁹ MALOMFALVAY 1654, 5.

⁵⁸⁰ MOL, P 1322, Föld. fam., n° 1177.

magasodó castrum doloris fölépítéséhez. A munkát Hans Huber németújvári asztalos végezte⁵⁸¹ és öt nap alatt az építmény már készen is állott. Szily május 29-én már azt írhatta, hogy „az Tisler mar ma az Castrum dolorishoz valo munkaiat alkalmasint vegben viszi, mind az egiben valo rakasaval edgiott, az töb dolgokhoz is hozzáia lattnak”.⁵⁸² A „több dolgok” nyilvánvalóan a castrum doloris díszítőelemeit jelentették: címereket, gyertyákat, talán virágokat és nagy valószínűséggel Formentini Auróra nagyméretű ravatalképét is, amely a grófnét csipkés szélű, aranyos brokátruhában, kereszttel és rózsafüzérrel a kezében, virágos párnán és szőnyegen fekvé ábrázolta — hat évvel később ennek párjaként készült el Batthyány Ádám ravatalképe is.⁵⁸³ A castrum doloris mellett a temetési szertartás alatt gyertyák sora égett, csakúgy, mint a falra rakott címerek mellett és a „franciscanus paterek” kezében is.⁵⁸⁴

Ebben a gyászra hangoló, de díszes környezetben legalább hárman mondtak beszédet magyar nyelven a „Sok-féle (azon halottas pompára ösze gyült) Uri; Egy-házi; Szerzetes; Nemes; Vitézlő, &c. Férfiuj és Aszszonyi rendeknek fülök hallotára”:⁵⁸⁵ Széchényi György veszprémi püspök, Malomfalvay Gergely kismartoni mariánus ferences gvárdián, és rendtársa, Tallián Ferenc (n° 396). Az utóbbi beszéd szövege sajnos nem maradt fenn, pedig „a többinél hoszszab” volt.⁵⁸⁶

Mindannyiukat régi kapcsolat fűzte a Batthyány családhoz. Széchényi György 1625-től a bécsi Pazmaneum hallgatója volt, majd miután 1631-ben pappá szentelték, hamarosan esztergomi kanonokságot kapott. Több címzetes püspökség viselése után 1648-ban veszprémi püspök lett, de a körülmények miatt Sümegen lakott. Püspökké szentelésén, 1654. szeptember 27-én, Sümegen Batthyány Ádám is jelen volt. Később Széchényi 1658-

⁵⁸¹ Szily István levele B. Á.-nak, Németújvár [1653.] máj. 24. : MOL, P 1314, n° 47953.

⁵⁸² Szily István levele B. Á.-nak, Németújvár 1653. máj. 29. : MOL, P 1314, n° 47701. — A castrum doloris-okról ld.: GALAVICS Géza: *Egy efemer építészeti műfaj hazai történetéhez (Batthyány József castrum dolorisa)*, in: *Építés, Építészettudomány*, 1973, 3–4. sz., 497–508; SZABÓ P. 1989, 106–109.

⁵⁸³ A festményeket a németújvári ferences kolostor őrzi. Vö. *Die Ritter, Burgenländische Landesausstellung 1990, Burg Güssing*. Eisenstadt, 1990 (BF, Sonderband 8), 336, n° 57.

⁵⁸⁴ Párhuzamul ld. B. Eleonóra németújvári temetését: „Szegény Eszterhási Lászlóné temetéséről való Dispositiok”, 1655. márc. 26.: MOL, P 1313, Memor., n° 1059.

⁵⁸⁵ MALOMFALVAY 1654, f. 2r.

⁵⁸⁶ ADATTÁR 11, 291, n° 497.

től győri püspök, 1668-tól kalocsai, majd 1685-től pedig esztergomi érsek lett és matuzsálemi életkort megérve 1695-ben halt meg.⁵⁸⁷

A második szónok, Malomfalvay Gergely, a kismartoni ferences kolostornak volt gvárdiánja. A „Pater Guardian” valószínűleg a két erdélyi Malomfalva egyikén született 1616-ban. 1638-ban lépett be a mariánus ferences rendtartományba, amelynek hamarosan egyik legkiválóbb tagja lett. Először pozsonyi, majd 1652-től kismartoni gvárdiánként működött, amelynek patrónusa Esterházy László özvegye, Batthyány Eleonóra volt.⁵⁸⁸ Mivel pedig 1652 végétől, Esterházy László halála után a kismartoni birtok egy részét özvegy lánya nevében Batthyány Ádám igazgatta, a gvárdiánt is jól kellett ismernie. Malomfalvainak 1653-ban, Püski János győri püspök költségén jelent meg Bécsben első könyve, a *Belső-képpen indító tudomány*, amelyből természetesen Batthyány Ádámnak is volt példánya (n° 400). 1654. szeptember 8-án Malomfalvayt provinciálissá választották. Ezt a tisztséget három évig viselte, majd 1657. szeptember 15-től custos lett, de erről decemberben lemondott, mert betegsége miatt nem vállalkozhatott arra, hogy Silvester Mori provinciálíst az egyetemes rendi gyűlésre, Toledóba kísérje.⁵⁸⁹ Tíz évvel később, 1667-ben nem fogadta el azt kitüntetést sem, hogy a király erdélyi püspökké nevezze ki, közben azonban kétszer is viselte a kismartoni gvárdiánságot: 1662 és 1665 között, valamint 1667/1668-ban.⁵⁹⁰ Kismartonban halt meg 1669. április 21-én.⁵⁹¹

A harmadik szónok, Malomfalvay rendtársa Tallián Ferenc még közvetlenebb kapcsolatban állt a Batthyány-udvarral, hiszen 1647–1650 között ő volt a németújvári kolostor első gvárdiánja.⁵⁹²

A temetési beszédek az élőknek szóltak, de nem maradt ki belőlük az elhunyt dicsérete sem. Malomfalvay Gergely például arról prédikált, hogy sorsát senki el nem kerülheti, tehát jobb ha előre szövetséget kötünk a halállal. Közben hatásosan lefestette a férj gyászát és egyben dicsérte a „méltóságos Isten-felő *Nympha*”, a „Tekéntetes *Heroína*”, erényeit. „Ne öld meg [...] az ki nékem 22. esztendőtl-fogva szeléd alázatossággal és híven szolgált, és a kinek gyakorlatos könyörgő szép intési, áhétatos imadsági, és szerzetesek által rendelt szoloslmai, engemet, jámbor vitéz szolgálaimmal egyetemben gyakran lelki és testi veszedelemtől oltalmaztanak. Im kész vagyok ötlet drága kécnczel meg-váltani, nem szá-

⁵⁸⁷ Életrajzi adatait ld.: KOLLÁNYI Ferenc: *Esztergomi kanonokok 1100–1900*. Esztergom, 1900, 238–242. PFEIFFER 1987, 56–58. – Püspökké szentelése: MOL, P 1315, Itiner., 1654. szept. 27–30.

⁵⁸⁸ Malomfalvay Gergely levele Esterházy Lászlónak, 1652. aug. 16.: JENEI 1960, 688.

⁵⁸⁹ KARÁCSONYI 1922–1924, I, 119–122.

⁵⁹⁰ MAGYAR, Arnold OFM: *Schicksal eines Klosters, Das erste Franziskanerkloster von Eisenstadt im Rahmen der Geschichte der Marianischen Ordensprovinz, 1386–1625*. Eisenstadt, 1970, 150 (BF, 60).

⁵⁹¹ WEISS 1978, n° 2355. FARKAS 1879, 23–24. KARÁCSONYI 1922–1924, II, 615. TAKÁCS I. 1942, 49–50. JENEI 1960, 688. RMKT XVII/9, 675.

⁵⁹² WEISS 1978, n° 3938. KARÁCSONYI 1922–1924, I, 212. JENEI 1960, 688. MAGYAR 1980, 35, 51.

nom egészségéért a Patika szerszámokat, és örömet föl-nyitom életéért kénchez tárházamat.” — adta Batthyány Ádám szájába a Halálhoz szóló szavakat Malomfalvay Gergely, aki így dicsérte tovább Aurórá: „az kóra betegeknek orvossa; az ügye fogyott koldusoknak, és raboknak gyámolító oszlopa; az árváknak tutora; az papi rendeknek böcsüllője, és az szerzeteseknek édes anyyok vala ... a templomok gyakorlásában AURORA *consurgens*, föl kelő hajnal, és életének napiaiban, *Mulier tumens Deum*, Isten-félő aszszony-állat lévén; az áhétetosságban, és jó magaviselésben világos tükörök vala, mind a tiszta életű leányoknak, s-mind pediglen az tökéletes aszszony-állatoknak”.⁵⁹³

A temetés másik prédikátorának, Széchényi Györgynek beszéde legközelebb állt a világi orációkhoz, mivel ő nem a halálról beszélt, hanem a *Példabeszédek* könyve nyomán (Péld 31, 10–31) az igaz asszony dicséretét választotta témájául. Ezt természetesen szintén Formentini Auróra általa személyesen is tapasztalt példáján szemléltetette, nem sajnálva a dicséreteket az elhunyt grófné jámborságára, erejére, alázatosságára és becsületére: „szolgainak és szolgáló leányinak -is csak nem szolgálóia volt tökéletes alázatosságával” és „ezt az ő tökéletes alázatosságát követte ő benne a’ nagy böczület, kiczintül-fogva nagyigh mindenekhez” — mondta püspök.⁵⁹⁴

A temetési menetből és a szertartásról minden bizonynal a zene sem hiányzott.⁵⁹⁵ A mezei zenészek közé 1652/1653-ban hat trombitás, két sípos és egy dobos tartozott, akik a temetési menetben az udvari sereggel együtt haladhattak, gondoskodva a „keserves Tragoedia” zenei aláfestéséről. A házi zenészek csoportja ugyanekkor egy cimbalmosból, egy hegedűsből és egy hegedűs inasból állt: az ő hangszereik valószínűleg azonban hallgattak a gyász napjaiban.⁵⁹⁶ A németújvári templombéli szertartás során azonban minden bizonynal megszólalt a templom új orgonája, amelyet 1649-ben fejezett be „az orgona csinalo”.⁵⁹⁷

⁵⁹³ MALOMFALVAY 1654, 4, 5–6.

⁵⁹⁴ SZÉCHÉNYI 1654, 15.

⁵⁹⁵ VARGA J. J. 1981, 138.

⁵⁹⁶ MOL, P 1322, Föld. fam., n° 354, 1652.

⁵⁹⁷ „Az uývari Tisztartonak adot egi kis memorialem hogi ki[n]jek mit adgion” 1649. júl. 15.: MOL, P 1322, Instr., n° 262.

„Az szegeni Aszonnak böczölletire”

A temetés körüli reprezentáció azonban nem ért véget magával a temetéssel. Batthyány Ádámnak ugyanis az is szándéka volt, hogy az ott látottakat és hallottakat nyomtatásban is megörökíttesse. Ezért a temetés után, 1653 nyarán elkérte a temetési szónokoktól beszédeik leírt változatát. Tallián Ferenc ez évben a következőképpen tudósította szeptember 5-én Batthyány Ádámot:⁵⁹⁸

„enys nem szinten szedtem volt iol-egyben akkor [beszédemet], azért azt akarnam hogy valami köszönet lenne benne hogy iol le irhatnam vagy le irattatnam mert a P. [Kéri] Samuella nem igen tanultunk a Csaszar Cancellariayan. Felet le is irtam im[m]ar, a töbitis mentül hamarab le irom [...]. Taland csak a kismartoni Pater Guardian [Malomfalvay Gergely] kezehez küldöm mivelhogi amint ertettem a Pater is most farad benne, az hogj az magaet is el küldgye Nagsagodnak.”

A ferencesek kéziratai, ha nem is gyorsan, de november közepére már biztosan elkészültek, mivel 15-én Tauris Pál provinciális már úgy emlegette őket, mint amelyeket már elküldöttek Batthyánynak.⁵⁹⁹ A további három szónok, a püspök, a prépost és a rohonci plébános körülbelül szintén ekkorra készülhettek el munkájukkal. Felnai Ferenc például, aki elhangzott beszédét utólag többek között Habsburg Mária Anna bajor főhercegnő (főntebb idézett) dicsérő szavaival is kiegészítette, október 28-án értesítette Batthyány Ádámot arról, hogyi „Az szegeni aszonnak megh idegült teste fölöt valo Praedicationom el készül”.⁶⁰⁰

A prédikációk nyomtatása azonban egy ideig még váratott magára, valószínűleg azért, mert Batthyány a azokkal együtt két másik művet is ki szeretett volna adni: udvari lelkészének, Kéri Sámuelnek a *Seneca Christianus*-ból készített magyar fordítását, és a saját maga által összeállított imádságoskönyvet. Ezek azonban még nem készültek el teljesen. Az imádságos könyv kéziratának összeállítása — mint később látni fogjuk — egészen 1654 májusáig húzódott, a *Seneca*-fordítás pedig ugyan kész volt 1653 novemberében, de még „a latin példánnyal való kollációra” és „revizióra” szorult. Ezzel a feladattal (vagy legalábbis annak megszervezésével) Batthyány a mariánus tartományfőnököt, Tauris Pált bízta meg, aki a kéziratot november elején meg is kapta, ám Pozsonyban sehol nem

⁵⁹⁸ JENEI 1960, 691, n° 5.

⁵⁹⁹ Tauris Pál levele B. Á.-nak, Pozsony, 1653. nov. 15.: MOL, P 1314, n° 48635.

⁶⁰⁰ Felnai Ferenc levele B. Á.-nak, Guar, 1653. okt. 28.: ADATTÁR 11, 285, n° 477.

tudott egy latin példányt találni a könyvből. Ezért a bécsi gvárdiánhoz kellett fordulnia azzal a kéréssel, hogy amint tud, küldjön neki egyet.⁶⁰¹

Folnai Ferencnek azonban úgy látszik nem volt türelme megvárni a kéziratok elkészültét, hanem úgy döntött, hogy saját maga kezébe veszi — szerinte köztetszésre számot tartó — prédikációjának kinyomtatását. „Ha Greczből megh hozták az szegén aszon czimerét, azt is külgie megh nagyságod, mivel azt is azon Praedicationban akarom czínlani, s méltó is hogi kj legien niomtatva az szegeni Aszonnak böczölletire s tudom is hogi sokaknak fogh tetczeni”⁶⁰² — írta Batthyáynak még október 28-án. Folnai prédikációja valóban megjelent nyomtatásban még 1653-ban, a bécsi Cosmerovius-nyomdában, noha a Formentini család címere nélkül.⁶⁰³ A könyvecske ajánlását Nagy Pál csepregi plébános írta Batthyány Ádámnak és ebben így adta elő a kiadás történetét:⁶⁰⁴

„Az el-mult napokban, Szombathelen létembe Folnai Ferenc Vas-vari, és Türjei Praepost Uram házánál, olvasgatván az ő Kegyelme írásit, az többi között akattam az Is-tenben el nyugodot [...] Aurora Formontin Aszszony, az N[agysá]god kedves Házastársa, teste fölött Rohoncon tett predikatziojára [...] Es mivel hogy N[agysá]god udvarából volt ennek az Aurorának az elő fol-keleti, méltó, hogy ennek holta után valo dicséreti is onnan jusson világosságra.”

A jelek szerint azonban a nyomtatás költségeit sem Nagy Pál, sem Batthyány Ádám, hanem maga Folnai prépost állta. Bár később arra hivatkozott, hogy Batthyány „paranczolatára” nyomtatta ki beszédét,⁶⁰⁵ ennek azonban semmi nyoma, a „paranczolat” legföljebb a prédikáció leiratásáról szólhatott, a nyomtatás felől Folnai már saját szándékából intézkedett.⁶⁰⁶ November 22-én már arról írt Batthyáynak, „hogi holnap Béczben megiek, hogi az praedicationmat Kinyomtassam”, egy héttel ké-

⁶⁰¹ Tauris Pál levele B. Á.-nak, Pozsony, 1653. nov. 15.: MOL, P 1314, n° 48635.

⁶⁰² Folnai Ferenc levele B. Á.-nak, Guar, 1653. okt. 28.: ADATTÁR 11, 285, n° 477.

⁶⁰³ Legalábbis egyetlen, hiányosan fennmaradt példányában (Dunántúli Református Egyházkerület Könyvtára, Pápa) címer nem található. A Formentini cs. címerét ld.: *J. Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch, Bd. IV, Abt. 2: Der Adel des Herzogtums Krain und der Graffschafften Görz und Gradiska*, Hg. von Otto Titan von HEFNER. Nürnberg, 1859, Tafel 25.

⁶⁰⁴ FOLNAI 1653, 1–2. – Nagy Pál Nádasdy Ferenchez is írt köszöntő verset, Hoffmann Pálnak az Esterházyak fölött tett és 1653-ban kinyomtatott prédikációjának végén (n° 395) Vö. MNyHB, 151, 401. 1654-ben B. Á.-tól egy hordó bort kért (FAZEKAS 1993, 118).

⁶⁰⁵ ADATTÁR 11, 298, n° 509.

⁶⁰⁶ Vö. MNyHB, 33.

sőbb pedig már ismét Szombathelyről írta, hogy „Bécből vissza térvén ezen orában az praedikatziokat immár niomtatiok és helben hagván ot fen rovid nap el is végezük.”⁶⁰⁷ Az elkészült kötetek 1654 elején érkeztek Batthyány kezéhez, akinek Felnai január 2-án 80 példányt küldött: „ezeket nagyságod osztogassa ki és kiváltképpen az Dunántól küldesse, mégh adhatok nagyságodnak százigh, s többet is, ha nagyságod paranczollia.”⁶⁰⁸

„Attiámfia Praedicationit s holmi más koniveket niomtatatok”

Ekkorra azonban már Batthyány Ádámnak is konkrét tervei voltak a kinyomtatás véghezvitelére. Ugyanaznap ugyanis, amikor Felnai megküldte prédikációit, Batthyány Ádám ezt a bejegyzést tette kiadási számadásába: „Szegeni attiámfia Praedicationit s holmi más koniveket niomtatatok, attam aszokért már elleore Kismartonban valo soo árából fl. 150.”⁶⁰⁹

Batthyány Ádámnak a könyvek nyomtatására vonatkozó elhatározását többféle minta és példa befolyásolta. Ezzel kapcsolatban mindenekelőtt megemlítendő, hogy a Batthyány családban a nyomdai mecénatúra már Ádám előtt is több generáción keresztül gyakorlat volt. Nagyapja, Batthyány Boldizsár, Joannes Manlius Laibachból Németújvárra menekített protestáns nyomdáját támogatta. Az akkor nyomtatott köteteket Batthyány Ádám megtalálhatta a családi bibliotékában. Maga is látta viszont azt a nyomdát, amelyet apja, Batthyány Ferenc vásárolt 1615 körül a dunántúli református egyház szükségleteire mivel ennek Bernhard Máté által Németújváron, majd 1632-ig Pápán használt fölszerelése még 1635-ben is Németújváron hevert, „Az Bibliotheca mellet egy kis kamorácskaban”. Ekkor Ferencffy Lőrinc királyi kancelláriai titkár szerette megkapni egy magyar história kinyomtatására, de végül nem hozzá, hanem — egyelőre ismeretlen körülmények között, de föltételezhetően Poppel Éva közreműködése révén — az evangélikus Wechel családhoz került, akik azt Tejfalun, Somorján és Kőszegen működtették.⁶¹⁰

⁶⁰⁷ ADATTÁR 11, 286, n° 479–480.

⁶⁰⁸ ADATTÁR 11, 287, n° 484.

⁶⁰⁹ ADATTÁR 11, 287, n° 483.

⁶¹⁰ ADATTÁR 11, 197, n° 317, 205, n° 330. V. ECSEDY Judit: *Egy dunántúli református nyomda sorsa*, in: OSzKÉvk, 1979, 303–352. HOLL 1980, 151–152.

A prédikációk kinyomtatásához való közvetlen mintát azonban nem annyira a nyomdával kapcsolatos családi emlékek, hanem sokkal inkább azok a „kortárs” temetési kiadványok szolgáltatták, amelyek Batthyány könyvtárában is megvoltak. Közülük Pálffy Tamásnak 1646. május 29-én a Pálffy Miklósné Fugger Mária és vele együtt temetett két fia fölött tett beszédét érdemes kiemelni (n° 313), valamint azokat a nyomtatványokat, amelyek ugyancsak Pálffy Tamásnak és Hoffmann Pálnak a Vezekénynél elhunyt négy Esterházy fölött tett prédikációit tartalmazták és amelyek Nádasdy Ferenc költségén jelentek meg 1653-ban (n° 395, 429). Batthyány Ádám egyébként mindkét szertartáson résztvett: az Esterházyak végtisztességén — mint após — egyenesen az egyik főszereplő volt, az 1646-os temetésről pedig annyit jegyzett naplójába: „Posonban voltonk, Palfi Istvant es Janost, s aniokat Temetők ell.”⁶¹¹

Mindkét alkalommal a temetési beszédek tartalmazó nyomtatványok — csakúgy mint Földi Ferenc prédikációja — a bécsi Cosmerovius-nyomdában készültek és mindegyik kiadvány bizonyos példányaihoz hozzátartozott az elhunyt castrum doloris-ának képe is. Fugger Máriaét éppen Philiberto Luchese tervezte, és Elias Widemann metszette rézbe, az Esterházyakét pedig Hans Rudolf Miller rajza nyomán Mauritz Lang.⁶¹² Ezek nyomán dönthetett tehát úgy Batthyány Ádám is, hogy a prédikációkat ő is Cosmeroviusnál nyomtattatja, továbbá, hogy ő is kimetszeti és a kinyomtatott prédikációkhoz „applicálja” Formentini Auróra castrum doloris-ának képét.⁶¹³ Az ár és a példányszám ügyében tehát 1654 március elején végén a Lajta melletti Seibersdorfba, Nádasdy Ferenchez fordult segítségért,⁶¹⁴ a nyomtatás gyakorlati kivitelét „vigyázását” pedig a kismartoni gárdiánra, Malomfalvay Gergelyre bízta, akinek szintén lehetett e téren tapasztalata, hiszen 1653-ban neki is Cosmeroviusnál jelent meg *Belső-képpen indító Tudomány* című könyve (n° 400).⁶¹⁵

⁶¹¹ MOL, P 1315, I. cs., f. 134r.

⁶¹² Levonata nem ismert. CENNER-WILHELM, Gizella: *Über die ungarischen Porträtfolgen von Elias Widemann*, in: *Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungariae*, 4(1957), 327. *Barokk művészet Közép-Európában: Utak és találkozások / Baroque Art in Central Europe, Crossroads*. Szerk. GALAVICS Géza–BASICS Beatrix. Bp., 1993, 231. GALAVICS Géza: *Kössünk kardot a pogány ellen, Török háborúk és magyar képzőművészet*. Bp., 1986, 82. SZABÓ P. 1989, 113.

⁶¹³ Malomfalvay Gergely levelei B. Á.-hoz, Bécs, 1654. máj. 11. és 19.: ADATTÁR 11, 294–295, n° 501, 503. Ld. még: ADATTÁR 13/1, 172.

⁶¹⁴ ADATTÁR 11, 287–288, n° 487.

⁶¹⁵ ADATTÁR 11, 287, n° 486.

A Krakkóból származó Matthäus Cosmerovius egyébként 1640-től egyesítette Gregor Gelbhaar és Matthäus Formica nyomdait (utóbbi özvegyét feleségül vette) és 1649-ben elnyerte az udvari könyvnyomtatói címet is. Nyomdája 1655-ig a Stephanskirche és a Donau-kanal között fekvő Köllnerhofban (vagy ahogy a magyar nyelvű könyvek impresszumában állt: „az Koloniai Udvarban”) működött és öt sajtójával a kor a legnagyobb műhelyei közé tartozott. Természetesen főleg latinul, németül és olaszul nyomtatott, de jónéhány magyar nyelvű nyomtatvány is megjelent itt, köztük a magyar barokk irodalom legjelesebb alkotásai.⁶¹⁶ Cosmeroviusnál készült például Zrínyi Miklós *Adriai tengernek syrenaia* című kötete 1651-ben (n° 179)⁶¹⁷ és ott nyomtatta ki Esterházy Miklós is 1644/1645-ben I. Rákóczi Györgynek írott *Intő leveleit* (n° 194) — hogy csak a Batthyány Ádámmal közvetlenül kapcsolódó és könyvtárban őrzött kiadványokból tallózzunk.

Malomfalvay Gergely — miután március elején már egyszer „elment volt az keönyv nyomtatohoz” az árat megbeszélni — április 8-án indult volna Kismartonból Bécsbe, „de mivel hogy nagyságodtól semmi dispositiom nem érkezék, várakoznom kel” — írta április 7-én Batthyáynynak — „kérem azért nagyságodat, minél hamarabb küldjön valami pénzt elől-járóba az könyvnyomtató számára. Tudom immár, hogy a könyv nyomtató legények is ital pénzt kérnek, s ugy is lesznek szorgalmatosbak.”⁶¹⁸ Batthyány tehát április 10-én Németújvárról rendelkezett arról, hogy kismartoni tisztartója, Vukovicz János, hogy „mivel Penigh Szegény Atyánkfia Teste feőleöt az minemő Praedicationkat tettenek az temetéskor, azokat Béczbe[n] Ki nyomattattyok, s Malomfalvai Pater Gergelyre biztok hogy ő Keg[yel]me visellye gondgját. Keg[yelme]d azért az soó áraba[n] adgyo[n] Pater Gergely Uramnak más fél száz forintot, ha szinte[n] annira ne[m] volnais a Soó árrá, az Leányunk jövedelméből tégye hozzá keg[yelme]d, hogy másfél száz forint légye[n]. [...] Keg[yelme]d eze[n] föllyül megh irt Pater Ura[m] alá rendellyen egy szekeret, a kin Bécsbe[n] mehesse[n], és alá iühesse[n].”⁶¹⁹

⁶¹⁶ MAYER, I, 232–235. Vö. *A magyar irodalom története, II: A magyar irodalom története 1600-tól 1772-ig*. Szerk. KLANICZAY Tibor. Bp., 1964, II, 157; EVANS 1979, 104; DURSTMÜLLER, Anton: *500 Jahre Druck in Österreich, Die Entwicklungsgeschichte der graphischen Gewerbe von den Anfängen bis zur Gegenwart*. Wien, 1981, 100.

⁶¹⁷ Vö. KOVÁCS S. I. 1985, 91–94.

⁶¹⁸ ADATTÁR 11, 287–288, n° 487, 489.

⁶¹⁹ B. Á. levele Vukovicz Jánosnak, Németújvár, 1654. ápr. 10.: MOL, P 1314, n° 2506.

Április 12-ig azonban sem ez a levél nem ért Kismartonba, sem az imádságoskönyv kézírata nem volt még Malomfalvainál, aki azonban ezek nélkül is elindult Bécsbe, hogy „addig azoknak nyomtatásához kezdenék, melyek immár kezem közt vannak.”⁶²⁰ Április 16-án Malomfalvai már Bécsből írt Nádasdynak arról, „hogymind ez mai napig el nem kezdettem Cosmeroviussal az munkát”, mivel addig a példányszámokról és árakról tárgyaltak. Végül abban állapodtak meg, „hogymagánosan mindenik praedikázióból két száz, a Senecából pedig és a másik [azaz: imádságos] könyvecskéből (ha el érkezik) mindenikből 400 azaz a kettőből 800 exemplárt nyomtasson. [...] Ma bisztat estvére [a nyomdász] az első levélnek első correcturára való exhibitiojával. A praedikáziokból mindenikből 25 avagy 30 exemplár leszen feier papiroson, az Senecából pedig és az másikból 50, azaz a kettőből 100.”⁶²¹ Malomfalvai április 16-án kelt levelét Nádasdy másnap küldte tovább Batthyáynak. „Az mely könyvecskét kegyelmed ki akar nyomtattatni, azt is kérem szeretettel ne késleltesse, hogymanyval hamarab végezödjék el az munka.”⁶²²

Ugyanaznap azonban Malomfalvai is írt Batthyáynak, jelentve, hogy „az imádságos könyvecskével [...] még el nem kezdtünk, de a könyv nyomtatónak szája íze is meg-vész, ha pénzt nem lát.”⁶²³ Ez szerencsére nem történt meg, mert a Vukovicz által kiadott 150 forint már három nap múlva, április 20-án, megérkezett Bécsbe⁶²⁴ és „megkenvén az könyv nyomtatónak száját, job izüen munkálkodtanak immár, amint hogyma legények is szorgalmatosbak, mivel szokás szerint bibalét [borravalót] ígértem nekik.” — írta Malomfalvai április 29-én Batthyáynak. „Immár püspök uram ő nagysága és az én predikáziómat ki-nyomtattattam s a pater Talján predikáziójának is holnap kezdek derekasson [...] Senecát is elkezdtem tegnap”⁶²⁵. A kettőt ugyanis „mivel az Seneca más typussal leszen”, párhuzamosan, két sajtón nyomták.⁶²⁶

Az imádságos könyv kézírata azonban ekkor még mindig nem érkezett meg. „Azért kérem alázatossan nagyságodat, hogymküldtön küldgye az

⁶²⁰ JENEI 1960, 692, n° 7. ADATTÁR 11, 288–289, n° 490 (hibás keltezéssel közli a levél kivonatát). — Malomfalvainak a nyomtatással kapcsolatos tevékenységéről az alábbiakon kívül ld. még: MNyHB, 31–32.

⁶²¹ ADATTÁR 11, 289, n° 491.

⁶²² ADATTÁR 11, 290, n° 492.

⁶²³ ADATTÁR 11, 290, n° 493. Ezt a levelet is Nádasdy továbbította, uo., n° 494.

⁶²⁴ ADATTÁR 11, 291, n° 495.

⁶²⁵ ADATTÁR 11, 291, n° 497.

⁶²⁶ ADATTÁR 11, 289, n° 491.

imádságos könyvecskét [...]. Ha pedig Nagyságod el nem akarná küldeni avagy ki nem akarná nyomattatni az könyvecskét, arról is méltóztassék nagyságod tudósítani.”⁶²⁷ Batthyány azonban nem állt el szándékától, mert postafordultával levelet írt Malomfalvainak, amelyben azt írta, hogy az imádságoskönyvet elküldte. Malomfalvai erre a levélre május 1-én válaszolt, még hozzá azt, hogy a könyvet még nem kapta meg.⁶²⁸ Az csak egy héttel később érkezett meg: „Az imádságos könyvet 7 huius vettem el Nadasdi uram ő nagysága levelével egygyütt.” — írta Malomfalvai május 11-én.⁶²⁹ Nyolc nappal később, május 19-én, a pünkösdi előtti kedden pedig már arról értesíthette Batthyányt, hogy „páter Talián praedikatioja nyomtatásának is véget vetek ma Isten kegyelméből, s reménlem, hogy e héten Senecát is el-végzem és így az [pünkösdi] Innepek után csak az imádságos könyvvel leszen foglalatosságom. A Castrum doloris intézését és a praedicatiók s Seneca béköttesét is nagyságod poroncholattya szerint disponálom.”⁶³⁰ Malomfalvai ugyanis május 11-én a kötetés és a rézbe metszett *castrum doloris* felől érdeklődött: „Ha a mint masoktól érttettem, a Castrum Dolorist ki-metszette nagyságod s a predikatiókhoz akarja applicáltatni, itt azt is ki nyomattathatnám, csak a lamina volna kezem közt”.⁶³¹

Május utolsó hetében, a pünkösdi ünnepekre tehát Malomfalvai Gergely hazautazott Kismartonba, de június elején már ismét Bécsben volt, hogy az imádságoskönyvet nyomtatassa és elkészült könyvek bekötését intézze. Június 11-én az utóbbi ügyben írt neki Batthyány Ádám Rohoncról: „az keg[yelme]d szorglmatoskodását és fárattságát igen kedvesen vettük keg[yelme]dtől, megis igyekezünk keg[yelme]dnek szolgálni. Az Keönyvek és Praedicatiók bé köttetését amint intézte és rendelőlte keg[yelme]d, minekünkis igen teczcik, keg[yelme]d Procedállyo[n] a’ szerént az dologhba[n], az Senecába[n] köttessen be keg[yelme]d százat, Az Praedicatiókba[n] háro[m] százat, Az Imádságos könyveczkebeniss százat, a többi maradgyo[n] Exemplárban.”⁶³² (Eszerint az „exemplar” itt krudában maradt, kötetlen példányt jelent.) Batthyány levele azonban csak június 22-én érkezett meg Bécsbe: „nem tudom hol tanolták a jó posták az

⁶²⁷ ADATTÁR 11, 291, n° 497.

⁶²⁸ ADATTÁR 11, 292, n° 498.

⁶²⁹ ADATTÁR 11, 293, n° 501.

⁶³⁰ ADATTÁR 11, 295, n° 503.

⁶³¹ ADATTÁR 11, 294, n° 501.

⁶³² B. Á. levélfogalmazványa Malomfalvai Gergelynek, 1654. jún. 11., Rohonc: MOL, P 1315, 3. cs., f. 747.

ilyen serénységet, hogy az nagyságod levelével tiz egész nap járjának Rohoncztól fogva Bécsig.” — írta Malomfalvay — „Az imádságos könyvnek is immár utolsó részét nyomtattatom, úgy, hogy Isten kegyelméből ezen a héten [június 27-ig] végét akarom szakasztani minden biztonnyal: mint írja nagyságod azon imádságos könyvből is bekötöttek százat, de az többre telik, mint Seneca, mert a nagysága is közel s kevés hejával két annyi. [...] Amint minap is irtam vala, azon imádságos könyvnek ki nyomtatása igen kevéssel szál aláb, ha szálhat nyolcvan talernál, a száz exemplárnak pedig bé-kötetése menyire fog menni, nem tudom még, mert arról a könyvkötővel nem végeztem, tudom aszt, hogy többre megyen, mint a Seneca (mind közel két annyi)”.⁶³³

Batthyány Ádám június 11-én kelt elszámolása pontos adatokat is tartalmaz a nyomtatásért és kötésért kifizetett összegekről. Sajnos az elszámolás nem teljesen világos, hiszen kiderül például, hogy Malomfalvay kifizetett már 66 forintot „300 praedicatio, 100 Seneca, és 100 Leölki kard, avagy Imádságos keönyv bé kötisiért”, de ugyanakkor az is, hogy a könyvkötő kíván még 21 forintot „az Seneca könyvének 100 exemplária bé köttetésétől” és ugyancsak 21 „s egy néhány” forintot „az 300 Praedicationak bé köttetésétől”,⁶³⁴ ráadásul ekkor az imádságoskönyv még ki sem volt nyomtatva. Emiatt nem megállapítható, hogy az egyes példányok kötése mennyibe került. A későbbi elszámolásokból azonban úgy látszik, hogy minden egyes prédikációból harmincat kötöttek be ekkor a castrum dolorist ábrázoló metszettel együtt (valószínűleg bőrkötésben), huszat „Castrum doloris nélkül Tarka papirosban”, ötvenet pedig metszet és „coopertura”, tehát fedőlap nélkül fűztek össze.⁶³⁵

Június 29. körül végül Malomfalvay Gergely, befejezván a nyomtatást, hazautazott Kismartonba „a meg-unt Béchi gyönyörűségből”,⁶³⁶ ám júliusban ismét ő intézte a további példányok bekötését, valószínűleg újból Bécsben. A prédikációkból ekkor 200-at kötöttek „török papirosba” (100-at Malomfalvayéból és 100-at Talliánéból⁶³⁷), a *Keresztyén Senecából* és az imádságos könyvből viszont 50–50-et „aranyas” kötésben, 250–250-et pedig darabonként „paraszt táblában” kötöttek be.⁶³⁸ (Feltehetőleg a fentebb említett „feier papirosra” nyomtatott 50–50 példányt volt

⁶³³ ADATTÁR 11, 295–296, n° 504.

⁶³⁴ ADATTÁR 13/1, 173.

⁶³⁵ ADATTÁR 13/1, 172.

⁶³⁶ ADATTÁR 11, 296, n° 504

⁶³⁷ ADATTÁR 13/1, 175.

⁶³⁸ ADATTÁR 13/1, 172, 174.

„aranyozva”). Az „aranyas tábla” valószínűleg valamilyen aranyozott bőrkötést jelentett, a „paraszt tábla” pedig talán egyszerű papírkötést. A Zrínyi-könyvtár 1662. évi katalógusa ugyanis ezeket „ligatura rustica” vagy „ligato alla rustica” néven emlegeti.⁶³⁹

1654 júliusában Batthyány Ádám már a kinyomtatott könyvek szétküldésével és elajándékozásával foglalkozott. Följegyzései pontosan megőrizték, hogy kik kaptak a különböző könyvekből. A nevek között szerepelt Felnai Ferenc, Tauris Pál provinciális, a Vas megyei birtokosok közül Meszlényi Benedek alispán, Horváth Ferenc, Gorup János, Rabbi István, Hagymássy István, Batthyány Ádám udvari főemberei közül pedig Palotai Miklós udvari hadnagy.⁶⁴⁰ Több példányt kapott mindegyik könyvből Nádasdy Ferenc, aki ezt július 12-én köszönte meg Seibersdorf-ról.⁶⁴¹ Malomfalvay Gergelyen keresztül jutottak a könyvek rendtársainak, Babindeli Kelemennek, Litomerici Lászlónak, Tallián Ferencek, Kubicsi Pacifiknak (akik mindnyájan működtek a németújvári kolostorban).⁶⁴² Széchényi György szintén több példányt kapott szétosztásra, amelyet július 29-én köszönt meg: „Az én sovány praedicationomat hogy ki nyomtatta nagyságod, az nem érdemlette azt, hanem meg érdemlette a szegeni Istenben elnjugodot aszszony, el kültem egy részét, a többbit is ki osztom s elküldöm, szinte Erdélybe is visznek.”⁶⁴³

A könyvek és prédikációk kinyomtatásának híre egyedül Felnai Ferencet érintette némileg kellemetlenül, hiszen utólag nézve fölösleges pénzkidobásnak tűnt, hogy prédikációját — melyet ő szerénytelenül továbbra is jobbnak tartott a többinél — saját költségén nyomtatta ki és nem a többivel együtt jelent meg Batthyány pénzén. Ezért azután október 14-én, majd 18-án újbóli levélben kérte Batthyányt, hogy „az mit az praedicationok nyomtatására koltottem, ugy mint 100 frt., azt vegie be [...] Igasságot kívánok, nám az nagyságod paranczolatiára es bochuletire nyomtattam ki, az többire nagyságod költet, ez sem volt aláb valo, sot sokaknak ioban teczet az többinél. Azirt az mit kolttettem reá, nagyságod vegie be.”⁶⁴⁴

⁶³⁹ BiblZrin, n° 69, 150, 353, 375 stb.

⁶⁴⁰ ADATTÁR 13/1, 171.

⁶⁴¹ ADATTÁR 13/1, 171, 174. ADATTÁR 11, 297, n° 506.

⁶⁴² ADATTÁR 13/1, 174–175.

⁶⁴³ ADATTÁR 11, 297, n° 507.

⁶⁴⁴ ADATTÁR 11, 298, n° 509–510.

Kéri Sámuel *Keresztyen Senecája*

Batthyány Ádámnak élete során már korábban is ajánlottak könyveket. 1640-ben Veresmarty Mihály neki ajánlotta Lessius-fordításának (*Tanáchkozás, mellyiket kellyen a' különböző vallások közzül választani*) harmadik kiadását (n° 210), 1646-ban pedig Frölich Dávid dedikálta rá 1647. évi kalendáriumainak valamelyikét (n° 461). Ahhoz a két könyvhöz azonban, amelyeket 1654-ben „akarattyából [...] és költségével kinyomtatattak” sokkal közvetlenebb kapcsolat fűzte. Az egyiket, az imádságos-könyvet ő maga állította össze, és a másikat, a *Keresztyen Senecát* is személyesen választotta ki és kérte föl lefordítására udvari lelkészét, Kéri Sámuel.

A Nyitra megyei Kérről származó Kéri (eredeti nevén Szórád) Sámuel 1645-ben lépett be a ferences rendbe és 1651-től, frissen felszentelt papként került Batthyány Ádámmal hitazonosoknak és udvari lelkésznek,⁶⁴⁵ ahol egészen 1659-ig, Batthyány Ádám haláláig szolgált. Mint udvari lelkész Batthyány Ádám közvetlen kíséretéhez tartozott, sőt az udvart még utazásai alkalmával is kísérte, nemcsak Szalónakra, vagy Rohoncra, hanem például még az 1655. évi pozsonyi országgyűlésre is. Az ilyen utazások alkalmával általában Batthyány Ádám hintójában utazott.⁶⁴⁶ Batthyány Ádám udvarából annak halálakor, 1659-ben a Nagyszombat melletti Szent Katalin kolostorba került. Ott fejezte be másik fordítását, a *Psalterium Beatae Mariae Virginis*-ét, amely 1660-ban jelent meg.⁶⁴⁷ Később rendjének több kolostorában működött előljáróként, sőt 1670-ben tartományi vikáriussá is megválasztották. 1671. december 17-én halt meg Pozsonyban.⁶⁴⁸

Kéri így számolt be a *Keresztyen Seneca* keletkezéséről a könyv Batthyány Ádámnak szóló ajánlásában: „Értvén Nagyságod fülheggyl a kis Könyveczkének sommáját, tulajdon maga indulattyából kívánta azt magyar nyelvre fordítani; hogy így az magyar vitézlő rendnek nem csak külső, hanem az belső lelki vitézségre-is, mint igaz vezér, utat mutatna [...]. Adgyon szállást a' Nero Chászár Udvarából ki-vetett bölch Philosophus-nak: Fogadja bé Udvarába a feslettségeket Zabolázó Keresz-

⁶⁴⁵ FARKAS 1879, 25. KARÁCSONYI 1922–1924, II, 615–616. RMKT, XVII/9, 681.

⁶⁴⁶ „Az kik Rohoncra ionek velem”, 1653. szept. 4.: MOL, P 1322, Föld. fam., n° 1151. „Az kik az Urral eő Nag[yság]javal Szalonakra ménnek”, 1653. okt. 5.: MOL, P 1322, Föld. fam., n° 1159. „Az kik szekeren lesznek [Pozsonyból elutazóban] azok[na]k assignatioia”, 1655. jún. 29.: MOL, P 1322, Föld. fam., n° 1132a.

⁶⁴⁷ RMK I, 954. Vö. FARKAS 1879, 26–28. Vö. GAJTKÓ István: *A XVII. század katolikus imádságirodalma*. Bp., 1936 (Palaestra Calasanciana, 15), 48.

⁶⁴⁸ FARKAS 1879, 26. TAKÁCS I. 1942, 50. RMKT, XVII/9, 681.

tyén Senecát.”⁶⁴⁹ Hogy Batthyány valóban érdeklődött a jezsuita Johann Schellenberg által Lucius Annaeus Seneca leveleiből összeállított könyvecske, a *Seneca christianus* iránt, azt bizonyítja, hogy annak egy latin nyelvű példánya könyvtárában is megvolt (n° 399). Hogy olvasta is volna, az latin tudását figyelembe véve kevésbé valószínű, de az, hogy „fülhegygyel értette sommáját” az közel járhat az igazsághoz. Éppen ezért kíváncsi lehettem, hogy — csakúgy mint más hivatalos iratokat — fordítsák számára magyarra.

Mindez azt bizonyítja, hogy Batthyány Ádám valóban érdeklődött az udvariakat erkölcsaik megjavítására biztató és „feszlettségeiket zabolázó” keresztény sztoicizmus iránt, sőt a *Keresztyen Seneca* megjelentetése révén, — amely egyben első ízben szóltatott meg antik szerzőtől származó, összefüggő filozófiai szöveget magyarul — a sztoa egyik jelentős hazai terjesztőjévé is vált.⁶⁵⁰ Az ilyen ihletettséggű könyvek közül könyvtárában megvolt például a Szenci Molnár Alber által fordított *Discursus de summo bono* (n° 35, 145) és Guevara *Fejedelmek órájának* több kiadása is (n° 11, 62, 63, 144, 148), sőt ezek egyikét Zrínyi Péternek ajándékozta (n° 80).

Batthyány Ádám *Lelki kardja*

A sztoikus szerzőkön kívül Batthyány Ádámnak kedvelt olvasmánya lehetett egykori megtérítőjének, Pázmány Péternek imádságoskönyve is, amelyből két példánya is volt (n° 212, 227). Ezek valamelyikének „kivonatolt” és néhány további imával kiegészített változata volt az az imádságoskönyv, amelyet 1654-ben *Lelki kard* címen nyomtattatott ki (n° 401).⁶⁵¹ A könyv kéziratát Batthyány Ádám 1654 tavaszán készíthette el, mivel azt a Bécsben tartózkodó Malomfalvy Gergely többszöri sürgetésre csak május 7-én kapta meg.⁶⁵²

⁶⁴⁹ KÉRI Sámuel: *Keresztyen Seneca*, Bécs, 1654, Cosmerovius, xv–xvi. – Vö. n° 402.

⁶⁵⁰ TURÓCZY-TROSTLER József: *Tizenhetedik-századi irodalmunk idegen eredetű műveihez*, in: ItK, 47(1937), 304–305. Uő: *Keresztény Seneca*, in: Uő: Magyar irodalom – világ-irodalom. Bp., 1961, II, 156–226. B. Á.-ról: 185–186. MAKKAJ László, in: MoT, III, 1509–1510.

⁶⁵¹ A kötetből sajnos egyetlen példány sem maradt fenn, de tartalma, sőt formátuma is meglehetősen pontosan rekonstruálható. Vö. KOLTAI 1997. A következőkben ennek a közleménynek a megállapításait foglalom össze.

⁶⁵² ADATTÁR 11, 293, n° 501.

A kézirat egy része azonban már május 7. előtt is Malomfalvaynál kellett, hogy legyen, mivel április 26-án Batthyány Ádám a Bécsbe vásárolni küldött Szily Istvánt többek között arra is utasította, hogy „Malomfalvay pater Gergelt keresse feől eő kegyelme az kalastromban [valószínűleg a singerstrasse-i ferences kolostorról van szó], s mennyen végére tüle, mikor készülnek el az mi könyveink az könyv nyomtatónál. Az minemő litániátt föl küldöttünk, azt köttesse ő kegyelme az Boldog Aszony öt Psalmusa után.”⁶⁵³ Tehát néhány imaszöveg, többek között „az Boldog Aszony öt Psalmusa” már ekkor Malomfalvaynál kellett, hogy legyen. A kézirat derakas része azonban nem, mert miután Szily István április 29-én átadta Malomfalvaynak a litániát, arról tájékoztatta Batthyányt, hogy a páter „csudalkozik hoga eddigh N[agysá]g[o]d az Imadsagos könyvet kezehez nem költe melj dologhrul magais irt N[agysá]g[o]dnak ma azt mondgia. Az töb kinyvek niomtatasaban faradozik ö K[e]g[yelme]me kereti N[agysá]g[o]dath hoga mennel eléb az Imadsagos kenjyvet fel köldgie.”⁶⁵⁴

Azonban a gondok akkor sem értek véget, amikor a kézirat május 7-én végre Bécsbe érkezett. Az ugyanis nem egészen olyan volt, amilyennek Malomfalvay Gergely képzelte. Erről ugyanis május 11-én, följobb már idézett levelében így írt Batthyáynak: „azon imádságokat jó lett volna a lajstrom szerént leiratni, mert a typographushoz külömben nem adatni, hanem csak egymás után rendelt leveleken; mind az által azon leszek, hogy az többit el végezvén jó rendbe vegyem aztis, mellyhez Pünkösöd [május 24.] előtt derekason nem kezdhetek.”⁶⁵⁵

Úgy látszik tehát, hogy a kézirat nem is volt kézirat, csupán egy „lajstrom”, amelyben a könyvbe tervezett imák címei és Pázmány könyvének megfelelő oldalszámái szerepeltek. Ennek a lajstromnak két változata található a Batthyány-levéltárban.⁶⁵⁶ Mindkettő csupán a „Memoriale” címet viseli, más, eredetükre vagy elkészítésük céljára történő utalás nincsen rajtuk, tartalmukból azonban nyilvánvaló, hogy az imádságoskönyvhöz készültek.

Az első a Batthyány-udvar egyik deákjának kezeírásával készült és fogalmazványnak tekinthető, mivel az imák sorszámozását tekintve utólagos javítások olvashatók rajta, az egyik résznek („A’ hatodik része a Páz-

⁶⁵³ ADATTÁR 11, 291, n° 496.

⁶⁵⁴ Szily István levele B. Á.-hoz, Újvár [recte: Bécs], 1654. ápr. 29.: MOL, P 1314, n° 47757.

⁶⁵⁵ ADATTÁR 11, 293–294, n° 501.

⁶⁵⁶ MOL, P 1313, Kéziratok, 267. cs., f. 358–359. Közölte: KOLTAI 1997, 195.

mán Könyvének...”) pedig sorszáma sincsen. A javítások sem teljesen következetesek, hiszen némely áthúzott sorszám helyére a javító nem írt be újat. A második lajstromot Batthyány Ádám sajátkezűleg írta, tehát az elsőnél nehezebben olvasható, viszont nincsenek rajta javítások és az imákat — szemben az elsővel — szigorúan a Pázmánynál található sorrendben adja. Valószínűleg azonban ez sem tisztázat, mivel egy ima („Az Jesushosz való imádság”) kétszer is szerepel benne és az első lajstrommal sem egyezik meg, annak sem javított, sem javítatlan állapotában. Azt viszont mindenestre bizonyítja, hogy az imádságoskönyv összeállításával Batthyány Ádám valóban személyesen foglalkozott.

Hogy a lajstromban szereplő oldalszámok valóban Pázmány Péter imádságoskönyvére vonatkoznak, azt a második lajstrom azon pontja árulja el, amelyben Batthyány teljes egészében átemelte saját könyvébe a Pázmány-könyv hatodik részét. A megadott lapszámokból ugyanakkor az is kiderül, hogy annak nem a legutolsó, 1650. évi kiadását használta, hanem az előző, még Pázmány életében megjelent 1625. vagy 1631. éviiek egyikét. (A két kiadás tartalma, sőt szedése is teljesen azonos volt.)⁶⁵⁷

A lajstromok alapján végzett számítás szerint Batthyány a (kalendáriumot nem számítva) 590 oldalas Pázmány-féle imádságoskönyvből 201 oldalnyi szöveget vett át saját könyvébe, tehát majdnem a kötet egyharmadát. Batthyány válogatását feltehetőleg személyes szempontok vezették. Pázmány könyvének fejezetei közül kihagyta a szentmiséhez és a gyónáshoz kapcsolódó (1. és 5. rész), valamint a kötött szövegű imákat, amelyeket valószínűleg úgyszólván kívülről tudott (4. és 9. rész), bevette könyvébe viszont a reggeli, esti imákat, (2. rész) hálaadásokat (3. rész), némileg lerövidítve a litániákat és bűnbánati zsoltárokat (10. rész) és válogatott a különböző alkalmi könyörgések (6–8. rész) között.

Válogatásának szempontjai legjobban Pázmány „Szűkölködő atyánkfiaiért és néminemű bizonyos személyekért” című fejezetének (8. rész) anyagán figyelhető meg. Batthyány kihagyta a „Szüleinkért” szóló imát, mivel apja már 1625-ban, anyja pedig 1640-ben meghalt. Szintén kihagyta a „Jámor házasok egymásért” való imáját, mivel 1653-ban elhunyt felesége is, de ugyanezen okból megtartotta a „Krisztusban lenyugott atyánkfiaiért” szólót. Érdekes viszont, hogy az „Özvegyek és árvák könyörgését” nem érezte megáértnak, talán mert már ekkor tervezte második házasságát, amelyet végül 1655. augusztus 15-én kötött meg Wittmann Katalinnal. Bevette könyvébe a szülőknek „magzatjokért” való

⁶⁵⁷ RMNy, 1345, 1513. PÁZMÁNY Péter: *Összes munkái*, II. Bp., 1895, xii.

imáját, lévén két fiú és két lány apja volt és ezzel párhuzamosan kihagyta a „Magtalanok imádságát” és természetesen a „nehézkese-két” (terhesekét) is. Úgyszintén nem tartotta fontosnak „A rabokért”, „A betegekért” és a „Keseredettekért” szóló imákat, viszont magáénak érezte az „Ellenségeinkért” valót és az „Útonjárók könyörgését”. Utóbbit érthető is, mivel szinte állandóan úton volt rezidenciái, a szomszédos birtokosok kastélyai, a török végek és Bécs között.

Imádságoskönyvének Batthyány Ádám a *Lelki kard* címét adta.⁶⁵⁸ A „lelki fegyver”-típusú címadások népszerűek voltak a korabeli elmélkedő és imádságirodalomban. A katolikusok közül Pécsi Lukács adott ki könyvet, *Lelki pais* címen (Nagyszombat, 1592),⁶⁵⁹ de említhetjük az evangélikus Sibolti Demeter *Lelki hartzát* (Detrekő[?], 1584)⁶⁶⁰, Diószegi K. István *Lelki fegyverét* (Lőcse, 1703)⁶⁶¹ vagy éppen az 1700-ban Nagyszombatban kiadott *Lelki fegyverházat*.⁶⁶² Ezek a címek mind Pál apostol egyik levélrészletétől veszik eredetüket, amelyben így írt: „Öltözzetek fel az Isten fegyverébe, hogy az ördög lefelkésésének ellene állhassatok ... mindenekben felvévén a hitnek pázsát, melyben az igen gonoszoknak minden tüzes nyilait megolthassátok és az üdvösségnek sisakját vegyétek fel; és a *léleknek kargyát* (melly az Isten ígéje) minden imádsággal és könyörgéssel imádkozván minden időben és lélekben” (Ef 6, 11–17).

A kötet metszetes címlapja a Batthyány Ádám címerét ábrázolta. „Az nagyságod címerére volna szükségem azon imádságos könyvbe (ha úgy tetszik Nagyságodnak) meg van ugyan az publikán fiaival együtt (mellyet bele is tettem a predikatiókba és Senekába) de az pecsétekről nem ismerhetem oroszlány-e vagy mi tart fegvert szájában a kő szikla oldalán.”⁶⁶³ A fiait vérével tápláló pelikán Cosmerovius műhelyének egyik szép nyomdadsze volt, amely nemcsak a Malomfalvay által említettekben, hanem más itt nyomtatott könyvekben is megtalálható.⁶⁶⁴ Az imádságoskönyvhöz azonban Malomfalvay Gergely a teljes Batthyány-címert rézbe akarta metszteni, amelyen a sziklán fészekben ülő pelikán alatt szájában kardot tartó oroszlán látható. Május 19-ig még nem talált „oly mestert”,

⁶⁵⁸ ADATTÁR 13/1, 173–175 passim. Még így is előfordul: „Leölkj kard, avagy Imadsagos keönyv”.

⁶⁵⁹ RMNy, 698.

⁶⁶⁰ RMNy, 542.

⁶⁶¹ RMK I, 1677.

⁶⁶² RMK I, 1568.

⁶⁶³ ADATTÁR 11, 293–294, n° 501.

⁶⁶⁴ Pl. RMK III, 1794; RMNy, 2462. Vö. Kovács S. I. 1985, 94.

aki kimetszette volna, de június 11-én készült följegyzésében Batthyány Ádám már följegyezte, hogy „A frontspiciumra [címlapra], avagy az imádságos könyvek előtt való képekre, költ mindenestől fl. 15.” és ugyanezért, „tudnia illik az ő nagysága címerének le rajszolásától ki metszésétől és nyomtatásától (melly az imádságos könyv elein lészen) kívánnak leg alább fl. 16.”⁶⁶⁵ Nagyon valószínű, hogy a címert rézbe metsző mester Subarich György volt, aki rendszeresen dolgozott a Cosmerovius-nyomda kiadványai számára (legismertebb műve Zrínyi Miklós *Syrena*-kötetének címlapja) és akitől két más címermetszet eredetiben is fennmaradt (Nádasdy Ferencé és Pálffy Miklóse).⁶⁶⁶

A kötetben a címlapot úgy látszik ajánlás követte, amelynek címetjei Batthyány Ádám fiai, az akkor 17, illetve 15 éves Kristóf és Pál voltak. Erre lehet következtetni ugyanis Kristóf nevelőjének, Nagyfalussy Mártonnak egy 1656 körül Batthyány Ádámnak írott leveléből, amelyben kifejti, hogy az „úrfiak úrfiúi állapotjokhoz illendő szép dolgokban nem foglalják magokat, hogy nekik a templom gyakorlása és a kevéses olvasás nem tetszik s nem kell” hiába ajánlott nekik apjuk „lelki fegyvert [...] egy szép könyvében”.⁶⁶⁷ Ez esetben tehát Batthyány ugyanígy cselekedett, mint az evangélikus Nádasdy Pál 1631-ben, aki *Ahitatos és buzgó imádságoc* címen összelltott „üdvösségre vezérlő kis munkácskáját” saját fiainak, a fentebb már említett Ferencnek és Tamásnak ajánlotta.⁶⁶⁸

Ami az imádságoskönyv formátumát illeti, azon Batthyány Ádám és Malomfalvy Gergely is tanakodott a nyomtatás megkezdése előtt. „Azt is örömet tudnám micsoda quantitasban akaria Bottyani uram ő nagysága s itéli az imádságos könyvecskét,” — írta a gvárdián április 16-án Nádasdy Ferencnek — „talám jó volna in duodecimo, mint egy uti társ formán, és így, egy uti társ is kívántatnék.”⁶⁶⁹ Az *Úti-társ* című imakönyv először 1639-ben jelent meg Pozsonyban, Nyáry Krisztinának ajánlva, tizenhatalcadrét alakban, de mivel hamarosan minden példánya elfogyott, 1643-ban Rezenyi György pozsonyi kanonok újból kiadta.⁶⁷⁰ Az 1653. szeptember 17-én fölvett könyvjegyzék szerint az egyik kiadás Batthyány Ádámnak is megvolt (n° 270). A kötet azonban mégsem lehetett tizenhatalcadrét, hanem kicsit nagyobb kellett, hogy legyen. „A mint veszem eszembe, nehe-

⁶⁶⁵ JENEI 1960, 691. ADATTÁR 11, 295, n° 503. ADATTÁR 13/1, 173.

⁶⁶⁶ KOVÁCS S. I. 1985, 94.

⁶⁶⁷ FAZEKAS 1996, 103.

⁶⁶⁸ RMNy, 1494.

⁶⁶⁹ ADATTÁR 11, 289–290, n° 491.

⁶⁷⁰ RMNy, 1787, 2024.

zen lehet olyan formában az imádságos könyv mint uti társ,” — írta Malomfalvay május 19-én — „mind az által azon leszek, tellyes tehetségem szerént, hogy nagyságod kedve szerént legyen.”⁶⁷¹ Méretéről abból alkothatunk valamelyes elképzelést, hogy Malomfalvay szerint bekötése „többe telik, mint Seneca, mert a nagysága is közel s kevés hejával két annyi.”⁶⁷² Mivel a *Seneca* tizenkettedrét méretű, összesen 228 oldalas kötet, az imádságoskönyvnek „közel két annyinak”, tehát 350–400 oldalnyi tizenkettedrétnek, esetleg kisalakú nyolcadrétnek kellett lennie. Egybevág ezzel az, hogy a Pázmány imádságoskönyvéből kiválogatott 201 oldal tizenkettedrét méretben nyomtatva valóban megközelítheti a 350–400 oldalt. A XVII. század első felének többi magyar imádságoskönyvei is túlnyomó többségben tizenkettedrét méretűek (vagy még kisebbek) voltak, azzal a céllal, hogy ilyen kis méretű könyveket az emberek „s kiváltképpen leány-aszszonyok jó módgyával magokkal hordozhatnának” — ahogy az *Úti-társ* első (tizennyolcadrétben megjelent) kiadásának bevezetése fogalmaz.⁶⁷³ Akadt néhány nyolcadrét méretű imakönyv is, mint Pázmány Péteré,⁶⁷⁴ Szenci Molnár Alberté⁶⁷⁵ vagy az evangélikus Jiřík Třanovskýé,⁶⁷⁶ ennél nagyobbbat azonban nem ismerünk.

Egyébként Batthyány Ádám nem volt az egyedüli magyar főúr a XVII. században, aki maga szerkesztett imádságoskönyvet. Fentebb már említettük Nádasdy Pált, de ebbe a körbe tartozik Batthyány Ádám sógora, Esterházy Pál is, aki a század végén állított össze ima- és énekeskönyveket Szűz Mária tiszteletére.⁶⁷⁷ Nem volt egyedülálló azonban az sem, hogy egy imádságoskönyv Pázmány könyvét használja alapvető forrásul. Így tett 1609-ben Mihálykó János eperjesi evangélikus prédikátor és 1615-ben a katolikus Ferencffy Lőrinc is. Az evangélikus kiadás nem teljesen nyerte el Pázmány tetszését, mivel „sok helyen megszaggatá és az ő foltos tetszésének rongyával bé is tatarázta az én írásomat, [...] több jeles dolgokat is kitorle az ő nyomtatásában. Annak okáért nem hogy javallanám, [...] de sőt inkább a benne való sok fogyatkozásokért gyalázom, és enyémnek nem ismerem.” — írta a *Keresztyén imadsagos könyvecske* második kiadásának

⁶⁷¹ JENEI 1960, 691, n° 6. ADATTÁR 11, 295, n° 503.

⁶⁷² ADATTÁR 11, 295–296, n° 504.

⁶⁷³ HÜBERT Ildikó: *Az Útitárs című imakönyv első kiadása (1639)*, in: MKSz, 101(1985), 58–62: 62.

⁶⁷⁴ RMNy, 945, 1003, 1345, 1513, 2340.

⁶⁷⁵ RMNy, 1238.

⁶⁷⁶ RMNy, 1632.

⁶⁷⁷ Fölsorolásuk: RMKT XVII/12, 796.

előszavában. Ferencffy névtelenül kiadott könyvéről viszont, amely kétharmad részben az ő szövegeit tartalmazza, bizonyára tudott és feltehetően beleegyezését is adta hozzá.⁶⁷⁸

Egyébként Batthyány Ádám könyvének is akadt újabb kiadója, ami arra utal, hogy bármennyire is személyes szempontok vezérelték is a *Lelki kard* szövegeinek összeválogatását, a könyvecskét mások is szívesen használták, sőt a ferencesek révén az ország távoli részeibe is eljutott. Ennek legszebb bizonyítéka, hogy jóval Batthyány Ádám halála után, 1685 körül egy második kiadást is megért a Kájoni János által föllállított és vezetett csíksomlyói ferences nyomdában.⁶⁷⁹

Batthyány Ádám életének utolsó éveiben egyébként — másodszori házasa és az ismét sűrűsödő végvidéki harcok ellenére is — egyre nagyobb teret töltött ki a lelki dolgokkal való foglalkozás. Erre nemcsak a *Lelki kard* összeállításának ténye utal. 1657-ben például — a gyónásra való fölkészülésül — még egy bűnlajstrom vezetésével is megpróbálkozott.⁶⁸⁰ Súlyosodó betegsége miatt 1658. február 20-án végrendeletét is meg kellett fogalmaznia, amelyben többek között a következőket írta:

„Tudván aztot, és tapasztalhatoképpen látván, hogy ez Vilaghi minden dolgok, akar mely Felseő és méltóságos állapotban helyheztessenekis, az eő mivoltok szerénth, tsak árnyék és el mulando hüűséghek [...] az Emberi Nemzetnek minden tselekedeti, méltóságih, s- holmi Pompás gazdaghságih utánnis tsak egy io véghet látunk. Tudni illik, hogy az élet uthán csak az mondatik boldognak, az ki io Dispositiokkal az Igaz Istennek szinye eleiben járuluán az boldoghságos életnek el nyeresével tellieséttetik.”⁶⁸¹

Bizonyára fölkészülten érte a halál 49 éves korában, 1659. március 15-én. Végrendeletében azt kérte, hogy „ne ez világhi Pompa, az ki semmi és árnyék, hanem az Keresztyéni Romay Anya-Szent-Egyháznak Ceremoniai legienek temetésünknek tengey”.⁶⁸² Ennek ellenére a temetés illően látványos volt. A ravatalt minden bizonnyal castrum doloris alá helyezték, mivel ennek egyes elemei, a halotti címer és a ravatalkép fönnmaradtak. Utóbbi gazdagon zsinórozott zöld mentében, süvegben, kezében imakönyvvel, rózsafüzérrel és magyar szokás szerint a hímzett fehér kesz-

⁶⁷⁸ RMNy, 976, 1003, 1092. HOLL 1980, 67–68.

⁶⁷⁹ KOLTAI 1997, 197–200.

⁶⁸⁰ SZILASI 1989, 46–62. – Lehetséges azonban, hogy illet már korábban is vezetett, csak az nem maradt fönn.

⁶⁸¹ MOL, P 1313, Major., Lad. 31, Testamentaria, N° 6.

⁶⁸² Uo.

kenővel ábrázolta Batthyány Ádámot.⁶⁸³ A szertartást Széchenyi György győri püspök vezette.⁶⁸⁴ Ő kísérte utolsó útjára, a németújvári ferences kolostor kriptájába első felesége mellé Németújvár, Szalónak, Rohonc, Borostyánkő, Körmend, Dobra és Szentgrót örökös urát, császári kamarást, királyi asztalnokmestert, a Dunántúl és a Kanizsával szemben vetett végvárok főkapitányát.

Devóció és reprezentáció

Összegezve a Batthyány Ádámról és az őt körülvevő művelődési viszonyokról eddig összeszedett ismereteket, azt lehet megállapítani, hogy Batthyány szellemi tájékozódását — más főrendű kortársához hasonlóan — alapvetően két dolog jellemezte: a világi reprezentáció és a megújuló katolikus egyház által terjesztett, akkor újszerű barokk lelkiség. Ez a két motívum játszott tehát szerepet az őt és udvarát körülvevő szellemi környezet létrejöttében és alakulásában is.

A reprezentáció, tehát az udvar feje presztízsének megtartása és emelése mindenkor az udvarok egyik alapvető feladata volt. Nemcsak az erdélyi fejdelem, Apafi Mihály udvara népének kellett úgy viselkednie, „hogy méltóságunk emlékezete, udvarunk boldog hírével együtt dicséretesen terjedjen”,⁶⁸⁵ hanem — Széchenyi György halotti beszéde szerint — Batthyányné Formentini Aurórának is — „szorgalmatos gondgya volt arra, mindenek fölött, hogy [...] ki ki úgy viselje magát Udvarnépe közül”, hogy „maga, s- az Udvar böczületét-is élötte böczüllye.”⁶⁸⁶

A rendet tartó és udvarló szolgák mellett a reprezentációt szolgálták a koraújkori magyar főrendek lakhelyéül szolgáló várak és kastélyok barokk stílusban újjáépített tornyai, kertjei, belső terei, a festmények, a kárpitok, a hintók, a lovak, az ékszerek, az udvari zenekar és a különböző ünnepi alkalmakra írott köszöntő versek és beszédek is, tehát a korabeli szellemi és anyagi kultúra szinte minden ága. A barokk stílus magyarországi megjelenése is nagyrészt az udvari reprezentáció igényével függött

⁶⁸³ A halotti címer a németújvári vár kápolnájában (vö. DEHIO 1976, 119), a festmény a németújvári ferences kolostorban található (vö. *Die Ritter, Burgenländische Landesausstellung 1990, Burg Güssing*. Eisenstadt, 1990 [BF, Sonderband, 8], 336, n° 57).

⁶⁸⁴ Liber mortuorum Conventus Németújváriensis: FkG A, 156, pp. 1–7.

⁶⁸⁵ MURt, 120.

⁶⁸⁶ SZÉCHÉNYI 1654, 17.

össze. A barokk gazdag formakincse, lenyűgöző hatásokra, a csodálkozás fölkeltesére való törekvése különösen alkalmas volt, a hatalom érzékeltetésére, a reprezentációra⁶⁸⁷ és ennek vonzó hatása valószínűleg még a XVII. századi nyugat-magyarországi főnemesség — köztük Batthyány Ádám — vallásváltásában is fontos szerepet játszott.⁶⁸⁸

A reprezentáción túl egy-egy udvar művelődésének másik fő meghatározója mindig és mindenhol az udvar fejének személyes, tehát korról-korra és személyről-személyre változó elképzelései voltak. Batthyány Ádám nagyapja, Boldizsár például a XVI. század végén Radéczy István egri püspök pozsonyi humanista irodalmi körével és Balassi Bálinttal tartott kapcsolatot és személyes érdeklődése tette udvarát a korabeli természettudomány európai jelentőségű központjává. Fia, Batthyány Ferenc szintén Balassi verseit olvasgatta, udvarának szellemi arculatát azonban inkább a hosszabb-rövidebb ott működő református prédikátorok szabták meg, mint Beythe István, Beythe Imre vagy Szenci Molnár Albert.

Az unoka, Batthyány Ádám udvarának kultúrájára leginkább a személyességre törekvő és érzelmekre ható barokk vallásos jámborság, vagy ahogy ő mondta: a devóció iránti érdeklődése hagyta rajta bélyegét. Kulturális mecénatúrájának legjelentősebb emlékeiben ezt a személyes indítékot fedezhetjük föl: egyházi célokra tett adományaiban, könyvtára összetételében és a neki ajánlott vagy költségén nyomtatott könyvekben. És bár ez az indíték merőben személyes élményből fakadt, nem volt egyedinek nevezhető a korban. A reformáció, majd a katolikus reformmozgalom közepette a vallási kérdések az érdeklődés előterében álltak és sokan érezték fontosnak, hogy személyes választ keressenek rájuk. A kor katolikus és protestáns főurainak legnagyobbjai közül szinte mindenki foglalkozott szerzetesrendek letelepítésével, iskolák alapításával és vallásos kiadványok támogatásával, sőt egyesek saját maguk is írtak, fordítottak vagy szerkesztettek teológiai vagy lelkiismereti műveket: ezek közé tartozott Batthyány Ádám mellett például Draskovich János, Esterházy Miklós, vagy protestáns részről Nádasdy Pál és Illésházy Gábor.⁶⁸⁹

⁶⁸⁷ Kísérlet a kérdés átfogó bemutatására: S. LAUTER Éva: *Nádori reprezentáció a XVII. században*, in: Aetas, 1992, 3. sz., 5–18.

⁶⁸⁸ Vö. SZAKÁLY Ferenc: *A harmadik skizma hatása a török kori magyar művelődésre*, in: A magyar művelődés és a kereszténység, A IV. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus előadásai, Róma-Nápoly, 1996. szept. 9–14. Szerk. JANKOVICS József, MONOK István, NYERGES Judit, Bp.–Szeged, 1998, II, 668–678: 677.

⁶⁸⁹ Draskovich János: RMNy, 2016, 2336. Vö. HOLL Béla: *Egy névtelen fordító a XVII. században*, in: MKsz, 73(1957), 59–61. – ESTERHÁZY Miklós: *Munkái*, I, bev. TOLDY

Sok esetben persze a devóció és reprezentáció együtt jelentkezett. Az udvari élet fontos ünnepi alkalmai: keresztelők, esküvők, temetések például egyben egyházi események is voltak és a főnemesi családok igyekeztek az egyháziakat is bevonni a reprezentációba. A Batthyány család pelikános címere pedig nemcsak a várak kapuin hirdette a család dicsőségét, hanem ott láthatták a németújvári ferences templom oltárain vagy a Batthyány Ádám által összeállított imakönyv címlapján is.

Ferenc, Pest, 1852. Vö. BITSKEY István: *Esterházy Miklós, a hitvitázó nádor*, in: Tarnai Andor- emlékkönyv. Szerk. KECSKEMÉTI Gábor. Bp., 1996 (Historia Litteraria, 2), 31–42. – Nádasdy Pál: RMNy, 1494. – Illésházy Gábor: RMNy, 1763.

BATTHYÁNY ÁDÁM KÖNYVEI

A. 1642.

A meny es michoda felle historias es mas felle keönveim voltanak uijvarat az almariomban. Memoriale

LELŐHELY: MOL, P 1313, Kéziratok, 267. cs., f. 341r-v. egy kétrét hajtott ív első lapján. Az irat hátoldalán (f. 344v) ceruzával ez olvasható: „1642. Az Meny es micsoda felle historias és mas felle keönveim voltanak uyvarat az almariomban.” (A közbeeső lapokon [ff. 342–343] Batthyány Ádám egyik dátum nélküli, sajátkezű, maga számára készült memoriáléja olvasható.) A ceruzával készült írás XX. századi, de minden bizonnyal Batthyány Ádám eredeti följegyzésének másolata, amelyik valamelyik rendezés során készülhetett. Batthyány Ádám ugyanis néhol több iratát egybehelyezte, és a külső iratra írta rá a belső iratok tartalmát. Feltehető, hogy a rendezéskor a Batthyány Ádám által egybetett iratok különböző helyekre kerültek, de a rendező — minden bizonnyal Iványi Béla — rámásolta erre az iratra az eredeti följegyzést. Ezt tekintem tehát a könyvjegyzék főcímének.

NYOMTATOTT KIADÁSA: ADATTÁR 13/1, 150–151 (vö. KtF, III, 33.) A közlést összevettem az eredetivel és ez alapján néhány helyen javításra szorult: n° 1: „Ueteranus” > „Meteranus”; n° 20: „es az 62 esztendeoben” > „Jelen esztendeoben” Végül a könyvjegyzék írója tévedésből két 22-es számú tételt sorolt föl, a közlésben ezek közül a második hiányzott.

1. *No 1. Kett Nemett könyv Meteranus novus: Feijer Tablaban beköttve, az hadakozasrull eppen iras es figurakkall;*
METEREN, Emmanuel von
Meteranus novus, Das ist: Warhafftige Beschreibung aller denckwürdigsten Geschichten so sonderlich in den Niderlanden auch sonst in andern Reichen von Anfang der Regierung Philippi

Audacis Herzogen zu Burgund etc. bis auff das Jahr Christi 1612 sich zugetragen, Amsterdam, 1633, Blaeu, in 2° — DDB, B 3676, VD17.

További kiadása: Amsterdam, 1640, Janson, 4 kötetben (VD17).

A Meteranus novus-kötetek leírásában Batthyány Ádám könyvkatalógusai ellentmondásosak. A n° 1. alatt ugyanis 1642-ből kettő, a n° 59. alatt 1644-ből három, a n° 291. alatt 1653-ban pedig egy kötetet tüntet föl, ezért kérdéses, hogy hogy Batthyány Ádámnak az 1633. évi Bleau-féle egy kötetes vagy az 1640. évi Janson-féle négykötetes kiadás volt meg. Támpontul csupán az szolgálhat, hogy Batthyány Ádám 1637. febr. 18-án készült vásárlási számadásai szerint vett egy Meteranust, amikor II. Ferdinánd király temetésén volt Bécsben: „Egi Metarones[!] Novus nemetöl az hadakrol valo vetem fl. 20.” (ADATTÁR 11, 217, n° 341). Ezek szerint itt az 1633. évi kiadásról lehet szó, talán több példányban is. — A n° 292. alatt említett „Meterani novi continuatio” csak 1652-ben jelent meg, így az a korábbi katalógusokban nem szerepelhet.

Vö. n° 59, 291–292.

2. *No 2. Kett Nemett könyv: Teatrom aeropiom Veoros Tablaban beköttve.*

[1.] ABELIN, Johann Philipp

Theatrum Eropaeum, oder ausführliche und wahrehaftige Beschreibung aller und jeder denckwürdiger Geschichten, so sich hin und wider in der Welt, fürnämlich aber in Europa und Teutschlanden ... sich zugetragen haben [1618–1628], Frankfurt, 1635, Merian, in 2° – BINGEL; DDB, A 7100.

A kötetet Batthyány Ádám 1637. febr. 18-án készült vásárlási számadásai szerint Bécsben vette, amikor II. Ferdinánd temetésén volt: „Egi Teatrom Europeum nemetöl vetem fl. 15.–” (ADATTÁR 11, 217, n° 341).

[2.] ABELIN, Johann Philipp

Theatrum Eropaeum, oder ausführliche und wahrehaftige Beschreibung aller und jeder denckwürdiger Geschichten, so sich hin und wider in der Welt, fürnämlich aber in Europa und Teutschlanden ... sich zugetragen haben [1629–1632], Frankfurt, 1637, Merian, in 2° – BINGEL; NUC.

A kötetet Batthyány Ádám 1637. márc. 20-án készült vásárlási számadásai szerint Bécsben vette: „Teatrom Europeomot vettem fl. 13.–” (ADATTÁR 11, 218, n° 342).

Vö. n° 60, 298–299.

3. *No 3. Egy könyv Nemettől Svetjay kyalj dolgajnak Inventariumja Sarga Tablaban.*

GOTTFRIED, Johann Ludwig (=ABELIN, Johann Philipp)

Inventarium Sueciae, das ist gründliche und wahrhaffte Beschreibung deß Königreichs Schweden und dessen incorporirten Provinzen, Frankfurt, 1632, Hulsius, in 2° – VD17.

A kötetet Batthyány Ádám 1637. febr. 18-án készült vásárlási számadásai szerint Bécsben vette, amikor II. Ferdinánd király temetésén volt: „Egi Inventariomot nemetől svecziai kiralirol vetem fl. 8.–” (ADATTÁR 11, 217, n° 341).

Vö. n° 75, 327.

4. *No. 4: Carolus Magnustul foghvan valo birodalom Nemetöll Zöld Tablaban.*

LETZNER, Johann

Historia Caroli Magni, des Grossmechtigsten, Christlichen Römischen und ersten Teutschen Keyser, Von seiner Ankunfft, Erziehung, löblichen unnd grossen Thaten unnd gewaltigen Zügen, Kriegen, Schlachten unnd Reisen, Hildesheim, 1602, Hantzsch, in 4° – VD17.

A kötetet Batthyány Ádám 1637. márc. 20-án készült vásárlási számadásai szerint Bécsben vette: „Carolios Magnostol valo geneologia konivet vettem fl. 7.–” (ADATTÁR 11, 218, n° 342).

Vö. n° 67.

5. *N 5: Kett könyv Nemetöll és Deakul Sarga Tablaban, az Austria Familjarull es annak genealogiaija.*

[1.] ROO, Gerardus de

Annales, Oder Historische Chronick, Der Durchleuchtigsten Fürsten und Herren, Ertzherzogen zu Oesterreich, Habsburgischen Stammens fürnemlich von Rudolpho dem Ersten, auß disem Hochfürstlichem Hauß Römischen Kaysern, biß auff Carolum den Fünfftten, zu Fridens und Kriegszeiten gantz denck und glorwürdiger volbrachten Thaten, Augsburg, 1621, in 2° – VD17.

[2.] ROO, Gerardus de

Annales rerum belli domique ab Austriacis Habsburgicae gentis principibus, a Rudolpho primo usque ad Carolum V. gestarum, Oeniponti, 1592, Agricola, in 2° – BMC, HAB, BiblZrin, 79.

Mindkét kötetet 1637-ben, Bécsben vette Batthyány Ádám. Az első az 1637. febr. 18-án készült vásárlási számadásai szerint akkor, amikor II. Ferdinánd király temetésén volt: „Az austryai hásznak eredetiről valo könyvet vetem fl. 3.–” (ADATTÁR 11, 217, n° 341). A második kötet beszerzését az 1637. márc. 20-án kelt bécsi vásárlási számadás örökítette meg: „Ausztiai hász genealogiaiat deakol vettem fl. 6.–” (ADATTÁR 11, 218, n° 342).

Azonosításukhoz vide n° 65–66. Vö. n° 339.

6. *N 6: Kett Zöld Tablajju könyv: Lectjonum memorabiljum et reconditarum Centenarij Deakull.*

WOLF (WOLFFIUS), Johannes aus Bergzabern

[1.] Lectionum memorabilium et reconditarum centenarii XVI, Habet hic lector doctorum ecclesiae, Vatum, Politicorum, Philosophorum, Historicorum, aliorumq[ue] sapientum [et] eruditorum pia, gravia, mira, arcana [et] stupenda; iucunda simul [et] utilia, dicta, scripta, atq[ue] facta; Vaticinia item, vota, omina, mysteria, Hieroglyphica, miracula, visiones antiquitates, monumenta, testimonia, exempla virtutu[m], vitiorum, abusuum, typos insuper, picturas, atq[ue] imagines, Lauingae, 1600, Rheinmichel, in 2° – VD16, W 4209–4210.

[2.] Lectionum memorabilium et reconditarum tomus secundus, Habet hic lector doctorum ecclesiae, Vatum, Politicorum, Philosophorum, Historicorum, aliorumq[ue] sapientum [et] eruditorum pia, gravia, mira, arcana [et] stupenda; iucunda simul [et] utilia, dicta, scripta, atq[ue] facta; Vaticinia item, vota, omina, mysteria, Hieroglyphica, miracula, visiones antiquitates, monumenta, testimonia, exempla virtutu[m], vitiorum, abusuum, typos insuper, picturas, atq[ue] imagines, Lauingae, 1600, Rheinmichel, in 2° – VD16, W 4211.

További kiadás: Lauingen, 1608 (HAB).

Vö. n° 37, 295–296.

7. *N 7. Deak Bonfinjus Zöld Tablaban.*
 BONFINIUS, Antonius; SAMBUCUS, Joannes (ed.)
 Rerum Ungaricarum decades quatuor cum dimidia, Basilii, 1568,
 Oporinus, in 2° – RMK, III, 570.
 További teljes kiadások: Frankfurt, 1581 (RMK, III, 706);
 Hanau, 1606 (RMK, III, 1027).
 A kötetet Batthyány Ádám 1637. febr. 18-án készült vásárlási
 számadásai szerint Bécsben vette, amikor II. Ferdinánd király
 temetésén volt: „Egi deák Bonfyniust vetem kötetlenöl fl. 6.”
 Ugyanebből a számadásból derül ki, hogy a könyvet még Bécsben
 be is köttette (ADATTÁR 11, 217, n° 341). Orgoványi János 1640.
 nov. 18-án azt jelentette Batthyány Ádámnak: „Az Bonfyniust az
 nagyságod paranczolatia szerint ime megh küldöttem
 nagyságodnak.” (ADATTÁR 11, 223, n° 360).
 Vö. n° 57, 297, 302.
8. *N 8 Istvanfi Deakul Zöld Tablaban.*
 ISTVÁNFFY, Nicolaus
 Historiarum de rebus Ungaricis libri XXXIV, Coloniae, 1622,
 Hieratus, in 2° – RMK, III, 1350.
 A kötetet Batthyány Ádám 1637. febr. 18-án készült vásárlási
 számadásai szerint Bécsben vette, amikor II. Ferdinánd király
 temetésén volt: „Egi Istvanfi hystoriaiat vetem kötetlenöl fl. 6.”
 Ugyanebből a számadásból derül ki, hogy a könyvet még Bécsben
 be is köttette (ADATTÁR 11, 217, n° 341). A kötet egyik másik
 példánya, amelyet még Batthyány Ferenc kellett hogy beszerezzen,
 megvolt a bibliotékában is.
 Vö. n° 58.
9. *N 9 Decretum es Tripartitum kett könyv Feijer tablában Deakul es Magyarul, es Kjtomicz könyve Deakul Vörös Tablaban.*
 [1.] WERBÓCZY István
 Decretum Latino-Hungaricum, sive Tripartitum opus iuris
 consuetudinarii incltyi regni Hungariae et Transylvaniae ac partium
 eidem subjectarum, una cum methodo articulorum diaetalium ... –
 Magyar és Erdély országnak törvény könyve, Bártfa, 1632, Klöss, in
 4° – RMNy, 1521.
 Korábbi latin nyelvű kiadások: Bécs, 1517 (RMK, III 214);
 1545 (RMK, III 362); 1561 (RMK, III 486); Kolozsvár, 1572

(RMNy, 317); Bécs, 1572 (RMK, III 619); Bécs, 1581 (RMK, III 704). Latin-magyar kétnyelvű kiadások: Debrecen, 1611 (RMNy, 1521); Lőcse, 1637 (RMNy, 1688); Debrecen, 1639–1642 (RMNy, 1922); Bártfa, 1643 (RMNy, 1986).

Valószínű, hogy Batthyány Ádámnak az akkori legutolsó, kétnyelvű kiadás volt meg, mert 1634. aug. 6-án kelt bécsi pénzkiadási számadásában szerepel a következő tétel: „1 decretomot es 1 diurnomot vetem taller. 4 den. 80.–” (ADATTÁR 11, 198, n° 320).

Vö. n° 127[1], 345[1].

[2.] WERBÖCZY István; WERES Balázs (transl.)

Magyar decretum ... melyet Tripartitomnak neweznek, Debrecen, Hoffhalter, 1565 – RMNy, 207.

Azonosításához vide n° 127[1].

A kötet lehetséges, hogy Ferstetics Pál németújvári tisztartó hagyatékából származik. Az 1640. nov. 26-án, Szombathelyen fölvelt hagyatéki leltárban ugyanis a következő szerepel: „Decretom egy. [...] Ezeket w Nagysága percipiálta.” (ADATTÁR 11, 223, n° 363). Vide n° 453–454.

Vö. n° 127[2], 345[2].

[3.] KITONICH, Joannes

Directio methodica processus iudiciarii iuris consuetudinarii inclyti Regni Hungariae, Tyrnaviae, 1619, Mollerus – RMNy, 1193.

További kiadása: Bécs, 1634 (RMK, III, 1497; HOLL 1980, 22).

Vö. n° 128, 356.

10. *N 10 Egy könyv Fejer Tablaban Dictjonarium olazull Deakull Nemetöll.*

VERANTIUS, Faustus

Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum, Latinae, Italicae, Germanicae, Dalmaticae et Ungaricae, Venetiis, 1595, Morettus, in 4° – RMNy, 767.

A kötet ugyan a cseh és magyar szavakat is tartalmaz, de lehetséges, hogy a leírás hiányos. Azt is elképzelhető, hogy a műnek egy másik kiadásáról van szó, amelyet Peter Loderecker OSB lengyel és cseh szavakkal bővített és 1605-ben Prágában jelentetett meg (RMNy, 937).

Talán erre a kötetre vonatkozik a Batthyány Ádám pozsonyi vásárlásairól 1635. okt. 8-án készült följegyzés következő tétele: „1 Dikczionariumot vetem fl. 6.” (ADATTÁR 11, 205, n° 331).

Vö. n° 134, 374.

11. *N 11 Egy könyv Deakull Horologium Principum Feijer Tablaban.*

GUEVARA, Antonius; WANCKEL, Joannes (transl.)

Horologium principum sive de vita Marci Aurelii imperatoris libri III, Torgae, 1601, Gross, in 2° – BMC, NUC, BiblZrin, 697; MONOK 1996, 32, n° 9, 34, n° 16, 100, n° 311.

További kiadásai: Torgau, 1606; 1611; Lipcse, 1615; 1624, 1632 (HAB, VD17).

Vö. n° 62, 144.

12. *N 12 Kett könyv Deakull Fejer Tablaban Jatekosok.*

[1.] MELANDER, Otto

Jocorum atque seriorum cum novorum, tum selectorum, atque memorabilium libri II, Liber primus, Smalcaldiae, 1611, Kezel, in 8° – BMC; NUC.

Más kiadásai két kötetben: Licha, 1604 (VD17); Frankfurt, 1617 (VD17).

Vö. *Melanchton und die Marburger Professoren (1527–1627).*

Hg. von Barbara BAUER. Marburg, 1999 (Schriften der Universitätsbibliothek Marburg, 89), Bd. 1, 186–189.

[2.] MELANDER, Otto

Jocorum atque seriorum cum novorum, tum selectorum, atque memorabilium libri II, Liber secundus, Smalcaldiae, 1611, Kezel, in 8° – BMC; NUC.

Más kiadásai két kötetben: Licha, 1604 (VD17); Frankfurt, 1617 (VD17).

Azonosításához vide n° 76, 282–283.

13. *N 13: Egy könyv Deakul Vörös Tablaban Teatrum historicum.*

Nem azonosítható. Ezzel a címmel több könyv is ismert a XVII. század első feléből, például Andreas Hondorff-tól, Christoph Helwig-től, Matthäus Tympe-től (VD17; vö. MONOK 1996, 210, n° 6).

Vö. n° 73, 197.

14. *N 14: Olaz könyv: L. HUGGI DI OVERO.*
 LANCELOTTI, Secondo
 L'Hoggidi overo il mondo non peggiore ne piu calamitoso del passato, Venezia, 1623, Guerigli, in 8° – HAB, BSB.
 További kiadás: Velence, 1627 (BSB, BMC). A következő kiadások (Velence, 1629 és 1637 – HAB, BSB, ÖNB) már két kötetben jelentek meg.
 Vö. n° 199.
15. *N 15: Deak könyv: Sarga Tablaban: Acta publica Inter invictissimos Gloriosis[simos]que etc. Mathjam felicissime recordationis et Ferdinandi II. Sarga Tabla[ban].*
 LUNDORP, Michael-Caspar
 Acta publica inter ... Matthiam felicissime recordationis et Ferdinandum II. ... atque Fredericum ... huc usque ventilata, Frankfurt/Main, 1621, Weiss – ÖNB.
 Vö. n° 61, 146.
16. *16. Feijer tablaban Magyar orszagij kijraljokrull es Tsaszarokrull valo konijv es tzierek.*
 NÁDASI János SJ
 Reges Hungariae a S. Stephano usque ad Ferdinandum III, Posonii, 1637, [Coll. S. J.], in 2° – RMNy, 1695; SOMMERVOGEL, V, 1521.
 Az azonosítás csak föltételes, mivel a nyomtatványból nem maradt fönn példány. Lehetséges azonban, hogy bővített kiadása volt az 1618-ban Bécsben megjelent és a nagyszombati jezsuitáktól II. Ferdinándnak ajánlott „Apparatus Regius” című negyedréti kiadványnak (RMK, III, 1207), amely (majd) minden magyar királyhoz egy jelmondatot és költeményt tartalmazott. Ebben címerek nem szerepelnek (csupán a Magyar Királyságé), ám lehet, hogy az 1637-es kiadást címerekkel bővítették.
 A föloldáshoz további kettő – bár kevésbé valószínű – lehetőség is szóba kerülhet. Az egyik az a próbanyomat, amelyet Ferencffy Lőrinc készített 1632-ben Elias Berger udvari történetírónak a magyar királyokról írt művéhez (Graphische Sammlung Albertina [Wien], C-179, Cimelienkasten Fach VII/5; vö. RMK, III, P 7588; RÓZSA György: *Magyar történetábrázolás a 17. században*. Bp., 1973, 14–34; HOLL 1980, 19). Ebben két levélnyi szöveg mellett 15 hun vezér és 43 magyar király képe szerepel, néhány kép mellett

pedig címerek is láthatók. Az 1630-as évek elején Ferencffy Lőrinc több levélben kérte Batthyány Ádámot a birtokában levő nyomda átengedésére, éppen a „Magyar Ország és Nemzetről Historia” kibocsátására (HOLL 1980, 151–152). Emiatt nem teljesen kizárható, hogy a próbanyomtatványból Batthyány Ádám is kapott egy példányt.

A harmadik fölmerülő lehetőség, hogy a tétel azzal a képsorozattal azonosítható, amelyet Johann Ledentu udvari mérnök ajánlott föl 1642. márc. 20-án Batthyány Ádámnak: „dem hern Mederi [Megyeri Zsigmond?] hab Ich under schidenliche kunderfet fan hungerischen Kinigen und Patrieotten des kinigreichs hungern gemehlt, wans Ier graflichen Genaden pelieben, und er miers leien deste kunt Ihs auch kopiern.” (ADATTÁR 11, 561; GARAS 1953, 137). Arra azonban semmi bizonyíték nincsen, hogy ezt a sorozatot Ledentu el is készítette volna Batthyánynak, sőt kettejük későbbi rendezetlen anyagi ügyeit ismerve (vide n° 90), az elkészítés ténye szinte bizonyosan kizárható.

17. *17 Thesauri Antiquitatum Deakul Arantias Tablaban.*

STRADA, Jacobus de

Epitome Thesauri Antiquitatum, hoc est, Impp. Rom. Orientalium [et] Occidentalium Iconum, ex antiquis Numismatibus quam fidelissime deliniatarum, ex musaeo Iacobi de Strada Mantuani Antiquarij, Lugduni [Leiden], 1553, Strada–Guerinus, in 4° – HAB, ÖNB.

További kiadása: Zürich, 1557 (ÖNB).

A kötet talán még Batthyány Boldizsáré lehetett, aki érdeklődött az antik emlékek iránt (vö. HORVÁTH Tibor Antal OPraem: *Az első Vas megyei régiséggyűjtő*, in: Dunántúli Szemle, 9[1929], 645–652).

Vö. n° 92, 367,

18. *18 Nemeteöll zöld Tablaban historias konijv Arcadia Graffin von Pernbrok.*

SIDNEY, Philip; HIRSCHBERG Valentin Theocrit (transl.)

Arcadia Der Gräffin von Pembrock, Das ist, ein sehr anmüthige historische Beschreibung Arcadischer Gedicht und Geschichten mit eingemängten Schöffereyen und Poesien warinn nicht allein von den wahren Eygenschaftten keuscher und beständiger Liebe gehandelt,

sondern auch ein lebendig Bildt deß gantzen menschlichen Wesens ... für Augen gestellet wird, Frankfurt/Main, 1629 [1630], Merian, in 4° – VD17.

Továbbik kiadások: Frankfurt/Main, 1638, in 8°; Leiden, 1642, in 12° (VD17).

Vö. n° 71, 143.

19. *19. Nemett könyv fekete Tablaban szerzetes embereknek valo.*
Nem azonosítható.

20. *20. Kett Nemet könyv: Papiros Tablaban minemő dolgok tertentek Jelen esztendőeben az keresztien orszagokban, es Ballenstein hertzegnek el veszese.*

[1.] Nem azonosítható.

Vö. n° 68, 150.

[2.] Außführlicher und Gründlicher Bericht der vorgewesten Friedtländischen und seiner Adhaerenten abschewlichen Prodition, was es damit für ein aigentliche Beschaffenheit gehabt, und was für boßhafftige Anschläg alberait gemacht worden, Wien, 1634, Rickes, in 4° – ÖNB, MAYER, n° 1243.

Vö. n° 69, 187.

21. *No. 21: Kett könyv Deak es Magyar biblja Veörös es fekete Tablaba[n].*

[1.] Nem azonosítható.

A kötetet Batthyány Ádám 1637. márc. 20-án készült vásárlási számadásai szerint valószínűleg Bécsben vette: „Egi deák Bybliát vetem, atam érete fl. 4 den. 40.–” (ADATTÁR 11, 218, n° 342).

Vö. n° 31, 205.

[2.] KÁLDI György SJ (transl.)

Szent Biblia, Bécs, Formica, 1626, in 2° – RMNy, 1352.

Azonosításához vide n° 30, 362.

22. *N 22: Egy könijv: Deakul, Simbola Divjna et Humana Pontificium Imperator[um] Regum.*

STRADA, Octavius; TYPOTIUS, Jacobus

Symbola divina et humana pontificum, imperatorum regum, accessit brevis et facilis Isagoge Jacobii Typotii, tomus I–III, Pragae, Sadeler, 1601–1603, in 2° – VD17; PRAZ 1969–1974, I, 518; BiblZrin, 311; MONOK 1996, 40, n° 38.

A három kötetet többnyire egybekötötték. További kiadásai: Frankfurt, 1613 és 1642 (PRAZ 1969–1974, I, 518; BiblZrin, 311; MONOK 1996, 40, n° 38).

Vö. n° 89, 338.

23. *N 22. [!] Nemet könyv: Lovon Valo hadakozasrul valo mestersegh.*

Nem azonosítható.

Vö. n° 96, 340.

24. *N 23. Kett könyv Deakul Veres es Zöld Tablaban Patvariarul valo.*

Nem azonosítható.

25. *N 24. Kett könyv: Sok rendbeli Tzimerekkell.*

Nem azonosítható.

Vö. n° 95, 315?

26. *N 25. Kett könyv Feijer Tablaban Deakul Teatrum orbis terrarum, et Urbium Praecipuarum tocius mundi.*

[1.] ORTELIUS, Abraham

Theatrum orbis terrarum, Antwerpiae, 1570, Diesth, in 2° – KOEMAN I, Ort 1; MONOK 1996, 97, n° 293.

További 14 kiadása jelent meg 1612-ig (KOEMAN I, Ort 2–41).

Vö. n° 85, 289.

[2.] BRAUN, Georgius; HOGENBERG Franciscus

[*Civitates orbis terrarum, liber III*] *Urbium praecipuarum totius mundi liber tertius, Coloniae Agrippinae, 1581, Kempen, in 2° – KOEMAN, II, B&H 3.*

További kiadásai: 1588, 1593, 1599[?], 1606, 1612, 1616, 1621 (KOEMAN, II, B&H 3). Szóbajöhet az ugyanilyen címen mgjelent IV. kötet is: Köln, 1588 és további kiadásai: 1594, 1597, 1617 (KOEMAN, II, B&H 4).

Valószínűleg a fenti két kötetre vonatkozik Batthyány Ádám 1637. márc. 20-án készült bécsi vásárlási számadásainak következő

tétele: „2 Mapát vetem, egik német és másik niderlandi fl. 10. den. 40.–” (ADATTÁR 11, 218, n° 342).

Vö. n° 86, 290.

27. *N 26. Olaz könyvjv Vörös Tablaban erőssegekröll valo.*

Nem azonosítható.

Vö. n° 88, 293, 436.

28. *N 27. Nemett könyv Feijer Tablaban Calendarium Perpetuum, et Sex libri oeconomici de re familiarjari, hortensi, Rustica, pecuaria, venatoria et Medicamentarja.*

COLERUS, Johannes (=COLER, Johann)

Calendarium perpetuum et sex libri oeconomici de re familiari, hortensi, rustica, pecuaria, venatoria, & medicamentaria, das ist ein stetswerender Calender, auch sechs nothwendige und gantz nützliche Haussbücher, vor allerley Kauff und Handelsleute, als Haussväter, Gärtner, Ackerleute, Viehendler, Jeger, Fischer, Vogler, item Apotecker, Wittenberg, 1609, Helwig, in 2° – VD17.

A mű sokféle kiadása közül csupán a fenti és a következő kiadások címei egyeznek meg katalógusunk címleírásával: Wittenberg, 1622/1623 (VD17); Wittenberg, 1627, (BMC; NUC).

Vö. n° 83?, 325.

29. *N 28. Harom könyv Magiarul az Egesz ioszaghrul valo Urbariomok es az egesz ioszagghban levő szelöknnek leirasa, hegijvamja.*

Kéziratok.

[1–2.] MOL, P 1322, Urbáriumok, I, n° 1–2.

[3.] MOL, P 1322, Szőlészeti iratok között.

Föltételes azonosítás.

B.
Anno Domini 1644
Az Németuyvari feölseö Varban léveö Taarhazban
való Inventarium [etc.]

LELŐHELY: MOL, P 1322, Leltárak, 113. cs. ff. 89r–91r, egy 14 lapos folio-nagyságú füzetben, amely a németújvári felső várbéli tárház 1644. évi inventáriumát tartalmazza.

NYOMTATOTT KIADÁSA: nincsen.

A jegyzék három tétel (n° 384–386) kivételével megegyezik az E-katalógussal. Ezért az alábbiakban a B-jegyzékkel párhuzamosan közöljük az E-jegyzék azon tételeit is, amelyek leírásában az E a B-től eltérő adatot is tartalmaz.

Az külseö Boltban a minemeö eszkeözök vannak azoknak feöl irasa [etc.]

[...]

Az Aytofélen valo masodik Almariumban.

[...]

*Az masodik renden [etc.]*⁶⁹⁰

1. Szent Irasbeli keönyvek:

30. 1. *Pater Kaldi magyar Bibliaia.*
KÁLDI György SJ (transl.)
Szent Biblia, Bécs, Formica, 1626, in 2° – RMNy, 1352.
Vö. n° 21[2], 362.
31. [B.] 2. *Deák kiczin Biblia.*
[E.] 2. *Kichin quantitasban való Deák Biblia.*
Nem azonosítható.
Vö. 21[1], 205.

⁶⁹⁰ Az almárium további „rendein” az inventárium szerint palackok, „Nyereg eleibe[n] le keöteö veörös Skallat matraczok” és sátonak való vásznak voltak.

32. 3. *Pazmani feleletj Balduinus elle[n]*.
PÁZMÁNY Péter
A setet haynal-csillag-utan budoso luteristák vezetője, mely utba igazította a vittebergai academiának Fridericus Balduinus-által kibocsátott feleletit a Kalaúzra, Bécs, 1627, Formica, in 4° – RMNy, 1376.
Vö. n° 372.
33. 4. *Pazmannak a Szent Irasról, és Ecclesiarol valo keönyve Bihar varmegyenek*.
PÁZMÁNY Péter
Az Sz. Irasrul es az Anyaszentegyhazrul két rövid könyvecskék, Bécs, 1626, Gelbhaar, in 4° – RMNy, 1351.
Vö. n° 373.
34. 5. *Szent Irasbéli gyakorlasok németeöl*.
Nem azonosítható.
Vö. n° 142.
35. 6. *De Summo bono. Az legh feöb iorol Magyarol*.
ZIEGLER, Georgius; BETULEIUS, Iosquinus; SZENCI MOLNÁR Albert (transl.)
Discursus de summo bono, az legföb iorol, mellyre az világ mindenkoron serényen és valóban vágyódik, Lócse, 1630, Brewer, in 4° – RMNy, 1483.
Vö. n° 145.
36. 7. *Szent Teresia Aszony élete. Deakol*.
RIBERA, Franciscus SJ; MARTINEZ, Martinus (transl.)
Vita B. Matris Teresae De Jesu, Carmelitarum Excalceatorum & Excalceatarum fundatricis In quinque libros distincta, Coloniae Agrippinae, 1620, Kinckius, in 4° – VD17; SOMMERVOGEL, VI, 1763–1764.
Korábbi kiadása (más fordításban) nyolcadrétben: Mainz, 1603 (VD17).
Vö. n° 357.

37. 8. *Volffi Lectionum memorabilium Centenarius Tomus primus et secundus.*

WOLF (WOLFFIUS), Johannes aus Bergzabern

[1.] *Lectionum memorabilium et reconditarum centenarii XVI, Habet hic lector doctorum ecclesiae, Vatum, Politicorum, Philosophorum, Historicorum, aliorumque sapientum [et] eruditorum pia, gravia, mira, arcana [et] stupenda; iucunda simul [et] utilia, dicta, scripta, atque facta; Vaticinia item, vota, omina, mysteria, Hieroglyphica, miracula, visiones antiquitates, monumenta, testimonia, exempla virtutum, vitiorum, abusuum, typos insuper, picturas, atque imagines, Lauingae, 1600, Rheinmichel, in 2° – VD16, W 4209–4210.*

[2.] *Lectionum memorabilium et reconditarum tomus secundus, Habet hic lector doctorum ecclesiae, Vatum, Politicorum, Philosophorum, Historicorum, aliorumque sapientum [et] eruditorum pia, gravia, mira, arcana [et] stupenda; iucunda simul [et] utilia, dicta, scripta, atque facta; Vaticinia item, vota, omina, mysteria, Hieroglyphica, miracula, visiones antiquitates, monumenta, testimonia, exempla virtutum, vitiorum, abusuum, typos insuper, picturas, atque imagines, Lauingae, 1600, Rheinmichel, in 2° – VD16, W 4211.*

További kiadás: Lauingen, 1608 (HAB).

Vö. n° 6, 295–296.

38. [B.] 9. *Teöreök vallás, avagy Alkora[n] magyarul. Ezt Pater Kaldinak attok keöltseön.*

[E.] *Teöreök Alcorán, magyarul: Káldi Péternek attok keöltczeön.*

Valószínűleg kézirat.

„Pater Kaldi” személyének azonosításakor három jezsuita is szóba jöhet: az első Káldi Márton (1568–1632), aki azonban 1623-tól a Szepességben élt, tehát kevéssé valószínű, hogy Batthyány Ádám találkozott vele; a második testvére, a bibliafordító Káldi György (1573–1634), aki 1626–1629 között Bécsben, majd 1630-tól Pozsonyban működött, tehát Batthyáynak feltétlenül ismernie kellett. Végül a harmadik Káldi Ignác (1614–1672), akit Lukács László a fönti kettő unokaöccsének tart (LUKÁCS László SJ: *Káldi György a bibliafordító*, in: *Katolikus Szemle* 7[1955], 131) és akit 1642-ben szenteltek pappá, majd 1643-ban Győrben és 1644-ben Judenburgban tevékenykedett, tehát elvileg szintén kapcsolatban

lehetett Batthyány Ádámmal. (VELICS László SJ: *Vázlatok a magyar jezsuiták múltjából*, II. Bp., 1912, 56–58; LUKÁCS, Ladislaus SJ: *Catalogi personarum et officiorum Provinciae Austriae S. I., II: 1601–1640*. Romae, 1982 [Monumenta Historica Societatis Iesu, 125]). Akármelyikükről is van szó azonban, a kötetnek mindenképp egy jezsuita rendház könyvtárába kellett kerülnie. A kiadott katalógusokat átnézve egyedül a nagyszombati rendház 1632. évi katalógusában szerepel egy „Machumetis Alcorani in folio cum asserculis sine loco sine anno”, amely azonban valószínűleg latin nyomtatvány (ADATTÁR, 17/2, 108, n° 41). A Koránnak már a középkorban készült latin fordítása, amelyet a XVI. századtól többször ki is nyomtattak (pl. MONOK 1996, 34, n° 15). Káldi Péter 1646 és 1662 között Vas megye alispánja és országgyűlési követe volt (NAGY Iván, VI, 25), azonban véleményem szerint említése ezen a helyen csak másolási hiba következménye. Ha ugyanis a kötet P. Kálditól visszajutott volna Németújvárra, majd onnan kölcsönözte volna ki újból Káldi Péter, akkor az valószínűleg nem hiányozna a C vagy D katalógusokból sem. A magyar Korán-fordítás tehát valamelyik Káldi atya kezén még 1644 előtt elkerült Németújvárról.

A magyar Korán keletkezésére nézve adalékkal szolgálhat az is, hogy Szántó István Korán-ellenes vitairata készítése során már 1598-ban (*Monumenta Antiquae Hungariae, IV: 1593–1600*. Ed. Ladislaus Lukács SJ. Romae, 1987 [Monumenta Historica Societatis Iesu, 131], 365–368), majd az elkészült műben (SZÁNTÓ [ARATOR] István SJ: *Confutatio Alcorani*. S. a. rend. LÁZÁR István Dávid. Szeged, 1990 [Adattár, 27], 76) is panaszkodott arra, hogy a rendelkezésére álló latin Korán-fordítás nagyon romlott, néhol értelem és rend nélkül, összevisszaságban közli a latin szavakat. A magyar fordítás elkészítésére tehát a latin változat hiányosságai is okot adhattak. Ugyanakkor – mivel Szántó nem ismerte – a magyar Korán valószínűleg csak 1611 után készülhetett.

39. 10. *Feier Tablaiu magyar Biblia. Pater Kaldj forditasa.*
KÁLDI György SJ (transl.)
Szent Biblia, Bécs, Formica, 1626, in 2° – RMNy, 1352.
Vö. n° 363.

40. *11. Feier Tablaiu magyar Biblia. Szenczj Molnar Albert forditasa.*
KÁROLYI Gáspár (transl.); SZENCI MOLNÁR Albert (ed.)
Szent Biblia, az az Istenec Ó és Uy Testamentomanac prophetac es apostoloc által megiratott szent könyvei, Hanau, 1608, Halbey, in 4° – RMNy, 971.
További kiadásai: Oppenheim, 1612 (RMNy, 1037);
Amszterdam, 1645 (RMNy, 2091).
Vö. 366.
41. *12. Fekete Czapaba[n]. Német Biblia Lutter Marto[n] fordította, ket Tomusba[n] vagio[n] egyik Ó, az masik Uy.*
Luther német bibliafordításának 1534-től kezdődően számos kiadása ismert.
Vö. n° 234–235.
42. *13. Feier Tablaban Pazmanj Kardinal magyar Postiliaia.*
PÁZMÁNY Péter,
A Romai Anyaszentegyház szokasából minden vasarnapokra es egy-nehany innepekre rendelt evangeliomokról predikacziok,
Pozsony, 1636, [Coll. S. J.], in 2° – RMNy, 1659).
Vö. n° 365.
43. *14. Feier Tablaba[n] Pazmanj Cardinal magyar kalauza.*
PÁZMÁNY Péter SJ
Igassagra vezrlő Kalauz, Pozsony, 1623, [Coll. S. J.], in 2° – RMNy, 1293.
Más kiadásai: Pozsony, 1613 (RMNy, 1059); Pozsony, 1637 (RMNy, 1697).
A könyv 2. kiadását Batthyány Ádám 1629-ben olvasta, mivel megtérési iratában lapszám szerint is hivatkozott rá: „Mely mondasokat a Magyar Kalauzban, hoszan leirva talaltam. [a lapszálen:] Fol: 186 168” (MOL, P 1322, Vall., ff. 200–208; ld. a bevezetés 1. fejezetét). A Batthyány Ádám pozsonyi vásárlásairól 1635. okt. 8-án készült följegyzésben szerepel ezenfelül a következő tétel: „9 könivet hystorisok[!], az egik Kallausz áttaliában uy garason fl. 31 den. 20.” (ADATTÁR 11, 205, n° 331.)
Erre a kötetre vonatkozik Lónyi Mihály vasvári prépost egyik levele, amelyben azt írta: „Minapban Rohonczon letemben foghadam Na[gysá]godnak hogy az Bibliabul öszveszedven az

bizonsaghokat arra hogy Christus Urunk halala elöt az Menniei Kapuk be tive lettenek legyen, szündigh hogy abban akarek munkalkodny, iuta eszemben boldogh emlekezetü Cardinal Pazmany Peternek az Husvet nap első Praedikatioya azert megh olvasvan csak hamar az előljáró beszéd után ugyan csak arrul ír ighen szípen, es ellegendő keppen megh bizonittia azon Vallasunkat az Sz. Irasbul [...] livin Nagodnak azon könyve, tudom Na[gysá]god megh olvassa.” (Lónyi Mihály levele B.Á-nak, Szombathely, 1641. márc. 20.: P 1314, n° 29836; vö. IVÁNYI 1943, 21–22).

Vö. n° 364.

44. 15. *Feier Tablaba[n] Kaldi Gyeörgy Postillaia magyarul.*

[1.] KÁLDI György SJ

Az vasarnapokra-valo predikatziooknak első része, advent első vasárnapiatol-fogva Sz. Haromság vasárnapjáig, [Bécs]–Pozsony, 1631, Rickes–[Coll. S. J.], in 2° – RMNy, 1509.

[2.] KÁLDI György SJ

Az innepekre-valo predikatziooknak első része, Sz. András napiatol-fogva Keresztelő Szent János napjaig, [Bécs]–Pozsony, 1631, Rickes–[Coll. S. J.], in 2° – RMNy, 1510.

A leírásból nem derül ki, hogy mindkét kötetről vagy csak az egyikről van szó.

45. [B.] 16. *Feier Tablaban Moyses irt keönyve Deákul.*

[E.] 16. *Feiér Tablába[n], Moyses .5. keönyve, Deákól.*

Nem azonosítható.

Vö. n° 359.

2. *Imádságos Keönyvek.*

46. 1. *Fekete czapaban keötöt iüst kapczu. Németh Imadsagos, és énekes keönyv.*

Nem azonosítható.

Vö. n° 371.

47. [B.] 2. *Fekete czapaba[n] keöteöt üst kapczu Psalter[ium] Németeöl Imadsagokkal, és énekekkel.*
 [E.] 2. *Fekete Csapaba[n], Ezüst kapcsokkal, Psalteriu[m] és imadságos, s Enekes k[önyv].*
 Nem azonosítható.
 Hasonló könyveket vide n° 48, 51, 370, 380, 381.
48. [B.] 3. *Fekete czapaba[n] keötöt aranyas kapczu keönyv. Német Psalmusokkal.*
 [E.] 3. *Fekete Csapában, aranyas kapcsu, Német Psalterium.*
 Nem azonosítható.
 Hasonló könyveket vide n° 47, 51, 370, 380, 381.
49. 4. *Fekete czapaba[n] keöteöt Németh Imadságos keönyv.*
 Nem azonosítható.
 Hasonló könyveket vide n° 49–50, 52–54, 369, 376–378, 384.
50. 5. *Feier Tablas Németh Imadsagos keönyv.*
 Nem azonosítható.
 Hasonló könyveket vide n° 49–50, 52–54, 369, 376–378, 384.
51. 6. *Veöreös Pergamina Tablau[!]. Németh Psalterium.*
 Nem azonosítható.
 Hasonló könyveket vide n° 47, 48, 370, 380, 381.
52. 7. *Veöreös Tablas Németh Imadsagos Keönijv.*
 Nem azonosítható.
 Hasonló könyveket vide n° 49–50, 52–54, 369, 376–378, 384.
53. 8. *Fekete Tablas Német Imadsagos keönyv.*
 Nem azonosítható.
 Hasonló könyveket vide n° 49–50, 52–54, 369, 376–378, 384.
54. 9. *Item Veörös Tablas Német Imadságos keönyv.*
 Nem azonosítható.
 Hasonló könyveket vide n° 49–50, 52–54, 369, 376–378, 384.

55. *10. Fekete Tablaiu Czeh Imadságos keönyv.*
Nem azonosítható.
Vö. n° 383.
56. *11. Fekete czapaba[n], irot Német Imadsagos keönyv.*
Kézirat.
Vö. n° 379.

3. *Historias keönnyevek.*

57. *1. Bonfinius Deakul.*
BONFINIUS, Antonius; SAMBUCUS, Joannes (ed.)
Rerum Ungaricarum decades quatuor cum dimidia, Basilii, 1568,
Oporinus, in 2° – RMK, III, 570.
További teljes kiadások: Frankfurt, 1581 (RMK, III, 706);
Hanau, 1606 (RMK, III, 1027).
Vö. n° 7, 297, 302.
58. *2. Istvanfi Historiaia Deakul.*
ISTVÁNFFY, Nicolaus,
Historiarum de rebus Ungaricis libri XXXIV, Köln, 1622, Hieratus,
in 2° – RMK, III, 1350. Vö. n° 8.
59. *3. Meteranus Novus. Az egész Német Orszaghba[n] teörtent
dolgokrol valo Historiak, es kronikak. 3. nemeteöl.*
METEREN, Emmanuel von
Meteranus novus, Das ist: Warhafftige Beschreibung aller
denckwürdigsten Geschichten so sonderlich in den Niederlanden
auch sonsten in andern Reichen von Anfang der Regierung Philippi
Audacis Herzogen zu Burgund etc. bis auff das Jahr Christi 1612
sich zugetragen, Amsterdam, 1633, Blaeu, in 2° – DDB, B 3676,
VD17.
További kiadása: Amsterdam, 1640, Janson, 4 kötetben (VD17).
Azonosításához vide n° 1. Vö. n° 291–292.
60. *4. Theatrum Europaeu[m], Az egész vilagon teörtent dolgokrol valo
Historiak és kronika németeöl: két keönyv.*
[1.] ABELIN, Johann Philipp

Theatrum Eropaeum, oder ausführliche und wahrehaftige Beschreibung aller und jeder denckwürdiger Geschichten, so sich hin und wider in der Welt, fürnämlich aber in Europa und Teutschlanden ... sich zugetragen haben [1618–1628], Frankfurt, 1635, Merian, in 2° – BINGEL; DDB, A 7100.

[2.] ABELIN, Johann Philipp

Theatrum Eropaeum, oder ausführliche und wahrehaftige Beschreibung aller und jeder denckwürdiger Geschichten, so sich hin und wider in der Welt, fürnämlich aber in Europa und Teutschlanden ... sich zugetragen haben [1629–1632], Frankfurt, 1637, Merian, in 2° – BINGEL; NUC.

Vö. n° 298–299.

61. 5. *Mathyas es Ferdinand Csaszaroktul foghva valo Actak Deakul.*

LUNDORP, Michael-Caspar

Acta publica inter ... Matthiam felicissime recordationis et Ferdinandum II. Romanorum Imperatores, atque Fredericum, eius nominis V. S. Rom. Imperii Electorem, aliosque eiusdem Imperii Ordines, exterosque Reges, ac Principes atque Respublicas, ab initio Austrio-Bohemo-Germanicorum motuum, Moeno-Francfurti, 1621, Weiss – ÖNB, HAB.

Német kiadása is megjelent, amelyhez 1625-ig még kilenc kötetben további folytatások jelentek meg (DDB, A 2650 - A 2659; HAB).

Vö. n° 15, 146.

62. 6. *Feiedelmek oraia, avagy Marcus Aurelius élete Deakul.*

GUEVARA, Antonius; WANCKEL, Joannes (transl.)

Horologium principum sive de vita Marci Aurelii imperatoris libri III, Torgae, 1601, Gross, in 2° – BMC, NUC, BiblZrin, 697; MONOK 1996, 32, n° 9, 34, n° 16, 100, n° 311.

További kiadásai: Torgau, 1606; 1611; Lipcse, 1615; 1624, 1632 (HAB, VD17).

Vö. n° 11, 144.

63. *7. Fejedelmek oraianak masodik keönyve Magyarol:*
GUEVARA, Antonius; DRASKOVICH János (transl.)
Horologii principum, az az az fejedelmek oraianak masodik keonyve, ... mellybe szep es gyönörüseghes historiak es annak fölötte ieles tanusagok, ekes intesek foglaltatnak, mikeppen kellessek az fejedelmeknek es fő uraknak az szent hazassagba es az ő magzattyoknak fel nevelesekb en magokat viselniék, Graz, 1610, Widmanstetter, in 4° – RMNy, 994.
Vö. n° 148.
64. *8. Egnéhány magyar Historia.*
Nagyrészt azonosítható a széphistóriáknak és verseknek azon gyűjteményével, amely az 1651. évi katalógusban 158–178. számok alatt található, ám 1651-ig a gyűjtemény bizonyosan bővült, mivel az ott felsoroltak közül néhány kiadvány csak 1644. után jelent meg (165., 170., 174–175.).
65. *9. Elseö Rudolfustul foghva eöteodik Karoly Cszazarigh valo Historia, Deakul.*
ROO, Gerardus de
Annales rerum belli domique ab Austriacis Habsburgicae gentis principibus, a Rudolpho primo usque ad Carolum V. gestarum, Oeniponti, 1592, Agricola, in 2° – BMC, HAB, BiblZrin, 79.
Vö. n° 5[2], 339.
66. *10. Elseö Rudolfustul foghva eöteodik Karoly Cszazarigh valo Historia, Németeöl.*
ROO, Gerardus de
Annales, Oder Historische Chronick, Der Durchleuchtigsten Fürsten und Herren, Ertzherzogen zu Oesterreich, Habsburgischen Stammens fürnemlich von Rudolpho dem Ersten, auß disem Hochfürstlichem Hauß Römischen Kaysern, biß auff Carolum den Fünfft en, zu Fridens und Kriegszeiten gantz denck und glorwürdiger volbrachten Thaten, Augsburg, 1621, in 2° – VD17. Vö. n° 5[1].
67. *11. Nagy Caroly Cszazar Historiaia, Németeöl.*
LETZNER, Johann
Historia Caroli Magni, des Grossmechtigsten, Christlichen Römischen und ersten Teutschen Keyzers, Von seiner Ankunfft,

Erziehung, löblichen unnd grossen Thaten unnd gewaltigen Zügen, Kriegen, Schlachten unnd Reisen, Hildesheim, 1602, Hantzsch, in 4° – VD17.

Vö. n° 4.

68. 12. *Németh országhi Hadakozások Historiaianak egy része Németül.*
Nem azonosítható.

Vö. n° 20[1], 150.

69. [B.] 13. *Bolnstan maga viseléséreöl, és arultatásáról. Németeöl.*
[E.] 13. *Bolstain maga viseléséről, és arultatásáról való keonyv, németeöl.*

Außführlicher und Gründlicher Bericht der vorgewesten Friedtländischen und seiner Adhaerenten abscheulichen Prodition, was es damit für ein aigentliche Beschaffenheit gehabt, und was für boßhafftige Anschläg alberait gemacht worden, Wien, 1634, Rickes, in 4° – ÖNB, MAYER, n° 1243.

Ez csak egy a Wallenstein haláláról megjelent sokféle nyomtatvány közül, de azért valószínű, mert ebben fordul elő az „árulás” szó. Hasonló címmel megjelent ugyanekkor egy másik nyomtatvány is: Cancellaria Walsteiniana das ist ... Bericht der vorgewesten Friedländischen vnd seiner Adhaerenten abscheulichen Prodition, Köln, 1634, Brachel (ÖNB). Valószínű azonban, hogy Batthyány Ádámnak a bécsi kiadású volt meg.

Vö. n° 20[2], 187.

70. 14. *Herberstainer Sighmondnak gyermekségéteöl foghva valo czelekedetj Deakol.*

HERBERSTEIN, Sigismundus

Gratae posteritati Sigismundus liber baro in Herberstain ... actiones suas a puero ad annum usque aetatis suae septuagesimum quartum brevi commentariolo notatus reliquit, Viennae, 1560, Hoffhalter, in 2° – BMC; VD16, H 2011.

Vö. n° 306.

71. 15. *Graffin von Painprock, élete, és maga viselése Nemetül.*

SIDNEY, Philip; HIRSCHBERG Valentin Theocrit (transl.)

Arcadia Der Gräffin von Pembrock, Das ist, ein sehr anmüthige historische Beschreibung Arcadischer Gedicht und Geschichten mit

eingemängten Schöffereyen und Poesien warinn nicht allein von den wahren Eygenschaften keuscher und beständiger Liebe gehandelt, sondern auch ein lebendig Bildt deß gantzen menschlichen Wesens ... für Augen gestellet wird, Frankfurt/Main, 1629 [1630], Merian, in 4° – VD17.

Továbbik kiadások: Frankfurt/Main, 1638, in 8°; Leiden, 1642, in 12° (VD17).

Vö. n° 18, 143.

72. [B.] 16. *Masodik Ferdinand Czaszar élete Deakul.*

[E.] 16. *Masodik Ferdinand Romai Császár élete Deákól.*

LAMORMAINI, Gulielmus SJ

Ferdinandi II Romanorum imperatori virtutes, Viennae, 1638, Gelbhaar, in 4° – SOMMERVOGEL, IV, 1429.

További kiadásai még ugyanebből az évből: Bécs (in 12°), Antwerpen, Köln. Azonosításához vide n° 185–186. Vö. n° 185.

73. 17. *Theatrum Historicum Deakul.*

Nem azonosítható. Ezzel a címmel több könyv is ismert a XVII. század első feléből, például Andreas Hondorff-tól, Christoph Helwig-től, Matthäus Tympe-től (BSB; vö. MONOK 1996, 210, n° 6).

Vö. n° 13, 197.

74. 18. *De Rebus Hungaricae Provinciae, Pater Ferrariusse, Deakul.*

FERRARIUS, Sigismundus OP

De Rebus Ungaricae Provinciae Sac. Ordinis Praedicatorum, Bécs, 1637, Formica, in 4° – MAYER, n° 1166; APPONYI, 830; RMK, III P 7594.

A könyv XI. fejezete szól Batthyány Ádám szándékáról is, hogy Rohoncon, illetve Szalónakon megtelepítse a domonkosokat (pp. 600–607 passim).

Vö. n° 151.

75. *19. Svecianak Inventariumia. Németül.*
 GOTTFRIED, Johann Ludwig (=ABELIN, Johann Philipp)
 Inventarium Sueciae, das ist gründliche und wahrhaffte
 Beschreibung deß Königreichs Schweden und dessen incorporirten
 Provintzen, Frankfurt, 1632, Hulsius, in 2° – VD17.
 Vö. n° 3, 327.
76. *20. Jocorum Libri duo. Deakul.*
 [1.] MELANDER, Otto
 Jocorum atque seriorum cum novorum, tum selectorum, atque
 memorabilium libri II, Liber primus, Smalcaldiae, 1611, Kezel, in
 8° – BMC; NUC.
 Más kiadásai két kötetben: Licha, 1604 (VD17); Frankfurt, 1617
 (VD17).
- [2.] MELANDER, Otto
 Jocorum atque seriorum cum novorum, tum selectorum, atque
 memorabilium libri II, Liber secundus, Smalcaldiae, 1611, Kezel, in
 8° – BMC; NUC.
 Más kiadásai két kötetben: Licha, 1604 (VD17); Frankfurt, 1617
 (VD17).
 Azonosításához vide n° 282–283. Vö. n° 12.
77. *21. Magnus Albertus. Németül.*
 S. ALBERTUS „MAGNUS”
 Darauß der Weiber Heimligkeit, zufälle, deren Artzney: mancherley
 Kräuter, Edelgestein und Thier sonderbare Natur, arth und
 eygenschafft zuerlernen, Hamburg 1601, Möller, in 8° – VD17.
 További kiadásai: Frankfurt, 1608 (két változat, VD17). A
 középkori skolasztikus tudomány egyik nagy mesterének más
 természettudományi művei is megjelentek németül a XVI. század
 első felében (VD16), ám valószínű, hogy Batthyány Ádámnak a
 „De secretis mulierum et virorum” egyik XVII. századi kiadása volt
 meg. Beszerzése nyilvánvalóan Batthyányné Formentini Aurora
 nőgyógyászati problémáival függött össze (vö. WILTHEIM, 140).

78. 22. *Veörös Tablaba[n]. Aristoteles keönyve Deakul.*
Nem azonosítható. A szerző különböző művei számos kiadásban jelentek meg a XVI–XVII. században, továbbá kéziratos iskolai jegyzetek is készültek belőle.
Vö. n° 233.
79. 23. *Feier Porgaminaba[n]. Carolus quintus élete Deakul.*
Pontosan nem azonosítható.
V. Károly császár életéről a halála utáni évtizedekben több latin nyelvű munka is megjelent: Fridrich Staffel-től, Gulielmus Snoekaert-től és Valentin Rotmar-tól (VD16, ÖNB; KERTÉSZ János: A Habsburg irodalom bibliográfiája 1218–1934, Bp., 1934).
Vö. n° 147.
80. [B.] 24. *Feier Tablaba[n], Marcus Aurelius, magyarul, Zrini Peternek atta[m].*
[E.] 24. *Marcus Aurelius magyaról. Zrini Péternél vagyó[n].*
GUEVARA, Antonio; DRASKOVICH János; PRÁGAI András (transl.)
Feiedelmek nec serkentő oraia, az az Marcus Aurelius eleteröl ...
irattatott három keönyvec, Bártfa, 1628, Klöss, in 2° – RMNy, 1400.
Zrínyi Péter elkobzott keönyvei között nem található (BiblZrin, 573–579).
81. 25. *Feier tablaba[n]. Nigromanticus keönyv. Deakul.*
Nem azonosítható.
Vö. n° 328.
82. 26. *Feier Tablaba[n]. Kapczos. Deak Historias keönyv.*
Nem azonosítható.
83. 27. *Feier Tablaba[n] német keönyv. Két Tablaba[n] Aeternu[m] Calendariu[m].*
COLERUS, Johannes (=COLER, Johann)
Calendarium perpetuum et sex libri oeconomici de re familiari, hortensi, rustica, pecuaria, venatoria, & medicamentaria, das ist ein stetswerender Calender, auch sechs nothwendige und gantz nützliche Haussbücher, vor allerley Kauff und Handelsleute, als Haussväter, Gärtner, Ackerleute, Viehendler, Jeger, Fischer, Vogler, item Apotecker, Wittenberg, 1609, Helwig, in 2° – VD17.

A mű sokféle kiadása közül csupán a fenti és a következő kiadások címei egyeznek meg a n° 28. alatti részletes címleírással: Wittenberg, 1622/1623 (VD17); Wittenberg, 1627 (BMC, NUC).

Azonosításához vide n° 28. Vö. n° 325.

84. 28. *Zeöld Tablaba[n] koczka jatzo keönyv. Nemeteöl.*
Nem azonosítható. Német sorsvető könyvek (mint pl. Jörg Wickram „Losbuch”-ja) számos kiadásban jelentek meg a XVI–XVII. században.
Vö. n° 434.

4. Képes keönyvek.

85. 1. *Theatrum orbis Terrarum.*
ORTELIUS, Abraham
Theatrum orbis terrarum, Antwerpiae, 1570, Diesth, in 2° – KOEMAN I, Ort 1; MONOK 1996, 97, n° 293.
További 14 kiadása jelent meg 1612-ig (KOEMAN I, Ort 2–41).
Vö. n° 26[1], 289.
86. 2. *Ez vilaghnak legh feöb varosiról.*
BRAUN, Georgius; HOGENBERG Franciscus
[Civitates orbis terrarum, liber III] Urbium praecipuarum totius mundi liber tertius, Coloniae Agrippinae, 1581, Kempen, in 2° – KOEMAN, II, B&H 3.
További kiadásai: 1588, 1593, 1599[?], 1606, 1612, 1616, 1621 (KOEMAN, II, B&H 3). Szóbjöhet az ugyanilyen címen megjelent IV. kötet is: Köln, 1588 és további kiadásai: 1594, 1597, 1617 (KOEMAN, II, B&H 4).
Azonosítása a n° 26[2] pontosabb címleírása alapján. Vö. n° 290.
87. 3. *Item varosokrol, és Tartományokrol.*
Nem azonosítható.
88. 4. *Erösségekröl valo discursussok, és Delineálasok.*
Nem azonosítható.
Vö. n° 27, 293, 436.

89. 5. *Czaszarok, es Papi feiedelmek Symbolomi, es Czimerj.*
STRADA, Octavius; TYPOTIUS, Jacobus
Symbola divina et humana pontificum, imperatorum regum, accessit
brevis et facilis Isagoge Jacobii Typotii, tomus I–III, Pragmae,
Sadeler, 1601–1603, in 2° – BSB; PRAZ 1969–1974, I, 518;
BiblZrin, 311; MONOK 1996, 40, n° 38.

A három kötetet többnyire egybekötötték. További kiadásai:
Frankfurt, 1613 és 1642 (PRAZ 1969–1974, I, 518; BiblZrin, 311;
MONOK 1996, 40, n° 38).

Azonosítása a n° 22 pontosabb címleírása alapján lehetséges.
Vö. n° 338.

90. 6. *Varosokrol, és varokrol Porgaminas keönyv.*
LEDENTU, Johannes
[75 rajz és tervvázlat magyar várakról és városokról] – ÖNB, Ms.
Cod. 8622.

Föltételezett azonosítás. – A lavírozott tusrajzsorozatból két
példány maradt fenn az ÖNB-ben. Az egyik kötet (Ms. Cod. 8622)
75, a másik (8623) 50 darab vár és városképet tartalmaz. A
kisebbiket, amely 1639-ben készült, a művész III. Ferdinándnak
ajánlotta (Regni Hungariae Confinia Delineata. Das ist. Deß
löblichen Königreichs Hungarn Granitz Heusser abriß. Welche
abgezeichnet worden aus befelch Ihres Römischen Kayserlichen
Mayestäts Ferdinandi des III. im Jahre 1639: ÖNB, Ms. Cod. 8623),
a bővebb (ÖNB, Ms. Cod. 8622) Zimányi Vera feltételezése szerint
Batthyány Ádám rendelkezésére készült (*Bethlen Gábor emlékezete*,
szerk. MAKKAI László, Bp. 1980, 197), ezt azonban semmiféle
possessorjelzés nem támasztja alá. Batthyány Ádám és Forgách
Zsigmond 1641-ben valóban megrendeltek egy-egy „Granitz Haus
Puech”-ot Ledentu-tól, amely 1642. áprilisában készült el (GARAS
1953, 137, 155). Forgách Zsigmond 1641. dec. 10-én Hertnekről azt
írta Batthyány Ádámnak: „Az mi az képiró állapotját illeti, hogy az
keonyvet mégh el nem készítette, s azért kegyelmed ez
alkalmatossághal fel nem kwlte, én keonien el várom, inkább is
akárom, hogy kegyelmed maga megh adgia, hogy sem megh
kwldgie, noha ugy is kedves lészen nálam kegyelmedre nézve is”
(ADATTÁR 11, 226, n° 373). Tehát a kötet addig még nem készült
el, de Forgách Zsigmond inkább kívárja, hogy Batthyány Ádám
személyesen adja oda neki, mintsem hogy elküldje. Ezek szerint

Ledentuval Batthyány Ádám állt közvetlen kapcsolatban. 1642. márc. 20-án Bécsből kelt levelében neki jelentette a festő, hogy 14 napon belül kész lesz mindkét könyvvel: „Eir Graflichen Genaden Under denig perichte Ich, das ich inderhalb fiertzen dagen Eier Genaden, Sohwohl auch hern forgatch, pede picher gewis ferdich haben werde, dan sie haben Sehr fil Mihe, Es haben die Ganze Zeit seit ichs fon Jer Genaden angedingt hab drey Perschaner Continue daran gearbeit, weliches her filibertus selbstzen zeichnus mues geben, dan erst pey Mier Gebesen, und hats selbstzen Gesehen, habe nicht einen kretizer dapey zum pesten”. (ADATTÁR 11, 560) Batthyány Ádám 1642. ápr. 25-én kelt bécsi vásárlási följegyzései szerint „Az kép ironak attam kétt eöreghe keöniv írására neki fl. 150.” (ADATTÁR 11, 228, n° 377). Ez az összeg azonban úgy látszik csak a kialakult ár fele volt, mert 1642. máj. 24-én Bécsben kelt levelében Johannes Ledentu még 150 forintot, azaz 100 tallért kért Batthyány Ádámtól: „noch austendigen hudert[!] daller wegen der zwey gemahlten Pucher, die Ew graflichen Genaden empfangen haben” (ADATTÁR 11, 228, n° 378). A kérés jogosságát megerősíti Batthyány Ádám egy 1642. júl. 11-én kelt följegyzése, mely szerint a „képirónak az ki az véghaszakat leirt” 150 forinttal volt adós. (MOL, P 1315, 1. cs., 1643, f. 36). Ugyanezen forrás szerint a pénzt 1643 januárjában Batthyány Ádám ki is fizette (uo. f. 35.), de ez ténylegesen úgy látszik nem történt meg, mert Ledentu 1644. jan. 27-én kelt levelében a száz tallér helyett zab elküldését kérte (ADATTÁR 11, 228, n° 378) ezt azonban úgy látszik nem kapta meg. Végül 1648. aug. 1. előtt kapott Batthyány szolgáitól, Kis Mártontól és Tomasics Jánostól 2 mut és 17,5 mérő búzát valamint 18, 5 mérő rozsot, amely 68 tallér, 51 krajcárt ért, tehát Batthyány még 31 tallér 39 krajcárral maradt adós (ADATTÁR 11, 565–566). Ennek kifizetését Ledentu 1648. szept. 18-án és dec. 23-án kelt leveleiben (utóbbiban a pénz helyett 1 mut búzát kért) ismételten sürgette (ADATTÁR 11, 566–567), de hogy végül kifizetésre került-e, azt nem ismert.

Az ÖNB, Ms. 8622-ben a következő Batthyány-várak ábrázolásai láthatók: No. 38–39: Zalaszentgrót; No. 65–66: Németújvár; No. 67: Dobra; No. 68: Rohonc. Az ÖNB, Ms. 8623-ban csupán egy Batthyány vár, a rohonci látható (No. 50).

Vö. n° 307.

91. 7. *Kertek czifralasanak formái.*
Nem azonosítható.
Vö. n° 308.
92. 8. *Pogany Csaszarok Pénzeinek képei és magok élete rövide[n], Deakul.*
STRADA, Jacobus de
Epitome Thesauri Antiquitatum, hoc est, Impp. Rom. Orientalium [et] Occidentalium Iconum, ex antiquis Numismatibus quam fidelissime deliniatarum, ex musaeo Iacobi de Strada Mantuani Antiquarij, Lugduni [Leiden], 1553, Strada–Guerinus, in 4° – HAB, ÖNB.
További kiadása: Zürich, 1557 (ÖNB).
Azonosítása a n° 17 alapján. Vö. n° 367.
93. 9. *Madaraknak, és egyeb allatoknak irot képei.*
Nem azonosítható. A XVII. század első felének legnépszerűbb madárképeket ábrázoló kiadványai Ulisse Aldrovandi, Conrad Geßner és John Jonston művei voltak, amelyek mindegyike számos kiadásban jelent meg. (NISSEN, Claus: *Die illustrierte Vogelbücher, Geschichte und Bibliographie*. Stuttgart, 1953, n° 18, 349–352, 481).
Vö. n° 331.
94. 10. *Magyar Koronának képe, és annak magyarázattya.*
RÉVAY Péter (Petrus DE REWA)
De Sacrae coronae Regni Hungariae ortu, virtute, victoria, fortuna, Augustae Vindelicorum, 1613, Mangus, in 4° – RMK, III, 1118 (KULCSÁR Péter magyar fordítása: *A korona kilenc évszázada*. Vál. KATONA Tamás, bev. GYÖRFFY György. Bp., 1979, 296–358).
Vö. n° 149, 389.
95. 11. *Két Czimeres Keönyvek.*
Nem azonosítható.
Vö. n° 25, 315?
96. 12. *Hadakozo mesterségekreöl valo keönyv. Németöl.*
Nem azonosítható.
Vö. n° 23, 340.

5. Deak és Német orvosságos keönyvek.

97. 1. *Egy eöreggh czeh keönyv mindennemeö füvek hasznairol avagy orvossagokrol.*
Nem azonosítható.
Vö. n° 321.
98. 2. *Porgaminaba[n] egy nemeth keönyv küleömb küleömb füvekböl mint keöll vizeket czinalnj és azokbol Falastromokat; s mas orvossagokat.*
Nem azonosítható. Német vízégető és orvosságos könyvek (mint pl. Hieronymus Brunschweig „Distillierbuch”-ja) számos kiadásban jelentek meg a XVI–XVII. században.
Hasonló könyveket vide n° 99, 337, 354.
99. 3. *Feier Porgaminaba[n] német keönyv minde[n]fele füvekbeöl mint keöl az vizez égetnj és azokbol orvossagokat czinalnj.*
Nem azonosítható. Német vízégető és orvosságos könyvek (mint pl. Hieronymus Brunschweig „Distillierbuch”-ja) számos kiadásban jelentek meg a XVI–XVII. században.
Hasonló könyveket vide n° 98, 337, 354.
100. 4. *Feier Tablaba[n] német orvossagos keönyv.*
Nem azonosítható.
Hasonló könyveket vide n° 100–104, 108, 119, 343–348, 352–353.
101. 5. *Feier Tablas, es kapczos német orvossagos keönyv.*
Nem azonosítható.
Hasonló könyveket vide n° 100–104, 108, 119, 343–348, 352–353.
102. 6. *Feier kapczos Tablaba[n] német orvossagos keönyv.*
Nem azonosítható.
Hasonló könyveket vide n° 100–104, 108, 119, 343–348, 352–353.

103. 7. *Feier Tablaba[n] németh orvossagos keönyv.*
Nem azonosítható.
Hasonló könyveket vide n° 100–104, 108, 119, 343–348, 352–353.
104. 8. *Feier Tablaba[n] németh orvossagos keönyv.*
Nem azonosítható.
Hasonló könyveket vide n° 100–104, 108, 119, 343–348, 352–353.
105. 9. *Zöld Tablaba[n] orvossagokrul valo füves keönyv, németöl.*
Nem azonosítható.
Hasonló könyveket vide n° 109, 351.
106. 10. *Veöreös[n] orvossagos keönyv czehül.*
Nem azonosítható.
Vö. n° 350.
107. 11. *Feier Tablaba[n] Doctornak valo Deak keönyv, ám mint az iffiu Doctorok szoktanak tanulnj.*
Nem azonosítható.
Vö. n° 324.
108. 12. *Feier Tablaba[n] Doctornak valo Német keönyv. Deakbol fordittatot.*
Nem azonosítható.
Hasonló könyveket vide n° 100–104, 108, 119, 343–348, 352–353.
109. 13. *Porgaminaba[n] valo keönyv, küleömb küleömb fele viragokkal, Gyökerekkel, és emeber képekkal. Doctornak valo orvossagos keönyv, az ki tudnia akaria nézze megh, s- végére mehet.*
Nem azonosítható.
Hasonló könyveket vide n° 105, 351.
110. 14. *Veöreös Tablaiu eöreg h irot keönyv németeöl, mindennemeö füvek hasznairol, és orvossagirol.*
Kézirat.
Vö. n° 322.

111. *15. Feier Tablaba[n] irot, német orvossagos keönyv.*
Kézirat.
Hasonló könyveket vide n° 111–123, 113, 326, 330, 333, 335–336.
112. *16. Veöreös Tablaba[n] iort, német orvossagos keönyv.*
Kézirat.
Hasonló könyveket vide n° 111–123, 113, 326, 330, 333, 335–336.
113. *17. Feier Porgaminaba[n], nemet orvossagos keönyv. Czakineie.*
Kézirat. Tulajdonosa Csáky Lászlóné Batthyány Magdolna (1611?–1658) volt, Batthyány Ádám legidősebb húga.
Hasonló könyveket vide n° 111–123, 113, 326, 330, 333, 335–336.
114. *18. Fekete Tablaba[n], nemet orvossagos keönyv. Barat irassal.*
Kézirat.
Vö. n° 342.
115. *19. Feier Tablaba[n] irot német orvossagos keönyv.*
Kézirat.
Hasonló könyveket vide n° 111–123, 113, 326, 330, 333, 335–336.
116. *20. Feier Tablaba[n] irot német orvossagos keönyv.*
Kézirat.
Hasonló könyveket vide n° 111–123, 113, 326, 330, 333, 335–336.
117. *21. Papiros Tablaba[n], irot német orvossagos keönyv.*
Kézirat.
Hasonló könyveket vide n° 111–123, 113, 326, 330, 333, 335–336.
118. *22. Porgaminaba[n], irot nemet orvossagos keönyv.*
Kézirat.
Hasonló könyveket vide n° 111–123, 113, 326, 330, 333, 335–336.

119. 23. *Feier Tablaiu, niomtatas, német orvossagos keönyv, két hele[n] volt irva.*
Nem azonosítható.
Hasonló könyveket vide n° 100–104, 108, 119, 343–348, 352–353.
120. 24. *Veöreös Tablaba[n], irot németh orvossagos keönyv, két hele[n] volt igj irva.*
Kézirat.
Hasonló könyveket vide n° 111–123, 113, 326, 330, 333, 335–336.
121. 25. *Papirosba[n] irot Német orvossagos keönyv.*
Kézirat.
Hasonló könyveket vide n° 111–123, 113, 326, 330, 333, 335–336.
122. 26. *Irot keötettle[n] németh orvossagos keönyv.*
Kézirat.
Vö. n° 329.
123. 27. *Zeöld Tablaiu, irot német orvossagos keönyv.*
Kézirat.
Hasonló könyveket vide n° 111–123, 113, 326, 330, 333, 335–336.
124. 28. *Veörös kopot Tablaiu, irot Németh és magyar orvossagos Keönyv.*
Kézirat.
Vö. n° 323.

6. Teörvényes keönyvek.

125. 1. *Mesternek valo Stylusos keönyvek. Kettő.*
Nem sikerült azonosítanom.
Vö. n° 304–305.

126. 2. *Eöreggh Decretum es Tripartitum. Deakul.*
 WERBŐCZY, Stephanus
 Decretum, opus tripartitum iuris consuetudinarii inclyti regni Hungariae, Colosvarini, 1572, Heltai, in 4° – RMNy, 317.
 Csak ennek a latin nyelvű kiadásnak a címében fordulnak elő a „decretum és „tripartitum” szavak is.
 Vö. n° 303.
127. 3. *Magyar, és Deak Tripartitu[m] ketteö. Egyknek eleöl reövid Summaia vagio[n] irva.*
 [1.] WERBŐCZY István
 Decretum Latino-Hungaricum, sive Tripartitum opus iuris consuetudinarii inclyti regni Hungariae et Transylvaniae ac partium eidem subjectarum, una cum methodo articulorum diaetalium ... – Magyar és Erdély országnak törvény könyve, Bártfa, 1632, Klöss, in 4° – RMNy, 1521.
 Azonosításához vide n° 9[1]. Vö. n° 9[1], 345[1].
 [2.] WERBŐCZY István; WERES Balázs (transl.)
 Magyar decretum ... melyet Tripartitomnak neweznek, Debrecen, Hoffhalter, 1565 – RMNy, 207.
 További (csak részben újraszedett) kiadása: Debrecen-[Gyulafehérvár?], 1565/[1568?] (RMNy, 255). Csupán ebben a két kiadásban található meg a Weres Balázs által összeállított „Magyarország dekretomának sommája” című fejezet.
 Eredetéről vide n° 9[2]. Vö. n° 9[2], 345[2].
128. 4. *Kitonicz Janos Directioia ketteö, Deakul.*
 KITONICH, Joannes, Directio methodica processus iudicarii iuris consuetudinarii inclyti Regni Hungariae, Nagyszombat, 1619, Mollerus – RMNy, 1193.
 További kiadása: Bécs, 1634 (RMK, III, 1497; HOLL 1980, 22).
 Vö. n° 356.
129. 5. *Az Törökkel az Sytvatoroknal Beczbe[n], Komaromba[n], es egyebbut valo vegezessek, és Conditioiok ket keönyvbe[n].*
 [1.] Series conditionum et pacificationis, articulorum, quae sub divi Rudolphi quondam Roman. imperatoris (pientissimae memoriae) regimine, prouti eadem per certos, cum eiusdem [et] subsecutorum Sac: Romanorum imperatorum, tum etiam Turcicorum imperatorum

ex parte, deputatos plenipotentiarios comissarios, diversis locis [et] conventionibus tractatae, [et] jam tandem regnante Sacra Ferdinandi secundi Roman: imper: maiestate [et]c. [et] sultano Murath han turcarum moderno imperatore conclusae. [et] utriusque diplomatum ac syngraphorum appositione ratificatae sunt [et] stabilitae, Viennae, 1628, Rath, in 4° – RMK, III, 1418.

Vö. n° 154.

[2.] Valószínűleg megegyezik azzal a kolligátummal amelynek részeit az 1651. évi katalógus részletesen felsorolja (vide n° 155–157).

7 Tanuló keönyvek.

130. 1. *Olasz, Franczuz, és Németh Dictionarium.*

HULSIUS, Levinus

Dictionarium Teutsch-Frantzösisch-Italiänisch: Frantzösisch-Teutsch-Italiänisch: Italiänisch-Frantzösisch-Teutsch Sampt einer kurtzen und notwendigen Unterrichtung gemeldter drey Spraachen, in gestalt einer Grammatica, Frankfurt/Main, 1616, Hulsius, in 4° – VD17.

A kötet olasz és francia főcímmel („Dittionario ...” és „Dictionaire ...”) is megjelent (VD17), ám a címleírás alapján Batthyány Ádámnak a német változat lehetett tulajdonában.

Vö. n° 368.

131. 2. *Deak, Geörögh és magyar Dictionariu[m].*

SZENCI MOLNÁR Albert

Dictionarium Latino-Graeco-Hungaricum, summa diligentia collectum, adauctum et nunc recens excusum, in quo et propria nomina pro studiosis orthographiae Graecae sunt expressa appellativis synonyma Graeca passim inspersa sunt non pauca, vocibus vero positione et diphtongis carentibus subjecti sunt versus veterum poetarum quantitates syllabarum indicantes. – Item dictiones Ungaricae, singulari studio collectae. Latine conversae, in alphabeti ordinem digestae ..., Hanoviae, 1611, Villerius, 8° – RMNy, 1012.

További kiadása: Heidelberg, 1621 (RMNy, 1239). Vö. n° 375.

132. 3. *Deak, magyar, cseh, és német kiczin Dictionariu[m]*.
[SZIKSZAI FABRICIUS Balázs]
Dictionarium quatuor linguarum: Latinae, Hungaricae, Bohemicae
et Germanicae, diligenter et accurate primum editum, Viennae,
1629, Gelbhaar, in 12° – RMNy, 1423.
További kiadása: Bécs, 1641 (RMNy, 1871).
Vö. n° 240.
133. 4. *Deak, és németh Nomenclatura*.
[SZIKSZAI FABRICIUS Balázs]
Nomenclatura deu dictionarium Latino-Germanicum, ex variis
probatissimis autoribus collecta, Cibinii, 1629, Pistorius, in 8° – RMNy,
1451.
A mennyiben a cím nem „Nomenclatura”, hanem
„Nomenclator” volt, akkor több szótár is megfelel a leírásnak:
Petrus Fabricius-é (Braunschweig, 1611; Halle, 1625 – VD17),
Joachim Zehner-é (Schleusingen, 1622; Leipzig 1629; Lepizig,
1632 – VD17) és egy névtelen „Nomenclator Latino-Germanicus”
(Rostock, 1634 – VD17).
Vö. n° 382.
134. 5. *Deak, Olasz, Németh, Cseh és magyar Dictionarium*.
VERANTIUS, Faustus
Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum, Latinae,
Italicae, Germanicae, Dalmaticae et Ungaricae, Venetiis, 1595,
Morettus, in 4° – RMNy, 767.
A kötetben ugyan a cseh helyett a horvát nyelv szerepel, de ez
lehet a katalógus készítőjének tévedése is. Lehet viszont, hogy a
műnek egy másik kiadásáról van szó, amelyet Peter Loderecker
OSB lengyel és cseh szavakkal bővített és 1605-ben Prágában
jelentetett meg (RMNy, 937).
Vö. n° 10, 374.
135. 6. *Szakacznak valo Németh keönyv, melliből főzni tanulnak*.
Nem azonosítható.
Vö. n° 355.

Item.

136. 1. *Magyar Orszaghi rebellionak hamis indulattyarol valo iras Deakul.*

[PÁZMÁNY, Petrus]

Falsae originis motuum Hungaricorum succinta refutatio, Viennae, 1620, Gelbhaar, in 8° – RMK, III, 1288 (vö. RMNy, 1202).

További kiadásai negyedrétkben: Augsburg, 1620 (RMK, III, 1277); h. n., 1620 (RMK, III, 1313).

137. 2. *Constantia Comediaia, Deakul és magyarul.*

Ismeretlen nyomtatvány vagy kézirat. Mivel a katalógus részben magyar nyelvűnek tünteti föl, egy Magyarországon előadott jezsuita iskoladráma szövegére vagy nyomtatott kétnyelvű programjára gondolhatunk. Ilyet 1644 előtt egyet ismerünk, a „Constantia, filia Constantini magni” címűt amelyet 1635-ben Pozsonyban adtak elő (STAUD 1984–1994, I, 370).

Lehetséges azonban, hogy kéziratról van szó, mivel a Batthyány-levéltárban más kézirat jezsuita iskolai drámaprogram is található („Idvezitönk szenvedesenek peldaia Attyafiaitul el adatot Joseph Cassan [...] 1657”: MOL, P 1313, Kéziratok, 267. cs., 4. cím, ff. 32–33; vö. MÁLYUSZNÉ CSÁSZÁR Edit: *Egy jezsuita-dráma magyar vázlatja*, in: *Irodalomtörténet*, 33(1944), 33–34; STAUD 1984–1994, II, 50).

Vö. n° 319.

138. 3. *Senniei Istva[n] Cancellarius Temetesekor valo Oratio.*

Ismeretlen nyomtatvány. Sennyey István győri püspök és királyi kancellár 1635-ban halt meg.

Vö. n° 316.

139. 4. *Veörös Tablaiu, irot Német keönyv kalmarnak valo ki adasrol es be vételről*⁶⁹¹

Kézirat.

Vö. n° 332.

⁶⁹¹ E-nél a 138–139. tételek sorrendje fordított.

140. 5. *Veöros Tablaiu, magyarol irot keönijv. Az muraiszombathj és Sitkej Joszaghba[n] menni vagyon Zaloghba[n], és valami Pénz ki adasarol valo.*

Kézirat.

Vö. n° 438?

C.

[1651. szept. 17.]

In Anno Millesimo Sexcen[tesimo]

quingagesimo primo.

die decima septima Mensis Septembris.

Németuyvári Várunkban egy fekete Almáriumban

léveö keönnyveinknek az Cathalogusa. [etc.]

LELŐHELY: MOL, P 1322, Leltárak, 113. cs., ff. 137r–140r, abban a 8 lapos folio-nagyságú füzetben, amely az 1651., 1653., és 1656. évi könyvkatalógusokat tartalmazza. A füzetnek eredetileg valamilyen borítólapja is lehetett, amelyet Iványi Béla 1943-ben még látott, de mára elveszett. A borítón Iványi szerint a következő cím állt: „Cathalogus librorum nonnullorum in arce Német Uyvar existentium etc. Anno Salutis nostrae 1651.” (IVÁNYI 1943, 21).

NYOMTATOTT KIADÁSA: ADATTÁR 11, 268–273 (vö. KtF, I, 92.) A közlést összevettem az eredetivel és a következő megértést zavaró hibákat találtam: n° 172: „Magdolnárúl” > „Magelonárúl”; n° 248: „Bicolos amoria Tessera” > „Bicolor amoris Tessera”; n° 268: a „Deak Imadságos keonyveczke, irt” után a kéziratban nem található meg az, hogy „Németh”. Ez minden bizonnyal sajtóhiba.

Az alsó renden

141. 1. *Relationes Historicae Semestrales continuatio Jacobi Francij. Minden féle Historiákrul és megh Leöt dolgokrul, az mellyek az egész Europaban, és Teöreök országban teörténtenek. Németeöl vagyon.*

FRANK (FRANCUS), Jakob (=?)

[Frankfurter Meßrelationen] Historicae Relationis continuatio, Ordentliche und parteyische Beschreibung vieler fürnehmer unnd

gedenckwürdiger Sachen, so sich hin und wider in Hoch und Nieder Teutschland, Franckreich, Engelland, Böhmen, Polen, Italien, Hispanien und andern orten in Europa ... hiezzwischen nechstverschienen Franckfurter Fastenmesss, biss auff gegenwertige Herbstmess verlauffen und zugetragen haben, Frankfurt, 1591–1724 félévente, Latomus, in 4° – DDB, B 7082–7093, 7105–7142 (vö. STIEVE, Felix: *Über die ältesten halbjährigen Zeitungen oder Meßrelationen und insbesondere über deren Begründer Freiherrn Michael von Aitzing*, in: Abhandlungen der historischen Klasse der königlich bayerischen Akademie der Wissenschaften, 15[1880], Abt. 3, 1–98).

Ugyanezen a címen 1620-ig Jakob Framen Magdeburgban is adott ki vásári jelentéseket (DDB, B 7097–7104, D 753–751), 1622–1623 között pedig Latomus Lipcsében is (DDB, B 7153–7154). A katalógus leírásából sajnos nem derül ki, hogy a févélente megjelenő nyomtatványok közül mely példányok voltak meg Batthyány Ádámnak.

Vö. n° 341.

142. 2. *Szent írásbeli igen szép gyakorlások* *Németeöl.*
Nem azonosítható.

Vö. n° 34.

143. 3. *Graffin von Painbrok magha viselése* *Németeöl.*
SIDNEY, Philip; HIRSCHBERG Valentin Theocrit (transl.)
Arcadia Der Gräffin von Pembrock, Das ist, ein sehr anmüthige historische Beschreibung Arcadischer Gedicht und Geschichten mit eingemängten Schäffereyen und Poesien warinn nicht allein von den wahren Eygenschaften keuscher und beständiger Liebe gehandelt, sondern auch ein lebendig Bildt deß gantzen menschlichen Wesens ... für Augen gestellet wird, Frankfurt/Main, 1629 [1630], Merian, in 4° – VD17.

Továbbik kiadások: Frankfurt/Main, 1638, in 8°; Leiden, 1642, in 12° (VD17).

Vö. n° 18, 71.

144. 4. *Feiedelmek Oráia avagy Marcus Aurelius élete, Deákól:*
GUEVARA, Antonius; WANCKEL, Joannes (transl.)
Horologium principum sive de vita Marci Aurelii imperatoris libri III, Torgae, 1601, Gross, in 2° – BMC, NUC, BiblZrin, 697; MONOK 1996, 32, n° 9, 34, n° 16, 100, n° 311.
További kiadásai: Torgau, 1606; 1611; Lipcse, 1615; 1624, 1632 (HAB, VD17).
Vö. n° 11, 62.
145. 5. *De summo bono. Az Legh feőb ióról Magyar.*
ZIEGLER, Georgius; BETULEIUS, Iosquinus; SZENCI MOLNÁR Albert (transl.)
Discursus de summo bono, az legfőb iorol, mellyre az világ mindenkoron serényen és valóban vágódik, Lőcse, 1630, Brewer, in 4° – RMNy, 1483.
Vö. n° 35.
146. 6. *Matthyas, és Ferdinand Csaszaroktól foghva való acták, Deák:*
LUNDORP, Michael-Caspar
Acta publica inter ... Matthiam felicissime recordationis et Ferdinandum II. ... atque Fredericum ... huc usque ventilata, Moeno-Francfurti, 1621, Weiss – ÖNB.
Vö. n° 15, 61.
147. 7. *Carolus quintus élete Deák.*
Pontosan nem azonosítható.
V. Károly császár életéről a halála utáni évtizedekben több latin nyelvű munka is megjelent: Fridrich Staffel-től, Gulielmus Snoekaert-től és Valentin Rotmar-tól (VD16, ÖNB; KERTÉSZ János: A Habsburg irodalom bibliográfiája 1218–1934, Bp., 1934).
Vö. n° 79.
148. 8. *Horologium Principum. Feiedelmek oráia. 2dik keönyv. magyar:*
GUEVARA, Antonius; DRASKOVICH János (transl.)
Horologii principum, az az az feiedelmek oraianak masodik keonyve, ... mellybe szep es gyönörűseghes historiak es annak fölötte ieles tanusagok, ekes intesek foglaltatnak, mikeppen kellessek az fejedelmeknek es fő uraknak az szent hazassagba es az

ö magzattyoknak fel nevelesekben magokat viselniék, Graz, 1610, Widmanstetter, in 4° – RMNy, 994.

Vö. n° 63.

149. 9. *Az magyar Corona képe és annak magyarázattya. Deák.*

RÉVAY Péter (Petrus DE REWA)

De Sacrae coronae Regni Hungariae ortu, virtute, victoria, fortuna, Augustae Vindelicorum, 1613, Mangus, in 4° – RMK, III, 1118; (Kulcsár Péter magyar fordítása: *A korona kilenc évszázada*. Vál. KATONA Tamás, bev. GYÖRFFY György. Bp., 1979, 296–358).

Vö. n° 94, 389.

150. 10. *Német Országi hadak Historiainak egy része: Németh:*

Nem azonosítható.

Vö. n° 20[1], 68.

151. 11. *De rebus Hungaricae Provinciae, Pat[ris] Ferrar[ii] Deák.*

FERRARIUS, Sigismundus OP

De Rebus Ungaricae Provinciae Sac. Ordinis Praedicatorum, Bécs, 1637, Formica, in 4° – MAYER, n° 1166; APPONYI, 830; RMK, III P 7594.

A könyv XI. fejezete szól Batthyány Ádám szándékáról is, hogy Rohoncon, illetve Szalónakon megtelepítse a domonkosokat (pp. 600–607 passim).

Vö. n° 74.

152. 12. *Prognostichon Astrologicum aeternu[m]. Eöreök kalendáriu[m]. Magyar:*

Nem azonosítható. A magyar nyelvű öröknaptárak között hasonló című nem ismert. Nem ismerjük ugyanakkor az RMNy, által feltételezett, Bártfán 1597–1612 között megjelent (RMNy, 923) öröknaptár címét sem. Elképzelhető tehát, hogy a tétel ezzel a nyomtatvánnyal azonosítható. Az is lehetséges azonban, hogy Frölich Dávid 1639. évi latin nyelvű bártfai öröknaptárának (RMNy, 1756) magyar változata is létezett.

Vö. n° 230.

153. *Ibidem. Nagy Sándor Macedonianak győzhetetlen királya Históriája*:
Az Nagy Sandornak, Macedonak győzhetetlen királyának historiaia, Lőcse, 1627, Brewer, in 4° – RMNy, 1395.
Másik ismert kiadása nyolcadrétben: Kolozsvár, 1572/1574, Heltai (RMNy, 324). A tétel azonban címe alapján a lőcsei kiadással azonosítható.
154. 13. *Az Teöreökeökkel való végezésnek Exemplaria* *Deák*:
Series conditionum et pacificationis, articulorum, quae sub divi Rudolphi quondam Roman. imperatoris (pientissimae memoriae) regimine, prouti eadem per certos, cum eiusdem [et] subsecutorum Sac: Romanorum imperatorum, tum etiam Turcicorum imperatorum ex parte, deputatos plenipotentiaros comissarios, diversis locis [et] conventionibus tractatae, [et] jam tandem regnante Sacra Ferdinandi secundi Roman: imper: maiestate [et]c. [et] sultano Murath han turcarum moderno imperatore conclusae. [et] utriusque diplomatum ac syngraphorum appositione ratificatae sunt [et] stabilitae, Viennae, 1628, Rath, in 4° – RMK, III, 1418.
Azonosítása a n° 129[1] alapján.
155. 14. *De Sitvatorok. Articulorum pacis confirmatio*. *Deák*:
Articulorum pacis ad Sitva-Torok anno MDCVI. conclusorum, nova confirmatio, ratificatio [et] in quibusdam punctis complanatio. Secundum capitulationes in Aula Imperatoria Viennensi Anno 1616. per Plenipotentiaros utriusq[ue] Imperatoris Commissarios stabilitas, et ab utroq[ue] Imperatore Confirmatas, Viennae, 1616, in 4° – RMK, III, 1167, 1168; HUBAY, 467.
Vö. n° 129[2].
156. *Ibidem: Az második Rudolphus Császár és Szultán Szulimán[!] Teöreök Császár között való végezés*.
Conditiones pacis inter Romanorum et Turcicum imperatorem, Rudolphum II [et] Hehomatem I. Sultanum, ut ille An[n]o superiori 1606. inter utrosq[ue] tractatae [et] conclusae sunt, Pragae, Othmarus, 1607, in 4° – RMK, III, 1048, HUBAY, 442.
További kiadásai: Bécs, s. d. (RMK, III, P. 5740); Bécs, 1613 (RMK, III, 1120; HUBAY, 460); s. l., 1615 (RMK, III, 1164;

HUBAY, 464). A címben szereplő „Szultán Szulimán” a katalógus készítőjének tévedése.

Vö. n° 129[2].

157. *Ibidem: Komáromnál az Teöreökeökkal való végezés.*

Articulorum nonnullorum ad pacem Turcicam spectantium per utriusque imperatoris plenipotentiaros commissarios in mense Februario anni 1618 Comaromii facta declaratio, Viennae, 1618, in 4° – RMK, III, 1209, 1210.

Vö. n° 129[2].

158. *15. Pontianus Császár Historiaia. Magyar: HELTAI Gáspár*

Poncianus császár historiaia, Mikeppen az ő fiának Dioclecianusnak hét bölc és tudos mestereket fogada, kik azt tanyítanak az hét és nemes tudományokra, Lőcse, 1633, Brewer, in 4° – RMNy, 1571.

Korábbi kiadásai: Kolozsvár, 1571/1574 (RMNy, 314); Bécs, 1573 (RMNy, 322). A tétel azonban valószínűleg a lőcsei kiadással azonosítható, mivel csupán ez negyedrétt.

159. *Ibidem. Igen szép História, az Geöreögh Clitophonnak és Leucip[p]jenek egymáshoz való hivséges Szerelmekről:*

[Leucippe és Clitophon széphistóriája], Kassa, ca. 1620, Festus, in 4° – RMNy, 1215.

További ismert kiadása: Lőcse, 1631/1632 (RMNy, 1508). Mindkét kiadásból csupán címlap nélküli töredéket ismerünk, tehát katalógusunk ez esetben a nyomtatvány eddigi legpontosabb címléírását adja.

160. *Ibidem. Az hatalmas Máthyás kiralynak, Hunyadi János Fianak ieles viselt dolgairul Eletérül és halálárul, igen szép Historia.*

GÖRCSÖNI Ambrus

[Mátyás király históriája], Debrecen, 1570/1573, Komlós, in 4° – RMNy, 297.

További kiadásai: Kolozsvár, 1577 (RMNy, 387); Kolozsvár 1581 (RMNy, 490). A debreceni első kiadás egyetlen ismert példánya címlap és cím nélküli. Az RMNy szerint címlap nélkül készült. Katalógusunk címlerása azonban csak részben egyezik a későbbi ismert kiadások címével. Lehetséges tehát, hogy a

debreceni kiadásnak mégis volt címlapja, de az is, hogy Batthyány Ádámnak egy eddig ismeretlen kiadás volt a birtokában.

161. *Ibidem: Cyrus királyról. Igen szép História:*
KÁKONYI Péter
Igen szép historia Cyrus királyrol, mikeppen akarta el veszteni Astiages kiraly ... és fel nevedvén miképpen állot boszszút az Astiagesen, Lőcse, 1628, Brewer, in 4° – RMNy, 1416.
Korábbi kiadása: Debrecen, 1574 (RMNy, 341), címe alapján azonban feltehetően a lőcsei kiadással azonosítható.
162. *Ibidem: Telemon királyról, és az eo Fianak Diomedesnek az szerelem miat eset szörnyü haláláról, igen szép Historia:*
Szép historiás ének az Telamon királyról és ő fiának Diomedes[!] szörnyő haláláról, Kolozsvár, 1578, Heltai, in 4° – RMNy, 416.
163. *Ibidem. Sigmond Császárnak foghságáról, és szabadulásáról.*
TINÓDI Sebestyén
Historia Sigmond chasarnak fogsagarol es szabadulasarol Magyarorszagban törtint dolgarol, Kolozsvár/Debrecen[?], 1571/1574, Heltai/Komlós[?], in 4° – RMNy, 316.
164. *Ibidem. Tancredus király lányáról Gysmundáról és az királynak titkos Tanácsáról, Gisquardusról Igen szép Hist[oria].*
ENYEDI György (transl.)
Igen szép historia az Tancredus kiraly leanyarol Gismondarol es az királynak titkos tanácsáról Gisquardusrol, Kolozsvár, 1624, Heltai, in 4° – RMNy, 1311.
Korábbi kiadásai: Debrecen, 1577 (RMNy, 380); Kolozsvár, 1582 (RMNy, 514); Monyorókerék, 1592 (RMNy, 694, 8°). Címe alapján azonban egyértelműen a második kolozsvári kiadással azonosítható.
165. *Ibidem: Egy Jason neueö iffurról, és Medearól való Hist[oria]:*
[Iason és Medea históriája, Bártfa, 1650 k., Klöss, in 4°] – RMNy, 2308.
Mivel a nyomtatványból csak egy dátum nélküli töredék ismert, ez az adat tovább pontosítja a datálást, hiszen biztosan 1651 előtt

keletkezett. Ez megerősíti az RMNy feltételezését, hogy a nyomtatvány 1650 körül készült.

166. *Ibidem: Szulimán Teöreök Császárnak az Kazul Bassával valo viadallyarul, igen szép Histor[ia].*

TINÓDI Sebestyén

[Szulimán török császárnak Kazul basával valo viadaljáról.]

Ismeretlen nyomtatvány. Tinódi ezen műve mai ismereteink szerint nyomtatásban csupán 1554-ben Kolozsváron, „Cronica” című művében jelent meg (RMNy, 109). Itt viszont feltehetőleg egy önálló, ismeretlen kiadásról van szó.

167. *Ibidem: Az vitez Franciscorul, és az eö feleségerül, Szép Histor[ia].*

RÁSKAI Gáspár

Egy szep historia az vitez Franciscorul es az ö felesegeröl, Debrecen, 1574, Komlós, in 4° – RMNy, 344.

További kiadásai: Kolozsvár, 1579 (RMNy, 440); Kolozsvár, 1601 (RMNy, 879).

168. *Ibidem: Két nemes iffiaknak igaz barátságokrul, Szép Histor[ia].*

SZEGEDI VERES Gáspár

Szep roevid historia két nemes iffiaknac igaz baratságokról, Kolozsvár, 1578, Heltai, in 4° – RMNy, 415.

További kiadásai: Bártfa, 1582 (RMNy, 500B), Lőcse, 1629 (RMNy, 1445).

169. *Ibidem. Az régi hires neves Tróia várasának Tiz esztendeigh való megszállásárul, és rettenetes veszedelmérul való Histor[ia]:*

HUNYADI Ferenc

Historia de obsidione decennali antiquissimae urbis Troianae atque ruina memorabili [e]tc. Az régi es hires neves Troia várasának tiz esztendeig valo meg szallasáról és rettenetes veszedelmeről, Kolozsvár, 1577, Heltai, in 4° – RMNy, 388.

További kiadásai negyedrében: Debrecen, 1582 (RMNy, 508); Kolozsvár, 1586 (RMNy, 586); Kolozsvár, 1631 (RMNy, 1503); Bártfa, 1630 k. (RMNy, Appendix 168), Kolozsvár, 1651 (RMNy, 2370); nyolcadrétben: Lővő, 1592 (RMNy, 703).

170. 16. *Christus Urunknak Szent Péterrel való beszélgetése Magyarul.*
HAASE, Konrad; GYIRVA Vencel (transl.)
Christus Urunknak Szent Peterrel valo beszélgetese, ez mostani világnak el-fordult és gonosz s veszedelmes állapottyárol, Lőcse, 1649, Brewer, in 4° – RMNy, 2269.
171. 17. *Gyarmathi Balassa Balinthnak Thirsisnek, Angelicával, Sylvanusnak Galatheával való szerelmekről, Szép magyar Comedia.*
BALASSI Bálint
[Szép magyar Comedia Thirsisnek Angelicával, Sylvanusnak Galatheával való szerelmekről], Debrecen, 1619?, Rheda, in 8° – RMNy, 1172; STOLL 1994, 79.
A nyomtatványnak csupán négy levélnyi töredéke maradt fenn, tehát katalógusunkban szerepel egyetlen ismert címleírása, amelyet Iványi Béla közölt (IVÁNYI Béla–ECKHARDT Sándor: *Néhány adat Balassi Bálint életéhez és műveihez*, in: ItK, 58[1954], 415–416). Az RMNy-ben közölt címleírás is ezt követi, véleményem szerint azonban pontatlanul, mivel a n° 161–162., 164., és 167–168. tételek analógiájára föltehető, hogy a „szép magyar comedia”-szavak nem a nyomtatvány címének végén, hanem elején szerepeltek.
A n° 171–178. tételek föltehetően egy kolligátumot alkottak, bár az élen álló Balassi-mű 8°, míg a többi nyomtatvány 4° nagyságú.
172. *Ibidem: Kedves és nyáias História az szép Magelonárul, Neapolisbéli királynak Leányárul és egy Péter neveő vitézről Ezüsteős kulczokkal, a ki egy Provinciabeli Groff Fia vólt:*
TESSENI (=GYIRVA?) Wencel (ford.)
[Kedves és nyájas história az szép Magelonáról, Neapolis királynak leányárul és egy Péter nevű vitézről ezüstös kulcsokkal, ki egy Provinciabeli gróf fia volt, Lőcse, 1651 előtt, Brewer, in 4°]
Ez a regényes elbeszélés csupán az 1676. évi lőcsei kiadásból ismert (RMK, I, 1202), ám Batthyány Ádámnak egy olyan korábbi, 1651 előtti kiadás volt birtokában, amelynek címe meggyezett az 1676. évi kiadás címével. E tény ismeretében nem látszik elvetendőnek Szabó Károly és Varga Imre azon föltételezése, mely szerint Tesseni Vencel azonos lenne Gyirva Vencellel, a Lőcsén 1649-ben megjelent „Christus Urunknak Szent Peterrel valo beszélgetese” (n° 170) szerzőjével (vö. RMNy, 2269; RMKT, XVII/9, 657–658; RMNy, 2269).

173. *Ibidem: Igen szép Comedia egy neve titkolt artatlan Romai Császárnérül:*
Ismeretlen nyomtatvány.
174. *Ibidem: Az Soonak dicsiretes vóltárúl magyar Rithmusok:*
SZENTMÁRTONI BODÓ János
Az sonak ditsiretiről valo magyar rythmusok, Lőcse, 1647, Brewer,
in 4° – RMNy, 2187
175. *Ibidem: Két Aszonny emberek[nek], Agathának, és Barbálának egymás keözeöt való igen szép beszélgetések:*
[GYIRVA Vencel? transl.]
Szep beszélgetes két aszszonyember, Agota es Borbala között,
Lőcse, 1650 [Brewer], in 4° – RMNy, 2332.
176. *Ibidem: Mesés keönyvecske, a melly uyionnan megh ékesséttettet reövid, és értelmes kérdésekkel, és feleletekkel:*
Mesés könyvecske, mely uyionnan meg ekesitetet rövid ertelmes kérdésekkel és feleletekkel, Lőcse, 1629, Brewer, in 4° – RMNy, 1441.
Batthyány Ádámnak valószínűleg további két példánya is volt ebből a kiadványból (n° 203–204).
177. *Ibidem: Aesopus egész életének megh írása magyarul.*
[Magyar Aesopus, az az Aesopusnak egész élete és fabulái], Lőcse, 1625/1632, Brewer, in. 4° – RMNy, 1418.
A korábbi XVI. századi kiadások (más fordítások) kevésbé valószínűek, mivel a n° 178. tétel alapján úgy látszik, hogy itt egy olyan kiadványról van szó, amely Aesopus életét és fabuláit egymást követően, külön tartalmazta. Heltai Gáspár azonban csak a fabulákat fordította le (RMNy, 219, 784), Laskai János pedig a fabulákat életrajzi keretbe helyezte (RMNy, 681, 695). Pesti Gábor fordítása (Bécs, 1536 – RMNy, 17) pedig kora és eltérő fejezetcímei miatt zárható ki. Ezenfelül méretük sem 4°, hanem 8°.
Valószínűleg erre a kiadványra vonatkozik Batthyány Ádám 1637. márc. 20-án készült bécsi vásárlási számadásainak ez a (hibás átírásban fennmaradt) tétele is: „Philippos Fabulaiat vettem fl. 4 den. 24.–” (ADATTÁR 11, 218, n° 342).

178. *Ibidem: Aesopus Fabulainak keönyve:*
Vide n° 177. Az ott leírt kötetnek ez a része talán azért kapott külön címléírást, mert a kötet egy kolligátum (n° 171–178) része volt.
179. *18. Adriai Tengernek Syreniaia. Groff Zrini Miklósé. Magyar.*
ZRÍNYI Miklós
Adriai tengernek syrenaia groff Zrini Miklos, Bécs, 1651, Cosmerovius, in 4° – RMNy, 2360.
A kötetet, amely a katalógus elkészültének évében jelent meg, Batthyány Ádám feltehetőleg magától a szerzőtől kapta. Kovács Sándor Iván szerint a kötetet Zrínyi talán éppen augusztus 26-án este Zalaszentgróton, a segesdi hadivállalkozás előtti találkozásukkor adta át Batthyáynak (KOVÁCS S. I. 1985, 70). Naplója szerint Batthyány valóban 26-án ért Szentgrótra Hans Christoph Puchheimmel és Esterházy Lászlóval együtt, majd onnan 28-án reggel indultak tovább Kiskomáromba, de a napló Zrínyit a segesdi vállalkozással kapcsolatban nem említi (MOL, P 1315. Itiner., 1651. aug. 24.-szept. 6.).
180. *19. Békességh Executioiának feö Recessusa Németeöl.*
[PICCOLOMINI de Aragona, Octavio]
Friedens-Executions-Haubt Receß, wie derselbe, im Nahmen Kayserl: und zu Schweden königl: Mayest: Mayest: [!] durch dero darzu Bevollmächtigte Höchstcommendierende Generalitäten, und Plenipotentiairen ... in der Heyligen Römischen Reichs Statt[!] Nürnberg abgehandelt, verglichen und den 26. Junij newewn Calenders ... Anno 1650. allerseiths unterschrieben, besiegelt, ratificiert und commuteret worden, Wien, 1651, Cosmerovius, in 4° – MOL, P 1336, 9. cs, ff. 393–405 (vö. MAYER, n° 1330; a szerző meghatározása az ÖNB katalógusa alapján).
A MOL-ban őrzött nyomtatványnak kötőfedele nincsen és kéziratos bejegyzés sem található benne. Emiatt nem teljesen bizonyos, hogy arról a példányról van szó, amely Batthyány Ádám katalógusában szerepel.
Valószínűleg erre a kötetre vonatkozik Batthyány Ádám 1650. október 3-án kelt bevásárlási számadásainak a következő tétele: „3 kis litániás keonivet és az békeséget be köttni attam érték fl. 4 den. 21” (ADATTÁR 11, 265, n° 447).

181. 20. *Oratio ad Beatam Virginem Mariam* Deák.
Mint önálló művet nem sikerült azonosítanom.
182. 21. *Egy csudalatos dologh mellyet cselekedet Posenban egy Purgatoriumból ki iüt Lélek:* német.
KOPCSÁNYI, Michael
Beschreibung einer wunderlichen That, die sich zu Preßburg hat zugetragen, von einem Geist, welcher von dem 24. Tag an des Monats Julij deß 1641. Jahrs biß auff den 29. Tag Junii deß 1642. Jahrs, auß dem Fegfewr einer Junckfraw erschienen, mit ihr geredt, Hilff von ihr begehrt und letzlich erlöset worden, Preßburg, 1643, [Coll. S. J.], in 4° – RMNy, 2018.
További kiadása: Augsburg, 1643 (RMK, III, 1600). 1643-ban megjelent Pozsonyban latin (RMNy, 2019), magyar (n° 188) és biblikus cseh nyelvű (RMNy, 2020), továbbá Firenzében olasz (APPONYI, 2034) és Kaliszban lengyel változata (ESTREICHER, XX, 71) is. Az eseményre vonatkozó irodalmat vide: RMNy, 2019.
183. 22. *Ez is azon dologhrúl vagyon* németeöl.
KOPCSÁNYI, Michael
Beschreibung einer wunderlichen That, die sich zu Preßburg hat zugetragen, von einem Geist, welcher von dem 24. Tag an des Monats Julij deß 1641. Jahrs biß auff den 29. Tag Junii deß 1642. Jahrs, auß dem Fegfewr einer Junckfraw erschienen, mit ihr geredt, Hilff von ihr begehrt und letzlich erlöset worden, Preßburg, 1643, [Coll. S. J.], in 4° – RMNy, 2018.
További kiadása: Augsburg, 1643 (RMK, III, 1600). 1643-ban megjelent Pozsonyban latin (RMNy, 2019), magyar (n° 188) és biblikus cseh nyelvű (RMNy, 2020), továbbá Firenzében olasz (APPONYI, 2034) és Kaliszban lengyel változata (Estreicher, XX, 71) is. Az eseményre vonatkozó irodalmat vide: RMNy, 2019.
184. 23. *Romai harmadik Ferdinand Császarnae Mariae Leopoldinae Teste feőleöt tet Praedicatio* Német:
DUELLER, Thomas SJ
Grabmahl Der Allerdurchleuchtigsten/ und Großmächtigen Kayserin Mariae Leopoldinae, Deß unüberwindlichen Römischen Kaysers Ferdinandi III. werthesten Gemahlin/ Weylandt der Durchleuchtigsten Ertz-Hertzogen von Oesterreich Leopoldi und

Claudiae würdigsten Tochter Alß dero unzeitigen und traurigen hintrit zu dem bessern Leben ... das gesambt betrübtte gegenwertige Allerhöchst-Löbliche Ertzhauß ... gantz kläglich abwartete, Wien, 1649, Cosmerovius, in 4° – VD17, ÖNB.

185. 24. *Második Ferdinand Romai császár élete* *Deák:*
LAMORMAINI, Gulielmus SJ
Ferdinandi II Romanorum imperatori virtutes, Viennae, Gelbhaar, 1638, in 4° – VD17; SOMMERVOGEL, IV, 1429.

További kiadásai még ugyanebből az évből: Bécs (in 12°), Antwerpen, Köln. II. Ferdinándról szóló más munka azért nem jöhet szóba, mert egyedül ennek volt latin és német nyelvű kiadása is (vö. n° 186).

Vö. n° 72.

186. 25. *Ez is az [etc.]* *Német*⁶⁹²
LAMORMAINI, Gulielmus SJ; CURTZ, Johann Jakob SJ (transl.)
Ferdinandi II Römischen Kaysers Tugenden, Köln, 1638, Kinkius, in 12° – SOMMERVOGEL, II, 1744.

A szerző 1639. július 15-én többek között azt írta Lobkovicz Poppel Évának: „Mitto illustrissimae dominae vestrae libellum de virtutibus piissimae memoriae Ferdinandi II., quam vivum illustrissima domina vestra suscipiebat et amabat.” (TAKÁTS 1917, 24; ADATTÁR 11, 220, n° 350.) Itt feltehetőleg a német nyelvű kiadásról van szó, mivel ez volt Poppel Éva anyanyelve.

187. 26. *Bolnstein maga viselése és árultattása* *német:*
Außführlicher und Gründlicher Bericht der vorgewesten Friedtländischen und seiner Adhaerenten abschewlichen Prodition, was es damit für ein aigentliche Beschaffenheit gehabt, und was für boßhafftige Anschläg alberait gemacht worden, Wien, 1634, Rickes, in 4° – ÖNB, MAYER, n° 1243.

Ez csak egy a Wallenstein haláláról megjelent sokféle nyomtatvány közül, de azért valószínű, mert ebben fordul elő az „árulás” (Prodition) szó. Hasonló címmel megjelent ugyanekkor egy másik nyomtatvány is: Cancellaria Walsteiniana das ist ... Bericht

⁶⁹² A 185 és 186. tételeket a katalógus készítője jobboldalt kapcsolással összekötötte és melléírta: „1.”. Ezzel talán arra utalt, hogy a két kötet egy azonos művet tartalmaz, csak különböző nyelven.

der vorgewesten Friedländischen vnd seiner Adhaerenten abschewlichen Prodition, Köln, 1634, Brachel (ÖNB). Valószínű azonban, hogy Batthyány Ádámnak a bécsi kiadású volt meg.

Vö. n° 20[2], 69.

188. 27. *Az Posoni várasban teörtént csodalatos dolognak eleö számlálása, melyet cselekedet egy Purgatoriumbéli Lélek: magyar: KOPCSÁNYI Mihály*

[Az posoni várasban történt csodálatos dolognak előszámlálása, melyet cselekedett egy purgatoriumbéli lélek, Pozsony, 1643, Coll. S. J., in 4°] – RMNy, 2018A.

A könyvecskéből eredeti példány nem maradt fön, katalógusunkban szerepel egyetlen ismert teljes címleírása (az RMNy csupán a firenzei nemzeti könyvtár egy kézírásos katalóguscédulájának egyszavas címtörredékét ismeri). A kiadványnak ugyanabban az évben Pozsonyban és Augsburgban latin (RMNy, 2019; RMK, III, 1600), Pozsonyban német (n° 182, 183), biblikus cseh (RMNy, 2020), továbbá Firenzében olasz (APPONYI, 2034) és Kaliszban lengyel változata (Estreicher, XX, 71) is megjelent. Az eseményre vonatkozó irodalmat vide: RMNy, 2019.

189. 28. *Declaratio Jurium Societatis JESU Deák: [BELLECZI, Petrus] S. J.*

Declaratio jurium Societatis Jesu, quae in Regno Hungariae atque etiam Transylvania habet ad bona stabilia possidenda, Bécs, 1646, Cosmerovius, in 4° – RMK, III, 1661.

190. 29. *Oratio Funebris, in Exequis Excellen[tissi]mi ac Ill[ustrissi]mi Comit[is] ac Domini D[omi]ni Joannis Druget de Homonna [etc.]: Deák: SZEGEDI, Franciscus Leonardus*

Oratio funebris, in exequis excellentissimi ac illustrissimi comitis ... Joannis Drugeth de Homonna, perpetui de Ung, ejusdemque ac Zempliniensis comitatum supremi comitis ... habita Tyrnaviae in aede sacra cathedralis ecclesiae ... anno post partum virginum M.DC.XLVI. mense martio, die 12, Viennae, [1646], Cosmerovius, in 4° – RMK, III P 6267.

Nádasdy Ferenc, akinek a nyomtatványt a szerző ajánlotta, 1646. ápr. 2-án Sopronkeresztúrról írta Batthyány Ádámnak: „Az minemű Oratiott szegény Homonnay uram temetésekor Szombatban tett Szegedy uram, im kegyelmednek három exemplárrt küldöttem abban, mivel maga igen kértt, hogy kegyelmed kezében méltassam.” (ADATTÁR 11, 245, n° 409).

191. 30. *Ez is az [etc.]* *Deák:*
Vide n° 190.

192. 31. *Pastorale* *Olasz.*
Nem azonosítható. Számos mű jelent meg ilyen címmel a XVI–XVII. században.

193. 32. *Disputatio Medica de Epilepsia* *Deák.*
Pontosan nem azonosítható. Különféle német egyetemeken a XVI–XVII. században több alkalommal is adtak ki ilyen vagy igen hasonló címen vizsgakiadványokat (HAB; VMND, Reihe D, MED Ib7).

194. 33. *Magyar Országi Palatinusnak, Groff Eszterhási Miklosnak Rakóczi György, Erdéli Fejedelemnek irt egynéhány inteö Leveleinek a Páriaj* *magyarúl:*
ESTERHÁZY Miklós
A Magyar-országi palatinusnak, Grof Eszterhazi Miklosnak Rakoczi György erdélyi fejedelemnek írt egy-nehány intő leveleinek igaz paríája, Bécs, 1645, Cosmerovius, in 4° – RMNy, 2097.
Korábbi, rövidebb kiadása: Pozsony, 1644 (RMNy, 2075). A két kiadás címe azonos, így eldönthetetlen, hogy Batthyány Ádám melyiket birtokolta, ámde az eseményekben való részvétele miatt valószínűbb, hogy a bővebb, újabb levelekkel kiegészített kiadást tette el könyvei közé.

195. 34. *Instrumentum pacis* *Deák.*
Pontosan nem azonosítható. A wesztfáliai béke szövegét több ilyen címkezdetű, de különböző nyomtatvány tartalmazta. A tétel ezek bármelyikével azonosítható (vö. VD17, ÖNB).

196. 35. *Exemplar Reconciliationis cum Hungar[is]* *Deák.*
Exemplar reconciliationis cum Hungaris factae XXIII. Iunii, anno
MDCVI, Viennae, 1606, in 4° – RMK, III, 1026.
További latin nyelvű kiadások: Prága, 1606 (RMK, III, 1033);
Prága, 1607 (RMK, III, 1048); Bécs, 1613 (RMK, III, 1121); Bártfa,
1645 (RMNy, 2092[1]).
197. 36. *Theatrum Historicum* *Deák.*
Pontosan nem azonosítható. Ezzel a címmel több könyv is ismert a
XVII. század első feléből, például Andreas Hondorff-tól, Christoph
Helwig-től, Matthäus Tympe-től (BSB; vö. MONOK 1996, 210, n°
6).
Vö. n° 13, 73.
198. 37. *Officium baeatae Mariae Virginis: Eöreggh:* *Deák:*
Számos kiadásban jelent meg a XVI–XVII. században.
Vö. n° 208, 216, 263.
199. 38. *L: Hogidi Overo il mondo non peggiore.* *Olasz.*
LANCELOTTI, Secondo
L'Hoggidi overo il mondo non peggiore ne piu calamitoso del
passato, Venezia, 1623, Guerigli, in 8° – HAB, BSB.
További kiadás: Velence, 1627 (BSB, BMC). A következő
kiadások (Velence, 1629 és 1637 – HAB, BSB, ÖNB) már két
kötetben jelentek meg.
Vö. n° 14.
200. 39. *Thesaurus Praecum et Exercitiorum Spiritualiu[m].* *Deák.*
SAILLY, Thomas SJ
Thesaurus precum et exercitiorum spiritualium, Antwerpiae, 1609,
Moretus, in 8° – ÖNB; SOMMERVOGEL, VII, 405.
201. 40. *Az Nemes magyar országhnak és hozza tartozandó részeinek*
szokot Teörveny folyásirúl reövid igazítások *magyar.*
KITONICH János; KÁSZONI János (transl.)
Rövid igazgatas a nemes Magyar Országnak és hozzá tartozo
részeknek szokott teorveny folyasirol, Gyulafehérvár, 1647, Brassai,
in 4° – RMNy, 2171.
Vö. n° 390.

202. 41. *Fék zablákrúl, és Lovaknak való orvosságokrúl való keön[yv]. Németeöl, és Deák[ul].*
 Nem sikerült azonosítanom. Olyan lóorvosságos könyvet nem találtam, amely címe szerint zablákról is szólt volna (vö. VMND, Reihe D, MED Rc, 2). Lehetséges azonban, hogy egy német és egy latin műből összeállított kolligátumról van szó.
 Vö. n° 394.
203. 42. *Küleömb küleömb bolondságokrul való keönyv: Magyar.*
 Mesés könyvecske, mely uyionnan meg ekesitetet rövid értelmes kérdésekkel és feleletekkel, Lócse, 1629, Brewer, in 4° – RMNy, 1441.
 A magyar nyelvű nyomtatványok közül a fönti leírás leginkább ezzel a kiadvánnyal azonosítható, amelyből Batthyány Ádámnak egy másik helyen is volt példánya is (n° 176).
204. 43. *Ez is illyen, mint az feölseö [etc.] magyar:*
 Vide n° 203.

Az középső rend.

205. 1. *Deák Biblia kicsin quantitasban.*
 Nem azonosítható.
 Vö. n° 21[1], 31, 205, 397?
206. 2. *Aighenspiegel Historiai Németh.*
 Wunderbarliche und seltsame Historien Till Eulenspiegels.
 Számos kiadása ismert a XVI–XVII. századból.
207. 3. *Bolondságokrul való keönyv német.*
 Nem azonosítható.
208. 4. *Boldogh Aszony officiumia Deák.*
 Officium Beatae Mariae Virginis.
 Számos kiadásban jelent meg a XVI–XVII. században.
 Vö. n° 198, 216, 263.

209. 5. *Eöt reöuid Praedicatio, az 20. szines okokrúl magyar:*
FEUCHT, Jakob; TASI Gáspár (transl.)
Öt rövid pedikátzio, húsz szines okokrúl, miért nem akarnak most némelly emberek catholicusokká, vagy (amint ők szóllanak) pápistákká lenni, Pozsony, 1640, [Coll. S. J.], in 8° – RMNy, 1849.
210. 6. *Tanácshoz[!], mellyekben keöllyeön az küleönbeözeö vallások keözül választani magyarúl.*
LESSIUS, Leonardus; VERESMARTI Mihály (transl.)
Tanáchkozás, mellyiket kellyen a' külömbözö vallások-közszül választani, Pozsony, 1640, [Coll. S. J.], in 8° – RMNy, 1850.
Korábbi kiadásai: Pozsony, 1611 (RMNy, 1025); Pozsony, 1612 (RMNy, 1042). Batthyány Ádámnak azonban bizonyosan az 1640. évi kiadás volt meg, hiszen ezt Veresmarti Mihály neki ajánlotta. Erről 1640. júl. 23-án Pozsonyból kelt levelében értesítette Batthyány Ádámot: „im csak tudós embernek, Leonardus Lessiusnak, e Societate Jesu, bölcz írását fordítottam magyarrá. Melynek ket izbe valo nyomtatása már az emberek közöt, kétség nélkül, mert tetteczet nekiek, csak hamar kézre költ. Ujonnan értvén én azoktul annak kevanasat, harmadszor im ki nyomtattam: és az ajánlo levélbe jelentet okokért, ezt én közikbena[!] Na[gysá]god neve alat bocsáta[m]. Mely, kicsin ugyan, és a Na[gysá]god méltóságának nem megfelelő: de az ellen, a Na[gysá]god értet Uri kegyelmességéhez, és kevesekbe található nagy emberségéhez biztomba, ezzel én im a Na[gysá]god patrocinumjához folyamottam, tudván hogy ebbe Nagyságod is nem az adomannak kicsin voltát, hanem annak adójának nagy akarattyát fogja nézni.” (JENEI 1960, 690; ADATTÁR 11, 222, n° 358).
211. 7. *Inteö és tanitó Levél, Veöreös Marti Mihályé, az Batiákhöz magyar.*
VERESMARTI Mihály
Intö s tanito levél, mellyben a régi keresztyen hitben a bátaiakat erőssiti apáturok, Pozsony, 1639, [Coll. S. J.], in 8° – RMNy, 1788.
A szerző 1640. július 23-án Pozsonyból írta Batthyány Ádámnak: „magamtul is irogattam egy Intö es Tanito level könyveczkét, ehez a Tanatskozashoz mind materiaval közel jarot. Abbol is Na[gysá]g[od]nak im küldöttem.” (JENEI 1960, 690; ADATTÁR 11, 222, n° 358).

212. 8. *Pázmány Péter Imádságos keönyve* magyar:
 PÁZMÁNY Péter SJ
 Keresztyeni imádságos keönyv, melybe szep aytatos keonoergesek,
 haladasok es tanusagoc foglaltatnac, Graz, 1606, Widmanstetter, in
 8° – RMNy, 945.
 További kiadásai: Pozsony, 1610 (RMNy, 1003), Pozsony, 1625
 (RMNy, 1345), Pozsony, 1631 (RMNy, 1513), Pozsony, 1650
 (RMNy, 2340).
 Vö. n° 227.
213. 9. *Quintus Curtius* magyar.
 CURTIUS, Quintus; HÁPORTONI FORRÓ Pál (transl.)
 Quintus Curtiusnak az Nagy Sandornak macedonok kiralyanak
 viseltetett dolgairól irattatot historiaia, Debrecen, 1619, Rheda, in 8°
 – RMNy, 1174.
214. 10. *Királyoknak Tükeöre* [!]
 PATAKI FÜSÜS János
 Kiralyoknak tüköre, melyben abrazattyok szépen ragyog és
 tündöklík, az feiedelmeknek és egyéb uralkodóknak kedvekért
 példáiul irattatot és formáltatot, Bártfa, 1626, Klöss, in 8° –
 RMNy, 1347.
215. 11. *Dialogus, az az egy kárhozatra szállott gazdag Testének és
 Lölkének Siralommal tellyes, egymással való keserves panaszkodó
 beszélgetések* magyarúl:
 NYÉKI VÖRÖS Mátyás
 Dialogus az az egy kárhozatra szállott kazdag test és leleknek
 siralommal tellyes egymással való keserves panaszkodó
 beszélgetések, Prága, 1623, Sessius, in 4° – RMNy, 1294.
 További kiadásai: Bécs, 1625 (RMNy, 1321); Bécs, 1633
 (RMNy, 1558); Bécs 1636 (RMNy, 1635); Bártfa, 1637–1638
 (RMNy, 1664); Várad, 1642 (RMNy, 1978).
216. 12. *Officium beatae Mariae Virginis* Deák.
 Számos kiadásban jelent meg a XVI–XVII. században.
 Vö. n° 198, 208, 263.

217. *13. Les vies* *Olaszul:*
 PLUTARKHOSZ
 Les vies des hommes illustres [Vitae paralellae] – BSB.
 Ilyen című olasz nyelvű könyv nem létezik, francia nyelvű viszont több is. A katalógus összeállítója ezek szerint sem olaszul, sem franciául nem tudott. Valószínű, hogy a cím Plutarkhosz párhuzamos életrajzainak egyik francia kiadásával azonosítható, amely még Batthyány Boldizsáré lehetett.
218. *14. Sz: Augusto szüvének teöreödelmességéről való keönyv: magyar*
 S. AUGUSTINUS; PÉCSI Lukács (transl.)
 Szent Ágoston doktornac elmelkedő, magan beszellő es naponkent valo imadsagit az keresztyen attyafiáknakc épületire 'magyarra fordeta Peechi Lukach, Nagyszombat, 1591, in 8° – RMNy, 671.
219. *15. Officium Baeatae Mariae Virginis* *Magyar.*
 [DRASKOVICH János transl.]
 Officium B. M. Virg. az-az aszszonyunk Szüz Marianak három külömb időre-valo szolosmaja, Pozsony, 1643, [Coll. S. J.], in 8° – RMNy, 2016.
 További kiadása: Pozsony, 1650 k. (RMNy, 2336).
 Batthyány Ádám 1646. szept. 23-án készült pozsonyi számadásában szerepel a következő tétel: „10 Oficiom be köttésétől, eszek koszót Utti Társ is volt tallér 3[?], adtam éreték fl. 4 den. 50.–” (ADATTÁR 11, 245, n° 412).
 Vö. n° 421.
220. *16. Flori Germanici sive gestorum in Germania bellorum Deák*
 WASSENBERGIUS, Eberhardus
 Flori Germanici Sive Gestorum In Germania Bellorum Libri Quatuor: [1.] Commentariorum, De Bello, Inter Invictissimos Imperatores Ferdinandos II. & III. Et eorum hostes, Praesertim Fridericum Palatinum, Gabrielem Bethlenum, Daniae, Sveciae, Franciae Reges Gesto, Liber Singularis [2.] Ad hunc usq[ue] Annum 1640. absolutus & continuatus [3–4.] Belli Sweco-Francici, &c. Continuatio, Francofurti, 1640, Hummius, in 12° – VD17.
 Csak ennek a kiadásnak a metszetes címlapján [Kupfertitel] szerepel a n° 412 alatt megadott cím.
 Vö. n° 257, 412.

221. 17. *Thomas de Kempis* Magyar:
 KEMPIS, Thomas; PÁZMÁNY Péter SJ (transl.)
 Kempis Tamásnak Christus követeserül négy könyvei, Bécs, 1624,
 Formica, in 12° – RMNy, 1297.
 További kiadásai: Bécs, 1638 (RMNy, 1713); Pozsony, 1648
 (RMNy, 2238); valamint Vásárhelyi Gergely korábbi fordítása:
 Kolozsvár, 1622 (RMNy, 1271).
 Vö. n° 224, 247.
222. 18. *Az Mennyei igazsághnak tüzes Oszlopa* Magyar.
 GROSSE, Alexander; MIKOLAI HEGEDÜS János (transl.)
 Az mennyei igazsághnak tüzes oszlopa, melly ez nyomoruságos élet
 kerengő pusztájában az Isten szerelmes ellankhadt népének, a sok
 tévelygések s eretnekségek setét éttzakáján, és az ily sok
 istentelenségek s megtévesztő gonosz példák szövevényi közöttis
 világosan megmutattya, melly uton juthatnak bé a mennyei Canahán
 nyugodalmába, Utrecht, 1648, Wasberg, in 12° – RMNy, 2249.
223. 19. *Thaesaurus Carmelitarum* Deák.
 Cyprianus a S. Maria OCD (=DU PLOUY, Philippus)
 Thesaurus Carmelitarum sive Confraternitatis sacri scapularis
 excellentia, Köln, 1625, Gualterus, in 4° – BiblCarm, I, 354.
 További kiadásai is megjelentek Köln, 1627 (VD17, BSB),
 Augsburg, München (BiblCarm).
224. 20. *Thomas Kempis de imitatione Christi 4 Libr[i]i* Magyar.
 KEMPIS, Thomas; PÁZMÁNY Péter SJ (transl.)
 Kempis Tamásnak Christus követeserül négy könyvei, Bécs, 1624,
 Formica, in 12° – RMNy, 1297.
 További kiadásai: Bécs, 1638 (RMNy, 1713); Pozsony, 1648
 (RMNy, 2238); valamint Vásárhelyi Gergely korábbi fordítása:
 Kolozsvár, 1622 (RMNy, 1271).
 Vö. n° 221, 247.
225. 21. *Tizenket udveőséges elmélkedések* magyar.
 KEGEL, Philipp, DEBRECENI Péter (transl.)
 Tizenkét idvösseges elmelkedesec, mellyekben szép ahittatos és
 buzgosagos könyörgesec vadnak foglaltatvan minden hiveknek,
 valakic ez életnek háboruiban az ő idvössegeknek czellyara sietnec,

lelki fegyverül adattattac, Leiden, 1637, [Boxe], in 12° – RMNy, 1678.

További kiadások: Lőcse, 1638 (RMNy, 1730); Bártfa, 1639 (RMNy, 1755); Deselvics István teljes fordításában: Lőcse, 1639 (RMNy, 1772).

Poroszlay Lőrinc írta 1638. aug. 11-én tokajból Iványi Imrének, Batthyány hopmesterének: „A mostani kívánságának is megh feleltem volna a Magiari Kegeliussal, noha uram nem zintén az én humorom zerént vagion a fordítás, de az immár megh vagion, mind azon által ha Isten valamigh éltet, megh higgie kegyelmed mázzor zeb modgiával fogh iönni, hogy azért a kegyelmed kevánságának eleget tegiek im megh küldöttem kegyelmednek, mégh nem érkezet derekassan alá, mert Francich uramnak is küldöttem volna, várnék minden órában azért, hogi küldenének, de eléb nem hozhatiák, hanem ha valamely tanulo attiafiu érkezik megh Belgiumbol” (ADATTÁR 11, 218, n° 346). Iványi Imre könyveiről ld. a bevezetés 4. fejezetét. Lehet azonban, hogy itt nem erről a példányáról van szó. Batthyány Ádám 1646. szept. 23-án készült pozsonyi számadásában ugyanis szerepel a következő tétel: „2 kis keönivett [vettem], ugi mint Praxis pietatis és Kegellius, attam érték fl. 3 den. 40.” (ADATTÁR 11, 245, n° 412, 248, n° 418). Megjegyzendő azonban, hogy Batthyány Ádámnak valószínűleg volt egy másik példánya is ebből a könyvből (n° 418).

Vö. n° 418.

226. 22. *Praxis Piaetatis* Magyar.⁶⁹³

BAYLY, Lewis; MEDGYESI Pál (transl.)

Praxis pietatis, az az kegyesség-gyakorlás melyben be-foglaltatik, mint kellyen az hívő keresztyén embernek az Isten és a maga igaz ismeretiben nevelkedni, életét naponként Istennek félelmére intézni, tsendes lelki ismerettel költeni, és futásnak el-töltese utan boldogul vegezni, Debrecen, 1636, Fodorik, in 12° – RMNy, 1639.

A református könyv újabb kiadásai: Lőcse, 1638 (RMNy, 1735); Bártfa, 1640 (RMNy, 1817); Lőcse, 1641 (RMNy, 1895); Várad, 1643 (RMNy, 2042).

Batthyány Ádám 1646. szept. 23-án készült pozsonyi számadásában szerepel a következő tétel: „2 kis keönivett [vettem],

⁶⁹³ A kéziratban a 22. számú tétel megelőzi a 21. számút.

ugi mint Praxis pietatis és Kegellius, attam érték fl. 3 den. 40.”
(ADATTÁR 11, 245, n° 412, 248, n° 418).

Vö. n° 422.

227. 23. *Pázmány Péter Imádságos Keönyveczke* magyar:
PÁZMÁNY Péter SJ
Keresztyeni imádságos keönyv, melybe szep aytatos keonoergesek,
haladasok es tanusagoc foglaltatnac, Graz, 1606, Widmanstetter, in
8° – RMNy, 945.
További kiadásai: Pozsony, 1610 (RMNy, 1003), Pozsony, 1625
(RMNy, 1345), Pozsony, 1631 (RMNy, 1513), Pozsony, 1650
(RMNy, 2340).
Vö. n° 212.
228. 24. *Socskomer neveö Imádságos keönyveczke* német:
CELIUS, Michael
Schatzkammer, darinnen alle fromme außerwelte Christen, jre
wonung haben, und für jrem Gott täglich mit dancksagung,
bekantnus jhrer sünden und dem Gebet erscheinen sollen Sampt den
Episteln und Evangelien durch das gantze Jahr, Mit anhang vieler
andern andächtigen Gebetlein, für alle stände der gantzen
Christenheit, Frankfurt/Main, 1581, Fayrabends, in 8° – VD16, C
1829.
229. 25. *Egy Indiai Catharina neveö Aszony álatrol valo Hist[oria]:*
magyar:
Ismeretlen nyomtatvány.
230. 26. *Prognostichon Astrologicum aeternum, azaz Eöreök*
Kalendár[ium] mag[yar]
Nem azonosítható. A magyar nyelvű öröknaptárak között hasonló
című nem ismert. Nem ismerjük ugyanakkor az RMNy által
feltételezett, Bártfán 1597-1612 között megjelent (RMNy, 923)
öröknaptár címét. Elképzelhető tehát, hogy a tétel ezzel a
nyomtatvánnyal azonosítható. Az is lehetséges azonban, hogy
Frölich Dávid 1639. évi latin nyelvű bártfai öröknaptárának
(RMNy, 1756) magyar változata is létezett.
Vö. n° 152.

231. 27. *Hauzkomer neveő Imadságos keönyveczke* *németh.*
Nem sikerült azonosítanom.
232. 28. *Quintus Curtius* *Deák.*
CURTIUS, Quintus
De rebus gestis Alexandri Magni regis Macedoniae.
Számos kiadása jelent meg a XVI–XVII. században.
Valószínűleg erre a kötetre vonatkozik a Batthyány Ádám bécsi vásárlásairól 1637. márc. 20-án készült számadás egyik tétele: „2 Toma de Kempist es egi Quintus Korcsioszt vetem fl. 2 den. 64.–” (ADATTÁR 11, 218, n° 342).
233. 29. *Aristhoteles keönynye* *Deák.*
Nem azonosítható. A szerző művei számos különböző kiadásban jelentek meg a XVI–XVII. században.
Vö. n° 78.
234. 30. *Ó Testamentum. D[omini] Martini Luther* *Német.*
Luther német bibliafordításának 1534-től kezdődően számos kiadása volt.
Vö. n° 41.
235. 31. *Uy testamentum. D: Martini L[utheri]* *Németh:*
Luther német bibliafordításának 1534-től kezdődően számos kiadása volt.
Vö. n° 41.
236. 32. *Diva Virgo Caellensis* *Deák.*
WEISS, Thomas OSB
Diva Virgo Cellensis, Viennae, 1637, Gelbhaar, in 12° – VD17; MAYER, n° 1030.
Batthyány Ádám 1639. aug. 31-én kelt máriacelli kiadási jegyzékében szerepel a következő: „3 olvasot es 2 keönivet vetem fl. 4.” Utóbbiak egyike a fenti könyv lehetett (ADATTÁR 11, 221, n° 352).

237. 33. *Perspectivum Lutheranorum et Calviniano[rum]* *Deák.*
HOCQUARDUS, Bonaventura OFM
Perspectivum Lutheranorum et Calvinistarum, in duas partes
divisum, Ad orthodoxum omnium confirmationem, mutantium,
instructionem, hostiumq[ue], verae fidei confusionem, singulari
studio fabricatum, Viennae, 1648, Cosmerovius, in 8° – RMK, III, P
7617.
238. 34. *Ez is illyen, de kisseb ennél* *Deák.*
HOCQUARDUS, Bonaventura OFM
Perspectivi Lutheranorum et Calvinistarum altera pars, Ad
orthodoxum omnium confirmationem, mutantium, instructionem,
hostiumq[ue], verae fidei confusionem, singulari studio fabricatum,
Viennae, 1649, Cosmerovius, in 8° – RMK, III P 7621.
239. 35. *Boldogságos Szüz Marianak élete* *Magyar:*
KOPCSÁNYI Márton OMF
A' boldog Szüz Maria élete, magában foglalván az ő hét innopin
tizen három predikatiot (elmélkedésekkel, tanúságokkal), az ő hét
örömét és hét epeségét, az ő tizenkét chillagu koronáját, nevének 's
nevezetinek és az olvasónak magyarázattyát; Az ő nagy méltóságát;
'e világon valo foglalatosságát; és az ő segítségül hívását, a'
Litániakkal, Bécs, 1631, Formica, in 8° – RMNy, 1489.

Az feölseö renden.

240. 1. *Dictionarium* *Deák, magyar, Cheh, és német.*
[SIKSZAI FABRICIUS Balázs]
Dictionarium quatuor linguarum: Latinae, Hungaricae, Bohemicae
et Germanicae, diligenter et accurate primum editum, Viennae,
1629, Gelbhaar, in 12° – RMNy, 1423.
További kiadása: Bécs, 1641 (RMNy, 1871).
Vö. n° 132.
241. 2. *Monile Aureu[m]* *németh.*
Monile Aureum das ist Gülden Halszierdt Genom[m]em auf der
Carmelitische Schatzkam[m]er, in welchem kurzlich begriffen
werden die Privivilegien oder Freyheiten, Gnaden und Abblas der ...

Bruderschaft des H. Scapuliers unser L. Frawen vom Berg Carmelo: wie auch die klagstimmen sampt 7 betrachtungen über das H. Vatter unser durch die H. Seraphinische S. Theresia geschriben, Graz, 1643, Widmanstetter, in 8° – BiblWidm, 406.

242. 3. *Imadságos keönyvecske* magyar.
Nem azonosítható.
243. 4. *Manuale kézben hordozó Imadságos keönyveczke* magyar:
MOELLER, Martin; ZÓLYOMI PERINNA Boldizsár (transl.)
Manuale, az az kezben hordozo könyvecske kérdésekkel es imadsagokkal tellyes, az mellyekben idvösséges és igen szükséges elmétkedések is vadnak, miképpen kellessék az kereztien embernek kereztien módra élni és ez világból bódogúl kü múlni, Lőcse, 1614, Klöss, in 12° – RMNy, 1077.
Vö. n° 425.
244. 5. *Más Imadságos keönyvecske* magyar:
Nem azonosítható.
245. 6. *Himel Sliszel neveö Imádságos Keönyvecske* Német.
Nem sikerült azonosítanom.
246. 7. *Flores piarum et deuotarum praecum* Deák.
Nem sikerült azonosítanom.
Vö. n° 250.
247. 8. *Kempis Thamás az Christus keövetésérül* magyar:
KEMPIS, Thomas; PÁZMÁNY Péter SJ (transl.)
Kempis Tamasnak Christus követeserül négy könyvei, Bécs, 1624, Formica, in 12° – RMNy, 1297.
További kiadásai: Bécs, 1638 (RMNy, 1713); Pozsony, 1648 (RMNy, 2238); valamint Vásárhelyi Gergely korábbi fordítása: Kolozsvár, 1622 (RMNy, 1271).
Vö. n° 221, 224.
248. 9. *Bicolor amoris Tessera* Deák.
Nem sikerült azonosítanom.

249. 10. *Ez is olyan, mint az feölseö* Deák.
Nem sikerült azonosítanom.
250. 11. *Flores piarum et deuotarum praecum* Deák.
Nem sikerült azonosítanom.
Vö. n° 246.
251. 12. *Septem Psalmi Paenitetiales* Deák.
A hét bűnbánati zsoltár számos kiadásban megjelent a XVI–XVII. században, ám önálló kiadványként ritkán. Lehetséges, hogy egy verses földolgozásról van szó.
252. 13. *Officium* Olasz
Nem azonosítható.
253. 14. *Stimulus compunctionis* Deák.
JOANNES A JESUS MARIA OCD
Stimulus compunctionis, Romae, 1600, in 12° – BiblCarm, II, 15.
További kiadások: Köln, 1610 (BiblCarm); Köln, 1611 (VD17); Douai, 1632 (BiblCarm); Luzern, 1643 (VD17).
254. 15. *Statuta novi Coetus Mariae Matris merentiu[m]* Deák.
Nem sikerült azonosítanom.
255. 16. *Manuale almae Congregationis B: Mariae Vir[ginis] annuntiatae* Deák
Manuale almae Congregationis B. Mariae Virginis Annuntiatae in alma Universitate Graecensi erectae [et] confirmatae, Gracii, Widmanstetter, 1620, in 12° – BiblWidm, 331.
További kiadása: Graz, 1638 (BiblWidm, 371).
256. 17. *Statuta noui coetus [etc.]* németeöl.
Nem sikerült azonosítanom.
257. 18. *Flori Germanici sive gestorum in Germania Bellor[um]* Deák:
WASSENBERGIUS, Eberhardus
Flori Germanici Sive Gestorum in Germania Bellorum Liber Singularis: Commentariorum De Bello, Inter Invictissimos Imperatores Ferdinandos II. & III. Et Fridericum Palatinum,

Gabrielem Bethlenum, Daniae, Sveciae, Franciae Reges & Georgium Ragotzky. Liber Singularis, Ab anno 1618. ad hunc usque annum 1648. absolutus & continuatus, Francofurti, 1648, Hummius, in 12° – VD17.

Csak két kiadásnak a metszetes címlapján [Kupfertitel] szerepel az itt megadott cím, ám mivel Batthyány Ádámnak egy másik példánya is volt (n° 220), föltételezhető, hogy ez a példány egy másik kiadás lehetett.

Vö. n° 220, 412.

258. 19. *Sacrae Litaniae variae*. *Deák*.
Sacrae Litaniae variae cum brevi piaque quotidiana exercitatione.
 Ed. postrema, varie aucta. Antverpiae, 1623, Keerbergius, in 8° – HAB.

Mint az 1623. évi antwerpeni kiadás is jelzi, ennek a gyűjteménynek számos további kiadása is létezett.

Valószínűleg erre a kötetre is vonatkozik Batthyány Ádám 1650. október 3-án kelt bevásárlási számadásainak a következő tétele: „3 kis litániás keonivet és az békeséget be kötni attam érték fl. 4 den. 21” (ADATTÁR 11, 265, n° 447).

Vö. n° 267.

259. 20. *Manuale B M V. gloriosae* *Deák*.
 Nem sikerült azonosítanom.

260. 21. *Georgij Buccananij Opera Poetica* *Deák*.
 BUCHANAN, Georgius
Poemata quae extant, Lugdunii, 1628, Elzevier, in 24° – BMC;
 BiblZrin, 302.

További kiadások: Leiden, 1628; Amsterdam, 1641 (BMC). Az 1615. évi edinburgh-i kiadás nem látszik valószínűnek.

261. 22. *Paradaiz Gartlain Imádságos keönyveczke* *német*.
 ARNDT, Joannes
Paradiß Gärtlein Voller Christlicher Tugenden, wie dieselbige in die Seele zu pflanzen, Durch Andächtige, lehrhaffte und tröstliche Gebet, zu ernewerung des Bildes Gottes, zur ubung des wahren lebendigen Christenthumbs, Magdeburg, 1615, Francke, in °8 – VD17.

További kiadások: Goßlau, 1620 (BSB); Lüneburg, 1621; Magdeburg, 1621; Strassburg, 1623; Soest, 1625; Nürnberg, 1642 (VD17).

262. 23. *Czeltül valo keönyvecske* német.
 PIKEL, Johann Urban
 Histori von Unser Leben Frawen zu Zell in Steijrmark ... vorhero in Latein ... auch in Teutsch beschreiben, Graz, 1646, Widmanstetter, in 12° – BiblWidm, 423.
 Batthyány Ádám 1648. okt. 21-én kelt máriacelli kiadási számadásában szerepel a következő: „[Vettem] 6 Czeli Historiás vagi csudatéteteö koniveket és 4 ottan valo imátságos koniveket és másféle imátságokat és képet arani 4, fl. 12.” A hat historiás könyv egyike a fenti lehetett (ADATTÁR 11, 221, n° 352).
263. 24. *Officium B: Mariae Virginis* Deák.
 Számos kiadásban jelent meg a XVI–XVII. században.
 Vö. n° 198, 208, 218.
264. 25. *Mamuale[!] Sodalitatis S: Corporis Christi* Deák.
 Manuale Sodalitatis SS. Corporis Christin in Collegio S. I. Sopronii, Viennae, 1642, in 16° – RMK, III, 1585.
265. 26. *Maria az Böldogh örockévalóságának Aytai* Magyar:
 NÁDASI János SJ
 Maria aeternitatis beatae porta sancta, az az Maria az boldog örökke-valóságának szent aítaja, [Pozsony], 1645, [typ. S. J.] in 18° – RMNy, 2112.
266. 27. *Leölki Csésze* Magyar.
 Ismeretlen nyomtatvány.
267. 28. *Sacrae Litaniae variae* Deák:
 Sacrae Litaniae variae cum brevi piaque quotidiana exercitatione. Ed. postrema, varie aucta. Antverpiae, 1623, Keerbergius, in 8° – HAB.
 Mint az 1623. évi antwerpeni kiadás is jelzi, ennek a gyűjteménynek számos további kiadása is létezett.
 Eredetéről vide n° 258.

268. 29. *Deak Imadságos keonyveczke, irt*
Kézirat.
269. 30. *Officium* *Németh.*
Nem azonosítható.
270. 31. *Uti táárs* *magyar.*
Úti-társ, az-az reggel, s estve, és egyéb üdőkben gyakorlando imádságok, halá-adások, dicsiretek, és lelki óhajtások, Pozsony, 1639, [Coll. S. J.], in 18° – RMNy, 1787.
További kiadása: Pozsony, 1643, in 18° (RMNy, 2024).
Batthyány Ádám 1646. szept. 23-án készült pozsonyi számadásában szerepel a következő tétel: „10 Oficiom be köttésétől, eszek koszöt Utti Társ is volt tallér 3[?], adtam éretek fl. 4 den. 50.–” (ADATTÁR 11, 245, n° 412).
271. 32: *Dies Christianus seu Praxis bene vivendi* *Deák:*
CAUSSIN, Nicolaus SJ
Dies Christianus, Seu praxis bene vivendi, Lucernae, 1646, Hautt, in 12° – VD17; SOMMERVOGEL, II, 917.
272. 33. *Kempis Thamas* *Deák.*
KEMPIS, Thomas a
De imitatione Christi libri quatuor.
Számos kiadása ismert a XVI–XVII. századból. Lehet, hogy a kötetet Batthyány Ádám 1637. febr. 18-án készült vásárlási számadásai szerint Bécsben vette, amikor II. Ferdinánd király temetésén volt: „Harom Toma de Kempist vettem deakol vanak fl. 3.–” (ADATTÁR 11, 217, n° 341). Lehet azonban, hogy ezeket a példányokat hamarosan el is ajándékozta mert az 1642. és 1644. évi katalógusokban nincsen nyomuk, ugyanígy, ahogy annak a két újabb kötetnek sem, amelyek bécsi vásárlásáról 1637. márc. 20-án készült számadás tudósít (ADATTÁR 11, 218, n° 342).
Vö. n° 277.
273. 34. *Angszt Christi JESU neveö keönyveczke* *Németh.*
Myrrhen-Gärtl oder geistliche Übungen und Andachten dem bitteren Leyden und Sterben Christi zu Ehren ... der Bruderschaft der Todt

Angst Christi Jesu am H. Creutz in der Kirchen des Profeßhauß der Soc. Jesu zu Wienn, Wien, 1651, Rickhes – ÖNB.

Föltételes azonosítás.

274. 35. *Misteria Fidei* *Deák, és német:*
Nem sikerült azonosítanom.
275. 36. *Exercitium quotidianum* *Deák.*
GERHARD, Johann
Exercitium Pietatis Quotidianum Quadripartitum Peccatorum confessiones, gratiarum actiones, preces & observationes complectens, Coburgi, 1612, Hauck, in 12° – VD17; HAB.
Föltételezett azonosítás. További kiadása: Jena, 1613 (ÖNB).
276. 37. *Praecationes Liturgice in dies septimanae digestae.*
VEREPT (VERREPAEUS), Simon
Praecationes liturgicae in dies VII digestae, Coloniae, 1599, Keschedt, in 8° – VD16, V 616; HAB.
277. 38. *Thomas de Kempis* *Deák.*
KEMPIS, Thomas a; ROSWEYDE, Heribert SJ (ed.)
De imitatione Christi libri quatuor ex postrema recognitione R. P. Heriberti Ros-Weydi e Societate Jesu, Bécs, 1649, Cosmerovius, in 8° – MAYER, n° 1318.
Föltételezett azonosítás. Számos latin kiadása ismert a XVI–XVII. századból. Batthyány Ádámnak két példánya is volt, (vide n° 272), de valószínű, hogy legalább az egyik a fenti, Nádasdy Ferencnek ajánlott kiadásból.
278. 39. *Benedicta Virgo Cellensis* *Deák*
[PIKEL, Johann Urban]
Benedicta Virgo Cellensis, Sub auspiciis ... Benedicti Dei, Et Apostolicae Sedis Gratia, Liberi, ac Exempti Monasterii, Ordinis D. Benedicti ad S. Lambertum Abbatis, denuo in lucem edita, aucta, & illustrata, Graecii, 1645, Widmanstetter, in 8° – VD17, ÖNB, BiblWidm, 418.
Batthyány Ádám 1648. okt. 21-én kelt máriacelli kiadási számadásában szerepel a következő: „[Vettem] 6 Czeli Historiás vagi csudatétető koniveket és 4 ottan valo imátcságos koniveket és

másféle imádságokat és képet arani 4, fl. 12.” Az imádságos könyvek egyike talán a fenti lehetett (ADATTÁR 11, 221, n° 352).

Vö. n° 419.

279. 40. *Ez is illyen, mint az feölseö németeöl*
PIKEL, Johann Urban
Histori Von Unser Lieben Frawen zu zell in Steyrmарck, Graz,
1646, Haupt, in 8° – VD17; ÖNB.
Vide n° 278.
280. 41. *Magyar Cisio, az utollyán Ló orvosságok vannak*
Cisio, az az astronomianak tudományának rövid értelemmel
való le-írása, Lócse, 1650, Brewer, in 8° – RMNy, 2318.
Utolsó előtti fejezetének címe: „Az lovak betegségekről való
orvosságok”. A kiadvány forrásául szolgáló 1590. és 1592. évi
kolozsvári csíziók is tartalmaztak hasonló fejezetet (RMNy, 643,
684), ám valószínűbb, hogy Batthyány Ádámnak az újabb kiadás
volt meg.
281. 42. *Alóm magyarázó keönyvecske Magyar.*
Alom-könyveczke, Debrecen, 1589, Hoffhalter, in 8° - RMNy,
S622A (MKSz, 91[1975] 91–92.
További hasonló kiadványok: Debrecen, 1635 (RMNy, 1603);
Debrecen, 1640 k. (RMNy, 1822); Várad, 1640–1645 k. (RMNy,
1974).
282. 43. *Jocorum atq[ue] Seriorum cum novorum, tum selectar[um]
atq[ue] memorabiliu[m] Liber secundus Deák.*
MELANDER, Otto
Jocorum atque seriorum cum novorum, tum selectorum, atque
memorabilium libri II, Liber secundus, Smalcaldiae, 1611, Kezel, in
8° – BMC; NUC.
Más kiadásai két kötetben: Licha, 1604 (VD17); Frankfurt, 1617
(VD17).
Vö. n° 12, 76.

283. 44. *Ez is olyan, mint az feölseö* *Deák:*
 MELANDER, Otto
Jocorum atque seriorum cum novorum, tum selectorum, atque memorabilium libri II, Liber primus, Smalcaldiae, 1611, Kezel, in 8° – BMC; NUC.
 Más kiadásai két kötetben: Licha, 1604 (VD17); Frankfurt, 1617 (VD17).
 Vö. n° 12, 76.

D.

Anno Domini 1653. die 12 Martij Németuyvarat az feölseö várbéli Tárházunkban a minemeö keönyveink vannak, azoknak numerus szerént való Cathalogusa [etc.]

LELŐHELY: MOL, P 1322, Leltárak, 113. cs., ff. 141r–142r. abban a 8 lapos folió-nagyságú füzetben, amely az 1651., 1653., és 1656. évi könyvkatalógusokat tartalmazza. A füzetnek eredetileg valamilyen borítólapja is lehetett, amelyet Iványi Béla 1943-ben még látott, de mára elveszett. A borítón Iványi szerint a következő cím állt: „Cathalogus librorum nonnullorum in arce Német Uyvar existentium etc. Anno Salutis nostrae 1651.” (IVÁNYI 1943, 21).

NYOMTATOTT KIADÁSA: ADATTÁR 11, 273–276 (vö. KtF, I, 92.)
 A közlést összevetettem az eredetivel és egy értelmi hibát találtam: n° 294: „Policiorum” > „Politicorum”.

Az keönyves ormariumnak az alsó rendén.

284. 1. *Theatrum orbis terrarum, sive Atlas novus.*
 BLAEU, Gulielmus; BLAEU Joannes
Theatrum orbis terrarum, sive atlas novus, in quo tabulae et descriptiones omnium regionum, [Pars prima], Amstelodami, 1635, Blaeu, in 2° – KOEMAN I, Bl 13,
 További kiadások: 1640, 1644/1645 és még számos variáns kiadás (KOEMAN I, Bl 13–23 passim).

285. *2. Theatrum orbis terrarum sive Atlas novus.*
BLAEU, Gulielmus; BLAEU Joannes
Theatrum orbis terrarum, sive atlas novus, Pars secunda, Amstelodami, 1635, Blaeu, in 2° – KOEMAN, I, Bl 14.
További kiadások: 1640, 1644/1645 és még számos variáns kiadás (KOEMAN I, Bl 14–24 passim).
286. *3. Theatrum orbis terrarum, sive Atlas novus.*
BLAEU, Gulielmus; BLAEU Joannes
Theatrum orbis terrarum, sive atlas novus, Pars tertia, Amstelodami, 1640, Blaeu, in 2° – KOEMAN, I, Bl 36.
További kiadása: 1645 és még számos variáns kiadás (KOEMAN I, Bl 36–37).
287. *4. Theatrum orbis terrarum sive Atlas novus.*
BLAEU, Gulielmus; BLAEU Joannes
Theatrum orbis terrarum, sive atlas novus, Pars quarta, Amstelodami, 1645, Blaeu, in 2° – KOEMAN, I, Bl 43.
További kiadása: 1648 és még számos variáns kiadás (KOEMAN I, Bl 43–44).
288. *5. Feiér Táblában Doctornak valo német keönyv.*
Nem azonosítható.
289. *6. Theatrum orbis terrarum.*
ORTELIUS, Abraham
Theatrum orbis terrarum, Antwerpiae, 1570, Diesth, in 2° – KOEMAN I, Ort 1; MONOK 1996, 97, n° 293.
További 14 kiadása jelent meg 1612-ig (KOEMAN I, Ort 2–41).
Vö. n° 26[1], 85.
290. *7. Ez világhnak legh feőieb városirul való képes keönyv.*
BRAUN, Georgius; HOGENBERG Franciscus
[Civitates orbis terrarum, liber III] Urbium praecipuarum totius mundi liber tertius, Coloniae Agrippinae, 1581, Kempen, in 2° – KOEMAN, II, B&H 3.
További kiadásai: 1588, 1593, 1599[?], 1606, 1612, 1616, 1621 (KOEMAN, II, B&H 3). Szóbajöhet az ugyanilyen címen megjelent IV. kötet is: Köln, 1588 és további kiadásai: 1594, 1597, 1617

(KOEMAN, II, B&H 4). Azonosítása a n° 26[2] pontosabb címléírása alapján.

Vö. n° 26[2], 86.

291. 8. *Meteranus novus németeöl. Német országba[n] teörtént Hadakrúl [etc.]*

METEREN, Emmanuel von

Meteranus novus, Das ist: Warhafftige Beschreibung aller denckwürdigsten Geschichten so sonderlich in den Niederlanden auch sonsten in andern Reichen von Anfang der Regierung Philippi Audacis Herzogen zu Burgund etc. bis auff das Jahr Christi 1612 sich zugetragen, Amsterdam, 1633, Blaeu, in 2° – VD17; DDB, B 3676,

További kiadása: Amsterdam, 1640, Janson, 4 kötetben (VD17).

Azonosításához vide n° 1. Vö. n° 59.

292. 9. *Meterani novi continuatio.*

Meterani Novi Continuatio, Das ist Warhafftige Beschreibung aller denckwürdigsten Geschichten, so sonderlich in den Niederlanden, auch sonsten in andern Reichen, vom anfang deß Jahrs 1612, biß auff das Jahr Christi 1633 auffß fleissigste auß den besten Autorn colligirt, und In XX Bücher verfasset, Beneben den fürnehmsten Schlachten und Belägerungen, nach Geographischer und Geometrischer Manier in grund gelegt, Amsterdam, 1652, Blaeu, in 2° – VD17; DDB, B 3677.

Vö. n° 1, 59.

293. 10. *Eöreösségekrül Discursussok, és delineatiók.*

Nem azonosítható.

Vö. n° 27, 88, 436.

294. 11. *Politicorum libri decem.*

CONTZEN, Adamus SJ

Politicorum Libri Decem, in quibus De Perfectae Reipubl. Forma, Virtutibus, Et Vitiis, Institutione civium, Legibus, Magistratu Ecclesiastico, civili, potentia Reipublicae; itemq[ue] Seditione et bello, ad usum vitamq[ue] communem accomodate tractatur, Coloniae–Moguntiae, [1621], Kinckius–Lippius, in 2° – VD17; SOMMERVOGEL, II, 1401–1402; BMC.

További kiadása: Köln, 1629 (VD17; SOMMERVOGEL; BMC).

Pethő György 1641. márc. 21-én azt írta Bécsből Batthyány Ádámnak: „Az Contzen Ádám Politicorum könyvet, mely mind hadakozás formaiarul, gaszdasagarwl, pensz giötesrwl s minden egieb féle világhi dolghokrül tractal s uionnan componáltatott könyvv, niolcz Renessen adgiák.” (ADATTÁR 11, 224, n° 366, 227, n° 375).

Contzen politikai etikája a XVII. századi katolikus szellemű kormányzattan egyik klasszikusa volt, ez alapján oktatták például az 1690-es években a későbbi VI. (magyar királyként III.) Károly császárt (vö. SEILS, Ernst-Albert: *Die Staatslehre des Jesuiten Adam Contzen, Beichtvater Kurfürst Maximilian I. von Bayern*, Lübeck–Hamburg, 1968; BIRELEY, Robert: *Adam Contzen S. J. und die Gegenreformation in Deutschland 1624–1635*, Göttingen, 1975, 31–42 [Schriftenreihe des Historischen Kommission der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, 13]; KALMÁR János: *III. Károly magyar király kormányzási elveiről*, in: *Európa vonzásában, Emlékkönyv Kosáry Domokos 80. születésnapjára*, szerk. GLATZ Ferenc, Bp., 1993, 81–84).

295. 12. *Lectionum memorabilium et reconditar[um] Tomus secundus.*

WOLF (WOLFFIUS), Johannes aus Bergzabern

Lectionum memorabilium et reconditarum tomus secundus, Habet hic lector doctorum ecclesiae, Vatum, Politicorum, Philosophorum, Historicorum, aliorumq[ue] sapientum [et] eruditorum pia, gravia, mira, arcana [et] stupenda; iucunda simul [et] utilia, dicta, scripta, atq[ue] facta; Vaticinia item, vota, omina, mysteria, Hieroglyphica, miracula, visiones antiquitates, monumenta, testimonia, exempla virtutu[m], vitiorum, abusuum, typos insuper, picturas, atq[ue] imagines, Lauingae, 1600, Rheinmichel, in 2° – VD16, W 4211.

További kiadás: Lauingen, 1608 (HAB).

Vö. n° 6, 37.

296. 13. *Lectionum memorabilium et reconditar[um] Centenarij 16.*

WOLF (WOLFFIUS), Johannes aus Bergzabern

Lectionum memorabilium et reconditarum centenarii XVI, Habet hic lector doctorum ecclesiae, Vatum, Politicorum, Philosophorum, Historicorum, aliorumq[ue] sapientum [et] eruditorum pia, gravia, mira, arcana [et] stupenda; iucunda simul [et] utilia, dicta, scripta,

atq[ue] facta; Vaticinia item, vota, omina, mysteria, Hieroglyphica, miracula, visiones antiquitates, monumenta, testimonia, exempla virtutu[m], vitiorum, abusuum, typos insuper, picturas, atq[ue] imagines, Lauingae, 1600, Rheinmichel, in 2° – VD16, W 4209–4210.

További kiadás: Lauingen, 1608 (HAB).

Vö. n° 6, 37.

297. 14. *Antonij Bonfinij Rerum Ungaricar[um] Decades quatuor cum dimidia.*

BONFINIUS, Antonius; SAMBUCUS, Joannes (ed.)

Rerum Ungaricarum decades quatuor cum dimidia, Basilii, 1568, Oporinus, in 2° – RMK, III, 570.

További teljes kiadások: Frankfurt, 1581 (RMK, III, 706); Hanau, 1606 (RMK, III, 1027).

Vö. n° 7, 57, 302.

298. 15. *Theatrum Europeum Tomus primus.*

ABELIN, Johann Philipp

Theatrum Eropaeum, oder ausführliche und wahrehaftige Beschreibung aller und jeder denckwürdiger Geschichten, so sich hin und wider in der Welt, fürnämlich aber in Europa und Teutschlanden ... sich zugetragen haben [1618–1628], Frankfurt, 1635, Merian, in 2° – BINGEL; DDB, A 7100.

Vö. n° 2, 60.

299. 16. *Theatrum Europeum Tomus secundus.*

ABELIN, Johann Philipp

Theatrum Eropaeum, oder ausführliche und wahrehaftige Beschreibung aller und jeder denckwürdiger Geschichten, so sich hin und wider in der Welt, fürnämlich aber in Europa und Teutschlanden ... sich zugetragen haben [1629–1632], Frankfurt, 1637, Merian, in 2° – BINGEL; NUC.

Vö. n° 2, 60.

300. 17. *Theatrum Europeum Tomus tertius.*

ORAEUS, H.

Theatrum Eropaeum, oder ausführliche und wahrehaftige Beschreibung aller und jeder denckwürdiger Geschichten, so sich

hin und wider in der Welt, fürnämlich aber in Europa und Teutschlanden ... sich zugetragen haben [1633–1638], Frankfurt, 1639, Merian, in 2° – BINGEL; DDB, A 7104.

További kiadás: Frankfurt, 1644 (DDB, A 7105).

301. 18. *Theatrum Europeum Tomus quartus.*

ORAEUS, H.

Theatrum Eropaeum, oder ausführliche und wahrehaftige Beschreibung aller und jeder denckwürdiger Geschichten, so sich hin und wider in der Welt, fürnämlich aber in Europa und Teutschlanden ... sich zugetragen haben [1639–1642], Frankfurt, 1643, Merian, in 2° – BINGEL; DDB, A 7106–7107.

További kiadás: Frankfurt, 1648 (BINGEL)

302. 19. *Deák Bonfinius.*

BONFINIUS, Antonius; SAMBUCUS, Joannes (ed.)

Rerum Ungaricarum decades quatuor cum dimidia, Basilii, 1568, Oporinus, in 2° – RMK, III, 570.

További teljes kiadások: Frankfurt, 1581 (RMK, III, 706); Hanau, 1606 (RMK, III, 1027).

Vö. n° 7, 57, 297.

303. 20. *Eöreggh Decretum es Tripartitu[m].*

WERBÖCZY, Stephanus

Decretum, opus tripartitum iuris consuetudinarii inclyti regni Hungariae, Colosvarini, 1572, Heltai, in 4° – RMNy, 317.

A n° 126 alapján latin nyelvű kiadásról van szó és csak ennek a kiadásnak a címében fordulnak elő a „decretum és „tripartitum” szavak is.

Vö. n° 126.

304. 21. *Mesternek való Stillussos keönyv. 2.*

Nem azonosítható.

Vö. n° 125.

305. 22. *Baxai Abraham Stillussos keönyve. Mesternek való.*

Föltehetően kézirat.

Baksay Ábrahám – amennyiben ugyanarról a személyről van szó – a XVI. században élt Felső-Magyarországon, mint Albert

Lasky titkára. Nyomtatásban megjelent művei közül egy magyar történeti kronológia (RMK, III, 559) és néhány latin vers ismert (RMK, III, P 7394; APPONYI, 440). Vö. BARTONIEK Emma: *Fejezetek a XVI–XVII. századi magyarországi történetírás történetéből*. S. a. rend. RITOÓK Zsigmondné. Bp., 1975, 128.

Vö. n° 125.

306. 23. *Herberstainer Sigmond maga viselése gyermekségéteöl fogvást.*
HERBERSTEIN, Sigismundus
Gratiae posteritati Sigismundus liber baro in Herberstain ... actiones suas a puero ad annum usque aetatis suae septuagesimum quartum brevi commentariolo notatus reliquit, Viennae, 1560, Hoffhalter, in 2° – BMC; VD16, H 2011.
Vö. n° 70.
307. 24. *Varasoknak, és váraknak képei.*
LEDENTU, Johannes
[75 rajz és tervvázlat magyar várakról és városokról] – ÖNB, Ms. Cod. 8622.
Föltételezett azonosítás.
Vö. n° 90.
308. 25. *Kertek cziffrolásinak képei.*
Nem azonosítható.
Vö. n° 91.
309. 26. *Ferdinandi quarti Coronatio. Németeöl.*
Auszfürliche Beschreibung Der Ungerische Kön: Crönung Ihrer Mayest: Ferdinandi Quarti, Königs un Hungern ... So den 16. Junii, im Jahr 1647, am Sonntag der heyligen Dreyfaltigkeit zu Pressburg in S. Martins Kirchen Solenniter vorgangen, und was darbey fürgelossen, Wien, [1647], Cosmerovius, in 4° – HUBAY, 580; ÖStA, HHStA, Zeremonialakten, Hauptreihe, Ältere Zeremonialakten, Karton 3, n° 11.
IV. Ferdinándnak nem csak magyar, hanem 1646. évi cseh és 1653. évi német királyi koronázásáról is jelentek meg nyomtatványok (ÖNB). Batthyány Ádámnak azonban szinte bizonyos, hogy a pozsonyi koronázásról szóló nyomtatvány volt, meg, hiszen – amint ebből a kiadványból is kiderül – a szertartásnak

ő is szereplője volt. Ő vitte a koronázásra induló menetben a koronázási eskükeresztet (pax; f. 5), majd a koronázás után lovaggá ütötték (f. 8), a lakomán pedig mint asztalnokmester ő vezette föl az étkeket (f. 9).

A nyomtatvány egy olasz nyelvű változatát vide n° 318.

310. 27. *Apodixis Promantica ex numero quarto.*

Apodixis promantica ex numero quarto felicitatem, gloriam, salutem et pacem Ferdinando IV, Hungariae, Boemiae etc. regi praedicens, ejusdemque serenitatis gloriosissimae coronationi votive appensa in aula regia, Viennae, 1647, Cosmerovius, in 4° – MAYER, n° 1305; ÖNB.

311. 28. *Philosophia Practica et speculativa.*

Nem sikerült azonosítanom.

312. 29. *Szent Vid martiromságáról való Comedia.*

Nem sikerült azonosítanom.

A szentéletű ókori iskolásfiú története a jezsuita iskolai színpadok egyik népszerű témája volt. Magyarországon például Kolozsváron már 1649-ben van adat előadásáról (STAUD 1984–1994, I, 243).

313. 30. *Oratio Funebris habita in exequij Mariae Fugger /: Beleöl van a numerussa.*

PÁLFFY, Thomas

Foelicitas mater, cum suorum corona et gratia filiorum defuncta, sive oratio funebris in exequijs illustrissime comitissae ac dominae dominae Mariae Fugger de Kirchberg, [et] Weissenhorn ... quondam comitis ... Nicolai Pálffy ... relictæ viduæ, it em ... memoratæ comitissæ filiorum imprimis ... Stephani Pálffy ... deinde ... Ioannis Pálffy ... habita Posonii in capitulari ecclesia Sancti Martini, Bécs, 1646, Cosmerovius, in 2° – RMK, III, 1662.

A kiadvány bizonyos példányaihoz hozzátartozhatott Fugger Mária Philiberto Lucchese által tervezett castrum dolorisának képe, amelyet Elias Widemann metszett rézbe. Levonata nem ismert (CENNER-WILHELMB, Gizella: *Über die ungarischen Porträtfolgen von Elias Widemann*, in: *Acta Historiae Artium*, 4(1957), 327; *Barokk művészet Közép-Európában, Utak és találkozások / Baroque*

Art in Central Europe, Crossroads. Szerk. GALAVICS Géza–BASICS Beatrix. Bp., 1993, 231).

314. 31. *Németh Stillussos keönyv.*
Nem azonosítható.
315. 32. *Németh, Czimeres keönyv. / Beleöl van a N:*
Nem azonosítható.
Vö. n° 25, 95.
316. 33. *Oratio Funebris habita in Exequijs Stephani Sennyei. / Ben van a N:*
Ismeretlen nyomtatvány. Sennyei István győri püspök és királyi kancellár 1635-ban halt meg.
Vö. n° 138.
317. 34. *Orationes Funebrales habitae in Exequij: Joannis Teleghdi. 2: / Ben v. a N:*
LIPPAY, Franciscus SJ
Oratio ad Joannis Teleghdini ... ecclesiarum Colociensis et Baciensis canonice unitarum archiepiscopi, ... maestos cineres habita in aede sacra patrum Ordinis Seraphici, Posonij, die XXVII februarij, anno M.DC.LXVIII, Viennae, 1647, Cosmerovius, in 4° – RMK, III 1677.
318. 35. *Ferdinandi quartj Coronatio Italicae.*
Relatione dell' incoronatione del re d'Ongheria nella Persone di Ferdinando IV. già coronato rè di Boemia, e primogenito della Sacra Cesarea Maestà dell' imperatore, Roma, Grignani, 1647, in 4° – APPONYI, 2039.
Az impresszum szerint egy milánói nyomtatvány utánnyomása, amelynek szintén ebben az évben kellett megjelennie, mert IV. Ferdinánd magyar királyi koronázása 1647. jún. 16-án volt.
A nyomtatvány német változatát vide n° 309.
319. 36. *Constantia Comediáia, Deakul, és magyaról.*
Nem sikerült azonosítanom. Mivel a katalógus részben magyar nyelvűnek tünteti föl, egy Magyarországon előadott jezsuita iskoladráma szövegére vagy nyomtatott programjára gondolhatunk.

Ilyet 1644 előtt egyet ismerünk, a „Constantia, filia Constantini magni” címűt amelyet 1635-ben Pozsonyban adtak elő (STAUD 1984–1994 I, 370).

Vö. n° 137.

320. 37. *Három Száz Cavallérnak a kufferstihiek.*

WIDEMANN, Elias (sculp.)

[1.] Comitium Glorïae Centum Qua Sanguine Qua Virtute Illustrium Heroum Iconibus Instructum, [Viennae, 1646, Cosmerovius], in 2° – VD17; RMNy, Append. 182; RMK, II, 669; APPONYI, 841.

[2.] Honori sacrum, [Viennae, 1649, Cosmerovius], in 2° – VD17.

[3.] [Icones illustrium aliquot bellica virtute, litterarum gloria, ecclesiastica dignitate viro- rum Regni Hungariae], Viennae, 1652, Cosmerovius, in 2° – RMK, III, 1797; APPONYI, 848 (a kötet metszetes címlapján nincsen címfelirat, az itt közölt címleírás az ÖNB katalógusán alapszik).

Mindhárom kötet ajánlásának címzettje Hans Christoph Puchheim komáromi főkapitány volt. Az első kötetből megjelent egy egy „editio correctiorum” is, még hozzá kétféle kiadásban (VD17).

Elias Widemann portrészorozata három kötetes volt és kötetenként száz portrét tartalmazott (vö. *Barokk művészet Közép-Európában, Utak és találkozások / Baroque Art in Central Europe, Crossroads.* Szerk. GALAVICS Géza–BASICS Beatrix, Bp., 1993, 231). Meg kell jegyezni azonban, hogy a Widemann magyar portréival foglalkozó szakirodalom (CENNER-WILHELMB, Gizella: *Über die ungarischen Porträtfolgen von Elias Widemann*, in *Acta Historiae Artium*, 4(1957), 325–349; *Főúri ősgalériák, családi arcképek a Magyar Történelmi Képcsarnokból.* Szerk. BUZÁSI Enikő, Bp., 1988, 52) és a magyar bibliográfiák is csak két kötetet (az itteni első és a harmadikat) említene. Batthyány Ádámnak azonban a sorozat mindhárom kötete megvolt, még hozzá valószínűleg egy kötetben, éppen úgy, mint a bécsi udvari könyvtárban (ÖNB, Prunksaal, BE.11.P.45).

Batthyány Ádám két, egymástól eltérő arcképe az első (n° 8) és a harmadik kötetben (n° 1) található. Vö. n° 387?

Az második renden ezek vannak.

321. 1. *Czeh keönyv, mindennemeö Füvek hasznairul.*
Nem azonosítható.
Vö. n° 97.

322. 2. *Német orvosságos irot keönyv mindennemeö füvek hasznairul.*
Nem azonosítható.
Vö. n° 110.

323. 3. *Német orvosságos keönyv, mellybe[n] magyar irasis vagyó[n].*
Nem azonosítható.
Vö. n° 124.

324. 4. *Doctornak valo keönyv Deákol.*
Nem azonosítható.
Vö. n° 107.

325. 5. *Joannis Colery Calendarium perpetuu[m].*
COLERUS, Johannes (=COLER, Johann)
Calendarium perpetuum et sex libri oeconomici de re familiari, hortensi, rustica, pecuaria, venatoria, & medicamentaria, das ist ein stetswerender Calender, auch sechs nothwendige und gantz nützliche Haussbücher, vor allerley Kauff und Handelsleute, als Haussväter, Gärtner, Ackerleute, Viehendler, Jeger, Fischer, Vogler, item Apotecker, Wittenberg, 1609, Helwig, in 2° – VD17.
A mű sokféle kiadása közül csupán a fenti és a következő kiadások címei egyeznek meg a n° 28. alatti részletes cíMLEÍRÁSÁVAL: Wittenberg, 1622/1623 (VD17); Wittenberg, 1627, (BMC, NUC.)
Vö. n° 28, 83?

326. 6. *Németeöl irot orvosságos keönyv.*
Kézirat.
Hasonló könyveket vide n° 111–123, 113, 326, 330, 333, 335–336.

327. 7. *Svecianak Inventariumia németeöl.*
 GOTTFRIED, Johann Ludwig (=ABELIN, Johann Philipp)
 Inventarium Sueciae, das ist gründliche und wahrhaffte
 Beschreibung deß Königreichs Schweden und dessen incorporirten
 Provintzen, Frankfurt, 1632, Hulsius, in 2° – VD17.
 Vö. n° 3, 75.
328. 8. *Deák Nigromantia.*
 Nem azonosítható.
 Vö. n° 81.
329. 9. *Németeöl irot orvosságok ninchenek be keötve.*
 Kézirat.
 Vö. n° 122.
330. 10. *Németeöl irot orvosságos keönyv.*
 Kézirat.
 Hasonló könyveket vide n° 111–123, 113, 326, 330, 333, 335–
 336.
331. 11. *Madarak és egyéb irot állatoknak irot képei.*
 Nem azonosítható. A XVII. század első felének legnépszerűbb
 madárképeket ábrázoló kiadványai Ulisse Aldrovandi, Conrad
 Geßner és John Jonston művei voltak, amelyek mindegyike számos
 kiadásban jelent meg. (NISSEN, Claus: *Die illustrierte Vogelbücher,
 Geschichte und Bibliographie.* Stuttgart, 1953, n° 18, 349–352,
 481).
 Vö. n° 93.
332. 12. *Kalamár áruknak adásárúl való <M> német keönyv:*
 Kézirat.
 Vö. n° 139.
333. 13. *Németeöl irot orvosságos keönyv.*
 Kézirat.
 Hasonló könyveket vide n° 111–123, 113, 326, 330, 333, 335–
 336.

334. *14. Német Cronikas keönyv.*
Nem azonosítható.
335. *15. Németeöl irot orvosságos keönyv.*
Kézirat.
Hasonló könyveket vide n° 111–123, 113, 326, 330, 333, 335–336.
336. *16. Németeöl irot orvosságos keönyv.*
Kézirat.
Hasonló könyveket vide n° 111–123, 113, 326, 330, 333, 335–336.
337. *17. Vizek égetésérül, avagy distillálásárul való német keönyv.*
Nem azonosítható. Német vízégető és orvosságos könyvek (mint pl. Hieronymus Brunschweig „Distillierbuch”-ja) számos kiadásban jelentek meg a XVI–XVII. században.
Hasonló könyveket vide n° 98, 99, 354.
338. *18. Császárok, és Papi feiedelmek Czimerei és Symbolumi.*
STRADA, Octavius; TYPOTIUS, Jacobus
Symbola divina et humana pontificum, imperatorum regum, accessit brevis et facilis Isagoge Jacobii Typotii, tomus I–III, Pragmae, Sadeler, 1601–1603, in 2° – BSB; PRAZ 1969–1974, I, 518; BiblZrin, 311; MONOK 1996, 40, n° 38.
A három kötetet többnyire egybekötötték. További kiadásai: Frankfurt, 1613, 1642, 1652 (PRAZ 1969–1974, I, 518; BiblZrin, 311; MONOK 1996, 40, n° 38).
Azonosításához vide n° 22. Vö. n° 89.
339. *19. Elseö Rudolphustul foghva eöteödik Caroly Császariugh való Histor[ia] Deákól.*
ROO, Gerardus de
Annales rerum belli domique ab Austriacis Habsburgicae gentis principibus, a Rudolpho primo usque ad Carolum V. gestarum, Oeniponti, 1592, Agricola, in 2° – BMC, HAB, BiblZrin, 79.
Vö. n° 5[2], 65.

340. 20. *Hadakozó mesterségéről való keönyv németeöl.*
Nem azonosítható.
Vö. n° 23, 96.
341. 21. *Relationes Historicae.*
FRANK (FRANCUS), Jakob (=?)
[Frankfurter Meßrelationen] *Historicae Relationis continuatio, Ordentliche und parteyische Beschreibung vieler fürnehmer unnd gedenckwürdiger Sachen, so sich hin und wider in Hoch unnd Nieder Teeutschlanden, Franckreich, Engellandt, Böhmen, Polen, Italien, Hispanien und andern orten in Europa ... hiezzwischen nechstverschienen Franckfurter Fastenmesss, biss auff gegenwertige Herbstmess verlauffen und zugetragen haben, Frankfurt, 1591–1724 félévente, Latomus, in 4° – DDB, B 7082–7093, 7105–7142 (vö. STIEVE, Felix: *Über die ältesten halbjährigen Zeitungen oder Meßrelationen und insbesondere über deren Begründer Freiherrn Michael von Aitzing*, in: *Abhandlungen der historischen Klasse der königlich bayerischen Akademie der Wissenschaften*, 15[1880], Abt. 3, 1–98).*
Azonosítás a n° 141 alapján. Ugyanezen a címen azonban 1620-ig Jakob Framen Magdeburgban is adott ki vásári jelentéseket (DDB, B 7097–7104, D 753–751), 1622–1623 között pedig Latomus Lipcsében is (DDB, B 7153–7154). A katalógus leírásából sajnos nem derül ki, hogy a févévente megjelenő nyomtatványok közül mely példányok voltak meg Batthyány Ádámnak.
342. 22. *Német orvosságos Keönyv, Baráth irással, ./: beleöl van a numerussa:*
Kézirat.
Vö. n° 114.
343. 23. *Német orvosságos keönyv.*
Nem azonosítható.
Hasonló könyveket vide n° 100–104, 108, 119, 343–348, 352–353.

344. 24. *Item német orvosságos keönyv.*
Nem azonosítható.
Hasonló könyveket vide n° 100–104, 108, 119, 343–348, 352–353.
345. 25. *Deák, és magyar Decretum.*
[1.] WERBŐCZY István
Decretum Latino-Hungaricum, sive Tripartitum opus iuris consuetudinarii inclyti regni Hungariae et Transylvaniae ac partium eidem subjectarum, una cum methodo articulorum diaetalium ... – Magyar és Erdély országnak törvény könyve, Bártfa, 1632, Klöss, in 4° – RMNy, 1521.
Azonosításához vide n° 9[1].
Vö. n° 9[1], 127[1].
- [2.] WERBŐCZY István; WERES Balázs (transl.)
Magyar decretum ... melyet Tripartitomnak neweznek, Debrecen, Hoffhalter, 1565 – RMNy, 207.
További (csak részben újraszedett) kiadása: Debrecen-[Gyulafehérvár?], 1565/[1568?] (RMNy, 255).
Azonosításához vide n° 127.
Vö. n° 9[2], 127[2].
346. 26. }
347. 27. } *Német orvosságos keönyvek.*
348. 28. }
- Föloldásukat nem tartom lehetségesnek.
Hasonló könyveket vide n° 100–104, 108, 119, 343–348, 352–353.
349. 29. *Német Imadságos keönyv.*
Nem azonosítható.
350. 30. *Cheh orvosságos keönyv.*
Nem azonosítható.
Vö. n° 106.

351. 31. *Német Herbarium avagy Fűves keönyv.*
Nem azonosítható.
Vö. n° 105, 109.
352. 32. *Német orvosságos keönyv.*
Nem azonosítható.
Hasonló könyveket vide n° 100–104, 108, 119, 343–348, 352–353.
353. 33. *Német orvosságok, mellyek ninchenek bé keötve.*
Kézirat.
Hasonló könyveket vide n° 100–104, 108, 119, 343–348, 352–353.
354. 34. *Mindenemeő füvek distillalasárúl való keönyv.*
Nem azonosítható. Német vízégető és orvosságos könyvek (mint pl. Hieronymus Brunschweig „Distillierbuch”-ja) számos kiadásban jelentek meg a XVI–XVII. században.
Hasonló könyveket vide n° 98, 99, 337.
355. 35. *Szakácznak való keönyv.*
Nem azonosítható.
Vö. n° 135.
356. 36. *Kitonicz János Director keönyve az magyarországi Teörvényekről.*
KITONICH, Joannes,
Directio methodica processus iudicarii iuris consuetudinarii inclyti Regni Hungariae, Nagyszombat, 1619, Mollerus, in 4° – RMNy, 1193.
További kiadása: Bécs, 1634 (RMK, III, 1497; HOLL 1980, 22).
Vö. n° 9[3], 128.
357. 37. *Szent Teresia élete, hoszszu keönyv.*
RIBERA, Franciscus SJ; MARTINEZ, Martinus (transl.)
Vita B. Matris Teresae De Jesu, Carmelitarum Excalceatorum & Excalceatarum fundatricis In quinque libros distincta, Coloniae Agrippinae, 1620, Kinckius, in 4° – VD17; SOMMERVOGEL, VI, 1763–1764.

Korábbi kiadása (más fordításban) nyolcadrétben: Mainz, 1603 (VD17).

Vö. n° 36.

358. 38. *Varasokrul, és Tornyokrul való hoszu képes keönyv.*
Nem azonosítható.

Az harmadik, és az legh feölseö rende[n].

359. 1. *Moyses Eöt keönyve Deákól.*

Számos kiadásban megjelent a XVI–XVII. században.

Vö. n° 45.

360. 2. *Topographia Bavariae, németeöl.*

[ZEILLER Martin; MERIAN, Matthaeus]

Topographia Bavariae das ist Beschreib[ung] und Aigentliche Abbildung der Vornembsten Stätt und Orth in Ober und NiederBeyern, Der ObernPfaltz, Und andern, Zum Hochlöblichen Bayrischen Craiße gehörigen Landschafften, Frankfurt, 1644, Merian, in 2° – VD17.

361. 3. *Topographia Helvetiae Rhaetiae et Valosiae.*⁶⁹⁴

[ZEILLER, Martin; MERIAN, Matthaeus]

Topographia Helvetiae, Rhaetiae, et Valesiae, Das ist, Beschreibung und Eigentliche Abbildung der Vornembsten Stätte und Plätz in der Hochlöblichen Eydgnoßschafft, Grawbündten, Walliß, und etlicher Zugewandten Orten, Frankfurt, 1642, Merian, in 2° – HAB.

További, javított kiadása: Frankfurt, 1943 (VD17).

362. 4. *Pater Káldi magyar Bibliaia.*

KÁLDI György SJ (transl.)

Szent Biblia, Bécs, Formica, 1626, in 2° – RMNy, 1352.

Vö. n° 21[2], 30.

⁶⁹⁴ A 359. és 360. tételeket a katalógus készítője jobboldalt kapcsolással összekötötte és melléírta: „Varasok delineatioi.”

363. *5. Ezen Káldi magyar Bibliáia.*
 KÁLDI György SJ (transl.)
 Szent Biblia, Bécs, Formica, 1626, in 2° – RMNy, 1352.
 Vö. n° 39.
364. *6. Pázmány Péter Kalauza.*
 PÁZMÁNY Péter
 Igassagra vezérő Kalauz, Pozsony, 1623, [Coll. S. J.], in 2° – RMNy, 1293.
 Más kiadásai: Pozsony, 1613 (RMNy, 1059); Pozsony, 1637 (RMNy, 1697).
 Vö. n° 43.
365. *7. Pázmány Péter magyar Postiláia.*
 PÁZMÁNY Péter
 A Romai Anyaszentegyház szokásából minden vasarnapokra es egy-nehány innepekre rendelt evangeliomokról predikációk, Pozsony, 1636, [typ. S. J.] in 2° – RMNy, 1659.
 Vö. n° 42.
366. *8. Molnár Albert magyar Bibliaja.*
 KÁROLYI Gáspár (transl.); SZENCI MOLNÁR Albert (ed.)
 Szent Biblia, az az Istennek Ő és Uy Testamentomanac prophetac es apostoloc által megiratott szent könyvei, Hanau, 1608, Halbey, in 4° – RMNy, 971.
 További kiadásai: Oppenheim, 1612, Galler (RMNy, 1037); Amszterdam, 1645 (RMNy, 2091).
 Vö. n° 40.
367. *9. Pogány Császárok pénzeinek képei, és magok élete.*
 STRADA, Jacobus de
 Epitome Thesauri Antiquitatum, hoc est, Impp. Rom. Orientalium [et] Occidentalium Iconum, ex antiquis Numismatibus quam fidelissime deliniatarum, ex musaeo Iacobi de Strada Mantuani Antiquarij, Lugduni [Leiden], 1553, Strada–Guerinus, in 4° – HAB, ÖNB.
 További kiadása: Zürich, 1557 (ÖNB).
 Azonosítása a n° 17 alapján. Vö. n° 92.

368. *10. Olasz, Franczuz, és Német Dictionarium.*
 HULSIUS, Levinus
 Dictionarium Teutsch-Frantzösisch-Italiänisch: Frantzösisch-
 Teutsch-Italiänisch: Italiänisch-Frantzösisch-Teutsch Sampt einer
 kurtzen und notwendigen Unterrichtung gemeldter drey Spraachen,
 in gestalt einer Grammatica, Frankfurt/Main, 1616, Hulsius, in 4° –
 VD17.
 A kötet olasz és francia főcímmel („Dittionario ...” és
 „Dictionaire ...”) is megjelent (VD17), ám a címleírás alapján
 Batthyány Ádámnak a német változat lehetett tulajdonában.
 Vö. n° 130.
369. *11. Német Imadságos keönyv.*
 Nem azonosítható.
 Hasonló könyveket vide n° 49–50, 52–54, 369, 376–378, 384.
370. *12. Német Psalterium.*
 Nem azonosítható.
 Hasonló könyveket vide n° 47, 48, 51, 380, 381.
371. *13. Német Imadságos, és Enekes keönyv, fekete czapába[n].*
 Nem azonosítható.
 Vö. n° 46.
372. *14. Pázmánnak Balduinus elle[n] való feleletj.*
 PÁZMÁNY Péter
 A setet haynal-csillag-utan budoso luteristák vezetője, mely utba
 igazította a vittebergai academiának Fridericus Balduinus-által ki-
 bocsátot feleletit a Kalaúzra, Bécs, 1627, Formica, in 4° – RMNy,
 1376.
 Vö. n° 32.
373. *15. Pázmánnak az Szent írásról, és Eccl[e]siarol való keönyve.*
 PÁZMÁNY Péter
 Az Sz. Irasrul es az Anyaszentegyhazrul két rövid könyvecskék,
 Bécs, 1626, Gelbhaar, in 4° – RMNy, 1351.
 Vö. n° 33.

374. 16. *Deák, Olasz, német, magyar, és cheh Dictionarium.*

VERANTIUS, Faustus

Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum, Latinae, Italicae, Germanicae, Dalmaticae et Ungaricae, Venetiis, 1595, Morettus, in 4° – RMNy, 767.

A kötetben ugyan a cseh helyett a horvát nyelv szerepel, de ez lehet a katalógus készítőjének tévedése is. Lehet viszont, hogy a műnek egy másik kiadásáról van szó, amelyet Peter Loderecker OSB lengyel és cseh szavakkal bővített és 1605-ben Prágában jelentetett meg (RMNy, 937).

Vö. n° 10, 134.

375. 17. *Szenczi Molnár Albert Dictionariumia.*

SZENCI MOLNÁR Albert

Dictionarium Latino-Graeco-Hungaricum, summa diligentia collectum, adauctum et nunc recens excusum, in quo et propria nomina pro studiosis orthographiae Graecae sunt expressa appellativis synonyma Graeca passim inspersa sunt non pauca, vocibus vero positione et diphtongis carentibus subjecti sunt versus veterum poetarum quantitates syllabarum indicantes. – Item dictiones Ungaricae, singulari studio collectae. Latine conversae, in alphabeti ordinem digestae ..., Hanoviae, 1611, Villerius, 8° – RMNy, 1012.

További kiadása: Heidelberg, 1621 (RMNy, 1239). Elvileg szóhajóhet az első, Nürnbergben, 1604-ben megjelent kiadás is (RMNy, 919), de az 1644-es katalógus szerint (n° 131) egy „Deak, Geörögh és magyar Dictionariu[m]”-ról van szó, a görög értelmezések pedig csak a szótár második kiadásban szerepeltek először.

Vö. n° 131.

376. 18. *Német Imádságos keönyv, fekete Táb[lában]: ben van a numer[usa].*

Nem azonosítható.

Hasonló könyveket vide n° 49–50, 52–54, 369, 376–378, 384.

377. 19. *Német Imádságos keönyv.*

Nem azonosítható.

Hasonló könyveket vide n° 49–50, 52–54, 369, 376–378, 384.

378. 20. *Item. Német Imadságos keönyv.*
Nem azonosítható.
Hasonló könyveket vide n° 49–50, 52–54, 369, 376–378, 384.
379. 21. *Item nemeteöl irot Imadságos k[önyv]*
Kézirat.
Vö. n° 56.
380. 22. *Német Psalterium.*
Nem azonosítható.
Hasonló könyveket vide n° 47, 48, 51, 370, 381.
381. 23. *Item német Psalteriu[m], és énekek.*⁶⁹⁵
Nem azonosítható.
Hasonló könyveket vide n° 47, 48, 51, 370, 380.
382. 24. *Deák és német Nomenclatura.*
[SZIKSZAI FABRICIUS Balázs]
Nomenclatura deu dictionarium Latino-Germanicum, ex variis probatis autoribus collecta, Cibinii, 1629, Pistorius, in 8° – RMNy, 1451.
A mennyiben a cím nem „Nomenclatura”, hanem „Nomenclator” volt, akkor több szótár is megfelel a leírásnak: Petrus Fabricius-é (Braunschweig, 1611; Halle, 1625 – VD17), Joachim Zehner-é (Schleusingen, 1622; Leipzig 1629; Lepizig, 1632 – VD17) és egy névtelen „Nomenclator Latino-Germanicus” (Rostock, 1634 – VD17).
Vö. n° 133.
383. 25. *Cheh Imadságos keönyv, / Beleöl van a N:*
Nem azonosítható.
Vö. n° 55.
384. 26. *Német Imadságos keön[yvecs]ke. / beleöl van a N:*
Nem azonosítható.
Hasonló könyveket vide n° 49–50, 52–54, 369, 376–378, 384.

⁶⁹⁵ A 377–380. tételeket a katalógus készítője jobboldalt kapcsolással összekötötte és melléírta: Beleöl az Tablakon vannak az numerussok:”.

E.

[1654. május]

Németuyvári feölseö Várban lévő Táárháznak az Inventariumia, a melly conscribáltatott In Anno M:DC.LIV. in Mense Maio. [etc.]

LELŐHELY: MOL, P 1322, Leltárak, 113. cs., ff. 215r–217v, egy 22 lapos folio-nagyságú füzetben, amely a németújvári fölső várbéli tárház 1654. évi inventáriumát tartalmazza.

NYOMTATOTT KIADÁSA: nincsen.

A jegyzék legnagyobb része a B-jegyzék másolata, tehát legtöbb tétele megtalálható a B-katalógusban. Ezeket lásd ott. Az alábbiakban csupán azt a három tételt közöljük, amelyeket a B nem tartalmaz.

Az külseö Boltban a minemeö Eszkeözeök vannak, azoknak föl írása.

[...]

Az második, Uy fekete ormáriumban keön[y]vek vannak. [etc.]

[...]

3. Historias keönnnyvek.

[...]

385. 29. *Feier Tablaba[n], Theatrum Europeum, Tomus quintus. Németeöl.*

LOTICHIUS, Johann Peter

Theatrum Europaeum, oder ausführliche und wahrehaftige Beschreibung aller und jeder denckwürdiger Geschichten, so sich hin und wider in der Welt, fürnämlich aber in Europa und Teutschlanden ... sich zugetragen haben [1643–1647], Frankfurt, 1647, Merian, in 2° – BINGEL; NUC.

További kiadása: Frankfurt, 1651 (BINGEL)

Talán a n° 385–386. kötetekre vonatkozik Batthyány Ádám 1646. szept. 23-án kelt pozsonyi pénzkiadási számadásának egyik tétele: „[Vettem] 2 eöreggh keönivett historiasok városokrol, 6 rendbeli, de csak 2 van” (ADATTÁR 11, 245, n° 412, 248, n° 418).

386. 30. *Feier Tablaba[n], Theatrum Europeum, Tomus sextus. Németeöl.*

SCHLEDER, Johann Georg

Theatrum Europaeum, oder ausführliche und wahrehaftige Beschreibung aller und jeder denckwürdiger Geschichten, so sich hin und wider in der Welt, fürnämlich aber in Europa und Teutschlanden ... sich zugetragen haben [1647–1650], Frankfurt, 1652, Merian, in 2° – BINGEL; NUC.

Vide n° 385.

4. Képes keönnnyvek.

[...]

387. 13. *Fekete Csapában keöttettet aranyos keönyv, mellybe[n] az urak képei vannak.*

WIDEMANN, Elias (sculp.)

[1.] Comitium Glorae Centum Qua Sanguine Qua Virtute Illustrium Heroum Iconibus Instructum, [Viennae, 1646, Cosmerovius], in 2° – VD17; RMNy, Append. 182; RMK, II, 669; APPONYI, 841.

[2.] Honori sacrum, [Viennae, 1649, Cosmerovius], in 2° – VD17.

[3.] [Icones illustrium aliquot bellica virtute, litterarum gloria, ecclesiastica dignitate virorum Regni Hungariae], Viennae, 1652, Cosmerovius, in 2° – RMK, III, 1797; APPONYI, 848 (a kötetnek metszetes címlapján nincsen címfelirat, az itt közölt címleírás az ÖNB katalógusán alapszik).

Mindhárom kötet ajánlásának címzettje Hans Christoph Puchheim komáromi főkapitány volt. Az első kötetből megjelent egy egy „editio correctiorum” is, méghozzá kétféle kiadásban (VD17).

Elias Widemann portrészorozata három kötetes volt és kötetenként száz portrét tartalmazott (vö. *Barokk művészet Közép-Európában, Utak és találkozások / Baroque Art in Central Europe, Crossroads*, szerk. GALAVICS Géza–BASICS Beatrix, Bp., 1993, 231). Meg kell jegyezni azonban, hogy a Widemann magyar portréival foglalkozó szakirodalom (CENNER-WILHELMB, Gizella: *Über die ungarischen Porträtfolgen von Elias Widemann*, in *Acta Historiae Artium*, 4(1957), 325–349; *Főúri ősgalériák, családi arcképek a Magyar Történelmi Képcsarnokból*, szerk. BUZÁSI

Enikő, Bp., 1988, 52) és a magyar bibliográfiák is csak két kötetet (az itteni első és a harmadikat) említene. Batthyány Ádámnak azonban a sorozat mindhárom kötete megvolt, méghozzá valószínűleg egy kötetben, éppen úgy, mint a bécsi udvari könyvtárban (ÖNB, Prunksaal, BE.11.P.45).

Batthyány Ádám két, egymástól eltérő arcképe az első (n° 8) és a harmadik kötetben (n° 1) található.

Vö. n° 320?

F.

Anno Domini 1656 die 1. Januarij.

**Az minemeő Keönyveket tettünk az alsó Tarhazban való
ormariumban, azok[na]k a Seriesse.**

LELŐHELY: MOL, P 1322, Leltárak, 113. cs., ff. 143r–144r. abban a 8 lapos folió-nagyságú füzetben, amely az 1651., 1653., és 1656. évi könyvkatalógusokat tartalmazza. A füzetnek eredetileg valamilyen borítólapja is lehetett, amelyet Iványi Béla 1943-ben még látott, de mára elveszett. A borítón Iványi szerint a következő cím állt: „Cathalogus librorum nonnullorum in arce Német Uyvar existentium etc. Anno Salutis nostrae 1651.” (IVÁNYI 1943, 21).

NYOMTATOTT KIADÁSA: ADATTÁR 11, 276–278 (vö. KtF, I, 92.)
A közlést összevettem az eredetivel és eltérést nem találtam.

Az feölseő részében.

388. *1. Ex Sacris Biblijs Liber Psalmor[um], Proverbiorum Salamon[is] [etc.] 1.*
Joannes Christophorus a Puchamb: [etc.] Fekete czápaba[n] kapczos, és aranyas.
Nem sikerült azonosítanom. Hans Christoph Puchheim komáromi főkapitány (1639–1651) Batthyány Ádám jó ismerőse volt.
389. *2. De Sacrae Coronae Regni Hungariae ortu, virtute, victoria, fortuna [etc.] Coment[aria] Petri de Reva, feiér Tablaba[n] 1.*
RÉVAI Péter (Petrus de Rewa)

De Sacrae coronae Regni Hungariae ortu, virtute, victoria, fortuna, Augustae Vindelicorum, 1613, Mangus, in 4° – RMK, III, 1118.

További kiadásai: Bécs, 1652 (RMK, III, 1795; APPONYI, 2044).

Vö. n° 94, 149.

390. 3. *Reövidede[n] valo el igazétása az nemes magyar ország[na]k és hozzáia tartozandó részeinek, szokot Teörvéni folyásirúl, veöreös Tablaba[n]* 1.

KITONICH János; KÁSZONI János (transl.)

Rövid igazgatas a nemes Magyar Országnak és hozzá tartozo részeknek szokott teorveny folyasirol, Gyulafehérvár, 1647, Brassai, in 4° – RMNy, 2171.

Vö. n° 201.

391. 4. *Fortuna keönyv, koczkás* 1.

Fortuna, Kolozsvár, 1594, Heltai, in 4° – RMNy, 747.

További hasonló kiadványok: Bártfa, 1597–1610 között (RMNy, 892); Kolozsvár, 1599–1610 (RMNy, 916); Bártfa, 1616 körül (RMNy, 1097); ismeretlen helyen, 1616 (RMNy, 1125).

Talán erre a tételre vonatkozik Batthyány Ádámnak az 1655. évi pozsonyi országgyűlésen febr. 26.–ápr. 30. között készült kiadási számadásának következő tétele: „Vettem uram eö nagysága számára egy Fortuna néveö konyvet pro den. 75.–” (ADATTÁR 11, 300, n° 515).

Batthyány Ádám német nyelvű sorsvető könyve: n° 84, n° 434.

392. 5. *Hungaria alias Pannonia perorata panegyrice proponens* 1.

WOLPHIUS, Joannes

Pannonia perorata panegyrice proponens per polyhistores puris praeclarisq[ue] probationib[us] palatinum, praesidia, politias, populumq[ue] Pannonicum, praecipue Posoniensem, [Viennae?], 1652, in 4° – RMK, III, P 6316, 7634. (Két változata közül az egyik IV. Ferdinándnak, a másik Szelepcsényi Györgynek ajánlva.)

393. 6. *Sok féle nyelveken való orationes Dominicae* 1.

BOCATIUS, Joannes

Oratio dominica polyglottos, vel Pater noster etc. in XXV linguis, Cassovia, 1614, Fischer, in 8° – RMNy, 1067.

További hasonló kiadványok: Frankfurt/Main, 1593 (RMNy, S718A: MKSz 91[1975], 87); Olmütz, 1621 (RMNy, 1233); Brüsszel, 1622 (RMNy, 1260A).

394. 7. *Mindenféle zabolák fomairúl való keönyv, Fejer Táblába[n] .. 1.*
Nem sikerült azonosítanom. Olyan lóorvosságos könyvet nem találtam, amely címe szerint zablákról is szólt volna (vö. VMND, Reihe D, MED Rc, 2). Lehetséges azonban, hogy egy német és egy latin műből összeállított kolligátumról van szó.

Vö. n° 202.

395. 8. *Esterhasi László, Ferencz, Gaspár, és Thomas Testek feöleöt a minemeö Praedicatíot tet Püspeök Ura[m] Hoffma[n] Gyeörgy[!] in folio, habos Tablaba[n].*

HOFFMANN Pál

A tekintetes es nagysagos Hoffmany Pal, peczi Püspök ... predikacioia, mellyet predikállot Nagy szombatban, Keresztelő Szent János Templomában, Sz. András havának 26. napján, 1652. esztendőben, midön, Nagyvezekeny mezejen, az törökök-ellen valo harczon, Kis aszszony havának 26. napján, hazájokért düczöségessen egy-gyüt megh holt, négy vitéz uri attiafiak el temettetenének, ugy mint ... groff galanthai Eszterhazi Laszlo ... galanthai Eszterhazi Ferencz ... Tamas ... Gaspar etc. es ezeknek diczeretes magok viselésének örök emlekezetire ... groff Nadasdi Ferenc ... akarattiabul ki-nyomtattatot, Bécs, 1653, Cosmerovius, in 2° – RMNy, 2459; kritikai kiadása: MNyHB, 129–154.

A kiadvány bizonyos példányaihoz hozzátartozott az elhunyt Esterházyak castrum dolorisának képe is, amelyet Hans Rudolf Miller rajza nyomán Mauritz Lang metszett rézbe. (GALAVICS Géza: *Kössünk kardot a pogány ellen, Török háborúk és magyar képzőművészet*, Bp., 1986, 82).

Vö. n° 429[1].

396. 9. *Az szegény Atyamfia Teste feöleöt a minemeö Praedicatíot tettenek Püspeök Uraimék, ugy mint Fólnai Ferencz és Szechéni Gyeörgy; Item az Pater Franciscanusok közül Pater Talia[n], és Pater Malomfalvai, és az Rohonczi német Plebanus Laurentius Jakobi.*

[1.] FOLNAI Ferenc

A nemzetes, es böchülletes Fólnai Ferentz vás-vári, és türjei praepost, deáki apátur, és vas-vármegyei feő Esperes praedikatzioia, mellyet praedikállot Rohonczon, Szent Iván havának 9. napján 1653. esztendőben, midön amaz kedves hazánkban fényeskedő Haynal, az néhai tekéntetes és nagyságos groff Aurora Catharina Formintin asszszonynak, az tekéntetes, nagyságos, és méltóságos groff Botthyany Adam uram kedves házas-társának teste föl-vitettetvén, az eő nagy méltóságu uratul rendeltetett, es építettet temető helyére, Vas-vár-megyében lévő Német Uy-vári kalastromban, illendő pompával, és böchülettel késértetett, es ennek dichéretes maga viselése örök emlékezetire most uyjonnan kinyomtatattott, Bécs, 1653, Cosmerovius, in 4° – RMNy, 2458 (egyetlen példánya Dunántúli Református Egyházkerület Könyvtárában, Pápán).

A könyv keletkezésének és kinyomtatásának körülményeiről ld. a bevezetés 5. fejezetét.

[2.] SZÉCHÉNYI György

Concio funebris pro funere illustrissimae dominae comitissae, Aurorae Catharinae Formontin etc. illustrissimi comitis domini domini Adam de Bottyan etc. quondam charissimae controhalis per reverendissimum dominum Georgium Szecezeni, electum episcopum Veszpremiensem scripta, et in Nemet-Uy-Var dicta, Anno MDCLIII. die X. Junij, Bécs, 1654, Cosmerovius, in 2° – RMNy, 2512 (egyetlen példánya az Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Könyvtárában, Budapesten).

Az itt 2–4. sz. alatt szereplő prédikációknak Batthyány Ádám elszámolási jegyzéke szerint készültek önálló és egybekötött példányai is. Mindegyik fajtából voltak olyan példányok is, amelyekhez hozzátartozott Aurora Formentini castrum dolorisának képe is (feltehetőleg rézbe metszve), amelyből azonban lenyomat nem ismert (ADATTÁR 13/1, 172).

Vö. n° 430.

[3.] TALLIÁN Ferenc OFM

[Halotti prédikáció gróf Batthyány Ádámné Formentini Aurora fölött], Bécs, 1654, Cosmerovius, in 2° – RMNy, 2513.

Ld. még a föntebbi kötethez fűzött megjegyzést. Vö. n° 432.

[4.] MALOMFALVAY Gergely OFM

Halottas predikatzjo, melyet a tekéntetes, és nagyságos groff ur Bottyani Adam etc. ő nagysága szérelmes házás-társának, tudni-illik az néhai tekéntetes és nagyságos groff Formontin Avrora Katalin Aszszonynak síralmas temetésén, Nemet Uyvarnal Szent Iván havának X. napján M.DC.LIII. esztendőben, prédikállott Szent Ferenc szerzetbéli Malomfalvay Frater Gergely. Bécs, 1654, Cosmerovius, in 2° – RMNy, 2512 (egyetlen példánya az Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Könyvtárában, Budapesten).

Ld. még a fõntebbi kötethez fûzött megjegyzést.

Vö. n° 431.

[5.] JACOBI, Laurent

[Leichpredigt bei dem Leichbegängnis von Aurora Formentini, Gräfin von Batthyány], Németújvár, 1653.

Feltehetően kézirat. A megelőző négy halotti prédikáció kinyomtatásáról, kötetéséről és szétosztásáról szóló levelek és följegyzések (ADATTÁR 11, 287–298 passim; ADATTÁR 13/1, 171–175) sehol nem említik ezt a prédikációt, tehát úgy látszik, hogy nem került nyomtatásba. Ez a tény viszont fölveti annak lehetőségét, hogy a fõnti négy esetben sem a nyomtatványokról, hanem az azok alapjául szolgáló kéziratokról van szó.

Valószínű, hogy a n° 396. tétel alatti [1]–[5]. számok egy kolligátumot alkottak, amely nyomtatványokat vagy kéziratokat tartalmazott.

Az középső részében.

397. *1. Deák Biblia Vulgata aeditio. Sixti quinti Pont[ificis] Rom[ani] Max[imi], fekete Táblaba[n].* 1.
Az V. Sixtus által kiadott revideált Vulgata-fordítás az 1590. évi római kiadást követően még szomos kiadásban megjelent a XVII. században.

Vö. n° 21[1], 31, 205.

398. 2. *Caroli Carafa Episcopi Aversani de Germania Sacr[a] restaurata: Feiér Táblába[n]* 1.
 CARAFA, Carolus
 Commentaria De Germania Sacra Restaurata sub Summis PP. Gregorio XV, & S.D.N. Urbano VIII. Regnante Aug. & Piiss.mo Imp. Ferdinando Secundo, Coloniae Agrippinae 1639, Egmond, in 8° – VD17; APPONYI, 2032; BMC.
 Második, bővített kiadása: Frankfurt, 1641 (VD17; BMC).
 Batthyány Ádám 1646. szept. 23-án készült pozsonyi számadásában szerepel a következő tétel: „I Historias könivet Karafát fl. 3.–” (ADATTÁR 11, 245, n° 412). A könyv 251. oldala említi Batthyány Ádám anyjának, Poppel Évának szereplését az 1625. évi pozsonyi országgyűlésen.
399. 3. *Deák Seneca, fekete csapába[n], kapcsos* 1.
 SCHELLENBERG, Joannes Bapt. SJ
 Seneca christianus id est Flores christiani ex L. Ann. Senecae epistolis collecti et in 38 capita digesti, Augustae Vindelicorum, 1637, Aperger, in 32° – SOMMERVOGEL, VII, 741–742; HAB.
 További kiadásai: Luzern, 1639 (SOMMERVOGEL); Köln, 1644 (VD17); Luzern, 1645 (VD17).
400. 4. *Belseöképe[n] indito Tudomány [etc.] az eöreökké valósághrúl, avagy annak Gyürübe[n] foghlaltattot, veörös Barsony Tablába[n]* 2.
 MALOMFALVAY Gergely OFM
 Belső-képpen indító tudomány, mellyet némely theologus doctoroknak diák írásához együgyü elmélkedéssel kapcholkodván, s édes nemzetének üdvösséges lelki jókat kívánván az örökke-valosagnak gyürü-ébe foglaltt, és magyar nyelven tizen-két elmélkedésre, s meg-annyi imádságra osztott es utollyára, az tévelygő atyafiaknak-is, igaz hitet, s következő-képpen bódog örökké-valóságot kívánván, az igaz hitnek némelly szükséges ágozatiról egy néhány, rövid és sommás letzkével meg jóbított ... Malomfalvay Fr. Gergely, Bécs, 1653, Cosmerovius, in 8° – RMNy, 2462; GULYÁS István: *A XVII. század katolikus aszkétikus irodalma*, Bp., 1939 (Palaestra Calasactiana, 26), 77–78.
 Föltehetően ezt a könyvet küldte Püski János címzetes kalocsai érsek, győri püspök 1653. nov. 5-én Szombathelyről Batthyány

Ádámnak a következő sorok kíséretében: „Im eggi könivecskét kültem kegyelmednek, igen méltó, hogy giakran olvassa lölki vigasztalására.” (ADATTÁR 11, 286, n° 478). A püspök volt ugyanis a könyv ajánlásának címzettje. A kötetet azonban Batthyány a szerzőtől is kaphatta (kapcsolatukról ld. a bevezetés 5. fejezetét).

401. 5. *Leölki Kard magyaról, aranyas Tablába[n]*. 2.
[PÁZMÁNY Péter]; BATTHYÁNY Ádám
Lelki kard, avagy imádságoskönyv, Bécs, 1654, Cosmerovius, in 12°[?] – RMNy, 2508A; KOLTAI 1997.
A könyv keletkezésének és kinyomtatásának körülményeiről ld. a bevezetés 5. fejezetét.
402. 6. *Magyar Seneca mellyet a magunk keöltsége[n] nyomtatattunk, aranyos Táblákba[n]* 2.
SCHELLENBERG, Joannes Bapt. SJ; KÉRI Sámuel OFM (transl.)
Keresztyen Seneca, az az Lucius Anaeus Seneca leveleiből ki szedetett, es XXXVIII. részre osztatott keresztyeni viragok, mellyek az tekéntetes és nagyságos groff Battyani Adam etc. ő nagysága akarattyából diákból magyarra most elsőben fordítattak és költséggével ki-nyomtatattak, Bécs, 1654, Cosmerovius, in 12 ° – RMNy, 2510.
A könyv szerzőjéről és keletkezésének körülményeiről ld. a bevezetés 5. fejezetét.
403. 7. *Az keöreösztény Tudománnak reovid Summáia [etc.] feiér Tablába[n]* 2.
CANISIUS, Petrus; TELEGDI Miklós (transl.)
Keresztyeni tudomanyrac rövid sommaia, Nagyszombat, 1596, [typ. capituli], in 12° – RMNy, 783.
Canisius Szt. Péter katolikus katekizmusának több további kiadása is hasonló címmel jelent meg: Bécs, 1615 (RMNy, 1080); Bécs, 1617 (RMNy, 1128); Bécs, 1618–1626 között (RMNy, 1259); Bécs, 1637 (RMNy, 1665). A protestáns kiadványok közül hasonló címet viselt Beythe István németújvári prédikátornak 1582-ben Németújváron nyomtatott és a „nagyságos ifjúnak Bathani Ferencnek” ajánlott katekizmusa (RMNy, 516), valamint Komáromi Csipkés György 1653-ban Utrechtben megjelent fordítása is (RMNy, 2498).

404. 8. *Az igaz Romai Hitnek declaratioja Articulatim németeöl, veöreös habos Tabláczkakba[n]* 1.
Nem sikerült azonosítanom.
405. 9. *Az Ur vachoráiarúl és az Egyházi rendeknek hivatallyokrúl való keönyveczke, habos Tablaczkába[n]* 1.
Nem sikerült azonosítanom.
406. 10. *Missio ad Senatum Francofordien[sem] veöreös Tabl[ában]* 1.
Nem sikerült azonosítanom.
407. 11. *Confessio Evangelicorum de Caena Domini Zeöld Tabl[ában]*
1.
Nem sikerült azonosítanom.
408. 12. *Mennyei Eledel tartó kamora. Németeöl, Deák beötükkel, Ezüst kapczokkal* 1.
Nem sikerült azonosítanom. Föltehetően kézirat.
409. 13. *Az régi keöreoszteny Annya Szent Egyháznak Declaratioja, veöreös Tablába[n] és Irásba[n]* 2.
Kézirat.
410. 14. *Brandenburgi amint irt az Reformationról* 1.
CHRISTIAN WILHELM, Markgraf zu Brandenburg
Speculum Veritatis, ... In welchem der Historische und gründtliche Verlauff, auch Christliche penetrirrende Motiven und Ursachen verfasst, so ... der Lutherischen Religion ... zu valediciren, und dagegen zu der Römischen Catholischen Kirchen zutretten, Wien, 1633, Gelbhaar, in 8° – VD17; MAYER, n° 1020.
További kiadásai: Neyß, 1634 (ÖNB); Stuttgart, 1635; Köln, 1638; Braunsberg, 1641; Köln, 1653 (VD17).
411. 15. *Oscolában járván a fiaink minemeö Ritmusokkal salutáltak [etc.]*
Feltehetőleg kézirat. Batthyány Ádám fiai, Kristóf és Pál 1649-től 1653-ig Sopronban, majd 1654–1655-ben Grazban jártak jezsuita gimnáziumba. A köszöntő versek talán inkább Sopronban készülhettek.

412. 16. *Flori Germanici, Sive gestorum in Germania Bellor[um] Libri quatuor* 1.

WASSENBERGIUS, Eberhardus

Flori Germanici Sive Gestorum In Germania Bellorum Libri Quatuor: [1.] Commentariorum, De Bello, Inter Invictissimos Imperatores Ferdinandos II. & III. Et eorum hostes, Praesertim Fridericum Palatinum, Gabrielem Bethlenum, Daniae, Sveciae, Franciae Reges Gesto, Liber Singularis [2.] Ad hunc usq[ue] Annum 1640. absolutus & continuatus [3–4.] Belli Sweco-Francici, &c. Continuatio, Francofurti, 1640, Hummius, in 12° – VD17.

Csak ennek a kiadásnak a metszetes címlapján [Kupfertitel] szerepel a jegyzékben megadott cím.

Vö. n° 220, 257.

Az kis író házukban való ormariumba[n].

413. 1. *Alvinczi Postilaia magyarúl* 1.

ALVINCI Péter

Postilla, azaz egymás után következő praedikativk[!] az urnapi szent evangéliumok szerint rövid magyarázatokkal és világos tanúságokkal, mellyek az nemes szabad királyi városban, Cassaban praedikaltattak, Kassa, 1633, Schulz, in 4° – RMNy, 1566.

Poroszlay Lőrinc írta 1638. aug. 11-én Tokajból Iványi Imrének, Batthyány evangélikus hopmesterének: „Ugi emlékezem reá, hogy az Alvinczy uram Postiláit is megh ígértem volt kegyelmednek, az mely Postillának egyik Praefatióiában azt iria zegeni Alvinczy uram, hoga az Németektől származot omne promissum cadet in debitum, az mivel haladot [=ha élek] azal ell nem mulik, hanem ígéretemnek eleget teszek” (ADATTÁR 11, 219, n° 346). Talán innen származik Batthyány Ádám példánya is. Iványi Imréről és könyveiről ld. a bevezetés 5. fejezetét.

414. 2. *Az igaz hitnek, az Szent írásból, reovideden való egybe[n] szedése.*

HUTTER, Leonhard; LETHENYEI István (transl.)

Az szent írásbeli hitűnc againac rövid össze-szedése, mely az Szent Írásból es a Keresztyeni egyességről írott concordia könyvből a Masodic Christianus saxoniai elector fejedelemnek

parancholattyából az Isten ecclesiáinac és á scholákban való tanétoknac és halgató hivecnec tanuságokra és épülettyükre szereztetet és iratot, Csepreg, 1635, Farkas, in 4° – RMNy, 1602.

415. 3. *Az országokban való sok romlásoknak az okairól való keönyv, veöreös Tablába[n]* 1.

MAGYARI István

Az országokban valo soc romlasoknak okairol es azokbol valo meg szabadvlasnac io modgiarol mostan uyonnan irattatot es sok böls embereknek irasokbol szereztetet hasznos könyuetske, Sárvár, 1602, Manlius, in 4° – RMNy, 890.

416. 4. *Magyar orvosságos régi keönyv* 1.

FRANKOVICS Gergely

Hasznos és fölötte szükséges könyv, Németújvár, 1582–1586, Manlius, in 4° – RMNy, 532.

További kiadása: Monyorókerék, 1588 (RMNy, 617).

417. 5. *Bottyáni Ferencz Grammaticaia, mellybeöl maga tanult, aranyas Tablába[n]* 1.

MELANCHTON, Philippus

Grammatica latina.

Számos kiadást ért meg a XVI. században, Magyarországon is megjelent háromszor: Brassó, 1554/1556 (RMNy, 119); Kolozsvár, 1556 (RMNy, 135); Kolozsvár, 1570 (RMNy, 291). Vö. *Melanchton und die Marburger Professoren (1527–1627)*. Hg. von Barbara BAUER. Marburg, 1999, Bd 1, 63–67 (Schriften der Universitätsbibliothek Marburg, 89).

Föltételes azonosítás. Batthyány Boldizsárról tudjuk, hogy 1553-ban Melanchton grammatikáját kérte apjától (ADATTÁR 11, 395–396). Talán Batthyány Ferenc is ennek a népszerű tankönyvnek egyik kiadását használta az 1580-as években.

418. 6. *Tizenkét elmélkedés magyarul, fekete aranyas Tab[lában]*. 1.

KEGEL, Philipp, DEBRECENI Péter (transl)

Tizenkét idvösseges elmelkedesec, mellyekben szép ahittatos és buzgosagos könyörgesec vadnak foglaltatvan minden hiveknec, valacic ez életnek háboruiban az ő idvössegeknek czellyara sietnec,

lelki fegyverül adattattac, Leiden, 1637, [Boxe], in 12° – RMNy, 1678.

További kiadások: Lőcse, 1638 (RMNy, 1730); Bártfa, 1639 (RMNy, 1755); Deselvics István teljes fordításában: Lőcse, 1639 (RMNy, 1772); Ulm, 1653 (RMNy, 2497.) Amennyiben azonban azonos a n° 225. alatt leírt kötetel, akkor az utolsó kiadás kizárható.

Vö. n° 225.

419. 7. *Benedicta Virgo Cellensis. Fekete Csapába[n]* I.

[PIKEL, Johann Urban]

Benedicta Virgo Cellensis, Sub auspiciis ... Benedicti Dei, Et Apostolicae Sedis Gratia, Liberi, ac Exempti Monasterii, Ordinis D. Benedicti ad S. Lambertum Abbatis, denuo in lucem edita, aucta, & illustrata, Graz, 1645, Widmanstetter, in 8° – VD17; BiblWidm, 418.

Vö. n° 278.

420. 8. *Szent Bernárd látása magyarol etc.* I.

MADARÁSZ Márton

Sz. Bernard Atyanak szep aitasos elmelkedesi az emberi állapot ismeretiről, más-képpen a lélekről való könyvecskéje, Lőcse, 1649, [Brewer], in 12° – RMNy, 2271.

421. 9. *Magyar officium Zeöld Tablába[n]* I.

[DRASKOVICH János transl.]

Officium B. M. Virg. az-az aszszonyunk Szüz Marianak három külömb időre-valo szolosmaja, Pozsony, 1643, [Coll. S. J.], in 8° – RMNy, 2016.

További kiadása: Pozsony, 1650 k. (RMNy, 2336).

Vö. n° 219.

422. 10. *Praxis Piaetatis magyaról* I.

BAYLY, Lewis; MEDGYESI Pál (transl.)

Praxis pietatis, az az kegyesség-gyakorlás melyben be-foglaltatik, mint kellyen az hívő keresztyén embernek az Isten és a maga igaz ismeretiben nevelkedni, életét naponként Istennek félelmére intézni, tsendes lelki ismerettel költeni, és futásnak el-töltése után boldogul vegezni, Debrecen, 1636, Fodorik, in 12° – RMNy, 1639.

További kiadásai: Lőcse, 1638 (RMNy, 1735); Bártfa, 1640 (RMNy, 1817); Lőcse, 1641 (RMNy, 1895); Várad, 1643 (RMNy, 2042).

Vö. n° 226.

423. *11. Uy Testamentum magyaról* 1.
 SYLVESTER János (transl.)
 Uy testamentu[m] mag[y]ar n[y]elwen[n], mell[y]et az görög és diak n[y]elvből uyonnan fordjtank, az mag[y]ar nipnek kereszt[y]en hűtben valo ippülsire, Sárvár-Újsziget, 1541, Strutius és Abádi, in 4° – RMNy, 49.
 Az Újszövetség további magyar nyelvű kiadásai: Kolozsvár, 1561 (RMNy, 172); Kolozsvár, 1562 (RMNy, 186); Szeged [Nagyvárad?,] 1567 (RMNy, 238); Bécs, 1574 (RMNy, 335); Debrecen, 1586 (RMNy, 584); Lőcse, 1644 (RMNy, 2068); Amszterdam, 1646 (RMNy, 2133). Ezenfelül a Pesti Gábor fordításában, Bécsben, 1536-ban megjelent négy evangélium címében szintén az szerepel, hogy „Wij Testamentum magijar nijeluen.” (RMNy, 16).
424. *12. Balása Bálintnak Istenes Éneki* 1.
 BALASSI Bálint; [RIMAY János]
 [Istenes énekek, Bártfa, 1632 körül, Klöss, in 12°] – RMNy, 1519; STOLL 1994, 89; HUBERT Gabriella: *Balassi Istenes énekeinek legelső kiadása?*, in MKsz 111(1995), 169–172; V. ECSÉDY Judit: *Tipográfiai vizsgálódások az „Istenes énekek” körül*, in MKsz, 113(1997) 201–205.
 További kiadások: Bécs, 1633 (RMNy, 1599; STOLL 1994, 90); Lőcse, 1632–1652 között / 1640 k. (RMNy, 1933; STOLL 1994, 100); Nagyvárad, 1652 (RMNy, 2451; STOLL 1994, 101); Nagyvárad, 1655 k. (RMNy, 2619; STOLL 1994, 102).
425. *13. Magyar Manuale, régi* 1.
 MOELLER, Martinus; ZÓLYOMI PERINNA Boldizsár (transl.)
 Manuale, az az kezben hordozo könyvetske kerdesekkel es imadsagokkal tellyes, az mellyekben idvösséges és igen szükséges elmélkedések is vadnak, miképpen kellessék az kereztien embernek kereztien módra élni és ez világból bódogúl kü múlni, Lőcse, 1614, Klöss, in 12° – RMNy, 1077. Vö. n° 243.

426. 14. *Az Istennek félelmére való intés, magyarul, régi* 1.
Ismeretlen nyomtatvány.
427. 15. *Régi Imadságos keonyveczke* 1.
Nem azonosítható.
428. 16. *Mennyei társakodasról való keönyveczke* 1.
KERESZTÚRI Pál
[Mennyei társalkodás, az-az Istennek a bűnös emberrel való beszélgetése, Várad?, 1645, Szenci Kertész?] – RMNy, 2128.
429. 17. *Eszterhasiak feőleöt tet Praedicatiok* 5.
[1.] HOFFMANN Pál
A tekintetes es nagysagos Hoffmany Pal, peczi Püspök ... predikacioia, mellyet predikállot Nagy szombatban, Keresztelő Szent János Templomában, Sz. András havának 26. napján, 1652. esztendőben, midön, Nagyvezekeny mezejen, az törökök-ellen valo harczon, Kis aszszony havának 26. napján, hazájokért düczöségessen egy-gyüt megh holt, négy vitéz uri attiafiak el temettetének, ugy mint ... groff galanthai Eszterhazi Laszlo ... galanthai Eszterhazi Ferencz ... Tamas ... Gaspar etc. es ezeknek diczéretes magok viselésének örök emlekezetire ... groff Nadasdi Ferenc ... akarattiabul ki-nyomtattatot, Bécs, 1653, Cosmerovius, in 2° – RMNy, 2459. Kritikai kiadása: MNyHB, 129–154.
Vö. n° 395.

[2.] PÁLFFY, Thomas

In exequis illustrissimi comitis ac domini, domino Ladislai Eszterhazi de Galanta ... item ... Francisci Eszterhazi ... Thomae Eszterhazi ... Gaspari Eszterhazi de Galanta etc. in praelio contra Turcas ad campu[m] Nagy Vezekeny habito ... die 26. Augusti gloriose occubentiu[m] oratio, Bécs, 1653, Cosmerovius, in 2° – RMK, III, 1830. Kritikai kiadása: MNyHB, 157–170.

A kiadvány bizonyos példányaihoz hozzátartozott az elhunyt Esterházyak castrum dolorisának képe is, amelyet Hans Rudolf Miller rajza nyomán Mauritz Lang metszett rézbe. (GALAVICS Géza: *Kössünk kardot a pogány ellen, Török háborúk és magyar képzőművészet*, Bp., 1986, 82).

Valószínű, hogy a tétel egy kolligátum volt, amely a fönti nyomtatványokat tartalmazta.

430. 18. *Az szegény Atyámfia Teste feőleöt tet Szecseni Gyeorgy püspeök Praedicatioia* 9.

SZÉCHÉNYI György

Concio funebris pro funere illustrissimae dominae comitissae, Aurorae Catharinae Formontin etc. illustrissimi comitis domini domini Adam de Bottyan etc. quondam charissimae controhalis per reverendissimum dominum Georgium Szeczeni, electum episcopum Veszpremiensem scripta, et in Nemet-Uy-Var dicta, Anno MDCLIII. die X. Junij, Bécs, 1654, Cosmerovius, in 2° – RMNy, 2512 (egyetlen példánya az Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Könyvtárában, Budapesten).

A kiadvány bizonyos példányaihoz hozzátartozott Aurora Formentini castrum dolorisának képe is (feltehetőleg rézbe metszve) is, ebből azonban lenyomat nem ismert (ADATTÁR 13/1, 172).

Vö. n° 396[2].

431. 19. *Franciscanus Pater Malomfalvai Praed[ikációja]* 22.

MALOMFALVAY Gergely OFM

Halottas predikatzjo, melyet a tekintetes, és nagyságos groff ur Bottyani Adam etc. ő nagysága szérelmes házás-társának, tudni-illik az néhai tekintetes és nagyságos groff Formontin Avrora Katalin Aszszonynak síralmas temetésén, Nemet Uyvarnal Szent Iván havának X. napján M.DC.LIII. esztendőben, prédikállott Szent Ferenc szerzetbéli Malomfalvay Frater Gergely. Bécs, 1654, Cosmerovius, in 2° – RMNy, 2512 (egyetlen példánya az Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Könyvtárában, Budapesten).

A kiadvány bizonyos példányaihoz hozzátartozott Aurora Formentini castrum dolorisának képe is (feltehetőleg rézbe metszve) is, ebből azonban lenyomat nem ismert (ADATTÁR 13/1, 172).

Vö. n° 396[4].

432. 20. *Pater Talian Praed[ificatioia]* 22.

[3.] TALLIÁN Ferenc OFM

[Halotti prédikáció gróf Batthyány Ádámné Formentini Aurora fölött], Bécs, 1654, Cosmerovius, in 2° – RMNy, 2513.

Vö. n° 396[3].

433. 21. *Magyar Mars. Veöreös Táblában.* 1.
 LISZTI [LISTIUS] László
 Magyar Márs avagy Mohách mezején történt veszedelemnek emlékezete, Bécs, 1653, Cosmerovius, in 2° – RMNy, 2461.
 Batthyány Ádám 1654. márc. 20-án kelt pénzkiadási számadásaiban szerepel a következő tétel: „Lisztius Historiaiát kotem[!] be fl. 4” (ADATTÁR 11, 288, n° 488).
434. 22. *Német Fortunatus keönyv. Zeöld Táblába[n]* 1.
 Nem azonosítható. Német sorsvető könyvek (mint pl. Jörg Wickram „Losbuch”-ja) számos kiadásban jelentek meg a XVI–XVII. században.
 Vö. n° 84. Batthyány Ádám magyar nyelvű sorsvető könyve: n° 391.
435. 23. *Üsteökeös Csillaghnak magyarázattya* 1.
 Nem azonosítható. A XVI–XVII. században észlelt különböző üstökösökről számos nyomtatvány jelent meg Európában.
436. 24. *Olasz Discursussok* 1.
 Nem azonosítható.
 Vö. n° 27, 88, 293.
437. 25. *Faierobantteol vásárlásinkról való keönyv* 1.
 Kézirat.
 Fairont András vagyonos rohonci szabad polgár és kereskedő volt, akivel Batthyány II. Ferenc és Ádám rendszeres üzleti kapcsolatban állt (ZIMÁNYI 1968, 260; *Úriszék*, 16.–17. századi perszövegek. Szerk. VARGA Endre. Bp., 1958, 155, Nr. 65 [MOL kiadványai, II/5]). Valószínűleg halála után, 1656. márc. 12-én leltározták rohonci házát, ahol többek között „Kalmárnak valo Bólt” és benne „Kalmárnak valo Pólcz” is volt (MOL, P 1322, Lelt., n° 81).
438. 26. *Az szegény Anyánk kiknek minemeö Jószágot adot Zaloghba[n], mellybe[n] orvosságokis vannak* 1.
 Kézirat.
 Vö. n° 140.

439. 27. *Caroli Clusij Atribatis rariorum aliquot Stirpiu[m] [etc.] Porgaminába[n] keöttett* 1.
 CLUSIUS, Carolus (=L'ÉCLUSE, Charles de)
 Rariorum aliquot stirpium per Pannoniam, Austriam et vicinas quasdam provincias observatum historia, Antwerpen, 1583, Plantin, in 8° – RMNy, 538.
 A kötethez nyomdai kolligátumként csatlakozik a „Stirpium nomenclator Pannonicus” című függelék, amely 335 magyarországi növénynevet tartalmaz. A jegyzéket Clusius németújvári tartózkodása alatt Beythe István segítségével készítette el.
440. 28. *Iratlan keönyv* 6.
 Nem nyomtatvány.
441. 29. *Régi Borostyáni Urbarium* 1.
 Kézirat. Talán Borostyánkő 1645-ban készült urbáriuma (BHG, Kasten II, Fasc. 35; vö. PRICKLER 1960, 32). A Batthyány család körmendi levéltárának urbáriumai között (MOL, P 1322, Urbáriumok) nem találhatók borostyánkőiek.
442. 30. *Az Körmendi Ur Szekén, és egyéb Teörvényes heleinken való küleömb küleömb féle feöl irasok.*
 Kézirat. Batthyány Ádám idejében készült úriszéki jegyzőkönyvek a Batthyány család körmendi (MOL, P 1322, Úriszéki iratok) és németújvári levéltáraiban (BHG, Kasten I, Acta sedis dominalis) is találhatóak.

G.

Levéltári adalékok

A Batthyányak családi levéltára hatalmas mennyiségű iratot őrzött meg Batthyány Ádamtól, amelyek között a fent A-F. alatt közölt könyvjegyzékeken túl is szép számmal akadnak könyvekre vonatkozó adatok, mindenekelőtt a misszilisek gyűjteményében (MOL, P 1314). Ezen adatok föltárása azonban maghaladja mind a jelenlegi kutatási lehetőségeket, mind ezen kiadvány kereteit. A teljesség kedvéért azonban azokat az adalékokat, amelyeket Iványi Béla már közreadott, az alábbiakban lehetőség szerint azonosítva közöljük.

443–444. vacat

445. *Magyar Biblia*

Lónyi Mihály írta 1635. nov. 30-án Győrből Batthyány Ádámnak: „nemis hoztam el azon kívül az Magyar Biblia kívül, a kit nagyságod Posonbul hozván, nekem adot ayándékon es Ivany [Imre] uramnak is akkor adot nagyságod, melliet ha kíván nagyságod, megh küldöm.” (ADATTÁR 11, 206, n° 332.)

446. *Az ország articulusi [...] egynehány exemplart*

[Articuli diaetales Sopronienses anni 1635], Viennae, 1635, Ferencffy, in 2° – RMK, III, 1509; HOLL 1980, 201, n° 25.

Ferencffy Lőrinc udvari titkár írta 1635. márc. 24-én Bécsből Batthyány Ádámnak: „Az ország articulust kinyomtattam, az pecsétet, nagyságodnak valót az komorára szokás szerén[!] dirigáltam. Ezeket penig nem subscribáltattakat, tudván hogy pro officialibus kívánhatna nagyságod, im egynehány exemplart küldöttem nagyságodnak. Hogyha többre szüksége leszen nagyságodnak, csak jelentse, küldök elegendőt.” (HOLL 1980, 138; ADATTÁR 11, 201, n° 326.)

447. *3 kallendariumot vettem fl. 2 den. 50.*

Magiar pénsz volt

FRÖLICH Dávid

David Froelich késmárki astronomus calendarioma Christus urunk születése után 1636. esztendőre, melly bissextilis, Lócse, 1635, Brewer, in 16° – RMNy, 1623.

Föltételezett azonosítás. A Batthyány Ádám pozsonyi vásárlásairól 1635. okt. 8-án készült följegyzésben szerepel a következő: „3 kallendariumot vettem fl. 2 den. 50. Magiar pénsz volt”. (ADATTÁR 11, 205, n° 331.) Lehet azonban, hogy a kalendáriumok nem magyar nyelvűek voltak, ez esetben a szintén lócsei magyar vagy latin kalendáriumokról (RMNy, 1619, 1624) lehet szó (esetleg mindháromról), vagy külföldi kiadványokról.

448. *9 köniwet hystorisok[!], [...] áttaliában uy garason fl. 31 den. 20.*

A Batthyány Ádám pozsonyi vásárlásairól 1635. okt. 8-án készült följegyzésben szerepel a következő: „9 köniwet hystorisok[!], az

egik Kallausz áttaliában uy garason fl. 31 den. 20.” (ADATTÁR 11, 205, n° 331.) Talán az itt említett könyveket vide n° 64, 158–169.

449. *Egy Dekretomot vetem es attam ky ayandékon tallér 8*
Decretum Latino-Hungaricum, sive tripartitum opus iuris
consuetudinarii inclyti regni Hungariae et Transylvaniae ... –
 Magyar és Erdély országnak törvény könyve, Bártfa, 1632, Klöss, in
 4° – RMNy, 1521.

Korábbi szóhajóhető kiadások: Kolozsvár, 1572 (RMNy, 317);
 Debrecen, 1611 (RMNy, 1011).

Batthyány Ádám 1636. febr. 12-én készült vásárlási
 számadásaiban szerepel a következő tétel: „Egy Dekretomot vetem
 es attam ky ayandékon tallér 8.” (ADATTÁR 11, 215, n° 336.)

450. *Egy deák kalendáriomot den 60.*

FRÖLICH, David

[*Ephememeris ... ad annum 1638, Leutschoviae, 1637, Brewer, in 4°*]
 – RMNy, 1682.

Föltételes azonosítás. Erre az évre Magyarországon csupán
 Lőcsén jelent meg latin naptár, ám lehetséges, hogy Batthyány
 Ádám példányát külföldön nyomtatták. A naptárt Batthyány Ádám
 1637. nov. 17. és 1638. febr. 1. között, a pozsonyi országgyűlésen
 készült följegyzései említik: „Egy deák kalendáriomot [vettem] den
 60.” Ugyaninnen derül ki, hogy a naptárt még Pozsonyban be is
 köttette (ADATTÁR 11, 218, n° 345.), csakúgy, mint ugyanazon évi,
 eredetiben fönmaradt magyar naptárát (n° 480).

451. *Egi deák imatságos konivett fl. 4 den. 50.–*

Nem azonosítható.

A könyvet Batthyány Ádám 1637. nov. 17. és 1638. febr. 1.
 között, a pozsonyi országgyűlésen készült följegyzései említik: „Egi
 deák imatságos konivett [vettem] fl. 4 den. 50.–” Ugyaninnen derül
 ki, hogy a naptárt még Pozsonyban be is köttette (ADATTÁR 11,
 218, n° 345.)

452. *Kis kalendariumokra es más egire attam fl. 1 den. 50. [...]*
Három kis kalendariumot es koczkát vettem fl. 1. den. 50.

Azonosításukat nem tartom lehetségesnek.

A naptárat Batthyány Ádám bécsi vásárlásairól 1640. ápr. 17-én készült számadás említi: „Kis kalendariumokra es más egire attam fl. 1 den. 50. [...] Három kis kalendariumot es koczkát vettem fl. 1. den. 50.” (ADATTÁR 11, 222, n° 356.)

453. *Dictionarium egy.*

Nem azonosítható.

Ferstetics Pál németújvári tiszttartó 1640. nov. 26-án, Szombathelyen fölvelt hagyatéki leltárában a következő szerepel: „Decretom egy. Dictionarium egy. Cicero egy. Ezeket w Nagysága percipiálta.” (ADATTÁR 11, 223, n° 363).

Vide n° 9, 454. Talán azonos a n° 131–134. tételek valamelyikével.

454. *Cicero egy.*

Nem azonosítható.

Ferstetics Pál németújvári tiszttartó 1640. nov. 26-án, Szombathelyen fölvelt hagyatéki leltárában a következő szerepel: „Decretom egy. Dictionarium egy. Cicero egy. Ezeket w Nagysága percipiálta.” (ADATTÁR 11, 223, n° 363).

Vide n° 9, 453.

455. *Giermeknek vallo keönyvekért*

Azonosításukat nem tartom lehetségesnek.

A könyveket a Batthyány Ádám bécsi bevásárlásairól 1642. szept. 20-án kelt számadás említi: „Giermeknek vallo keönyvekért s vallami bolondságért g. fl. 5.” (ADATTÁR 11, 229, n° 380.)

456. *egi kis uj Calendariomot*

Scholtz Kristóf dobrai tiszttartó írta 1644. febr. 6-án Batthyány Ádámnak: „Im ismegh egi kis uj, Calendariomot kültöm Na[gysá]godnak, mert minap chak kettüt kültöm volt, Na[gysá]god pedig hármat parancholt volt.” (ADATTÁR 11, 562.) Valószínűleg Grazban nyomtatott naptárakról van szó, de az ezévi grazi kis kalendáriumból nem maradt fenn példány (vö. BiblWidm).

457. *Egi Eörögh es egi kichini uj Kalendariumot*

[1.] WITTICHUS, Johannes Alexander

Schreib Calender Sampt dem Lauff dem Lauff unnd Aspecten der Planeten ... auff das Jahr Jesu Christi MDCXXXV., Graz, 1644, Widmanstetter, in 4° – BiblWidm, 420.

[2.] Az ezévi grazi kis kalendáriumból nem maradt fönn példány (vö. BiblWidm).

Scholtz Kristóf dobrai tiszttartó írta 1645. jan. 10-én Batthyány Ádámnak: „Im kültöm Na[gyság]god[na]k Egi Eörögh es egi kichini uj Kalendariumot uj esztendő giánt, Na[gysá]god vegye io neven ez kis ajandékot.” (ADATTÁR 11, 563.) Valószínűleg Grazban nyomtatott naptárakról van szó.

458. *Régi Mapás keönivért*

Nem azonosítható.

Batthyány Ádám 1647. dec. 31-én kelt számadásában szerepel a következő tétel: „Régi Mapás keönivért maratam volt adósa, kit megh attam Gr [= garasul] fl. 80.” (ADATTÁR 11, 246, n° 413.)

459. *adot egi konivet*

Nem azonosítható.

Batthyány Ádám 1647. dec. 31-én kelt számadásában szerepel a következő tétel: „Az császár oratorium áloia adot egi konivet, attam uy esztendőt fl. 5.” (ADATTÁR 11, 246, n° 413.)

460. *egi ui Calendariomot*

Scholtz Kristóf dobrai tiszttartó írta 1647. jan. 23-án Batthyány Ádámnak: „Nagyságodnak egyb aiandékot nem kültettem, hanem im nagyságodnak egi ui Calendariomot kültöm, aszoniomnak w nagyságának is egiet”. (ADATTÁR 11, 248, n° 416.) Valószínűleg Grazban nyomtatott naptárakról van szó, de az ezéviekből nem maradt fönn példány (vö. BiblWidm).

461. *én rám dedikált kalendariumokatt*

FRÖLICH David

[Ephemeris ad annum 1647, Bartphae, 1646, Klöss, in 4°] – RMNy, 2134.

Frölich Dávid négy nyelven és több nyomdában megjelenő naptárai közül (vö. PAVERCSIK Ilona: *David Frölich sajátkezű feljegyzései műveiről II*, in MKSz 112[1996], 430–449) az 1647. évi latin naptárak valamelyikét ajánlotta Batthyány Ádámnak (vide Frölich Dávid levelei B. Á.-nak, Késmárk, 1646. nov. 1.-dec. 24.: MOL, P 1314, n° 15517–15518), méghozzá föltehetően azt amely hazai nyomdákban jelent meg, tehát a bártfait. A kiadvány emlékét a Batthyány Ádám pozsonyi kiadásairól készült számadás is megőrizte 1647. máj. 27-i kelettel: „Az meli astronomus az idei kalendáriomokat én rám dedikálta, anak attam eniháni kalendáriomért aiándékon korona tallért 12, fl. 22.” (ADATTÁR 11, 246, n° 412). Ugyanez a tétel szerepel egy másik számadásban is: „Az meli astronomus én reám dedikált kalendáriomokat, azért adtam nekie aiandékot korona tallért 12, teszen fl. 22.” (ADATTÁR 11, 249, n° 421).

462. *Erstlich ein ney brüderschafft Büchl in Carmasin vergult mint bandlen gemacht* fl. 1 25 den.
Nem azonosítható.
463. *Mer ein Cecka in folio vergult* fl. 2, 50 den.
Nem azonosítható.
464. *Mer ein Buch papier geben* 20 den.
Nem azonosítható.
465. *Mer ein Büch wider die Jesuiten in Copert* 25. den.
Nem azonosítható.

A fenti négy tétel egy Batthyány Ádám részére kiállított könyvkötő számla őrizte meg. Címe: „Ihr Gnaden Herrn Graff Batyani hab ich volgendes gemacht.” Batthyány sajátkezűleg ezt írta rá: „Posoniban vagj Soproniban egi könikötő az mit munkalodot szamonkra.” Végül kívül más írással ez szerepel: „Egy könyvköteő Auzchugia, neminemeő keönyvekrül.” (ADATTÁR 11, 256, n° 434.)

466. *negi uy Calendariomot ketteje tablas vagi falra valo, harmadik in quarto, negiedik kichin calendariom*
Scholtz Kristóf dobrai tiszttartó írta 1648. dec. 23-án Batthyány Ádámnak: „Na[gysá]godnak Uy esztendő aiandék giant kültem ime negi uy Calendariomot ketteje tablas vagi falra valo, harmadik in quarto, negiedik kichin calendariom, Na[gysá]god vegie jo neven allazatos szolgálaiatül.” (ADATTÁR 11, 567.) Valószínűleg Grazban nyomtatott naptárakról van szó, de az 1649. évekből nem maradt fenn példány (vö. BiblWidm).
467. *négy uy Calendariumot kultem, három hoszu tablas calendariom falra valo. Negiedik in 4to. Aszoniomnak w Naganakis kettut kultöm, Egyk falra valo, masodik in 4to.*
Scholtz Kristóf dobrai tiszttartó írta 1649. dec. 29-én Batthyány Ádámnak: „En Na[gysá]godnak uy Esztendő aiandék giánt nem tuttam mit kuldeni, hanem im négy uy Calendariumot kultem, három hoszu tablas calendariom falra valo. Negiedik in 4to. Aszoniomnak w Naganakis kettut kultöm, Egyk falra valo, masodik in 4to. Na[gysá]gtok vegie jo neven.” (ADATTÁR 11, 568.) Valószínűleg Grazban nyomtatott naptárakról van szó, de az 1650. évekből nem maradt fenn példány (vö. BiblWidm).
468. *10 imátságos keönivért*
Azonosításukat nem tartom lehetségesnek.
Batthyány Ádám 1650. jan. 1-én készült számadásaiban szerepelnek a következők: „A koniv niomtatonak attam fl. 5. [...] 10 Imatsagos keönivet keötetem Soproniban, attam tölek fl. 5 den. 30.” (ADATTÁR 11, 258, n° 441).
469. *Négi Kittonicsot magyarol és deákol is*
KITONICH János, KÁSZONI János (transl.)
Directio methodica processus iudicarii iuris consuetudinarii inclyti Regni Hungariae – Rövid igazgatas a nemes Magyar Országnak es hozzá tartozó részeknek szokott törvény folyasiról, Lőcse, 1650, Brewer, in 4° – RMNy, 2320.
Batthyány Ádámnak 1650. október 3-án kelt, a pozsonyi oktaván tett vásárlásairól szóló számadásaiban szerepel a következő tétel: „Négi Kittonicsot magyarol és deákol is egiüt attam éretek korona tallért 6 – fl. 12.” (ADATTÁR 11, 265, n° 448). Az adat nem

vonatkozhat Batthyány más Kitionich-köteteire, mert azok már vagy korábban birtokában álltak (n° 9[2], 128, 356) vagy csak magyar nyelvűek voltak (n° 201, 390).

470. *8 Históriát* *fl. den. 60.*
Azonosításukat nem tartom lehetségesnek.
471. *1. Kalendáriumot* *den. 75.*
Nem azonosítható. A következő tétel árával való összehasonlításból úgy látszik hogy egy negyedréti formátumú. nagyobb latin vagy német naptárról lehet szó.
472. *1 Lötsei Kalendáriumot* *den. 15.*
Új és o kalendárium Christus Urunk születése után 1651., melybe a havak, hetek és innepek, plánéták járási, aspectusok és időknek folyási, napnak és éjnek hossza, Nap fel-támadása és le-nyugovása meg-található, Lőcse, [1650], Brewer, in 16° – RMNy, 2333.
2316
Lehetséges, hogy a hasonló méretű és tartalmú német naptárról van szó (RMNy, 2316). Latin naptár abban az időben Lőcsén nem jelent meg.
473. *Valami képekett és ki könyvekett* *fl. 4.*
Nem azonosítható.
474. *Historiás könivekett* *fl. 4. den. 50.*
Nem azonosítható.
A fenti öt tétel Batthyány Ádám 1650. nov. 18–19-én készült pozsonyi vásárlási följegyzéseiben olvasható. (ADATTÁR 11, 265, n° 449).
475. *Imádságos Könyvöcskéét*
Nem azonosítható.
Borsiczky György írta 1653. márc. 19-én Sopronból Batthyány Ádámnak: „Imé az Na[gysá]god be-kötöttetett Imádságos Könyvöcskéét [...] meg-küldettem Na[gysá]ghodnak. [Batthyány] Palko Urfi deák Officiumjais szenten olyan formára be-vagyon kötve. Mind a’két könyv be-kötésének árrá csak tizen ött garass: mellyet ide küldenyi Na[gysá]ghod méltóztassék: ha pedig többet

küld Na[gysá]ghod annak az szegény kis papnak fáradságáért, Na[gysá]ghodnak nagy érdeme s-jutalma lészen az Istennél.” (ADATTÁR 11, 284, n° 470, 574).

476. *Egy kalendáriomot, mellet puspok uramnak ő nagyságának az idén dedicáltanak Béczben*

Az eghi czillagok forgasibul öszve szedetet kalendarium, mely ... az közönseges, Christus Urunk születése után ugro esztendő után első, MDCLIII. esztendőre nagy szorgalmatosságal öszveszedetet, Bécs, [1652], Kyrner, in 8° – RMNy, 2412.

Folnai Ferenc vasvári prépost írta 1653. ápr. 16-án Szombathelyről Batthyány Ádámnak: Egy kalendáriomot, mellet [Püski János győri] puspok uramnak ő nagyságának az idén dedicáltanak Béczben nagyságodnak kuldot.” (ADATTÁR 11, 284, n° 471).

477. *Kett kalendariomot den. 25.*

Nem azonosítható.

A tétel Batthyány Ádám 1654. jan. 2-án készült kiadási számadásában olvasható: „[Vettem] Kett kalendariomot den. 25.” (ADATTÁR 11, 286, n° 483).

478. *Az Végh házaknak az Mappáiát*

Feletehetőleg kézirat.

Patai István, a Grazban tanuló Batthyány fiúk nevelője 1654. máj. 2-án Grazból írta Batthyány Ádámnak: „Az Végh házaknak az Mappáiát mellyet nagyságod fel küldöt volt, megh küldöttem nagyságodnak, eddig is alá küldöttem volna nagyságodnak, de nem volt semmi bizonyos ember ki által alá küldhettem volna.” (ADATTÁR 11, 293, n° 500). A térkép Grazba küldés azzal függhetett össze, hogy az 1650-es évek közepén megindult a magyar végvárrendszer új felmérése (PÁLFFY Géza: *Európa védelmében, Haditérképészet a Habsurg Birodalom magyarországi határvidékén a 16–17. században*, 2. kiad., Pápa, 2000, 67–68).

479. *4 rendbéli Magyar es nemet kalendariomot, be köttve.*

Nem azonosítható.

A tétel a Batthyány Ádám számára Bécsben bevásárlandó dolgok 1656. januárjában készült jegyzékében szerepel. (ADATTÁR 11, 303, n° 522).

H.

Fönnmaradt nyomtatványok

Mivel a Batthyány család könyvtárának az a része, amelyben Batthyány Ádám könyveit is őrizhették 1945-ben elpusztult vagy legalábbis a kutatás számára elérhetetlenné vált (vide az utószót), Batthyány Ádámnak a katalógusokból és más adatokból ismert könyvei (n° 1–479) közül csupán egyetlen darabról valószínűsíthető, hogy eredetiben is fönnmaradt (n° 180). Ezen felül csak még egy olyan kötetet ismerünk, amely kötése és bejegyzései alapján biztosan Batthyány Ádámé volt (n° 480), de provenienciájuk alapján szintén Batthyány Ádám könyvei közé sorolandók a Batthyány család levéltárának „Vegyes iratok” című fondjának (MOL, P 1336) 9. csomójában található, 1659. előtti nyomtatványok is.

480. TONSKI Jan, TÁLLYAI Pál (ford.)

Uy calendarium Christus Urunk születése után MDCXXXVIII. esztendőre, mely az bissextilis után második, a deák cisióval együtt, az M. Tonski János, krackai academiába tanító phil. doctora rendeltetett geometria s astrologia professora irásából, mely magyar országi, austriai s morvai etc. horizonra szolgál, Bécs, [1637], Gelbhaar, in 8° – OSZK, RMK I 666a (vétél az Állami Könyvterjesztő Vállalat 1973 novemberi könyvaukcióján; vö. SOLTÉSZNÉ JUHÁSZ Erzsébet: *Gregor Gelbhaar bécsi nyomdász 1638. évi magyar kalendáriuma*, in: OSZKÉvk, 1972, 205–215; RMNy, 1667).

Kötése barna bőrkötés, nyomott, egykor aranyozott díszekkel: az első táblán inda és virágdíszes keretben alul Magyarország címere, felül pedig a következő szöveg: „Illustrissimo D[omi]no D[omi]no. Comiti Adamo de Batthyán, perpetuo de Németújvár, Sacra Caesar[ae] Regiae[ue] Majest[atis] Consiliar[ius] Camer[arius] ac partium Regni Hungariae cis Danubianarum, Confiniorumq[ue] Canisae oppositorum Generali Capiteo. [et]c.

M.DC.XXXVIII.”; a hátsó táblán az első táblával megegyező keretdísz és címer, de fölirat nélkül. A kötés minden bizonnyal Pozsonyban, az 1637/38. évi országgyűlés alkalmával készült, csakúgy, mint Batthyány Ádám ugyanazon évi latin naptáré (vide n° 450).

Bejegyzések:

Possessorbejegyzés a címlapon: „Comes A D de Batthyány”. A kötéstábla belsején tollpróbák, köztük: „Pattantius Istvan”. Az előzéklap hátán újabb tollpróbák.

A naptárrész üres oldalain egy körmendi tisztviselő, talán Nádáljai (más néven Csulakovics vagy Horvát) Mátyás tiszttartó bejegyzései: január: „Anno die 11 Januarii 1639 ratione sigillorum”; július: „Attam cum grava et prin[?]”; augusztus: „11 Augusti Szolgaltat Uram eo Na[gy]sá[ga] Keörmenden Tervénijeket”; szeptember: „6 7bris köl föl gionni az kapitanioknak Körmöndre”; november: „15 9bris Leszen az szek”.

A decemberi naptárrész üres oldalán Batthyány Ádám sajátkezü följegyzései december 13. és 25. között: „13. Tiszta Idő volt esz nap. 14. Kődös Idő, vagi szuszmarasos. 15. Kődös es Fölijhös idő volt. 16. Kődös es fölihös, es hidegh volt. 17. Kődös es folihos, idő volt. 18. Kődös es Tiszta idő. 19. Kődös Fölihös es Tiszta ido. 20. Kődös, Folihos es Tiszta ido. 21. Tiszta idő mynd napestig. 22. tiszta ideö maind napestig. 23. Tiszta idő mind napestig. 24. Kődös es Tiszta ideö.” Alatta más kézzel, áthúzva: „25. Tizta kid Tizta es 25. Tizta es homalios ideö volt”. Batthyány Ádám máskor is készített magának hasonló Luca-naptárt azon hiedelem szerint, hogy a Luca-nap és karácsony közötti tizenkét nap időjárásából következtetni lehet a következő év tizenkét hónapjának időjárására. (1653. évi Luca-naptára: MOL, P 1322, Instr., n° 319, f. 112. Közölte: MRÁZ [ZIMÁNYI] Vera: *Luca napi időjóslás 1653-ból*, in: Néprajzi Közlemények 2(1957), 3–4. sz., 333–334.)

A hátsó kötéstábla belsején: „Segedi Gaspar”.

481. Theses ex Universa Philosophia, [Viennae], 1632, in 2° – MOL, P 1336, 9. cs., f. 318.

Egyleveles nyomtatvány töredéke.

482. [KHEVENHILLER, Franz Christoph]
Relation Deß Tödtlichen Hintrits und Leichs Procession, sampt Ihrem Testament und letzten Willen Wylandt Ihr May: ... Kayserin Mariae Christseeligsten Angedenckens, der Römisch: Kayserl: May:

Ferdinandi III. Gemahlin, [Wien], 1646, in 4° – MOL, P 1336, 9. cs., 411–420. (A szerző meghatározása az ÖNB katalógusa alapján.)

A nyomtatványnak kötésfedele nincsen. Hátlapján jobbra fönt a sarokban föltehetőleg XVIII. századi kéztől származó jelzet: „N: 48.”

483. Mandatum avocatorium, Welches die Röm: Kays: ... Mayestatt an dero und deß Heyligen Römischen Reichs Armada, so biszhero unter desz Churfürsten in Bayern Commando gedient untern dato vierzehenden Iulij ergehen lassen, [Wien?], 1647, in 4° – MOL, P 1336, 9. cs., ff. 384–387 (vö. ÖNB, 20.T.257).
484. Eygentliche und gründtliche Relation, Wie es mit Belägerung der berühmten Statt und Vestung Lerida in Catalonien hergangen, sine loco, 1647, in 4° – MOL, P 1336, 9. cs., ff. 407–410 (vö. ÖNB, 20.T.254).
485. Ordentliche Zeittungen, Wien, in 4°
1635. jún. 2. (MOL, P 1336, 9. cs., f. 377)
1653. ápr. 16. (MOL, P 1336, 9. cs., f. 379)
486. Ordinari Zeittung, [Wien], in 4°
1635, n° 719. (MOL, P 1336, 9. cs., 378)
1639, n° 1000. (MOL, P 1336, 9. cs., f. 376)
487. Extra Ordinari Mittwochs Post Zeittungen, sine loco, in 4°
1646, n° C., CVI., CVIII., CX., CXI. (MOL, P 1336, 9. cs., ff. 370–374)
1647, n° CLXXV. (MOL, P 1336, 9. cs., f. 369)
1652, n° CCCCXL. (MOL, P 1336, 9. cs., f. 367)
1654, n° DXXXIV. (MOL, P 1336, 9. cs., f. 365)
488. Ordinari Reichs Zeittungen, sine loco, in 4°
1646, n° 1346. (MOL, P 1336, 9. cs., 375)
1646, n° 1350. (MOL, P 1336, 9. cs., 368)
489. Wochentliche Ordinari Zeitung, sine loco, in 4°
1653, n° 23. (MOL, P 1336, 9. cs., f. 366)

490. Relations veritables, Bruxelles, par Guillaume Scheybel, in 4°
1651, n° 31. (MOL, P 1336, 9. cs., ff. 421–422)

UTÓSZÓ

A Batthyány-könyvtár sorsáról

Batthyány Ádám könyveinek sorsáról tulajdonosuk halála után szinte semmit nem tudunk, ugyanúgy, ahogy a Batthyány Boldizsár-féle bibliotékának a család tulajdonában maradt részéről sem.

1684 nyarán, a török elleni felszabadító háború megindulásakor Batthyány Ádám unokája, a 22 éves II. Ádám Körmendre tette székhelyét,⁶⁹⁶ hogy azután a körmendi kastély XVIII. század eleji átépítése után végképp az maradjon a Batthyány család hercegi ágának fő rezidenciája több mint két évszázadon át. Úgy látszik, hogy valamiféle könyvtárat hamarosan Körmenden is létrehoztak. Mihályfai Mihály körmendi tiszttartó ugyanis egy 1688. május 11-én kelt levelében, azt írta az éppen Székesfehérvár ostromát vezető urának: „A N[agysá]g[o]d parancsolattya szerint küldöttem Historicus Könyveket, nevezet szerint: Thesaurus Bellicust, Cornelius Tacitust, Vitam Stephani Regis Poloniae et Libr[um] Joannis Cluveri; Az Barclaiust pedégh Rohonczival edgyütt mind az Házokb[an] s mind pedégh az Bibliothecáb[an] kerestük, de sehol föl nem találtatott.”⁶⁹⁷ Ebből tehát úgy látszik, hogy egy bibliotéka 1688-ban már Körmenden is volt.

Az mindenesetre bizonyos, hogy a XIX. század elejére a család más értékeivel együtt a könyvtárat (amelybe ekkorra föltehetőleg már Batthyány Ádám könyveit is beolvastották) Körmendre vitték⁶⁹⁸ és ott érte meg a könyvtár 1945-ben a kastélynak az orosz hadsereg által történt borzasztó és máig szívszorító emlékü földúlását.

A könyvtárat ekkor ért károsodásról a jelentések némileg ellentmondanak egymásnak. Augusztus 7-én, amikor a kultuszminisztérium által kiküldött repülő bizottság először tett szemlét Körmenden, azt tapasztal-

⁶⁹⁶ B. II. Ádám levele B. Kristófnak, Körmend, 1684 júl. 7.: MOL, P 1314, n° 2836.

⁶⁹⁷ Mihályfai Mihály levele B. II. Ádámnak, Körmend, 1688. máj. 11.: MOL, P 1314, n° 31151. Vö. Adattár 11, 576; TAKÁTS Sándor: *A magyar múlt tarlójáról*. Bp., é. n. [1926]., 185; TÓTH István György: *Mivelhogy magad írást nem tudsz...*, *Az írás térhódítása a műveltségben a kora újkori Magyarországon*. Bp., 1996 (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok, 17), 280, 130. jegyzet.

⁶⁹⁸ TABERNIGG 1972, 168.

ták, hogy a könyvtár „égés, esőzés és a lakosság rablásainak áldozata lett”. A szeptember 1-én tett újabb szemléről készült jelentésben viszont az áll, hogy a könyvtártermet viszonylag épen találták.⁶⁹⁹ Lehetséges, hogy itt két különböző könyvtárhelyiségről volt szó. Az első, amelyben a régi könyvek is lehettek, elpusztult, a második viszont, amelyben főként Batthyány-Strattmann Károly könyvei voltak, épen maradt.

A könyvtárnak ezt a megmaradt részét, amely addig a főépület freskókkal díszített könyvtártermében volt, 1945 augusztus 31-én, majd szeptemberben még két részletben Budapestre szállították és mivel az Országos Széchenyi Könyvtár azt elhelyezni nem tudta, azt a könyvtár letétjeként a Magyar Országos Levéltárban raktározták el.⁷⁰⁰ Ott 1947-ig maradt, amikor az Iparművészeti Múzeum kérte, hogy a könyvtárat az egykori sümegi püspöki nyaraló könyvszekrényeiben helyezték el, amelyek üresen álltak a múzeum toronyszobájában.⁷⁰¹ Így került ez a könyvtárrész az Iparművészeti Múzeumba. Ez a Batthyány-Strattmann könyvtárnak nevezett és máig sem teljesen földolgozott gyűjtemény azonban nem tartalmaz olyan könyveket, amelyekről biztosan állíthatjuk, hogy 1690 előtt is a Batthyány-család tulajdonában voltak.⁷⁰² Megvan ugyan kötetek között például Révay Péter könyve a magyar koronáról, Bonfini egy 1568. évi

⁶⁹⁹ BALÁZS Péter: *A VKM „repülő bizottságának” szemléútja 1945 augusztusában*, in: Levéltári Szemle, 41(1991), 69–70. Ld. még: ZIMÁNYI Vera: *A Batthyány család hercegi ágának levéltára*, in: Körmeny története. Szerk. SZABÓ László. Körmeny, 1994, 418. KOLTAI 2000, 222.

⁷⁰⁰ BALÁZS: *i. m.*, 70. ZIMÁNYI: *i. m.*, 418. BAJZIK Zsolt: *A Vas megyei kastélyok és műkinckek sorsa 1945 után*, in: Vasi Szemle, 52(1998), 11–28, 171–188, 287–304, 429–442: 291.

⁷⁰¹ BAJZIK: *i. m.*, 299.

⁷⁰² A gyűjtemény máig legteljesebb jegyzéke, „A körmeny (Vas vm.) Batthyány-Strattmann féle könyvtár megmentett anyagáról” 1949. jan. 17-i dátummal készült (kiegészítve 1950. jan. 3-án), Fügedi Eriknek, a veszélyeztetett magángyűjtemények miniszteri biztosának aláírásával. Én is ezt használtam. Az Iparművészeti Múzeumban őrzött kötetek többsége egyébként XVIII. századi és egykor Batthyány-Strattmann Károlyé volt, de találhatók itt ősnymtatványok és XX. századi művek is. Batthyány-Strattmann Károly könyveiről, de csupán egy egykorú könyvjegyzék alapján: ÖTVÖS Péter: *Egy főúri könyvtár 1772-ből*, in: MKsz, 103(1987), 1–9 = Adalékok a 16–20. századi magyar művelődés történetéhez (Benda Kálmánnak). Szerk. BÁLINT István János. Bp., 1987 (OSZK Kiadványai, új sorozat, 2), 129–142 = ÖTVÖS Péter: *Eine Magnatenbibliothek aus dem Jahre 1772*, in: Vermittlung und Rezeption, Beiträge zu den geistesgeschichtlichen Berührungen in der Aufklärungszeit. Hg. von Bodo FEHLIG. Göttingen, 1987 (Opuscula Fenno-Ugrica Gottingensia, Bd. II), 89–104. – Ezúton is köszönöm Prékopa Ágnesnek, a gyűjtemény kezelőjének segítségét.

bázeli kiadása vagy két német füveskönyv 1654-ből és 1656-ból,⁷⁰³ ezek azonban olyannyira általánosan elterjedt művek voltak, hogy azokat Batthyány-Strattmann Károly a XVIII. században is beszerezhetette.

A körmendi könyvtárból azonban már 1945-ben előtt is kikerülhettek kötetek. Így például az Országos Széchényi Könyvtárba Apponyi Sándor, illetve Todoroszku Gyula könyvtárából is származott egy-egy kötet Batthyány Boldizsár possessorjelzésével.⁷⁰⁴ Az 1945-ben szétszóródott könyvtár néhány darabja – akár az államosított könyveket kezelő Könyvelosztón, akár a magánkereskedelmen keresztül – szintén különböző magyar közkönyvtárakba került.⁷⁰⁵ Azt is tudjuk azonban, hogy a körmendi gyűjtemények legértékesebb részét 1944-ben a család Ausztriába menekítette.⁷⁰⁶ Megvan tehát az esély arra, hogy ha valamikor ez a gyűjtemény is hozzáférhetővé válik a kutatás számára, akkor néhány kötet Batthyány Ádám könyvei közül is előkerülhet.

⁷⁰³ Az említett kötetek jelzetei: 522 (Révay, vö. n° 94, 149); 840 (Bonfini, vö. n° 7, 57, 297, 302); 2297, 2300 (német füveskönyvek, vö. 105, 351).

⁷⁰⁴ OSZK, RMK II, 191/3. pld.. RMK III, 650/1. pld.

⁷⁰⁵ A Könyvelosztón keresztül jutott pl. az OSZK-ba 1950-ben két kötet Batthyány Boldizsár possessorjelzésével (Ant. 6868; Ant. 6736), B. Á. kalendárium (n° 480) pedig vétel útján.

⁷⁰⁶ PANDULA Attila: *Az egykori herceg Batthyány-Strattmann fegyvertár anyaga különféle kiállításokon*, in: *Körmend története*. Szerk. SZABÓ László. Körmend, 1994, 452 (B-Strattmann László herceg szóbeli közlése alapján, 1991). BAJZIK: *i. m.*, 299.

FÜGGELÉK

Batthyányné Lobkovicz Poppel Évának ajánlott vagy adott könyvek

Az ismert adatok szerint Poppel Éva gyakran kapott könyveket az általa patronált vagy ismeretségében álló – különböző felekezetekhez tartozó – lelkészektől, sőt néhány esetben egy-egy könyvet nyomtatásban is neki ajánlottak. Az alábbiakban az ezzel kapcsolatosan ismert adatokat soroljuk föl.

P 1. PETRÁSSKA, Diviš

[Koll. 1.] Pohřebnj Rozgjmánj, Ku Doctiwosti Tel mrtwých, dwan Počestných, Slechetných a neymilegssých Manželů, Praha, 1617, Stříbrský, in 8°

[Koll. 2.] Naučenj O Modlitbáth Swatych Kteroz pobožne, horliwe,, a v stavične w časých téclito posleonich, Praha, 1618, Stříbrský, in 8° – MOL, P 1336, 9. cs., ff. 291-330.

A kötet MOL-ban fennmaradt példánya elé a szerző 1625. szeptember 7-én kézzel írt ajánlást Lobkovicz Poppel Évának.

A szerzőt és munkáit a csehszlovák nemzeti bibliográfia (*Knihopis českých a slovenských tisků, díl II: Tisky z let 1501-1800, část I-IX. Rediguje Frantisek HORÁK. Praha, 1939-1967*) nem ismeri.

P 2. URSINUS, Elias

Amor Meus Crucifixus Est. Jesu Christi, deß Großfürsten und Ertzhertzogen deß Lebens, allerlieblichstes unnd trostreichestes valet und Schwanengesang am Creutz Das ist: Siben lehr und trostreiche Predigten, in welchen die siben letzten wort unsers aller getreuesten Emanuels und Erlösers Jesu Christi, die Er am Creutz ... gesprochen hat Geprediget ... zu Hernals, im Ertzhertzogthumm Oesterreich, unter der Ens, Nürnberg, 1620, Wagenmann, in 4° – VD17; ÖNB; MAYR 1953, 117-124, 137-139.

Az szerző – az egyik hernals-i evangélikus prédikátor – Hernals-ban tartott 1619. évi nagyböjti prédikációit Lobkovicz

Poppel Évának szóló ajánlással nyomatta ki. Az ajánlásban a szerző elmondja, hogy a prédikációk több száz hallgatója között Batthyányné is ott volt, aki más előkelőkkel együtt azon óhaját fejezte ki, hogy a beszédek nyomtatásban is megjelenjenek, sőt az úrnő azt is tervezte, hogy alattvalói számára magyarra is lefordíttatja őket. (Vö. MAYR 1953, 118-119). Ez azonban tudomásunk szerint nem valósult meg.

P 3. URSINUS, Elias

Agnus obmutescens & ovis occisionis, Dilectus meus. Jesu Christi deß aller unschuldigsten Schlachtlämbleins, blutiges Urtheil, schmeihliche Außführung, erbärmliche Creutzigung, grausame Marter, bitterer Todt, und traurige Begräbnuß. Wie solche in Sieben Passions Predigten Über das drey und funfftzigste Capitel deß Propheten Esaiæ erkläret, beschrieben, und bey Volckreicher versammlung zu Hernals, in Oesterreich unter der Ens, nahe bey der Statt Wien, die traurige Fastenzeit über, in diesem 1620. Jare, vermittels der gnaden Gottes gehalten worden, Nürnberg 1621, Abraham Wagenmann, in 4° – VD17; ÖNB; MAYR 1953, 117-124, 139-141.

A szerző – az egyik hernals-i evangélikus prédikátor – 1620. május 10-án Bécsből írott levele kíséretében 18 példányt küldött művéből Lobkovicz Poppel Évának, köztük egyet „in grünen sammat gebunden” (ADATTÁR 29/1, 241, n° 264).

P 4. URSINUS, Elias

Canticum patruelis mei de vinea sua, cantabo dilecto meo. Das ist: Die ganze historia deß bitter Leydens und Sterbens unsers Heylandes Jesu Christi, wie solche bey des vom Propheten Esaia cap. 53. und dann auch von den H. 4. Evangelisten beschrieben wirdt. In ein und zwanzig Predigten verfasst, und in 3. unterschiedliche Theil oder Bücher abgetheilet ... bey Volckreicher versammlung, durch dreyjährige Fastswochen geprediget, und durch fürnehmer frommer Christen begeren in den Druck verfertigt, Nürnberg, 1622, Wagenmann, in 4° – VD17; ÖNB; MAYR 1953, 117-124, 141-143.

Elias Ursinus hernalsi evangélikus prédikátornak három nagybőjti prédikáció-sorozata jelent meg nyomtatásban, nevezetesen az 1619. 1620. és 1622. évek. Ez az utolsó kötet

mindhárom sorozatot tartalmazza. Mivel az első két kötet biztosan megvolt Poppel Évának (n° P2-P3), igen valószínű, hogy a harmadikból is rendelkezett példánnyal.

P 5. MÜHLBERGER, Johannes

Scaturgio Salutis. Das ist Geistliche Betrachtung des Brunnens des Lebens Jesu Christi, aus dem 13. Cap. des H. Proppheten Zachariae gerichtet auf die eigenschaften des Saurbrunnens zu Jormannsdorff und daselbst im Herren-Haus am Tag Jacobi 1620. gepredigt an yetzo aber auff begehren etlicher fürnehmer Pesonen auff's new übersehen vermehrt und zur druck verfertigt, Regensburg, 1621, in 4° – HAB; MAYR 1953, 143; MAYR, Josef Karl: *Weitere dreizehn Predigtdrucke*, in: Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus in Österreich, 73(1957), 61-112: 78-81. Microfichekiadás: Wolfenbüttel, 1995.

A földi gyógyforrásokot és az égi kegyelem forrását összehasonlító prédikációt Mühlberger – az egyik hernals-i evangélikus prédikátor – akkor tartotta, amikor maga is ott kúrálta magát Ludwig Königsberg gymótfalvi házában. Poppel Éva, mint a tarcsai fürdő rendszeres látogatója bizonyára ismerte ezt a nyomtatványt. Nem igaz, azonban a későbbi fürdőtörténeti szakirodalom azon állítása, hogy a beszéd a fürdő megnyitása alkalmával hangzott volna el. Vö. *Vasvármegye*. Szerk. SZIKLAY János–BOROVSKY Samu, Bp., 1898, 408 (Magyarország vármegyéi és városai). PAYR 1924, 229, 234. MAGYARY-KOSSA Gyula: *Magyar orvosi emlékek*, I-IV. Bp., 1929-1931, I, 144; III, 331. ÖKT 40, 87-88. KINCSES 1993, 48-49. GUGLIA, Otto–SCHLAG, Gerold: *Burgenland in alten Ansichten*. Wien, 1986, 38-39 (a kötetben található, a fürdőt ábrázoló ábrázoló kép).

P 6. KANIZSAI Pálfi János

Egymással va[ló be]szelhetese [az] Ur Christus[na]c es az nyomorult anyas[ze]ntegyhaznac, melyből az Ur Christus az[oknak], kic az ő nevejert haborusagot szenvednec, mit kívánnyon, és azo[k az ő nyo]moruságukban magokat mint visellyec, könnyen [feltalál]hatni, [Pápa, c. 1624, Bernhard], in 2° – RMNy, 1315.

A református szerző bibliai idézetgyűjteményének egyik változatát Lobkovicz Poppel Évának szóló ajánlással nyomatta ki.

P 7. ZVONARICS György

Rövid felelet, melyben Pecseli Imrenec, ersec ujvari calvinista praedicator nac tanacsa meghamiséttatic, és az több doctoroc írásira is válasz adatic im ez kérdés felöl: az keresztyén ember nec kellesséke lutheranusnak avagy calvinistának nevezetni, Csepreg, 1626, Farkas, in 4° – RMNy, 1354.

Az evangélikus szerző református-ellenes vitairatát Lobkovicz Poppel Évának szóló ajánlással nyomatta ki.

P 8. ZVONARICS Mihály,

[1.] Magyar postilla, az az az vasnapokra es egynehany nevezetes innepekre rendeltetev evangeliumoknak első részben foglaltatot világos és értelmes magyarázatya, Csepreg, 1627, Farkas, in 4° – RMNy, 1380.

[2.] Magyar postilla, az az az Szentharomsag vasarnaptul fogva koevetkoezendoe vasarnapi evangeliumoknak másodic részben foglaltatot világos és értelmes magyarázattya, Csepreg, 1628, Farkas, in 4° – RMNy, 1404.

A kötetet a szerző fiai, Zvonarics István sárvári iskolamester majd cenki prédikátor, valamint Zvonarics György, Batthyány Ádám praeceptora majd familiárisa (ld. a bevezetés 2. fejezetét) rendezték sajtó alá. A kinyomtatás költségeihez – az első kötet Nádasdy Pálnak szóló ajánló sorai szerint – Lobkovicz Poppel Éva is hozzájárult.

P 9. PÁZMÁNY Péter

Bizonyos okok, melyek erejetül viseltetvén egy fő ember az uj vallások töreből kifeszlet, es az romai ecclesiának kebelébe szállot, Pozsony, 1631, [Coll. S. J.] – RMNy, 1511.

További kiadásai: Pozsony, 1640 (RMNy, 1847).

A szerző művét föltehetően az 1629-ben megtért Batthyány Ádám katolizálásához vezető beszélgetések nyomán írta. Ezért szolt az ajánlás a frissen megtért evangélikus édesanyjának (ld. a bevezető tanulmány 2. fejezetét).

P 10. KANIZSAI PÁLFI János

[Arany temjénező, *Thuribulum aureum*, Pápa, 1632, Bernhard] – RMNy, 1553.

A csupán 19. századi adatból ismert művet református szerzője Lobkovicz Poppel Évának szóló ajánlással nyomatta ki.

P 11. LAMORMAINI, Gulielmus SJ; CURTZ, Johann Jakob SJ (transl.)
Ferdinandi II Römischen Kaysers Tugenden, Köln, 1638, Kinkius,
in 12° – SOMMERVOGEL, II, 1744.

A szerző a könyvnek egy példányát 1639. július 15-én levél kíséretében küldte meg Lobkovicz Poppel Évának. Többek között azt írta: „Mitto illustrissimae dominae vestrae libellum de virtutibus piissimae memoriae Ferdinandi II., quam vivum illustrissima domina vestra suscipiebat et amabat” (TAKÁTS 1917, 24; ADATTÁR 11, 220, n° 350). Itt feltehetőleg a német nyelvű kiadásról van szó, mivel ez volt Poppel Éva anyanyelve.

Cf. n° 186.

A könyvkatalógusok konkordanciája

Az alábbi konkordanciában az A-C jegyzékek minden tételét föl-tüntettem, a D-F jegyzékekből pedig csak azokat, amelyek tételekből, amelyek konkordálnak, tehát a kötet egy másik könyvjegyzékben is meg-található.

A (1642) n° 1-29	B (1644) n° 30-140	C (1651) n° 141-283	D (1653) n° 284-384	E (1654) n° 385-387	F (1656) n° 388-442
1	59	—	291-292		—
2	60	—	298-299		—
3	75	—	327		—
4	67	—	—		—
5[1]	66	—	—		?
5[2]	65	—	339		?
6	37	—	295-296		—
7	57	—	297, 302		—
8	58	—	—		—
9[1]	127[1]	—	345[1]		—
9[2]	127[2]	—	345[2]		
9[3]	128	—	356		—
10	134	—	374		—
11	62	144	—		—
12	76	282-283	—		—
13	73	197	—		—
14	—	199	—		—
15	61	146	—		—
16	—	—	—		—
17	92	—	367		?
18	71	143	—		—
19	?	?	?		?
20[1]	68	150	—		—

A (1642) n° 1-29	B (1644) n° 30-140	C (1651) n° 141-283	D (1653) n° 284-384	E (1654) n° 385-387	F (1656) n° 388-442
20[2]	69	187	—		—
21[1]	31	205	—		397?
21[2]	30	—	362		—
22	89	—	338		—
23	96	—	340		—
24	?	?	?		?
25	95	—	315?		—
26[1]	85		289		
26[2]	86	—	290		—
27	88	—	293		436
28	83?	—	325		—
29	—	—	—		—
—	32	—	372		—
—	33	—	373		—
—	34	142	—		—
—	35	145	—		—
—	36	—	357		—
—	38	—	—		—
—	39	—	363		—
—	40	—	366		—
—	41	234-235	—		—
—	42	—	365		—
—	43	—	364		—
—	44	—	—		—
—	45	—	359		—
	46		371		
	47, 48, 51		370, 380, 381		
	49, 50, 52, 53, 54		369, 376, 377, 378, 384		
	55		383		
	56		379		
—	63	148	—		—

A (1642) n° 1-29	B (1644) n° 30-140	C (1651) n° 141-283	D (1653) n° 284-384	E (1654) n° 385-387	F (1656) n° 388-442
	64	158-178			
—	70	—	306		—
—	72	185	—		—
—	74	151	—		—
—	77	—	—		—
—	78	233	—		—
—	79	147	—		—
—	80	—	—		—
—	81	—	328		—
—	82	?	?		?
—	84	—	—		434
—	87	?	?		—
—	90	—	307		—
—	91	—	308		—
—	93	—	331		—
—	94	149	—		389
	97	—	321		
	98, 99	—	337, 354		
	100, 101, 102, 103, 104, 108, 119	—	343, 344, 346, 347, 348, 352, 353		
	105, 109	—	351		
	106	—	350		
	107	—	324		
	110	—	322		
	111, 112, 113, 115, 116, 117, 118, 120, 121, 123	—	326, 330, 333, 335, 336, —, —, —, —, —		
	114	—	342		
	122	—	329		
	124	—	323		
—	125	—	304-305		—

A (1642) n° 1-29	B (1644) n° 30-140	C (1651) n° 141-283	D (1653) n° 284-384	E (1654) n° 385-387	F (1656) n° 388-442
—	126	—	303		—
	129[1]	154			
—	129[2]	155-157	—		—
—	130	—	368		—
—	131	—	375		—
—	132	240	—		—
—	133	—	382		—
—	135	—	355		—
—	136	—	—		—
—	137	—	319		—
—	138	—	316		—
—	139	—	332		—
—	140	—	—		438?
—	—	141	341		—
—	—	152, 230	—		—
—	—	153	—		—
—	—	170	—		—
—	—	171-178	—		—
—	—	176, 203, 204	—		—
—	—	179	—		—
—	—	180	—		—
—	—	181	—		—
—	—	182-183	—		—
—	—	184	—		—
—	—	186	—		—
—	—	188	—		—
—	—	189	—		—
—	—	190-191	—		—
—	—	192	—		—
—	—	193	—		—
—	—	194	—		—
—	—	195	—		—

A (1642) n° 1-29	B (1644) n° 30-140	C (1651) n° 141-283	D (1653) n° 284-384	E (1654) n° 385-387	F (1656) n° 388-442
—	—	196	—		—
—	—	198, 208, 216, 263	—		—
—	—	200	—		—
—	—	201	—		390
—	—	202	—		394
—	—	206	—		—
—	—	207	—		—
—	—	209	—		—
—	—	210	—		—
—	—	211	—		—
—	—	212, 227	—		—
—	—	213	—		—
—	—	214	—		—
—	—	215	—		—
—	—	217	—		—
—	—	218	—		—
—	—	219	—		421
—	—	220, 257	—		412
—	—	221, 224, 247	—		—
—	—	222	—		—
—	—	223	—		—
—	—	225	—		418
—	—	226	—		422
—	—	228	—		—
—	—	229	—		—
—	—	231	—		—
—	—	232	—		—
—	—	236	—		—
—	—	237-238	—		—
—	—	239	—		—
—	—	241	—		—
—	—	242	?		?

A (1642) n° 1-29	B (1644) n° 30-140	C (1651) n° 141-283	D (1653) n° 284-384	E (1654) n° 385-387	F (1656) n° 388-442
—	—	243	—		425
—	—	244	?		?
—	—	245	—		—
—	—	246, 250	—		—
—	—	248, 249	—		—
—	—	251	—		—
—	—	252	—		—
—	—	253	—		—
—	—	254	—		—
—	—	255	—		—
—	—	256	—		—
—	—	258, 267	—		—
—	—	259	—		—
—	—	260	—		—
—	—	261	—		—
—	—	262	—		—
—	—	264	—		—
—	—	265	—		—
—	—	266	—		—
—	—	268	?		?
—	—	269	—		—
—	—	270	—		—
—	—	271	—		—
—	—	272, 277	—		—
—	—	273	—		—
—	—	274	—		—
—	—	275	—		—
—	—	276	—		—
—	—	278	—		419
—	—	279	—		—
—	—	280	—		—
—	—	281	—		—

A (1642) n° 1-29	B (1644) n° 30-140	C (1651) n° 141-283	D (1653) n° 284-384	E (1654) n° 385-387	F (1656) n° 388-442
—	—	—	320	387?	—
—	—	—	—		395, 429[1]
—	—	—	—		396[2], 430
—	—	—	—		396[3], 431
—	—	—	—		396[4], 432

A fordítások konkordanciája

cím	latin	német	magyar
Coronatio Ferdinandi IV.	318 (olasz)	309	
CURTIUS: De rebus gestis Alexandri Magni.	232		213
GUEVARA: Horologium principum.	11, 62, 144		63, 148 (Drask.) 80 (Prágai)
KEMPIS: De imitatione Christi.	272, 277		221, 224, 247
KITONICH: Directio methodica.	9[2], 128, 356 470 (lat.-m.)		201, 390 470 (lat.-m.)
KOPCSÁNYI: Az Posoni városban ...		182, 183	188
LAMORMAINI: Ferdinandi II ... virtutes	72, 185	186	
PIKEL, Benedicta Virgo Cellensis	278, 419	262, 279	
ROO, Annales rerum belli.	65, 339	66	
SCHELLENBERG: Seneca christianus.	399		402
Statua novi coetus.	254	256	
WERBŐCZY: Tripartitum	126, 303 9[1], 127[1], 345[1] (Lat.-m.)		9[2], 127[2], 345[2] 9[1], 127[1], 345[1] (lat.-m.)

A németújvári Batthyány család leszármazása a 16–17. században

1. Batthyány ANDRÁS (1435–1453 körül)
= SZERDAHELYI Veronika
Gyermekei: a1–7.

- a1. GÁSPÁR (1452–1478)
- a2. MENYHÉRT (um 1453)
- a3. I. BOLDIZSÁR (1452 körül–1519) királyi kamarás 1476, 1482,
királyi udvarnok 1499, jajcai bán 1493–1495, 1501–1502, a királyi
tanács köznemesi ülnöke 1507, szlavóniai vicebán 1509–1517,
alországbíró 1518–1520
= 1. GEREKENI Katalin 2. geresgali BATTHYÁNY Margit 3.
NAGYLUCSEI (DÓCZY) Ilona (Helena)
Apósa: (1.) GEREKENI László (2.) geresgali BATTHYÁNY László =
IPOLTFI Erzsébet (3.) NAGYLUCSEI (DÓCZY) Balázs
Sógora: (3.) NAGYLUCSEI (DÓCZY) László = KERESZTÚRI Orsolya
(*lásd még a4. alatt*)
Gyermekei: (3.) b1–6.
- a4. KRISZTINA = 1. vámosi ÁNYOS György 2. Gibárti KIS Lőrinc 3.
KERESZTÚRI Miklós
Lánya: KERESZTÚRI Orsolya = NAGYLUCSEI László (*lásd még a3.
alatt*)
- a5. ILONA (1458)
- a6. ERZSÉBET = KESZÖLCSEI [KESZÖLCSÉS] András
- a7. ANNA

- b1. I. FERENC (1497. okt. 28.–1566. nov. 28.) királyi kamarás 1514,
főpohárnokmester 1519–1522, „gubernator Agriensis” 1520
főlovászmester 1522, horvát bán 1522–1532, Vas megye főispánja
1525–1543
= (Pozsony, 1524. jan. 20.) SVETKOVICS Katalin (1505–1510
között–1574/1575)

- b2. II. BOLDIZSÁR (?–1525 után) királyi kamarás 1524–1525,
= ERHARDI Katalin
Gyermekei: c1–2.
- b3. GYÖRGY (?–?)
- b4. PERPETUA (?–1553. dec.) = (1522–1526 között) szerdahelyi
DERSFFY Miklós (?–1587)
Gyermekei: DERSFFY Farkas, István, Zsófia = erdődi PÁLFFY Péter
- b5. BERTALAN (?–?)
- b6. ÁGNES = bajnai BOTH Ferenc
Gyermekei: BOTH Ferenc, György, Katalin, Dorottya = nebojszai
Balogh Ferenc
- c1. JUSZTINA
- c2. II. KRISTÓF (?–1570) főpohárnokmester 1534. dec. 21-től
= (1537) SVETKOVICS Erzsébet
Fiai: d1–2.
- d1. GÁSPÁR (1535 körül–1560–1565 között)
- d2. III. BOLDIZSÁR (1537. okt. előtt–1590. febr. 1., Rohonc)
étékfogómaster 1568. márc. 2-től, dunántúli kerületi főkapitány
1568. ápr.–jún.
= (1566. febr.) ZRÍNYI Dorottya [Dorica] (1550. jún. 22.–1620. máj.
10. után néhány nappal, Németújvár)
Apósa: ZRÍNYI IV. Miklós (1508–1566. szept. 7.) = I. FRANGEPÁN
Katalin
Gyermekei: e1–6.
- e1. ? fiú (?–1574, Szalónak)
- e2. ? lány (?–1574, Szalónak)
- e3. DOROTTYA (1574 „in teneris decessit”, Szalónak)
- e4. II. FERENC (1573. júl. 26.–1625. szept. 13., Szalónak) körmendi
főkapitány 1601–1602, étékfogómaster 1603. okt. 20.–1604?,
főlovászmester 1608. dec. 1-től, dunántúli kerületi főkapitány 1604–
1609, Sopron vármegye főispánja 1605. máj. 24-től, dunántúli
kerületi főkapitány Bethlen Gábor részéről 1620–1621
= (1607. júl. 16., Dobra) LOBKOVICZ POPPEL Éva [Evicka]
(1585/1590 körül–1640. nov. 15–21. között)

Apósa: LOBKOVICZ POPPEL László [Ladislav] (1537–1609. márc. 11., Prága) a cseh kamara elnöke 1582–1587 = (1565) SALM Magdolna (?–1607)

Sógorai, sógornői: Adam Ek [Philippus Adamus?] (?–1607); Johann Nikolaus (?–1614) = Eva Eusebia LOBKOVICZ POPPEL; Julianna (?–?) = TÖRÖK István; Catharina (?–?) = (Prága-Kleinseite, 1584. okt. 21.) Heinrich KURZBACH; Sabina [Szinkó, Zbyňka] (?–?) = Philipp SOLM [Solmus, Sulmus] (1569. júl. 4.–1631. febr. 13.); Maria Magdalena (?–1633. jan. 8.) = gróf (1629. jún. 9.) Johann Rudolf TRČKA (1557–1634. szept. 29.)

Gyermekei: f1–8.

- e5. KATALIN (1575–1596. jan. 22.) = (Németújvár, 1592. ápr. 19.) SZÉCHY III. Tamás (2.) (?–1618. febr. 9.)

Apósa: SZÉCHY I. György = RÉDEY Magdolna

Férjének más feleségei: 1. PERÉNYI Borbála 3. FORGÁCH Margit

Férjének gyermekei: (1.) SZÉCHY II. György (?–1625) = HOMONNAI DRUGETH Mária (?–1643), Katalin = 1. GYULAFFY László, 2. PRÉPOSTVÁRY Zsigmond; (2.) Miklós = BÁNFFY Mária, Katalin = MAKLÓCZY Miklós; Mihály; IV. Tamás; István = BÁNFFY Zsófia; (3.) Margit = DESSEWFFY László; Dénes = DRASKOVICH Sára; Fruzsina = SIBRIK István; Magdolna = ZRÍNYI György

- e6. DOROTTYA [Dorica] (1580 körül–1607?) = (1596?) TÖRÖK István (1564–1618)

- f1. BOLDIZSÁR [Bódis] (1608. ápr. 22.–1622. júl. 23., Dobra)

- f2. I. ÁDÁM (1610. febr. 14.–1659. márc. 15.) császári kamarás 1630 jún. 20., gróf 1630. aug. 16., királyi tanácsos 1633. nov. 12., dunántúli kerületi és Kanizsával szembeni végvidéki főkapitány 1633. nov. 15., étekgódmester 1640. jan. 12.

= 1. (Bécs-Hofkapelle, 1632. febr. 3.) FORMENTINI Auróra Katalin (ker. 1609. okt. 26., Görz–1653. ápr. 5., Rohonc) 2. (Rohonc, 1655. aug. 15) WITTMANN [CORBELLI VITUON] Katalin Borbála (?–1672 után)

Apósa: (1.) Karl FORMENTINI (?–1623 előtt) = Anna Maria ROHRBACH (?–1629/30)

Felesége testvérei: (1.) Leonhard Ferdinand (ker. 1603. nov. 11., Görz–1605 előtt), Ludwig Felix (ker. 1604. szept. 16, Görz–1650. ápr. 4., Görz) FORMENTINI = Anna Margaritha

SCHWAMBERG (?–1660. júl. 30., Görz), Leonhard (ker. 1605, Görz–?), Ferdinand (ker. 1606 okt. 1.–?), Elisabeth OCD (um 1632), Franz Scipio Kaspar (ker. 1611. jan. 6.–?), Kassandra Renata (ker. 1612. márc. 1.–?)

Felesége második férje: Nikolaus von KÖNIGSBERG (1671/1672 körül)

Gyermekei: (1.) g1–10. (2.) g11.

- f3. MAGDOLNA [Magdica, Manca] (1611?–1658)
= (Rohonc, 1629. febr. 5.) CSÁKY VII. László (1605?–1655)
Gyermekei: CSÁKY István [Istókocskai] (1630. jan.–1635), Borbála (?–1688) = (Bécs, 1653. aug. 10.) GONZAGA Hannibál; VIII. László szentgotthárdi apát, majd = SZUNYOGH Borbála; Pál (?–1655) = CZOBOR Mária Regina; Péter (?–1671) = MELITH Mária; Zsigmond = JAKUSITH Klára
Apósa: CSÁKY VII. István (?–1605) = WESSELÉNYI Anna (?–1644)
Sógorai, sógornői: CSÁKY VIII. István (1603–1662) = 1. FORGÁCH Éva 2. PERÉNYI Mária 3. MINDSZENTI Klára, Anna Franciska (?–1673) O.F.M. (1625, Pozsony), Krisztina (1604–?)
- f4. ERZSÉBET [Betuska] (1618/1619–1674. júl. 4.)
= (Pozsony, 1638. febr. 14.) ERDŐDY I. György (1614–1662)
Gyermekeik: ERDŐDY Éva Borbála (1639–1673 előtt), Mária Terézia (1640. febr.–?), Sándor (1644–1681) = CSÁKY Krisztina; Mária Ágnes; Erzsébet
Apósa: ERDŐDY Kristóf (?–1620) = THURZÓ Borbála
Sógorai, sógornői: ERDŐDY Gábor = 1. PÁLFFY Judit 2. AMADÉ Judit; Imre = FORGÁCH Éva; Erzsébet = KEGLEVICH György
- f5. BORBÁLA [Báberli] (1619 k.–1680. máj. 8.)
= (Rohonc, 1642. máj. 18.) FORGÁCH Zsigmond (1605–1645. aug. 4., Brünn)
Gyermekeik: Ádám [Ádámkó] (1643/1644–1650 előtt); Mária Erzsébet (1644/1645–?)
Apósa: FORGÁCH Zsigmond (1559–1621) nádor = 1. LOSONCZY Katalin 2. THURZÓ Zsuzsanna 3. PÁLFFY Katalin
Sógorai, sógornői: FORGÁCH Éva (?–1639) = CSÁKY István; Ádám (1601–1681) = 1. SZÉCHY Borbála 2. RÉVAY Judit 3. RECHBERG Katalin
- f6. DOROTTYA (halva született 1620. május 10. előtt, Szalónakon)
- f7. GÁBOR (1624. jan.–1624. dec. 27.)

- f8. MIKLÓS (1625. szept. 13 után–1625?)
- g1. MÁRIA ELEONÓRA [Maridli] (1633. márc. 1.–1654. okt. 21.)
 = (Rohonc, 1650. febr. 6.) ESTERHÁZY László (1626. jan. 1.–1652. aug 26., Nagyvezekény)
Apósa: ESTERHÁZY Miklós (1583–1645) nádor = 2. (1624) NYÁRY Krisztina (1604–1641)
Sógorai, sógornői: ESTERHÁZY Anna Júlia (1630–1668) = (1644) NÁDASDY Ferenc (1622–1671); Pál (1635–1713) nádor = 1. (1652/1655) ESTERHÁZY Orsolya (1641–1682) 2. (1682) THÖKÖLY Éva (1659–1716); Mária (1638–1685) = (1650) HOMONNAI DRUGETH György (1633–1661); Ferenc (1641–1683) = 1. (1661) ILLÉSHÁZY Ilona (?–1669). 2. (1670) THÖKÖLY Katalin (1655–1683 után)
- g2. FERENC (1635. nov. 13., Németújvár–1636. jún. 23. előtt)
- g3. III. KRISTÓF (1637. márc. 1. –1687. márc. 6., Rohonc) dunántúli kerületi és Kanizsával szembeni végvidéki főkapitány öröklési joggal 1655. márc. 18., ténylegesen 1659–1685, császári kamarás, főpohárnokmester 1666. aug. 19., Vas vármegye főispánja 1684-től = (Pozsony, 1661. okt. 9.) PALOCSAI Mária (1644–1686. aug. 27.)
Apósa: PALOCSAI Gábor = APPONYI Ilona
Fiai: h1–2.
- g4. ? lány (1638–1639)
- g5. PÁL [Palkedli] (1639. okt.–1674. ápr. 11.)
 = (Trencsén, 1662. jan. 22.) ILLÉSHÁZY Katalin (1640–1681. márc. 18.)
Apósa: ILLÉSHÁZY Gábor = SZÉCHY Éva (?–1655)
Fiai: h 3–4.
- g6. BORBÁLA (1640 dec.–1692) = (1658 után) SZÉCHY V. Péter (1640–1684. okt. 3., Bécs)
Apósa: SZÉCHY IV. Dénes = DRASKOVICH Sára
Sógorai, sógornői: SZÉCHY III. György = KEGLEVICH Teréz, Gáspár, Júlia = KÉRY Ferenc, Mária Margit = SENNYEY Ferenc
Lánya: SZÉCHY Katalin = NÁDASDY Ferenc
- g7. ? lány (1641?–1646. aug. 1., Rohonc)
- g8. ZSIGMOND (1642/1643?–1650 körül)
- g9. ? lány (1644–1644. júl. 25. előtt)
- g10. ? lány (1645?–1646. aug. 1., Rohonc)

g11. JULIANNA (1657. máj. 11.–?) OSClar

h1. II. ÁDÁM (1662. szept. 13.–1703. aug. 26.) dunántúli kerületi és Kanizsával szembeni végvidéki főkapitány 1685, főpohárnokmester 1687. ápr. 23.–1693, horvát bán 1693. júl. 7.-től, titkos tanácsos 1694. aug. 21., országbíró 1700. márc. 13-tól, Vas vármegye főispánja 1700. okt. 31-től

= (Bécs–St. Michael, 1693. ápr. 30.) STRATTMANN Eleonora
Magdolna Ursula [Lori] (1677. máj. 29.–1741. nov. 25.)

Apósa: Theodor Heinrich von STRATTMANN (?–1693)

Fiai: j1–4.

h2. IV. BOLDIZSÁR (?–1743 máj. 17.) „Romae sub philisophicis studiis aegritudine ob omnibus medicis desperata correptus, dies multumque valetudinarius”

h3. III. FERENC (1665 k.–1720 márc. 9.) főpohárnokmester 1693. júl. 9-től

= 1. ESTERHÁZY Mária Rozália (1672. jan. 2.–1689. szept. 28., Rohonc) 2. ZECHENTNER Mária Anna (?–1714. okt. 20.)

Apósa: ESTERHÁZY Ferenc (1641–1683) = 1. (1661) ILLÉSHÁZY

Ilona (?–1669). 2. (1670) THÖKÖLY Katalin (1655–1683 után)

Sógorai, sógornői: (1.) ESTERHÁZY Antal (1676–1722) = 1. (1695)

ERDÖDY Júlia (?–1696) 2. (1701) NIGRELLI Marianna (?–1712)

3. lengyel nő (1720?); Krisztina Jozefa ND [Miasszonyukról nev. ágostonos kanonissza] (1663–1728); József (1682–1748) = ECK Mária Franciska; Ferenc (1683–1754) = PÁLFFY Szidónia (1690–1743)

Gyermekei: (1.) j5. (2.) j6–9.

h4. I. ZSIGMOND (1673–1728)

= (1695) GALLENBERG Izabella Rozina, özv. Erdödy Miklósné (1670. okt. 21.–1731. júl. 31.)

Apósa: GALLENBERG Zsigmond = SCHRATTENBACH Katalin

Gyermekei: j10–17.

j1. LAJOS ERNŐ (1696. máj. 17.–1765. okt. 26.) császári kamarás 1716, főpohárnokmester 1723–1751, Vas megye örökös főispánja 1727–1762, titkos tanácsos 1728-tól, magyar udvari kancellár 1733–

- 1746, az Aranygyapjas Rend lovagja 1744, nádor 1751–1765,
herceg 1764. febr. 24-től
= (Bécs, 1717. máj. 27.) KINSKY Mária Terézia (1700. jan. 7.–1775.
jan. 2.)
- j2. KÁROLY (1697. ápr. 28.–1772. ápr. 15.) horvát bán 1742–1756, az
Aranygyapjas Rend lovagja, herceg 1764. jan. 3-tól
= 1. (1721. márc. 10.) WALDSTEIN Mária Borbála (1693. nov. 1.–
1724. nov. 16.) 2. (1726) STRATTMANN Mária Terézia (1708.
máj. 1.–1760. ápr. 18.) 3. (1764. jan. 23.) BATTHYÁNY Mária
Antónia özv. ERDÖDYNÉ (1720. jan. 7.–1797. jan. 11.)
- j3. JÓZSEF (?–?)
- j4. FERENC (?–1704)
- j5. TERÉZIA (?–1720) = SZÉCHENYI Zsigmond (1681–1720 után)
- j6. ROZÁLIA (?) = 1. (1718. máj. 31.) BURGHAUS Olivér 2. GONZAGA
?
- j7. JULIANNA (1691. szept. 15., Rohonc–?) = PIOSASQUEZ Lajos
- j8. ANNA = WEISS Péter
- j9. JÓZSEF (?–?)
- j10. II. PÁL (1702–1640. dec. 6., Pozsony) győri nagyprépost 1730-tól
- j11. III. ÁDÁM (1703. szept. 18.–1782. nov. 15.) koronaőr 1744–1746,
tárnokmester 1759–1782 (*Éleskői ágazat*)
= (1736) ESTERHÁZY Mária Anna Jozefa (?–1757. okt. 11.)
Apósa: ESTERHÁZY Ferenc (1683–1754) = PÁLFFY Szidónia (1690–
1743)
- j12. I. IMRE (1707. júl. 4.–1774. dec. 30., Szentgrót) étekfogómester
1758–1774 (*Pinkafői ágazat*)
= 1. (1737. jan. 14.) SAUER Anna Mária (1720–1764. szept. 9.) 2.
REICHENHUBER Éva, özv. KANZ
- j13. II. ZSIGMOND (1712. febr. 20.– 1777. okt. 18.) (*Zsigmondi ágazat*)
= (Graz, 1737. febr. 20.) LENGHEIM Rozália Jozefa (1707. szept.
13.–1788. dec. 30.)
Apósa: Maximilian Adam LENGHEIM = Ernestina SCHLICK
- j14. REGINA (?–1743) = (1729) AUERSPERG Sándor
- j15. ANNA AURÓRA = (1731) AUERSPERG Krisztián
- j16. FRANCISKA OSClar
- j17. JULIANNA = (1731) BALASSA Pál

ADAM BATTHYÁNY UND SEINE BIBLIOTHEK

Die Familie Batthyány gehört zu den ältesten und berühmtesten Familien Ungarns: Die Genealogien des Familienarchivs leiten die Familie sogar aus dem Geschlecht *Örs* (*Örs Vezér* um 970) ab. Laut Installation in den Besitz vom Jahre 1525 gelangte Némethújvár (Güssing) in die Hände der Familie Batthyány. Der erste Burgherr war Franz I. Batthyany (1497–1566), der bis etwa 1544 die Güssinger Großherrschaft aufbaute. Sein Sohn, Balthasar (1543–1590) studierte an der Universität zu Padua und Paris, war Generalkapitän von Transdanubien. Als gelehrter Adelige korrespondierte er mit ausländischen Wissenschaftlern (in den Jahren 1582 bis 1597 arbeitete sogar eine Druckerei in Güssing), kaufte viele Handschriften und Bücher und begründete damit die Bücherei der Familie. Balthasar bekehrte als erster in der Familie zum Protestantismus. Sein Sohn, Franz II. Batthyany (1577–1625), ein viel jüngerer Freund des Dichters Bálint Balassi, wurde 1603 in den Grafenstand erhoben. Franz II. war ein Förderer des Protestantismus HB, gründete eine Schule in Güssing und nahm die aus Deutschland und Österreich vertiebenen Prediger ein. Nach seinem Tode wurde sein Sohn Adam (1609–1659), laut Nikolaus Zrinyi „Säule des Vaterlandes“, der Erbe der Herrschaft. Er war das zweite Kind der Ehe und ähnlich seinen Vorfahren Generalkapitän von Transdanubien, kämpfte mit den Türken und erweiterte inzwischen die Besitzungen der Familie. Er wurde zwar in der Lehre des Protestantismus erzogen, übertrat aber 1629 (auf Einfluß von Peter Pázmány) in die katholische Kirche. Er war seit 1632 mit Aurora Katharina Formentini, nach ihrem Tode mit seiner zweiten Gattin Barbara Freiin Vitoun verheiratet. Die Wiener Hofdame Aurora Katharina war streng katholisch, die Hochzeitszeremonie hielt Kardinal Pázmány. Der Kardinal blieb auch weiterhin mit dem Grafen Batthyany befreundet, er besorgte ihm sogar einen Jesuitenpater von Tyrnau (ung. Nagyszombat, heute Trnava in der Slowakei). Nachdem er katholisch geworden war, versuchte er auch seine Untertanen zur katholischen Kirche zurückzuführen. Er gründete das Franziskanerkloster in Güssing. Seine Literaturfreundschaft ist wohlbekannt: Er war der Initiator und Unterstützer der ungarischen Übersetzung des Seneca Christianus (*Keresztény Seneca*, Wien, 1654) von Sámuel Kéry, jahrzehntelang arbeitete an seinen Gebeten (*Lelki kard*),

führte ein aus politischer und historischer Sicht sehr interessantes Tagebuch und schrieb sogar ein Gedicht an seine Mutter (Eva Popel), zu der er eigentlich ambivalente Beziehung hatte. Er vermehrte die Bibliothek, kaufte Bücher in erster Linie konfessioneller, historischer und militärischer Art, manchmal dasselbe Buch in mehreren Exemplaren.

Sein Tagebuch aus dem Jahre 1636 und sein Beichtspiegel sowie Auszüge aus seinem Briefwechsel wurden schon veröffentlicht.

Zu dem Erbe, das Adam Batthyány nach dem Ableben seines Vaters zufiel, gehörten auch die wertvollen Buchbestände der Familienbibliothek, die in Güssing aufbewahrt wurde. Das Sammeln von Büchern hatte innerhalb der Familie lange Tradition. Bereits Franz I. und sein Neffe Christoph II. Batthyány waren um die Mitte des 16. Jahrhunderts Liebhaber von Büchern gewesen. Über deren Leseverhalten und Sammelleidenschaft sind zahlreiche Daten überliefert. Der echte Gründer der Bibliothek war allerdings Balthasar III. Batthyány, dessen breiter Interessenskreis und überragende Bildung die Grundlage für die reiche Sammlung bildeten.

Die Güssinger Bibliothek Balthasar Batthyánys

Im 16. Jahrhunderts entstand in Güssing eine der größten Bibliotheken Ungarns, wenngleich man auf ihren Umfang lediglich durch Annahmen schließen kann.

Die Bibliothek Balthasar Batthyánys war nicht nur auf Grund ihrer Größe von Bedeutung, sondern vor allem auf Grund ihrer Modernität und ihrer hervorragenden humanistischen Ausrichtung. Die Sammlung schöpfte im Grunde genommen aus zwei Quellen: zu einem kleineren Teil bestand sie aus den Büchern, die in verlassenen Ordenshäusern auf den Batthyány'schen Gütern (darunter die slawonischen Franziskanerklöster) aufgefunden wurden, und den Büchern der vertriebenen katholischen Pfarrer, zum größeren Teil hingegen aus Neuanschaffungen, von denen vor allen Dingen die französische Literatur sowie zeitgenössische (zum Teil wiederum französische Themen behandelnde) historische und geschichtsphilosophische Werke Balthasars Interessensgebiete widerspiegeln. Eine nicht unerhebliche Zahl von Büchern war naturwissenschaftlichen Inhalts, vor allen Dingen alchemistische Werke, eine Wissenschaft, mit der sich der Sammler intensiv auseinandersetzte. In dieser Hinsicht konnten es nur wenige zeitgenössische Bibliotheken mit

ihm aufnehmen. Allerdings kennen wir diese Bände zum Großteil nur aus den Buchrechnungen. Diejenigen Bände, die erhalten blieben, sind meist von protestantisch-theologischer Thematik oder enthalten antike bzw. zeitgenössische lateinische Literatur. Batthyány dürfte sie aus bibliophilen Gründen oder für seine in Güssing errichtete protestantische Schule eingekauft haben. Diese mit Besitzeinträgen versehenen Bände, die im 17. Jahrhundert zu den Franziskanern von Güssing gelangten, sind in einem sehr guten Zustand, was darauf schließen lässt, dass sie nicht durch viele Hände gegangen waren. Dabei zeugen auch diese Einkäufe von breit gestreutem Interesse. Nicht nur Horaz, sondern auch zahlreiche Zeitgenossen waren mit ihren Werken in der Sammlung vertreten: Tasso, Christoph Schallenberg und breit gefächerte theologische Literatur beweisen, dass der Besitzer sich mit unterschiedlichen religiösen Bewegungen des 16. Jahrhunderts auseinandersetzte. Balthasar vergrößerte seine Sammlung von 1570 bis zu seinem Tod im Jahr 1590 stetig. Er stand mit mehreren Buchhändlern in regelmäßigem Kontakt, darunter mit dem aus Frankreich stammenden, in Wien tätigen Jean Aubry, dem Grazer Erhard Hiller sowie mit Erhard Widmar. Neben diesen Bezugsquellen versahen ihn vor allem seine humanistischen Freunde mit Buchgeschenken, wie auch er Bekannte gerne beschenkte.

Die Bücher des Franz Batthyány und der Eva Popel von Lobkowitz

Nach dem Tod Balthasar Batthyánys benützte und erweiterte sein Sohn Franz die Bibliothek, wenngleich nicht im selben Ausmaß, wie dies sein Vater tat. Er überließ die Sammlung gerne seinen Predigern. In einem Brief, den Emmerich Beythe um 1619 schrieb, machte er Batthyány auf neue Bücher aufmerksam, die auf dem Wiener Markt angeboten wurden, und gab ihm den Rat, die Sammlung durch einige Titel zu erweitern, denn sie seien ihr Geld durchaus wert. Dass Franz tatsächlich Bücher angeschafft hatte, wird auch dadurch bewiesen, dass Adam Batthyány im November 1635 Nikolaus Istvánffys „*Historiarum de rebus Hungaricis libri XXXIV*“ bei Michael Lónyí, einem ehemaligen Hofgeistlichen, vermutete. Da das Buch 1622 erschienen ist, musste es vermutlich Franz Batthyány für die Bibliothek in Güssing gekauft haben.

Die Sammlung war damals schon landesweit bekannt. Zu Beginn des Jahres 1620 wollte sich beispielsweise Simon Péchi, Kanzler Gabriel Bethlens, von Franz Batthyány das Werk „Colloquium Jesuiticum“ ausleihen, welches zuvor bei Stephan Beythe gewesen war und in dem sich der Text „Jephthe tragoediája“ befindet. So bald wie möglich solle Batthyány das Büchlein übersenden, und er wolle es verlässlich zurück schicken, schrieb Beythe am 12. Januar 1620 an Batthyány. Dieser hatte zu diesem Zeitpunkt Beythe bereits ersucht, den Band bereitzulegen. Beythe vermerkte in einem Brief an seinen Herrn (verfasst am 12. Januar 1620 in Güssing), das Werk behandle den Ursprung und die Hinterlist der Jesuiten. Der Kanzler erhielt den Band am 20. Januar und war ein wenig enttäuscht über dessen Inhalt. Péchi bat nicht ohne Grund um Literatur über die Jesuiten. Die in solchen Werken angeführten Argumente konnten beim Landtag von 1619/20, an dem die Jesuiten aus Ungarn vertrieben wurden, als nützliche Unterstützung dienen.

Der Ruf dieser wertvollen Bibliothek erreichte auch die türkischen Gebiete, was ein Grund dafür gewesen sein mag, dass Mehmet Beglerbeg von Buda sich in einer Buchangelegenheit an Franz Batthyány wandte. Am 24. Februar 1622 antwortete ihm dieser, er hätte das gewünschte Geschichtsbuch gerne übersandt, fände allerdings keines dieser Art in seiner Bibliothek, gebe aber die Suche nicht auf. Er merkte an, dass er dem Beg bereits zwei Kalender geschickt habe.

Zu Lebzeiten Franz Batthyáns wurde die Bibliothek erstmals (zumindest weist die heutige Quellenlage darauf hin) geordnet. Er ließ diese Arbeit durch Albert Szenci Molnár, der zu jener Zeit als deutscher Prediger in Rechnitz tätig war, und dessen jüngeren Bruder Georg zwischen dem 10. und 17. Januar 1614 durchführen, worauf ein Eintrag in Szenci Molnárs Tagebuch hinweist. An seinen Aufenthalt in Rechnitz erinnern im Übrigen zwei Bände, die aus seinem Besitz stammten (der Besitzvermerk weist darauf hin) und nach seiner Abreise aus Rechnitz am 7. Juli 1614 in der dortigen Pfarre blieben. Sie gelangten 1634 zusammen mit den Büchern der vertriebenen Prediger in den Besitz Adam Batthyáns und später zu den Franziskanern von Güssing.

Aus Szenci Molnárs Tagebuch geht zudem hervor, dass die Batthyány-Bibliothek bereits 1614 — und vermutlich auch schon zu Lebzeiten Balthasar Batthyáns — in der Güssinger Burg untergebracht war. Unter all den Familienresidenzen der Batthyány bildete die auf einem hohen Felsen erbaute Burg den nötigen Schutz für die in den Schatzkammern untergebrachten Wertgegenstände. Hierzu zählten Waffen, Kleider, Pferdegeschirr sowie Schriftstücke und Bücher. Wenn sich das Familienoberhaupt in Rechnitz, Schlaining oder anderenorts aufhielt,

nahm es aus Güssing nur die notwendigsten Lesestoffe mit. Am 27. Januar 1590, also einige Tage vor seinem Tod, schrieb Balthasar Batthyány von Rechnitz aus an Martin Knesics in Güssing, dass sich auf dem Tisch ein Buch mit zahlreichen Rezepturen sowie ein Band der Werke eines Doktor Melius (=Homelius?) befinde, die er ihm übersenden solle.

Eva Popel besaß ebenfalls eigene Bücher, die sie als Witwe in Neuhaus untergebracht hatte. Sie schloss 1635 mit dem Güssinger Tischler Georg Behafen einen Vertrag "daß er mir alhier zu meiner habunden Bibliotheca ein rechten Casten, welcher bey vier Clafter [ca. 7,6 Meter] lang, in zimblicher Höhe sambt den nothwendig und zue gehörigen Gättern, Thüren [...] machen solle". Über die Bücher, die sich in diesem riesigen Schrank befanden, wissen wir wenig. Als gesichert gilt, dass darin jene Bände aufgestellt wurden, über deren Ankauf Eva Popel einem ihrer *Familiares*, Peter Francsics, in einem Brief vom 12. September 1630 aus Regensburg schrieb, sie habe zwei gebundene Werke übersandt, die weiteren seien ohne Einband, jedoch sehr schön. In der Bibliothek von Neuhaus muss der von Guillaume Lamormaini verfasste Band über die Tugenden Ferdinands II. — vermutlich in deutscher Ausgabe — vorhanden gewesen sein, hatte ihn doch der jesuitische Beichtvater des kaiserlichen Hofes am 15. Juli 1639 zusammen mit einem Brief an Eva Popel gesandt. Zudem mussten sich theologische Werke des Lutheraners Georg Zvonarics, des Reformierten Johann Kanizsai Pálfi sowie des Katholiken Peter Pázmány, die alle ihr zugeeignet worden waren, in den Regalen der Bibliothek befinden. Das einzige im Original erhaltene Buch der Eva Popel dürfte ebenfalls unter den Bänden in Neuhaus gestanden haben. Es handelt sich dabei um ein Kolligatum, das zwei tschechischsprachige, 1617 bzw. 1618 in Prag gedruckte Arbeiten des Diviš Petrassek (oder Petrasska), eine Leichenrede sowie ein Gebetbuch enthielt. Beigebunden findet sich die Empfehlung eines aus Kuttenberg (Kutná Hora) stammenden und aus Böhmen ausgewiesenen evangelischen Predigers, der diese eine Woche vor dem Ableben Franz Batthyánys am 7. September 1625 verfasste.

Auch ein im Druck erschienenenes Werk des Geistlichen Johannes Mühlberger muss zwischen den in Neuhaus befindlichen Büchern gestanden haben. Er hatte 1620 eine feierliche Predigt im Herrenhaus von Jormannsdorf, neben Tatzmannsdorf gelegen, gehalten, in der er die Heilquelle von Tatzmannsdorf mit einer himmlischen Quelle der Gnade verglich. Diese Predigt erschien im darauffolgenden Jahr in Regensburg unter dem Titel „Scaturgio salutis“ im Druck. Als regelmäßige Besucherin

des Heilbades von Tatzmannsdorf mochte Eva Popel auch unter den Zuhörern gewesen sein. Mit Sicherheit aber hatte sie das Büchlein gelesen.

Eva Popels Herkunft und ihre Heilpraxis betrachtend ist anzunehmen, dass die 1644 bereits unter den Büchern des Adam Batthyány aufgelisteten deutschen und tschechischen Gebetbücher sowie ein großer Teil der Kräuter- und Medizinbücher einstmals zur Bibliothek von Neuhaus gehört hatten. Dies bedeutet gleichzeitig, dass Adam 1641 einen Teil der Bücher seiner Mutter geerbt haben muss.

Das Schicksal der Bibliothek unter Adam Batthyány

In einem längeren Schreiben vom 23. November 1635 versuchte der damalige Raaber Kanoniker Lónyi sich zu rechtfertigen, dass er während seiner früheren Tätigkeit als Hofprediger die Bücher der Bibliothek zu Güssing ohne Adam Batthyáns Zustimmung weder weitergegeben noch einige davon für den eigenen Gebrauch behalten habe. Wie es scheint, hatte er als Hofkaplan auch die Bibliothek verwaltet, denn er verlieh den Hofdamen Aurora Formentinis aus diesen Beständen Werke über Pflanzenkunde und Postillenbücher, sowie Messbücher an die Kirchen von Güssing, Heiligenbrunn und Heiligenkreuz. Er erwähnt in diesem Schreiben auch, dass es einen Katalog der Bibliothek gebe, zahlreiche der vermerkten wertvollen Werke fehlten allerdings. Er habe sich darüber beim Gutsherrn beklagt. Lónyi kam auf dieses Register der Bücher noch einmal zurück und schrieb, es befinde sich in seinem Haus in Ödenburg und sei verfasst worden, als er selbst die Bücher gereinigt habe. Die Bibliothek dürfte also zu Lónyis Zeiten ziemlich heruntergekommen, die Bücher verschmutzt, ja viele der wertvollen Werke unauffindbar gewesen sein.

Es ist jedoch auch möglich, dass nicht die Bücher Balthasar Batthyáns einer Reinigung bedurften, sondern es sich hierbei um jene Werke handelte, die von vertriebenen Protestanten auf den Gütern zurück gelassen worden waren oder zur öffentlichen Bibliothek der protestantischen Schule von Güssing gehört hatten. Eine der wichtigsten Aufgaben Lónyis war wie erwähnt die Übernahme der den Protestanten enteigneten Kirchen und anderer Rechtstitel, wozu auch die Bücher gehörten. Er fasste diese seine Tätigkeit in einem am 30. November 1635 in Raab verfassten, an Adam Batthyány gerichteten Brief zusammen.

Adam Batthyánys Schreiben vom 9. Januar 1634, worin er die Vertreibung der Prediger anordnete, gewährte diesen eine Frist von 15 Tagen, nach deren Ablauf sie die Güter verlassen mussten. Als Folge dessen kam es im Frühjahr und Sommer 1634 zur Übernahme und Registrierung der in den Pfarren und Kirchen verbliebenen Sachgüter, darunter auch der Bücher. Sollte stimmen, dass Lónyi aus diesem Anlass die Batthyány-Bibliothek neu katalogisierte, würde dies auch bedeuten, dass die Bücherbestände an einem Ort zusammengeführt wurden und die Sammlungen der einstigen Prediger ebenfalls nach Güssing gelangt waren. Insgesamt dürfte der Umfang der Bibliothek auf 2000 Bände angewachsen sein, befinden sich doch noch heute in der Bibliothek des Ordenshauses der Franziskaner in Güssing 338 Bände, die einst der Familie Beythe gehört hatten und weiter 600 mit Besitzvermerken großteils protestantischer Prediger.

Unter den von den protestantischen Predigern zurückgelassenen Büchern befand sich auch eine ansehnliche Zahl von Bänden, die ursprünglich aus der Bibliothek Balthasar Batthyánys gestammt hatten. Dies deutet darauf hin, dass sowohl Franz Batthyány als auch Adam Bände aus der Bibliothek an die Geistlichen in ihrer Umgebung verschenkt haben dürften. In dem bereits zitierten Brief Michael Lónyis bestätigt dieser, während der Registrierung auf Bücher gestoßen zu sein, deren handschriftlicher Besitzvermerk eindeutig Balthasar Batthyány zuzuschreiben war. Diverse Bucheinträge bestärken diese Annahme, ja ergänzen die Daten. So hatte sich beispielsweise der Hofprediger Georg Serényi im Jahr 1629 ein Buch angeeignet, das einst Balthasar Batthyány gehört hatte. Es handelte sich dabei um ein Meditationsbuch in folio von John Fox. Da er dieses Werk mitnahm, als er die Batthyány'schen Güter verließ, gelangte es auch nie wieder zurück nach Güssing.

Aus den uns zur Verfügung stehenden Quellen lässt sich auch rekonstruieren, wo diese umfangreiche Bibliothek ab dem Jahr 1634 untergebracht war. Ab diesem Jahr führte Adam Batthyány die jährliche Inventur in seinen Burgen ein.

Somit dürfte es 1634 in der Burg von Güssing zwei Räumlichkeiten gegeben haben, in der die Bücher untergebracht waren: die sogenannte alte und die neue Bibliotheksstube. Die Bücher wurden in letztgenannter aufbewahrt, in der alten Bibliotheksstube befanden sich 1634 nur noch leere Regale. Es gibt keine Anhaltspunkte dafür, wann diese Bibliothek von einem in den anderen Raum verlegt wurde. Es könnte 1614, als sich Albert Szenci Molnár mit ihren Beständen beschäftigte, geschehen sein,

oder erst 1634, als sich die Bestände durch die Eingliederung der Bücher der protestantischen Pfarrer vermehrt hatten und somit ein größerer Raum benötigt wurde. Beweisen lassen sich diese Vermutungen allerdings nicht.

Ab 1634 war also die Bibliothek des Balthasar und des Franz Batthyány mit Sicherheit in diesem neuen Bibliotheksraum untergebracht, in dem sich Töpferarbeiten (Schüsseln, Krüge, Becken und anderes) als Ziergegenstände befanden. In der Mitte stand ein Tisch, den Zugang zu den Büchern erleichterten zwei Leitern. In welchem Teil der Burg sich dieser Bibliotheksraum befand, lässt sich durch zwei Angaben eingrenzen: die erste ist dem zitierten Inventar zu entnehmen, das vermerkt, der Raum hätte sich zwischen der Badestube und dem Schulhaus befunden. Es kann somit angenommen werden, dass unter der 1644 erwähnten „Bibliothek über dem Schulhaus“ bereits der neue Bibliotheksraum zu verstehen ist. Den zweiten Anhaltspunkt liefert ein Plan von Güssing aus dem Jahr 1650, auf dem die Bibliothek über dem heutigen Adamstor zu sehen ist. 1639 fertigte Johann Ledentu eine Nordansicht der Burg an. Die Zeichnung stellt einen mehrstöckigen Trakt des Gebäudes dar (heute sind davon nur noch die Grundmauern erhalten), und es ist vorstellbar, dass sich in diesem Burgteil im ersten Stock das Schulhaus und im zweiten der neue Bibliotheksraum befanden.

Unsere Quellen erwähnen auch den alten Bibliotheksraum, der sich in der oberen Burg neben dem Brunnen befand. Im Jahr 1634 diente er nicht mehr den ursprünglichen Bibliothekszwecken und verfügte lediglich über vier große leere Regale, eine Leiter, ein Schaff und Bänke. 1640 stand dieser Raum unter der Aufsicht der Altfrau Aurora Formentinis. 1642 bewohnte ihn ein Maurerpolier, der von Adam Batthyány den Hinweis erhielt, die Regale im Raum nicht zu beschädigen, da sich zuvor Bücher in ihnen befunden hätten und er beabsichtige, die Bände wieder dorthin zu transferieren, sobald die Restaurierungsarbeiten abgeschlossen seien. Die geplanten Umbauarbeiten bezogen sich auf ein neues Dach, das im Sommer 1642 fertiggestellt wurde, die Bücher allerdings gelangten nicht mehr hierher zurück. 1644 dürfte dieser Nutzungsplan wieder aktuell geworden sein, da ein Tischler namens Hans im Sommer hundert Nägel ausgehändigt bekam, um die Regale der Bibliothek in der oberen Burg auszubessern oder, falls nötig, neue zu bauen. Die Übersiedlung der Bibliothek blieb wiederum aus. Der Raum diente 1645/46 den Trompetern als Unterkunft.

Die Verlegung der Bestände in diese alte Bibliothek hätte vermutlich sowohl deren Benützung gedient als auch den Schutz der

Bücher gewährleistet, lag sie doch in unmittelbarer Nähe der Gemächer Adam Batthyánys, wohingegen sich die neue Bibliothek weit entfernt auf der anderen Seite des Burggebäudes befand. Wahrscheinlich dürfte dies einer der Gründe dafür gewesen sein, dass Batthyány diejenigen Bücher, die er kaufte, nicht in der Bibliothek, sondern in der Schatzkammer aufstellte. Ein zweiter Grund für die Trennung der Bestände dürfte darin liegen, dass sich seine Interessen einerseits von denen der Vorbesitzer unterschieden und die geerbten Bestände unaktuell geworden waren. Werke, die am Ende des 16. Jahrhunderts noch die bedeutendsten Erkenntnisse späthumanistischen Denkens (vor allen Dingen protestantischen Denkens) widerspiegeln, waren um 1630 — vom katholischen Standpunkt her — uninteressant und veraltet, galten manchmal sogar als verurteilenswert. In dem bereits erwähnten Brief Michael Lónyis an Batthyány aus dem Jahr 1635 weist er darauf hin, dass er kein Interesse daran gehabt hätte, Bücher aus Güssing für den eigenen Gebrauch mitzunehmen, da eine Bibliothek in Raab auf ihn warte, die wertvoller und reichhaltiger sei. Lónyi dürfte vermutlich neuere katholische Werke in der Bibliothek von Güssing vermisst haben, die ihm später in Raab zur Verfügung standen.

Die 1641 in Güssing angesiedelten Franziskaner hatten an den Beständen ebenfalls einiges auszusetzen gehabt. Sie vermissten unverzichtbare Werke, die Adam in der Folge teils durch Einkäufe, teils aus den eigenen Familienbeständen heranschaffte. Als das Kloster Breviere benötigte, schrieb der Franziskaner Benedikt Szombathelyi am 11. Mai 1647 an Batthyány, er habe die gewünschten Bücher in der Bibliothek des Herrn gesucht, allerdings keines davon gefunden. Dies dürfte bedeuten, dass die Franziskaner versuchten, ihren Buchbestand durch Werke aus dem Besitz Batthyánys zu vermehren. Vor ihnen hatte schon Michael Lónyi Messbücher aus der Burgbibliothek in die Kirchen der Umgebung gebracht.

Für diese Zwecke dürfte die Bibliothek allerdings ein wenig veraltet gewesen sein. Ein Brief, den die Güssinger Franziskaner am 16. Februar 1649 an den in Preßburg verweilenden Adam Batthyány schrieben, kritisiert diesen unzeitgemäßen Zustand und rät, die Bücher gegen nützliche Predigtbände einzutauschen. Hierbei erhofften sich die Franziskaner Erträge aus dem wertvollen Pergament, in das die alten Bände gehüllt waren, nicht aus dem Druckwerk selbst. Die Franziskaner wiesen auch darauf hin, dass die Bibliothek sich in einem vernachlässigten Zustand befinde. Da die Rückübersiedlung der Bestände in die obere Burg

nicht vollzogen wurde, dürfte Adam nach 1649 beschlossen haben, die Bestände einer Revision zu unterziehen und zumindest einen Teil der Sammlung den Franziskanern zu überlassen. Wann dies wirklich geschah, wissen wir nicht, da der Konvent seine Bibliothek erst 1661 ordnete (zumindest weisen die Bücher ab diesem Jahr Besitzvermerke — „Conventus Nemetuyvariensis 1661“ — auf). Leider gibt es auch keine Belege dafür, welche der Bücher und wie viele im Zuge der Revision den Franziskanern übergeben wurden. Es dürfte kein Übernahmeprotokoll verfasst und auch kein Vertrag geschlossen worden sein. Aus den noch heute existierenden Beständen der Franziskanerbibliothek lässt sich hingegen feststellen, nach welchen Gesichtspunkten die Ordensbrüder aus Batthyánys Sammlung wählten. In erster Linie gelangten jene katholischen Bücher in ihren Besitz, die einstmals Ordenshäusern (vor allem den slawonischen Franziskanern) oder katholischen Priestern gehört hatten, weiters solche, die sich in der Seelsorge als nützlich erwiesen. Schließlich übergab Adam auch die Bücher der ehemaligen protestantischen Schule von Güssing bzw. der vertriebenen protestantischen Prediger — natürlich waren diese Werke von Protestanten verfasst worden. Letztere durfte man im Übrigen gemäß dem kanonischen Recht ohne Genehmigung gar nicht besitzen, wenngleich dies Adam Batthyány beispielsweise nicht daran hinderte, seine eigene Sammlung durch den Ankauf protestantischer Gebetsbücher zu erweitern.

Die Schenkung muss ungefähr 1300 Bände umfasst haben. Der erste 1742 erstellte Katalog der Güssinger Franziskanerbibliothek gibt zwar nur 1065 Bände an, es handelt sich bei diesem Register jedoch nicht um die gesamten Bestände, waren doch einige Sachgruppen, wie z.B. sämtliche protestantische Werke, nicht erfasst worden. Ein nächster, 1780 erstellter Katalog spricht bereits von 2852 Bänden, wovon 1571 mit dem Vermerk „catholicum“, 1281 hingegen entweder mit „haereticum“ oder mit „acatholicum“ gekennzeichnet waren. Letzte stammten zum Grossteil aus der Bibliothek des Balthasar Batthyány bzw. von den protestantischen Geistlichen, die vor 1634 auf den Batthyány-Gütern gewirkt hatten.

Die Bücherverzeichnisse des Adam Batthyány

Über die Bestände der Batthyány Bibliothek, die nach der Ausgliederung der oben genannten Bände in der Burg von Güssing verblieben, wissen wir nur wenig. Es existieren hierzu keine

Verzeichnisse. Von denjenigen Werken, die Adam Batthyány für sich selbst anschaffte, ließ er hingegen mindestens sechs Verzeichnisse anfertigen. Das früheste stammt aus dem Jahr 1642 und ist als eigenständiges Schriftstück (A) erhalten, die Verzeichnisse der Jahre 1651, 1653, 1656 wurden in einem Heft (C, D, F) zusammengefasst, zwei weitere blieben als Teil des Inventars der Schatzkammer in der oberen Burg aus den Jahren 1644 und 1654 erhalten (B, E). Aus welchem Anlass diese Verzeichnisse erstellt wurden, ist ungewiss. Vermutlich ist die bei Hof eingeführte generelle Inventarisierung der einzige Grund dafür gewesen. Sie war Teil der höfischen Administration. Die Buchregister erleichterten den Überblick über die Bestände und durften dem verantwortlichen Hofbeamten oder Kämmerer bei der Erstellung der Abrechnungen dienlich gewesen sein. Hier ein kurzer Überblick über die Verzeichnisse:

A	1642	Güssing, (Obere Schatzkammer) im Schrank
B	1644	Güssing, obere Schatzkammer, äußeres Gewölbe, an der Türseite zwei Schränke
C	17. 9. 1651	Güssing (?), in einem schwarzen Schrank
D	März 1653	Güssing, obere Schatzkammer
E	Mai 1654	Güssing, obere Schatzkammer, äußeres Gewölbe, neuer schwarzer Schrank
F	1. 1. 1656	Güssing, untere Schatzkammer, Schrank (eine kleine Schreibstube, Schrank)

Die Verzeichnisse B und E entsprechen einander nahezu vollkommen, sieht man von drei Positionen ab, die nur in E aufscheinen (Nr. 385–387). Alle weiteren Verzeichnisse zeigen beträchtliche Abweichungen und weisen nur zum Teil gleiche Bestände aus. Wegen dieser Katalogvielfalt ist es nicht leicht, die Sammlung zu rekonstruieren.

Der früheste Katalog aus dem Jahr 1642 (A) ist am leichtesten zu analysieren. Die 29 Positionen, die in ihm aufgelistet sind, kommen auch mit minimalen Abweichungen in Katalog B vor. Selbst diese Abweichungen wären vermutlich auflösbar, wenn man die nur dem Inhalt nach erfassten Bände identifizieren könnte. Neben all diesen Unsicherheiten sind wir zu der Auffassung gelangt, dass lediglich die drei oben bereits erwähnten Positionen in B nicht vorhanden waren. Es handelt sich dabei um Secondo Lancelotti *L'hoggidi overo* (Nr. 14), das allerdings im Verzeichnis des Jahres 1651 wieder aufgenommen wurde, weiters um das dreibändige Werk „*Az Egesz ioszaghrul valo Urbariumok*“ (Nr. 29),

das allerdings ins Archiv gehört haben muss und 1642 versehentlich zu den Büchern gelegt worden sein dürfte, und zuletzt um „*Magyar orszagy kiraljokrull es Tsaszarokrull val konyv es tzmerek*“, das vermutlich mit einem 1637 gedruckten Werk des Jesuiten Johann Nádasí identisch sein dürfte (Nr. 16).

In welchem Verhältnis die weiteren vier Kataloge zueinander gestanden haben mögen, lässt sich wesentlich schwerer erfassen. B und E, die beiden nahezu gleichen Kataloge, erfassen die Werke systematisch, wohingegen C und D keinerlei Systematik zugrunde liegt. Die Werke scheinen hier nach ihrer Aufstellung erfasst worden zu sein. 86% der in B aufscheinenden Bücher kommen auch in C oder D vor, also 103 der 120 Bände. Die Betonung liegt auf dem Wörtchen *oder*, denn der genaue Vergleich beweist, dass es zwischen C und D keine Übereinstimmungen gegeben hat. Ein einziger Titel scheint in beiden Verzeichnissen auf: *Relationes historicae* (Nr. 141, 341). Dennoch muss man annehmen, dass es sich nur um Titelgleichheit handelt, nicht aber um identische Werke, weil sie beide Male unter den *Messrelationen* aufscheinen.

Nun zu den 17 Bänden aus dem Katalog B, die in C oder D nicht mehr aufgenommen wurden: Die Titel zweier sind ungenau erfasst worden und die Werke daher nicht identifizierbar (Nr. 82 und 87). Bei einer weiteren Position handelt es sich um ein Archivstück, das nur zufällig unter den Büchern abgelegt worden sein dürfte (Nr. 140). Das „*Kotzka jatszö keönyv*“ (Nr. 48) findet sich auch im Katalog F des Jahres 1656 wieder, zwei weitere wurden nicht mehr erfasst, weil Adam Batthyány sie vor dem Jahr 1644 verliehen oder verschenkt hatte.

Bei dem verliehenen Werk handelte es sich um „*Teörök vallás, avagy Alkora[n]*“, vermutlich eine Handschrift (Nr. 38), die laut einer Eintragung in das Verzeichnis des Jahres 1644 Pater Káldi überlassen worden war. Aus demselben Katalog erhellt, dass Batthyány ein weiteres Werk Peter Zrínyi geschenkt hatte. Es handelte sich dabei um einen ungarischen „*Marcus Aurelius*“, der vermutlich mit der 1628 durch Andreas Prágai verfassten Guevara-Übersetzung, *Feiedelmeknec serkentő oraia* identisch sein dürfte (Nr. 80).

Verzeichnis B listete 11 Titel auf, deren weiteres Schicksal ungewiss ist (Nr. 44, 58, 66, 67, 136, sowie fünf medizinwissenschaftliche Manuskripte in deutscher Sprache, Nr. 111–113, 115–118, 120–121 und 123). Die Werke wurden vielleicht zwischen 1644 und 1651 verliehen, verschenkt oder in einer der vielen Burgen der Familie Batthyány untergebracht — beispielsweise in Rechnitz.

Zieht man obiges in Betracht, so erscheint es logisch, dass die Verzeichnisse C und D in einem Heft zusammengebunden wurden, dass sie offensichtlich über zwei unterschiedlich Teile der Bibliothek Zeugnis ablegten, wenngleich zwischen den beiden Erstellungsdaten zwei Jahre liegen. Sie geben einen detaillierten Überblick über die Bestände der Sammlung um das Jahr 1650. Eine Untersuchung der Buchgröße bekräftigt diese Annahme. Bei den in Katalog C erfassten Werken handelte es sich um Quart-Bände, die in den unteren Regalen standen. Auf den mittleren Regalen befanden sich die Oktav- und die Duodez-Formate, auf den oberen Regalen Duodez- und noch kleinere Formate. Die im Katalog D erfassten Bücher waren nahezu ausnahmslos Folioebände, die sich auf allen drei Regalen befanden. Nur gelegentlich findet sich ein Quart- oder Oktav-Format unter ihnen. Es hat den Anschein, als seien die Bücher des Katalogs B (1644) und die knapp danach angeschafften Bände der Größe nach aufgestellt worden: in der oberen Schatzkammer befanden sich die großen Folio-Bände (Katalog D), während die kleineren Bände offensichtlich an einem anderen Ort aufbewahrt wurden.

Die Kataloge A (über 41 Bände), B (über 120 Bände) sowie die Kataloge C und D (zusammen über 244 Bände) geben einen Einblick in drei Entwicklungsstufen der Bibliothek. Der Katalog F dient lediglich als Ergänzung zu den Angaben, die bereits in C und D zu finden sind und listete Bände auf, die am 1. Januar 1656 in einem Schrank im unteren Schatzkammer bzw. im kleinen Schreibzimmer eingestellt worden waren. Erstaunlicherweise finden sich unter den 65 in diesem Verzeichnis aufgelisteten Bänden auch 12, die bereits in C, B und D aufgenommen worden waren. Es handelt sich dabei allerdings meist um Werke, die in mehreren Ausgaben erschienen sind (Nr. 389, 390, 412, 422, 390/434), es kann also sein, dass Batthyány auch die Neuauflagen erworben hatte. In manchen Fällen lässt sich nicht eindeutig feststellen, ob es sich um identische Werke handelt (Nr. 394, 397, 436), in zwei Fällen wiederum dürfte dies unbestritten sein (Nr. 419, 425).

In Katalog F wurden auch Werke aufgenommen, die eindeutig bereits vor 1650 in den Besitz Batthyánys gelangt waren. Eines davon war das Grammatikbuch des Franz Batthyány (Nr. 416), weiters ein 1583 in Antwerpen erschienener Band mit dem Titel „*Rarium aliquot stirpium*“ von Carolus Clusius. Der Anhang mit dem Titel „*Stirpium nomenclator Pannonicus*“ erinnert an den Besuch des Verfassers in Güssing, muss demnach dem Großvater Adams, Balthasar Batthyány gehört haben (Nr. 438). In einigen Fällen versah der Verfasser des Verzeichnisses die Titel

mit dem Vermerk „alt“. Hiezu zählt beispielsweise ein Arzneibuch: „*Magyar orvosságos régi keönyv*“ (Nr. 415), das mit dem zwischen 1582–1586 in Güssing erschienenen Werk des Gregor Frankovics identisch sein dürfte, weiters ein „*Magyar Manuale*“ (Nr. 424), bei dem es sich vermutlich um das 1614 erschienene Werk des Balthasar Zólyomi Perinna handelt, und zwei religiöse Werke, „*Az Istennek félelmére való intés*“ (Nr. 425) und ein „*Régi Imádságos keonyveczke*“ (Nr. 426). Letztgenanntes konnte nicht identifiziert werden. All diese Bände waren in das kleine Schreibzimmer gelangt. Das Aufscheinen alter Bestände im Katalog F bedeutet demnach, dass es sich bei den neu erfassten Bänden nicht unbedingt um Neuzugänge handelte, sondern auch um Titel, die im Zuge von räumlichen Umorganisationen der Bestände an einem neuen Platz aufgestellt worden waren.

Den obigen Annahmen widerspricht lediglich der Katalog E aus dem Jahr 1654. In ihm wurden nur die 1644 erfassten 111 Positionen, erweitert durch drei neue, angeführt, wohingegen C und D bereits von 244 Positionen unterrichteten. Dies lässt darauf schließen, dass die Verfasser des Katalogs E nicht wirklich vor Ort mit den Beständen arbeiteten, sondern lediglich den alten Katalog als Grundlage benutzten. Die in E befindlichen inhaltlichen Beschreibungen sind meist vollkommen identisch mit denen des Katalogs B. Hätten die Verfasser die Bände tatsächlich in die Hand genommen, wären ihnen wohl auch die fehlenden Exemplare aufgefallen. Als Ergebnis ihrer Kopierarbeit scheint in dem Katalog beispielsweise der Guevara-Band, der an Peter Zrínyi verschenkt worden war (Nr. 80), auf, obwohl er ja nicht mehr vorhanden war. Hätten sie nicht den Katalog des Jahres 1644 abgeschrieben, wäre dieser Titel wohl nicht mehr aufgenommen worden.

Einen noch deutlicheren Hinweis darauf liefert die ungarische Koranübersetzung, die an „Pater Káldi“ verschenkt worden war (Nr. 138), neben deren Titel in Katalog E auch tatsächlich vermerkt wird, sie sei „Peter“ Káldi überlassen worden. Peter Káldi war um 1650 Vizegespan des Komitats Eisenburg und muss sich mit Sicherheit häufig am Hofe der Batthyány aufgehalten haben. Meiner Meinung nach beweist dies, dass dem Verfasser des Katalogs E ein Abschreibfehler unterlaufen ist. Im Jahre 1654 war ihm Pater Káldi vermutlich kein Begriff mehr, umso mehr hingegen Peter Káldi, der Vizegespan. So wurde in seiner Abschrift aus Pater Káldi Peter Káldi. Es ist anzunehmen, dass Peter Káldi die ungarische Koranübersetzung niemals in der Hand gehabt hat und Pater Káldi diese schon vor 1644 aus Güssing mitgenommen hatte.

Obwohl der Verfasser das unaktuelle Verzeichnis B kopierte, ergänzte er es durch drei neuere Bände, die er zur richtigen Sachgruppe hinzufügte. Es handelt sich dabei um den fünften und sechsten Band des *Theatrum Europaeum* (Nr. 384 und 385), obwohl in Katalog E (B folgend) nur der erste und der zweite Band dieses Werkes erfasst worden waren (Nr. 60), der dritte und der vierte nicht. Hingegen finden wir die ersten vier Bände in Katalog D des Jahres 1653 (Nr. 298–391). Auch der Band „*Fekete Csapában keöttettet aranyos keönyv, mellybe[n] az urak kepei vannak*“, bei dem es sich vermutlich um eine zwischen 1646 und 1652 herausgegebene Porträtsammlung des Elias Widemann handelt (Nr. 387), wurde aufgenommen. Mit Ausnahme dieser drei Bände können wir den Katalog E als veraltet betrachten und somit feststellen, dass er nicht den damaligen Buchbestand der Batthyány-Bibliothek wiedergab.

Fünf der sechs Verzeichnisse weisen ein einheitliches Schriftbild auf, so dass man vermuten könnte, die fünf letzten seien von ein und dem selben Schreiber verfasst worden, der mehrere Schrifttypen beherrschte (dies bestärkt obige Vermutung, E sei lediglich eine Kopie von B, der Verfasser von E dürfte also eines seiner früheren Verzeichnisse vervielfältigt haben). Das Schriftbild des Katalogs A weicht von den übrigen ab, folgt aber in der Erfassung der einzelnen Werke gleichen Prinzipien. Meist wird neben den einzelnen Positionen nur ein ungefährer Titel angegeben (dieser könnte der Aufschrift auf dem Buchrücken entsprochen haben), häufig — vor allem bei deutschen Büchern — wurde der Inhalt des Buches beschrieben. Diese Ungenauigkeiten erschweren die Identifizierung der einzelnen Titel bzw. machen sie häufig unmöglich. Die fremdsprachigen Titel wurden oft ins Ungarische übersetzt, die Verfasser nur in einzelnen Fällen erwähnt, vor allem wenn es sich um bekannte Persönlichkeiten handelte, wie Peter Pázmány, Martin Luther, Georg Káldi, Johann Kitionich und Albert Szenci Molnár.

Die Originalsprache des Werkes wurde nahezu immer angegeben, der Einband beschrieben und vermerkt, ob es sich um eine Handschrift handelte. Der Schreiber — dies gilt vor allem für den Katalog A — fasste häufig mehrere Bände unter einer Position zusammen.

Die Kataloge enthalten auch Informationen über den Standort der Bibliothek. Der früheste Katalog A aus dem Jahr 1642 weist auf seinem hinteren Einbanddeckel lediglich eine Angabe auf, wonach die erfassten Bände sich in einem Schrank in Güssing befanden. Da nahezu sämtliche Positionen aus A auch in B zu finden sind, kann man annehmen, dass es sich um dieselbe Sammlung handelte. Über B wissen wir, dass die in ihm

erfassten Bücher in den äußeren Arkaden der oberen Schatzkammer aufgestellt waren. Aus den Katalogen C und D geht hervor, dass die Bestände spätestens 1651/53 aufgeteilt worden waren, wobei ein Teil in oben erwähnter Schatzkammer verblieb (D), der andere Teil hingegen in einem schwarzen Schrank (C). Wir wissen nicht, wo letzterer aufgestellt war.

Batthyánys Bücher dürften sich demnach um 1656 in Güssing an drei Orten befunden haben: in der oberen Schatzkammer, die vor 1654 mit einem neuen schwarzen Schrank ausgestattet worden war, in der unteren Schatzkammer — vermutlich ebenfalls in einem schwarzen Schrank — sowie in einem Schrank im kleinen Schreibzimmer.

Der Büchersammler Adam Batthyány

Durch den Vergleich der sechs Bücherverzeichnisse des Adam Batthyány können wir nicht nur Einblick in seine Gewohnheiten als Sammler gewinnen, sondern auch das Anwachsen der Sammlung selbst beobachten und analysieren. Folgende Darstellung soll dies verdeutlichen:

1642	→	1644	→	1651/1653	→	1656
A.		B.(=E.)		D.+C.		D.+C.[+E.]+F.
29 Titel		111 Titel		143+101=244 Titel		143+101[+3]+65=311 Titel
41 Bände		120 Bände		122+102=224 Bände		122+102[+3]+129=356 Bände

Das Verzeichnis des Jahres 1641 weist 41 Bände auf (davon drei Handschriften aus dem Archiv), die hauptsächlich historischen Inhalts waren. Darunter sind keine Erzählungen zu verstehen, sondern vor allen Dingen deutsche Chroniken, die Ereignisse der jüngsten Vergangenheit aufarbeiteten. Hierzu zählten beispielsweise das *Theatrum Europaeum* (Nr. 2), *Meteranus Novus* (Nr. 1) bzw. *Inventarium Sveciae* (Nr. 3) und einige kleinere Werke. Batthyány schaffte auch die ungarischen Geschichtsbücher des Bonfini und Istvánffy an (Nr. 7–8) sowie zwei genealogische Beschreibungen der Habsburger (Nr. 5) und mehrere Wappenbücher (Nr. 16, 22, 25), die Aufschluss über seine politische Orientierung um die 30-er Jahre geben. Aber auch die Bücher „anderer Art“ (*mas felle keönyvek*), sind politischen Inhalts: Werke von Stephan Werböczy und Johann Kitonich (Nr. 9), daneben geographische Bücher wie Ortelius' *Theatrum Orbis Terrarum* und ein Band des *Civitates Orbis*

Terrarum von Braun-Hogenberg (Nr. 26), zwei militärwissenschaftliche Werke, ein staatswissenschaftliches Werk (Nr. 23, 27), und zwar *Horologium principium* des Antonio Guevara, in lateinischer Sprache (Nr. 11). Es befand sich allerdings unter den Werken auch ein „Spielbuch“ des Otto Melander (Nr. 12) und Johann Colers Hausvaterbuch über die Führung eines Haushaltes, über den Gartenbau, Ackerbau, die Lebensmittel und Heilkunde, welches auch Nikolaus Zrínyi besessen hatte (Nr. 28). Was auffällt, ist das Fehlen jeglicher religiöser Literatur im Verzeichnis des Jahres 1642, wohingegen diese den Hauptbestandteil der späteren Buchsammlung Adam Batthyánys ausmachte. Möglich ist auch, dass Batthyány diese Werke im Jahr 1642 an einem gesonderten Ort aufbewahrte und sie nicht erfassen ließ.

Der Katalog des Jahres 1644 bietet Einblick in die Prioritäten der Lektüre Batthyánys. Die Einteilung erfolgte nach folgenden Sachgebieten.

1. Bücher zu biblischen Themen (18 Bände);
2. Gebetbücher (11 Bände);
3. Geschichtswerke (31 Bände);
4. Bildbände (12 Bände);
5. Lateinische und deutsche Medizinbücher (28 Bände);
6. Gesetzbücher (9 Bände);
7. Lehrbücher (6 Bände), weitere Werke („Item“, 5 Bände).

Diese Einteilung nach Sachgebieten könnte sogar von Adam Batthyány selbst stammen. Der Katalog trägt zwar nicht seine Handschrift, wie wir aber oben sahen, finden sich in ihm mehrere Anmerkungen, die in der ersten Person verfasst wurden (Nr. 38, 80). Jedenfalls spiegelt die Einteilung einerseits die traditionelle, aus dem Mittelalter stammende Systematik, andererseits aber die privaten Interessensgebiete des Sammlers wider. In den mittelalterlichen Sachkatalogen befindet sich die biblische Literatur immer an erster Stelle, ihr folgen theologische Werke, Poetik, Grammatik und Geschichte. Genau dieselbe Einteilung finden wir im Katalog des Jahres 1644: die ersten beiden Positionen bilden biblische Schriften und Gebetbücher, darauf folgt die weltliche Literatur. An erster Stelle stehen die von Batthyány als sehr wichtig eingestuft Geschichtsbücher, die Bildbände, medizinischen Werke, Gesetzbücher und Lehrbücher.

Hier muss angemerkt werden, dass in den ersten beiden Gruppen Batthyánys Gebetbücher nicht zu finden sind, denn unter Punkt eins wurden neben den diversen Bibelübersetzungen theologische

Streitschriften und Postillen erfasst, unter Punkt zwei deutsch- und tschechischsprachige Gebetbücher, die auf Grund ihrer Sprache vermutlich nicht von Adam Batthyány eingekauft worden waren, sondern aus dem geerbten Besitz seiner Mutter stammten. Weiters ist zu bemerken, dass nur einige der unter Punkt eins und zwei aufscheinenden Werke dieses Katalogs im Katalog des Jahres 1642 bereits erfasst worden waren. Im Gegensatz dazu findet sich ein Großteil der unter Gruppe drei erfassten Geschichtswerke in beiden Katalogen (darunter interessanterweise die erwähnten Bände Melanders und Colers sowie ein deutsches Würfelspielbuch). Unter der Kategorie *Bildbände* finden wir die unterschiedlichsten Werke: Peter Révais Werk über die ungarische Krone (Nr. 94), ein Werk über Gartengestaltung (Nr. 91), eines über Städte und Burgen (Nr. 90). Ein einheitliches Bild ergeben die in Gruppe fünf aufgelisteten lateinischen und deutschen Medizinbücher, die ähnlich den Gebetbüchern vermutlich der Sammlung Eva Popels entstammten. Die unter Gruppe sechs befindlichen Gesetzbücher besaß Batthyány zum Großteil 1642 schon. Unter der Gruppe sieben findet man verschiedenste Lehrbücher, vor allem Wörterbücher, aber auch ein Deutschbuch für Köche (Nr. 135), dessen Aufnahme unter dieser Abteilung mit dem Argument, es diene dem Kochunterricht, gerechtfertigt wurde.

Insgesamt enthält der Katalog des Jahres 1644 120 Bände (davon 14 medizinische und 4 weitere Handschriften). 39 der 120 Bände hatten Eva Popel gehört, 34 waren bereits im Katalog des Jahres 1642 aufgenommen worden. Die restlichen 47 Bände dürften Neuanschaffungen gewesen sein oder teilweise aus Beständen der Familie in die Sammlung Batthyány übergegangen sein. Einige der Werke, so z. B. die Memoiren Sigismund Herbersteins (Nr. 70) oder Luthers Bibelübersetzung (Nr. 41) hatten vermutlich Balthasar oder Franz Batthyány gehört.

Wir wissen nicht, ob die Bücher tatsächlich nach dieser Systematik aufgestellt waren oder nur im Katalog so geordnet wurden. Die 1651/53 verfassten Kataloge erfassen dieselben Bände nicht mehr nach Sachgebieten, sondern nach ihrer Aufstellung und — der allgemeinen Praxis entsprechend — nach ihrer Größe. Diese beiden Kataloge beinhalten 224 Bände (davon 11 Handschriften), von denen 103 bereits 1642 bzw. 1644 erfasst worden waren. Der Zuwachs beträgt demnach nahezu 100 Prozent.

Die Neuanschaffungen können in vier Gruppen eingeteilt werden. Einerseits die Gruppe der Drucke, die neu erschienen waren, das heißt nach 1644, zumindest aber in den frühen 40-er Jahren, und dies vor allem

in Ungarn oder Österreich. Darunter befanden sich die unterschiedlichsten Texte, beginnend bei Gebetbüchern über Leichenpredigten bis zu Friedensvertragstexten. Einen großen Teil dieser Bände bekam Batthyány von Bekannten geschenkt: von Nikolaus Zrínyi (Nr. 179), Nikolaus I. Esterházy (Nr. 194) oder Michael Veresmarty (Nr. 210 und 211).

Die zweite Gruppe, die sich zum Teil mit der ersten deckte, bestand aus Gebetbüchern. In dem Verzeichnis des Jahres 1651 (das auch Bände kleineren Formats beinhaltet), befindet sich neben ungarischen eine ganze Reihe deutscher Gebetbücher. Interessanterweise befand sich keines dieser Werke in den früheren Katalogen (mit Ausnahme der von Eva Popel stammenden deutschen und tschechischen Gebetbücher). Es ist unwahrscheinlich, dass Adam erst nach 1644 begonnen haben sollte, Gebetsbücher zu sammeln. Wie bereits oben erwähnt, dürften diese vor 1651 an einem eigenen Ort aufgestellt gewesen sein, beispielsweise in Batthyáns Schlafgemächern, weswegen das Verzeichnis von 1644 sie nicht auflistete.

Zur dritten Gruppe der nach 1644 angeschafften Werke gehören jene großformatigen Geschichtsbücher oder erdkundlichen Ausgaben, die Batthyány früher schon gesammelt hatte. So schaffte er auch nach 1644 neuere Ausgaben des *Theatrum Europaeum* an (Nr. 300, 301, 385, 386), aber auch neuere Werke, wie den vierbändigen Blaeu-Atlas (Nr. 284–287) bzw. die zweibändige *Topographia* von Zeiller-Merian (Nr. 360–361).

Die vierte Gruppe umfasste jene Bände, die Batthyány im Zusammenhang mit seiner Bautätigkeit anschaffte. Hierher gehörten die Stilbücher sowie die Bände über Gartengestaltung. Die einzelnen Gruppen lassen sich umfangmäßig natürlich nicht miteinander vergleichen, da beispielsweise die populären kleinformatigen und billigen Gebetbücher in wesentlich größeren Mengen angeschafft wurden als die im Allgemeinen großformatigen historischen Werke und die noch teureren Architekturbücher (der Bestand an historischen Büchern überstieg die Zahl 30 nicht, die der Architekturbücher blieb unter 10).

Eine ähnliche Beobachtung können wir hinsichtlich der im Jahr 1656 erstellten Verzeichnisse machen. Die zwischen 1653 und 1656 neu hinzugekommenen Bände wurde hier gleichsam wie Serien erfasst, unter 65 Positionen insgesamt 129 Bände, darunter sechs Handschriften und sechs unbetitelte Bände. Eine Änderung ist nur in Bezug auf die Zuwächse aus vermutlich älteren Familienbeständen bzw. aus den eigenen Ausgaben festzustellen: Deren Dubletten bewahrte Batthyány im Schrank des kleinen Arbeitszimmers auf (das Verzeichnis enthält jeweils 22 Predigten

Malomfalvays und Talliáns, 9 Predigten Széchényis und jeweils 2 Exemplare der Werke *Lelki kard* und *Keresztyen Seneca*).

Wollen wir also den Gesamtbestand der Sammlung Batthyánys ermitteln, müssen wir von den Verzeichnissen der Jahre 1651, 1653, 1656 (und zum Teil 1654) ausgehen, die insgesamt 356 Bände auflisten. Es gibt allerdings weitere Angaben zu Werken, die sich im Besitz Batthyánys befunden haben müssen. Es handelt sich dabei vor allen Dingen um Kalendarien und kleinere Drucke (Nr. 443–478). Rechnen wir diese zu obiger Zahl hinzu und gehen davon aus, dass Batthyány auch nach 1656 noch neuere Bücher anschaffte, kann der Umfang seiner Bibliothek in seinem Todesjahr 1659 auf rund 400 Bände geschätzt werden. Teile davon waren wie erwähnt Geschenke, andere hatte er in Wien, Preßburg, Graz oder Mariazell gekauft. Er betraute manchmal seine Dienerschaft mit Büchereinkäufen, hatte aber auch in diesen Fällen eine genaue Vorstellung über seine Wünsche. Ein Brief, den Georg Pethő am 21. März 1641 von Wien aus an Batthyány schrieb, gibt beispielsweise detaillierten Einblick in diese Art von Buchkäufen. Aus diesem Dokument geht hervor, dass Batthyány einerseits genau festlegte, was einzukaufen war, andererseits ausgefallene Wünsche hatte. Gleichzeitig empfiehlt Pethő seinem Herrn Werke wie einen neuen deutschen Geschichtsschreiber, da er weiß, dass Batthyány Bücher dieser Art sammelte. Das Bücherverzeichnis beweist allerdings, dass Batthyány mit Ausnahme Adam Contzens *Werk Politicorum libri decem* (Katalog 1653, Nr. 294) kein einziges der von seinem Diener vorgeschlagenen Bücher bestellte.

Batthyány erhielt nicht nur Buchgeschenke, er schenkte eigene Werke weiter oder schaffte Werke mit der Absicht an, sie zu verschenken. Aus Michael Lónyis mehrfach zitiertem Brief ist herauszulesen, dass Batthyány um 1633/34 zwei ungarische Bibelausgaben (vermutlich die des Georg Káldi) aus Preßburg nach Hause brachte, die er einerseits Lónyi, andererseits Emmerich Ivány, dem evangelischen Hofmeister zugedacht hatte (Nr. 445). In einer Kaufabrechnung vom Februar 1636 findet sich ebenfalls der Hinweis, Batthyány habe ein „*Dekretom*“ gekauft und es weitergeschenkt (Nr. 449). 1646 kaufte er für Kaspar Szúnyogh — allerdings wahrscheinlich nicht als Geschenk, sondern in dessen Auftrag — in Wien vier Bände des *Theatrum Europaeum* und ließ diese in Ödenburg binden.

Es hat den Anschein, als hätte Batthyány seine eigene Bibliothek auch durch Bestände einiger seiner *Familiares* vermehrt, wie dies z.B. aus dem in Steinamanger erstellten Nachlassverzeichnis des Güssinger

Verwalters Paul Festetich vom 26. November 1640 hervorgeht. Darin wird vermerkt, der „gnädige Herr“ habe ein *Dekretum*, ein *Dictionarium* sowie einen *Cicero* an sich genommen.

Auch die Bibliothek des Hofmeisters Emmerich Iványi ging 1649 an Batthyány über. Lorenz Poroszlai hatte Iványi am 11. August 1638 aus Tokaj geschrieben, er übersende ihm ein Werk des Philippus Kegelius, *Tizenkét idvösseges elmelkedés*, und ihm ein Postillenbuch des Peter Alvinci versprochen. Nun fällt auf, dass beide erwähnten Werke in den späteren Bücherverzeichnissen zu finden sind (Nr. 225, 418, 413). Den Zusammenhang erklärt vielleicht jener Brief aus Güns (Kőszeg) vom 30. September 1649, also knapp vor Iványis Tod verfasst, in dem er Batthyány offensichtlich erneut um die Herausgabe seiner Truhe bat. Es ist anzunehmen, dass sich in dieser Truhe neben den Büchern Iványis seine Handschriftensammlung sowie seine Briefe befanden, die der Sammler Batthyány nicht zurück erstattete, sondern seiner eigenen Bibliothek und seinem eigenen Archiv einverleibte.

Leider blieben von der Buchsammlung Batthyánys nur ein prunkvoll gebundener Kalender, der ihn als Besitzer ausweist (Nr. 480) und einige kleinere Druckschriften, vor allem Nachrichtenblätter und Flugblätter, erhalten, die sich unter den vermischten Schriften des Familienarchivs befinden (Nr. 180, 480–490). Von den erwähnten Beständen trägt lediglich der Kalender eine von Batthyány stammende Eintragung, alle anderen Werke sind ungebunden. So gibt es keinerlei Hinweise darauf, wie häufig der Besitzer die Sammlung überhaupt in die Hand genommen hatte. Wir wissen allerdings, dass er auch diejenigen Bände, die nicht erhalten blieben, sorgsam binden ließ, wovon mehrere Rechnungen Zeugnis geben. So notierte er am 12. Februar 1636, er habe zwei Werke binden und für zwei weitere Hüllen herstellen lassen und dafür 4 Taler bezahlt. Im Sommer 1641 war ein Grazer Buchbinder in Güssing tätig, der für seine Arbeit 10 Gulden sowie Versorgung und einen Wagen nach Graz erhielt.

In Bezug auf die sprachliche Vielfalt der Bücher Batthyánys finden wir in seiner Sammlung in nahezu gleicher Anzahl lateinische, deutsche und ungarische Werke, weiters einige italienische, tschechische Bücher, vermutlich ein französisches Werk sowie einige zweisprachige Bände, vor allem natürlich Wörterbücher. Die tschechischen, deutschen und französischen Bände hatten vermutlich Eva Popel beziehungsweise Batthyánys Großvater gehört. Adam selbst war dieser Sprachen nicht oder

nur unvollständig mächtig, wie auch das Lateinische nicht unbedingt seine Stärke war.

Vergleichen wir die Sammlung Adam Batthyánys mit anderen zeitgenössischen Beständen, so dürfen wir nicht außer Acht lassen, dass ihm auch die Familienbibliothek zur Verfügung stand, was zur Folge hatte, dass er die Bestände in so manchen Disziplinen nicht ausweiten musste (dies betraf unter anderem die antiken Schriftsteller und die Rechtswissenschaften). Die zwei Sammlungen zusammen nahmen sicher den bedeutendsten Platz in der Rangordnung ungarischer hochadeliger Bibliotheken jener Zeit ein. Dies gilt auch noch für die Zeit nach 1649, als die Güssinger Franziskaner einen Teil der Bestände übernommen hatten. Allein die Werke, die Batthyány selbst zu Lebzeiten gesammelt hat, stehen mengenmäßig über dem Durchschnitt seiner Zeit. Er gelangte zwar weder qualitativ noch umfangmäßig an die Sammlung Nikolaus Zrinyis in Tschakaturm (Csáktornya) oder Franz Nádasdys in Pottendorf heran, vergleicht man seine Bibliothek jedoch mit der des Nikolaus Pázmány in Sokolnitz (Mähren) oder des Stephan Csáky in der Zipser Burg, muss man feststellen, dass Batthyány den beiden nicht nachstand (dies trifft vor allem auf die historische Sammlung zu). Auffallenderweise fehlen aus seiner Sammlung lateinische, theologische und philosophische Werke, weiters die sogenannten „*libri scholastici*“ (die im Unterricht verwendeten lateinischen Autoren, Wörterbücher, Grammatiken). Letztere musste er wohl nach 1651 anschaffen, als die Erziehung seiner Söhne einsetzte. Die Ursache für diesen Mangel dürfte sprachliche Unkenntnis gewesen sein, aber auch damit zusammenhängen, dass Werke dieser Art in großer Zahl in der Familienbibliothek vorhanden gewesen sein mussten. Die Neuanschaffung war nicht zwingend nötig.

In manchen Fachgebieten scheint Batthyány ein bewusstes sammlerisches Konzept verfolgt zu haben. Den Quellen zufolge schaffte er vor allem zeitgenössische deutsche historische Werke sowie Gebetbücher an. Architekturbände waren ihm ebenfalls ein Anliegen. Die Vorliebe für Geschichte entsprach dem Zeitgeist. Für ein ähnliches Interesse an Architektur fanden wir bislang unter den ungarischen hochadeligen Buchsammlern keinerlei Hinweise.

Batthyány besaß nahezu sämtliche verfügbaren ungarischen Gebetbücher seiner Zeit — die protestantischen inbegriffen, aber auch eine Vielzahl deutscher Werke dieses Genres. Er hatte demnach genug Literatur zur Verfügung, als er sich daran machte, sein eigenes Gebetbuch *Lelki kard* (Nr. 401) zusammenzustellen und 1654 herauszugeben.

Zahlreiche Quellen geben uns genaue Hinweise auf seine Wünsche, das Werk binden zu lassen (Nr. 468 und 475), ja auch darüber, dass er sich handschriftliche Gebetsliteratur kopieren ließ. 1655 beauftragte er einen seiner Schreiber, Sigismund Beke, Gebete abzuschreiben und in einem Band zusammenzufassen.

Batthyány sammelte diese Gebetbücher nicht nur, er benützte sie auch, manche nahm er sogar auf seine Reisen mit. Ein Sündenregister aus dem Jahr 1657 belegt dies. Batthyány merkt darin unter anderem an, er habe beispielsweise unterlassen, die Gebete aus dem Buch zu verrichten. 1637 wurden zehn Bände in der Burg zu Rechnitz inventarisiert, die sich in Batthyánys Schlafzimmer zusammen mit einem viereckigen kleinen Tisch, „sraiptis“, und einer zwei kleinen schwarzen Kisten befunden hatten. Es dürfte sich auch bei diesen Werken um Gebetbücher gehandelt haben. Demnach scheint es sich nicht bloß um einen ikonographischen Topos zu handeln, dass ein Gemälde aus den Beständen der Güssinger Franziskaner den aufgebahrten Adam Batthyány mit einem kleinen schwarzen Gebetbuch in den Händen darstellt.

Batthyány betrachtete Bücher durchaus von deren praktischen Seite her. Er kaufte Architekturbücher, um von den Meistern gleichsam „unabhängig“ zu sein und interessierte sich für theologische Literatur lediglich, um daraus praktischen religiösen Nutzen zu ziehen. Die historischen Bücher dürften ihm — wie auch seinem Freund Nikolaus Zrínyi — dazu gedient haben, einschlägige Probleme bewältigen zu lernen. Im Unterschied zu Batthyány las Zrínyi allerdings römische und italienische Geschichtsschreiber, Batthyány das einem breiteren Publikum zugedachte *Theatrum Europaeum* und ähnliche Druckwerke.

Die Leser der Sammlung

Darüber, wer außer Adam Batthyány die Bücher der Güssinger Bibliothek gelesen haben mag, stehen uns nur wenige Quellen zur Verfügung. Zu den Benützern dürften vermutlich Vertreter des Hochadels gehört haben, denen Batthyány Bücher borgte oder weiterschenkte — wie zum Beispiel Peter Zrínyi (Nr. 80). Solche Buchgeschenke dürften hingegen rar gewesen sein, scheint doch in den Schenkungslisten Batthyánys, die aus zahlreichen Kleidern und Waffen bestehen, kein einziges Buch auf.

Eine weitere Lesergruppe dürften diejenigen Geistlichen gebildet haben, die dem Hof nahe standen, wie beispielsweise Pater Káldi, Michael Lónyi und die Güssinger Franziskaner. Manche Angaben weisen darauf hin, dass die Verwalter der Bibliothek ebenfalls dieser Berufsgruppe entstammten.

Auch unter den Bediensteten des Hofes gab es einige, die die Bücher ihres Herren lesen durften oder gar mussten. Am Hofe Nikolaus Esterházy's war es Brauch, dass sich Pagen vor und nach den Mahlzeiten Geschichten vorlasen, die ihnen der Herr bereitgelegt hatte. Ob dies auch bei den Batthyány der Fall war, kann nicht belegt werden, sicher müssen jedoch die Schreiber die Bibliothek benützt haben, wie zum Beispiel Stephan (vermutlich Tót), der laut Aufzeichnungen Michael Lónyi's den Istvánffy-Band der Sammlung las. Ein weiterer Liebhaber von Büchern war der Schreiber Sigismund Beke. Es gibt zwar keine Quellen, die unmittelbare Zusammenhänge zwischen seiner Lektüre und Batthyány's Sammlung nachweisen könnten, allerdings finden sich acht seiner Bücher unter den Beständen der Güssinger Franziskanerbibliothek, vor allem katholische Streitschriften. Es ist anzunehmen, dass er sie selbst dem Orden geschenkt hat, und zwar einen Teil vor 1646, den zweiten erst nach 1660.

Die Franziskaner von Güssing besaßen zwar eine eigene Bibliothek, gehörten aber dennoch zum Benutzerkreis der Sammlung Batthyány's. Sie selbst begannen bereits nach ihrer Niederlassung 1641 Bücher anzuschaffen, die sie für die Ausübung ihrer Tätigkeit als Geistliche dringend benötigten. Die Statuten des Ordens vom Jahre 1659 sahen zudem vor, dass der Vorsteher den Möglichkeiten entsprechend Bücher anzuschaffen habe. In Gebieten, in denen die Mehrzahl der Einwohner protestantischen Glaubens war — wie im Falle Güssings — mussten die Ordensbrüder die aus dem Mittelalter stammende Weisheit „*claustrum sine armario quasi castrum sine armamentario*“ besonders ernst genommen haben.

Die Franziskaner besorgten die Bücher zum Teil selbst, wie dies eine 1530 gedruckte Bibelkonkordanz, die laut Eintrag der Vorsteher Klement Babindeli 1641 kaufte, und weitere zwischen 1647 und 1650 angeschaffte Bände, die Einträge des Guardian Franz Tallián tragen, beweisen.

Wir kennen zwei Bände, die laut Datumseintrag bereits 1643 dem Kloster gehört haben (eines davon ist Pierre de Besses *Heraclitus Christianus* in einer Kölner Ausgabe des Jahres 1614, das zweite ein

römischer Katechismus in einer Antwerpener Ausgabe des Jahres 1619), ein Verzeichnis vom 11. November 1646 weist allerdings bereits einen Besitz von 20 Bänden nach. Eines der Werke hatte früher dem Franziskanerkloster in Raab gehört, einen weiteren Predigtband hatte der Eisenburger Domherr Franz Fohnai dem Kloster geschenkt, vier Bände stammten von Sigismund Beke. Später erhielt das Kloster weitere Buchgeschenke vor allem von katholischen Priestern wie dem Güssinger Pfarrer Matthias Kanizsai oder vom Pfarrer von St. Nikolaus, Matthias Turkovich.

Einen Großteil der Bestände beschaffte allerdings Adam Batthyány selbst. In dieser Angelegenheit richteten die Franziskaner mehrere Briefe an ihn. Die erste Zusammenstellung von Buchwünschen stammt aus dem Jahre 1644 und wurde von einem unbekannten Ordensbruder (vermutlich handelte es sich dabei um den damaligen Vorsteher Bernardin Scheffner) geschrieben. Die Liste besteht aus 25 Titeln, zum Großteil liturgische Bücher. Im Mai 1647 wurde das Kloster zu einem Konvent umgewandelt. Der Vorsteher Benedikt Szombathelyi ersuchte nunmehr erneut um Aufstockung der Buchbestände. Batthyány kaufte die Werke im April 1648 beim Buchhändler Sebastian Haupt in Graz. Laut Archivinventar des Jahres 1648/49 dürften die Werke antiquarisch erstanden worden sein. Anscheinend war die Güssinger Bibliothek das erste Mal im Jahr 1661 geordnet worden, erhielten doch sämtliche bis dahin angeschafften Bände mit diesem Jahr den Besitzvermerk „Conventus Nemetuyvariensis 1661“.

Über das Schicksal der Batthyány-Bibliothek

Über das Schicksal der Bücher Adam Batthyáns nach dem Tod ihres Besitzers wissen wir praktisch ebensowenig, wie über jenen Teil der Bibliothek Balthasar Batthyáns, der im Besitz der Familie verblieben war.

Im Sommer 1684, zu Beginn der Befreiungskriege gegen die Türken, verlegte der 22-jährige Enkel Adam Batthyányis, Adam II., den Hauptsitz der Familie nach Körmend, sodass nach dem Umbau zu Beginn des 18. Jahrhunderts das Schloss von Körmend über zwei Jahrhunderte hindurch dem herzoglichen Zweig der Familie Batthyány als Hauptresidenz dient. Es scheint, dass auch sehr rasch eine Bibliothek in Körmend eingerichtet wurde. Der Verwalter von Körmend, Mihály Mihályfai, schrieb nämlich am 11. Mai 1688 an seinen eben die

Belagerung von Stuhlweissenburg anführenden Herrn: „Nach dem Befehl Euer Gnaden habe ich historische Bücher gesendet, und zwar Thesaurus Bellicus, Cornelius Tacitus, Vitam Stephani Regis Poloniae et Libr[um] Joannis Cluveri. Wir haben mit Herrn Rohonczi auch den Barclaius in den Stuben und in der Bibliothek gesucht, aber es wurde nirgendwo gefunden.“ Daraus ist also ersichtlich, dass bereits 1688 eine Bibliothek in Körömend existierte.

Es ist zumindest gesichert, dass die Familie zu Beginn des 19. Jahrhunderts gemeinsam mit anderen Besitztümern auch die Bibliothek (in die sie damals schon die Bücher Adam Batthyánys eingegliedert hatten) nach Körömend brachten, wo die Bibliothek im Jahre 1945 von der schrecklichen, bis heute in Erinnerung bleibenden Zerstörung des Schlosses durch die russische Armee betroffen war.

Über den Grad der damaligen Zerstörung der Bibliothek gibt es einigermaßen widersprüchliche Berichte. Am 7. August, als die durch das Ministerium entsandte Kommission erstmals Körömend besichtigte, erfuhr diese, dass die Bibliothek „Feuer, Regen und Raub zum Opfer gefallen war“. In dem Bericht nach einer neuerlichen Inspektion am 1. September hingegen steht zu lesen, dass der Bibliothekssaal glimpflich davongekommen war. Es ist möglich, dass hier von zwei verschiedenen Bibliotheken die Rede ist. Die erste, in der auch die alten Bücher untergebracht war, ist zugrunde gegangen, die zweite hingegen, in der sich hauptsächlich die Bücher Karl Batthyány-Strattmanns befanden, blieb erhalten.

Jener erhaltene Teil der Bibliothek, der bis dahin in dem mit Fresken verzierten Bibliothekssaal im Hauptgebäude stand, wurde am 31. August, zwei weitere Teile im Laufe des September nach Budapest überführt und, nach dem die Ungarische Nationalbibliothek (Országos Széchényi Könyvtár) diese Bücher nicht unterbringen konnte, im Ungarischen Staatsarchiv (Magyar Országos Levéltár) deponiert, wo sie bis 1947 verblieben. Zu diesem Zeitpunkt ersuchte das Museum für angewandte Kunst (Iparművészeti Múzeum) darum, die Bibliothek in den Bücherschränken der zeitgenössischen bischöflichen Sommerresidenz von Sümeg aufstellen zu dürfen, welche leer im Turmzimmer des Museums standen. So gelangte dieser Teil der Bibliothek in das Museum für angewandte Kunst. Diese Batthyány-Strattmann-Bibliothek genannte und bis heute nicht komplett aufgearbeitete Sammlung enthält jedoch keine Bücher, über die wir sicher sagen können, dass sie sich schon vor 1690 im Besitz der Familie Batthyány befanden. Unter ihnen befinden sich schon

Bände wie beispielsweise das Buch Peter Révays über die ungarische Krone, eine Basler Bonfini-Ausgabe von 1568 oder zwei deutsche Bücher zur Pflanzenkunde aus 1654 und 1656, diese waren jedoch so allgemein verbreitete Werke, dass sie auch von Karl Batthyány-Strattmann im 18. Jahrhundert erworben worden sein konnten.

Aus der Bibliothek von Körmend indessen konnten auch schon vor 1945 Bücher entfernt worden sein. So zum Beispiel von Alexander Apponyi in die Ungarische Nationalbibliothek, bzw. fanden sich auch in der Bibliothek von Julius Todoreszku einige Bücher mit dem Besitzzeichen Balthasar Batthyánys. Ebenso gelangten einige Teile der 1945 auseinandergerissenen Bibliothek – sei es durch die verstaatlichte Buchdistribution ebenso wie über den privaten Handel – in unterschiedliche ungarische öffentliche Bibliotheken. Wir wissen ausserdem, dass die wertvollsten Teile der Sammlung von Körmend 1944 von der Familie nach Österreich gerettet wurden. Sollte diese Sammlung einmal für die Forschung zugänglich sein, ist es also durchaus möglich, dass einige Bände aus dem Besitz von Adam Batthyány wieder auftauchen.

RÖVIDÍTÉSEK

1. Levéltári, kéziratári és múzeumi jelzetek

EOL = Evangélikus Országos Levéltár (Budapest),

AGE = Archivum Generalis Ecclesiae

FkG = Franziskanerkloster Güssing

A = Archiv

B = Bibliothek

MNM TKcs = Magyar Nemzeti Múzeum (Budapest), Történelmi
Képcsarnok

MOL = Magyar Országos Levéltár, Budapest

Magyar Kancelláriai Levéltár

A 57 = Libri Regii (A 57)

Batthyány család hercegi ágának levéltára

P 1313 = A Batthyány család törzslevéltára (P 1313)

AA = Acta Antiqua (1–16. cs.)

Gen. = Genealógiák (149. cs.)

Kéziratok = Kéziratok (267–268. cs.)

Major. = Majoratus (17–63. cs.)

Memor. = Memorabilia (106–113. cs.)

Vegy. följ. = Vegyes följegyzések, memoriálék (269. cs.)

P 1314 = Misszilisek (P 1314)

P 1315 = Batthyány I. Ádám iratai (P 1315)

Itiner. = Batthyány Ádám itineráriuma az 1641, 1644–1648,
1650–1652 és 1654. évekről: 1. cs., ff. 119–178.

P 1320 = Batthyány családtagok iratai (P 1320)

1/b. cs. = Batthyány II. Ferenc

1/c. cs. = Batthyány Ferencné Lobkovicz Poppel Éva

1/d. cs. = Batthyány Borbála (Forgách Zsigmondné)

P 1322 = A Batthyány család körmendi központi igazgatósága (P
1322)

Föld. fam. = A földesúri familiára, illetve az uradalmi
alkalmazottakra vonatkozó iratok (44–62. cs.)

Instr. = Instrukciók (35–41. cs.)

Lelt. = Leltárak (111–118. cs.)

Tiszt. = Tisztartókkal való levelezés (26. cs.)

Udv. ell. = A földesúri udvartartás ellátására vonatkozó iratok
(63. cs.)
 Vall. = A földesúri kegyúri jog gyakorlásával kapcsolatos és
 vallásügyi vonatkozású iratok (172–174. cs.)
 P 1336 = A Batthyány család vegyes iratai (P 1336)
 P 1337 = A Batthyány-levéltár iratai (P 1337)
 MTAK Kt = Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára (Budapest),
 Kézirattár
 OSzK Kt = Országos Széchényi Könyvtár (Budapest), Kézirattár
 ÖNB Ms = Österreichische Nationalbibliothek (Wien),
 Handschriftensammlung
 ÖStA = Österreichisches Staatsarchiv (Wien)
 HHStA = Haus-, Hof-, und Staatsarchiv
 HKA = Hofkammerarchiv
 PFK = Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár

2. Folyóiratok és könyvsorozatok

Adattár = Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez,
 utóbb: Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink
 történetéhez.
 AtSz = Agrártörténeti Szemle
 BF = Burgenländische Forschungen
 ÉTTK = Értekezések a Történeti Tudományok Köréből
 ItK = Irodalomtörténeti Közlemények
 KtF = Könyvtártörténeti Füzetek
 LK = Levéltári Közlemények
 LSz = Levéltári Szemle
 MIÖG = Mitteilungen des Instituts für Österreichische
 Geschichtsforschung
 MÖStA = Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs
 MKsz = Magyar Könyvszemle
 MNy = Magyar Nyelv
 MÖStA = Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs
 MTÉ = Magyar Történeti Életrajzok
 OSzKÉvk = Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve
 Sz = Századok
 TSz = Történelmi Szemle
 TT = Történelmi Tár

3. Bibliográfiai rövidítések (szakirodalom, forráskiadványok, kéziratok és könyvkatalógusok)

- ADATTÁR 11 = IVÁNYI Béla: *A magyar könyvkultúra múltjából*. S. a. rend. HERNER János–MONOK István. Szeged, 1983 (Adattár, 11).
- ADATTÁR 13/1 = *Magyarországi magánkönyvtárak, I: 1533–1657*. S. a. rend. VARGA András. Bp.–Szeged, 1986 (Adattár, 13/1).
- ADATTÁR 13/2 = *Magyarországi magánkönyvtárak, II: 1588–1721*. S. a. rend. FARKAS Gábor, VARGA András, KATONA Tünde, LATZKOVITS Miklós, Szeged, 1992 (Adattár, 13/2).
- ADATTÁR 17/1 = *Magyarországi jezsuita könyvtárak 1711-ig, I: Kassa, Pozsony, Sárospatak, Turóc és Ungvár*. S. a. rend. FARKAS Gábor, MONOK István, POZSÁR Annamária, VARGA András. Szeged, 1991 (Adattár, 17/1).
- ADATTÁR 17/2 = *Magyarországi jezsuita könyvtárak 1711-ig, II: Nagyszombat*. S. a. rend. FARKAS Gábor. Szeged, 1997 (Adattár, 17/1–2).
- ADATTÁR 18/1 = *Lesestoffe in Westungarn, I: Sopron (Ödenburg) 1535–1721*. Hg. von Tibor GRÜLL, Katalin KEVEHÁZI, József László KOVÁCS, István MONOK, Péter ÖTVÖS, Katalin G. SZENDE. Red. István MONOK, Péter ÖTVÖS, Harald PRICKLER. Szeged, 1994 (Adattár, 18/1 = BF, Sonderband 14).
- ADATTÁR 18/2 = *Lesestoffe in Westungarn, II: Kőszeg (Güns), Rust (Ruszt), Eisenstadt (Kismarton), Forchtenstein (Fraknó) 1535–1740*. Hg. von Tibor GRÜLL, Katalin KEVEHÁZI, Károly KOKAS, István MONOK, Péter ÖTVÖS, Harald PICKLER. Szeged, 1996 (Adattár, 18/2 = BF, Sonderband 15).
- ADATTÁR 29/1 = IVÁNYI Béla: *A körmendi Batthyány-levéltár reformációra vonatkozó oklevelei: I: 1527–1625*, előszó MÁLYUSZ Elemér. S. a. rend. SZILASI László, munkatársak BEKE Éva, MOLNÁR Klára. Bp., 1990 (Adattár, 29/1).
- ANDRITSCH 1965 = ANDRITSCH, Johann: *Studenten und Lehrer aus Ungarn und Siebenbürgen an der Universität Graz (1586–1782)*, Graz, 1965 (Forschungen zur Geschichtlichen Lendeskundé der Steiermark, 22).
- APPONYI = APPONYI Sándor: *Hungarica, Magyar vonatkozású külföldi nyomtatványok / Ungarn betreffende im auslande gedruckte Bücher und Flugschriften*, I–IV, Bp.–München, 1902–1927.

- BÁN 1977 = BÁN Péter: *A nyugat-dunántúli Batthyány-uradalmak birtokigazgatási rendszere a XVII. század első felében*, in: AtSz, 21(1977), 24–71.
- BARLAY 1977/1 = BARLAY Ö. Szabolcs: *400 éves francia levelek és könyvszámlák, Batthyány Boldizsár és Jean Aubry barátsága*, in: MKsz, 93(1977), 156–166.
- BARLAY 1977/2 = BARLAY Ö. Szabolcs: *Elias Corvinus és magyarországi barátai*, in: MKsz, 93(1977), 345–353.
- BARLAY 1979 = BARLAY Ö. Szabolcs: *Boldizsár Batthyány und sein Humanisten-Kreis, Die ersten Jahrzehnten der Güssinger Bibliothek*, in: MKsz, 95(1979) 231–251.
- BARLAY 1986 = BARLAY Ö. Szabolcs: *Romon virág, Fejezetek a Mohács utáni reneszánszról*. Bp., 1986.
- BARTA 1981 = BARTA Gábor: *A társadalmi és gazdasági fejlődés főbb vonásai 1526–1734 között*, in: Szentgotthárd, Helytörténeti, művelődéstörténeti, helyismereti tanulmányok. Szerk. KUNTÁR Lajos, SZABÓ László. Szombathely, 1981.
- BATTHYÁNY 1991 = BATTHYÁNY Zsigmond: *Őseim*. Bp., 1991.
- BEDY 1934 = BEDY Vince: *A felsőörsi prépostság története*. Veszprém, 1934 (A Veszprémi Egyházmegye múltjából, 3).
- BEDY 1938 = BEDY Vince: *A győri székeskáptalan története*. Győr, 1938, (Győregyházmegye múltjából, 3).
- BÉKEFI 1966/II = BÉKEFI Antal: *A vasi várak zenei élete a török megszállás idején: II: A Batthyány család váraiban: Németújvárott, Rohoncon, Szalónakon, Körmenden és Borostyánkő várában*, in: Vasi Szemle, 20(1966), 5–41.
- BiblCarm = *Bibliotheca Carmelitana notis criticis et dissertationibus illustrata*, I–II, Aurelianus, 1752.
- BiblWidm = GRAFF, Theodor: *Bibliographia Widmanstadiana, Die Druckwerke der Grazer Offizin Widmanstetter 1586–1805*, Graz, 1993.
- BiblZrin = *A Biblioteca Zriniana története és állománya*. Írták és összeáll. HAUSNER Gábor, KLANICZAY Tibor, KOVÁCS Sándor Iván, MONOK István, ORLOVSZKY Géza, Bp. 1991 (Zrínyi-könyvtár, IV).
- BINGEL = BINGEL, Hermann: *Das Theatrum Europaeum*, Lübeck, 1909. – Reprint: Wiesbaden, 1969.
- BLRep = A herceg Batthyány család levéltára: Repertórium, összeállította ZIMÁNYI Vera. Bp., 1962 (Levéltári leltárak, 16).

- BMC = *British Museum General Catalogue of Printed Books: Photolithographic edition to 1955*, 1–263. London, 1960–1966.
- BSB = *Bayerische Staatsbibliothek, Alphabetisches Katalog 1501–1840*, Bd. 1–60. München, 1987–1990 = OPAC, <http://www.bsb.baw-lmuenchen.de>.
- CSÁNKI = CSÁNKI Dezső: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*, I–III, V. Bp., 1890–1913.
- DDB = *Deutsche Drucke des Barock 1600–1720: Katalog der Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, Abteilung A: Bibliotheca Augusta, Bd. 1–15; Abteilung B: Mittlere Aufstellung, Bd. 1–20; Abteilung C: Helmstedter Bestände, Bd. 1–6; Abteilung D: Sonderbestände, Bd. 1–2; Registerbände*. Begründet von Martin BIRCHER. München, 1977–1996.
- DEHIO 1976 = *Dehio-Handbuch: Die Kunstdenkmäler Österreichs: Burgenland*. Hg. von Adelheid SCHMELLER-KITT. Wien-München, 1976.
- DESICS 1929 = DESICS Ignác: *A vasvár-szombathelyi székeskáptalan története főbb vonásaiban*, in: *A szombathelyi egyházmegye története (1777–1929)*. Szerk. GÉFIN Gyula. Szombathely, 1929–1935, II, 297–332.
- DÉZSI 1898 = *Szenci Molnár Albert naplója, levelezése és irományai*. S. a. rend. DÉZSI Lajos. Bp., 1898.
- ECKHARDT 1943a = ECKHARDT Sándor: *Batthyány Boldizsár a francia udvarnál*, in: *Magyarságtudomány*, 2(1943), 36–44.
- ECKHARDT 1943b = ECKHARDT Sándor: *A körmendi Balassi-emlékek*, in: *Egyetemes Philológiai Közlemények*, 67(1943), 26–48: 33.
- ESTERHÁZY P. = ESTERHÁZY Pál: *Mars Hungaricus*. S. a. rend. IVÁNYI Emma, bev. HAUSNER Gábor. Bp., 1989 (Zrínyi-könyvtár, III).
- ETE = *Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából / Monumenta ecclesiastica tempora innovatae in Hungaria religionis illustrantia*, I–V. Szerk. BUNYITAY Vince, RAPAICS Rajmund, KARÁCSONYI János, KOLLÁNYI Ferenc és LUKCSICS József. Bp., 1900–1912.
- EVANS 1979 = EVANS, R. J. W.: *The Making of the Habsburg Monarchy 1550–1700, An Interpretation*, Oxford, 1979. – 3. utánnymat bibliográfiai kiegészítéssel: 1991.
- FARKAS 1879 = FARKAS, Seraphinus: *Scriptores Ord. Min. S. P. Francisci Provinciae Hungariae Reformatae nunc S. Mariae*. Pozsony, 1879.

- FAZEKAS 1993 = FAZEKAS István: *A győri egyházmegye katolikus alsópapsága 1641–1714 között*, in: TSz, 35(1993), 101–131.
- FAZEKAS 1996 = FAZEKAS István: *Batthyány Ádám és gyermekei*, in: *Gyermek a kora újkori Magyarországon*, „adott Isten hozzánk való szeretetéből ... egy kis fraucimmerecskét nekünk”. Szerk. PÉTER Katalin. Bp., 1996 (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok, 19), 91–114.
- FAZEKAS 1999 = FAZEKAS István: *Die Rekatholisierung [recte: Bekehrung] Adam Batthyáns im Jahr 1629*, in: *Reformation und Gegenrefomation im pannonischen Raum*. Red. Gustav REINGRABNER, Gerald SCHLAG. Eisenstadt, 1999 (Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland, 102), 297–304.
- FEJES 1996 = FEJES Judit: *Az Esterházyak házassági politikája 1645 után*, in: *Gyermek a kora újkori Magyarországon*, „adott Isten hozzánk való szeretetéből ... egy kis fraucimmerecskét nekünk”. Szerk. PÉTER Katalin. Bp., 1996, (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok, 19), 115–166.
- FELLNER–KRETSCHMAYER, I/1 = FELLNER, Thomas–KRETSCHMAYER, Heinrich: *Die österreichische Zentralverwaltung, Abteilung I: Von Maximilian I bis zur Vereinigung der österreichischen und böhmischen Hofkanzlei (1749), Bd. 1: Geschichtliche Übersicht*. Wien, 1907 (Veröffentlichungen der Kommission für neuere Geschichte Österreichs, 6).
- FERRARIUS 1637 = FERRARIUS, Sigismundus OP: *De Rebus Ungaricae Provinciae Sac. Ordinis Praedicatorum*. Viennae, 1637. – Vö. n° 74, 151.
- FIEDLER 1959 = FIEDLER, Karl: *Pfarrer, Lehrer und Förderer der ev. Kirche A. u. H. B. im Burgenlande*. Eisenstadt, 1959 (BF, 40).
- FÓGEL 1913 = FÓGEL József: *II. Ulászló udvartartása 1490–1516*. Bp., 1913.
- FÓGEL 1917 = FÓGEL József: *II. Lajos udvartartása 1516–1526*. Bp., 1917.
- FOLNAI 1653 = FOLNAI Ferenc: *Praedikatioia, mellyet praedikállot Rohonczon, Szent Iván havának 9. napján 1653. esztendőben, midön ... groff Aurora Catharina Formintin asszszonynak, ... teste ... temető helyére, ... késértetett*, Bécs, 1653. – Vö. n° 396(1).
- GALLA 1940 = GALLA Ferenc: *Marnavics Tomkó János boszniai püspök magyar vonatkozásai*. Bp., 1940.

- GARAS 1953 = GARAS Klára: *Magyarországi festészet a XVII. században*. Bp., 1953 (Magyarországi barokk festészet, I).
- HAB = Herzog August Bibliothek, Wolfenbüttel, OPAC, <http://www.hab.de>.
- HAJSZÁNYI 1973 = HAJSZÁNYI, Paul: *Güssing in historischer Schau*, in: Stadterhebung Güssing, 1973, Festschrift. Hg. von Franz GLAVANITS, Graz, 1973, 19–166.
- HHBÖ, III = *Handbuch der historischen Buchbestände in Österreich, Band 3: Burgenland, Kärnten, Niederösterreich, Oberösterreich, Salzburg*. Bearb. von Helmut W. LANG, Wilma BUCHINGER, Konstanze MITTENDORFER. Hildesheim–Zürich–New York, 1996.
- HOLL 1980 = HOLL Béla: *Ferencffy Lőrinc, Egy magyar könyvkiadó a XVII. században*. Bp., 1980.
- HOMMA 1937 = HOMMA, Josef-Karl: *Pinkafeld, Festschrift anlässlich des Stadterhebungsfeier am 26. September 1937*, Oberwart, 1937.
- HOMMA–PRICKLER–FLEISCHER 1960 = HOMMA, Josef-Karl–PRICKLER, Harald–FLEISCHER, Julius: *Pinkafeld, Ein Gang durch seine Geschichte, Wirtschaft und Kultur*, Pinkafeld, 1960.
- HORN 1996 = HORN Ildikó: *Nemesi árvák*, in: *Gyermek a kora újkori Magyarországon*, „adott Isten hozzánk való szeretetéből ... egy kis fraucimmerecskét nekünk”. Szerk. PÉTER Katalin. Bp., 1996 (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok, 19), 51–90.
- HORVÁTH 1982 = HORVÁTH Mária: *Egy növényjegyzék háttéréből, Adalékok a németújvári (güssingi) könyvtár alapításának körülményeihez*, in: *Magyar Nyelv*, 78(1982), 191–203.
- HORVÁTH 1990 = HORVÁTH Mária: *Namen und Sprachen in der Familie des Ádám Batthyány (1609–1659)*, in: *Mundart und Name in Sprachkontakt*, Festschrift für Maria Hornung zum 70. Geburtstag. Wien, 1990 (Beiträge zur Sprachwissenschaft, 8) = *Nyelvek és nevek Batthyány I. Ádám családjában*, in: *Névtani Értesítő*, 11(1986), 19–27; 16(1994), 31–35.
- HUBAY = HUBAY Ilona: *Magyar vonatkozású röplapok, újságlapok, röpiratok az Országos Széchényi Könyvtárban 1480–1718*. Bp., 1948 (Az OSzK Kiadványai, XXVIII).
- ILLÉS 1868 = ILLÉS Ferenc: *A németújvári – Vasmegye – sz. Ferenczrendű szerzetesek alapítványi okirata gróf Batthyányi Ádámától 1649-ből*, in: *Magyar Sion*, 6(1868), 923–926.

- IVÁNYI 1942 = IVÁNYI Béla: *A körmendi levéltár memorabiliái / Acta Memorabilia in tabulario gentis principum de Batthyány reperibilia*. Körmend, 1942 (Körmendi Füzetek, 2).
- IVÁNYI 1943 = IVÁNYI Béla: *Pázmány Péter kiadatlan levelei / Epistolae ineditae cardinalis Petri de Pázmány*. Körmend, 1943 (Körmendi Füzetek, 3).
- JEDLICKSKA 1910 = JEDLICKSKA Pál: *Eredeti részletek gróf Pálffy-család okmánytárához 1401–1653 s Gróf Pálffyak életrajzi vázlatai*. Bp., 1910.
- JENEI 1960 = JENEI Ferenc: *Ismeretlen irodalmi levelek a Batthyány-levéltárból*, in: ItK, 74(1960), 687–692.
- KAMETLER 1961 = KAMETLER, Bibiana, Graf Adam I. von Batthyany, Dissertation zu Erlangung des Doktorgrades an der Philosophischen Fakultät der Universität Wien, 1961 (doktori disszertáció): ÖNB, 949970-C; OSzK, OD 34.296. (Filmen: OSzK, FM7/434, 102. tek.)
- Kanizsai Pálfi jkv./Prot. = Synodi generales per Hungariam celebrati Calviniana (Kanizsai Pálfi János jegyzőkönyve/Das Protokollbuch von Johannes Pálfi von Kanizsa), 1612–1658: Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár, Batthyány-gyűjtemény, Cat. VI (Religionaria), Tit. III, k/1. Filmen: OSzK, FM1/2494. Részletes leírása: RMKT, XVII/8, 529–530. Első felét (1628-ig) kiadta Thury Etele: MPetA, VII, 115–197; VIII, 1–105; IX, 35–112. Ezeknél a részeknél a kiadott szövegre hivatkozok.
- KARÁCSONYI 1922–1924 = KARÁCSONYI János: *Szent Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig*, I–II. Bp., 1922–1924.
- KATONA 1979 = KATONA Imre: *Bruegel és a Batthyányak*. Bp., 1979 (Gyorsuló idő).
- KEMPELEN = KEMPELEN Béla: *Magyar nemes családok*, I–XI. Bp., 1911–1932.
- KINCSES 1993 = „Im küttem én orvosságot”: *Lobkowitz Poppel Éva levelezése, 1622–1640 [recte: 1641]*. S. a. rend., bev. KINCSES Katalin. Bp., 1993 (Régi magyar történelmi források, 3).
- KIRÁLY 1995 = KIRÁLY Péter: *A lantjáték Magyarországon a XV. századtól a XVII. század közepéig*. Bp., 1995 (Humanizmus és reformáció, 22).
- KOEMAN = KOEMAN, C.: *Atlantes Neerlandici, Bibliography of terrestrial, maritime and celestial atlases and pilot books, published in the Netherlands up to 1800*, I–VI, Amsterdam, 1967–1985.

- KOLTAI 1996 = KOLTAI András: *Lobkowitz Poppel Éva végrendelete 1640-ből*, in: *Irodalomismeret*, 7(1996), 1–2. sz., 56–64.
- KOLTAI 1997 = KOLTAI András: *Batthyány Ádám imádságoskönyve*, in: *MKSz*, 113(1997), 187–200.
- KOLTAI 2000 = KOLTAI András: *A Batthyány család körmendi központi levéltárának kutatástörténete*, in: *LK*, 71(2000), 207–231.
- KOLTAI 2001 = KOLTAI András: *Komédia és diskurzus, Batthyány Ádám följegyzései a császári udvarról (1635–1641)*, in: *LK*, 72(2001).
- KOPPÁNY 1984 = KOPPÁNY Tibor: *Batthyány I. Ádám építkezései, 1629–1659*, in: *TSz*, 27(1984), 539–555.
- KOVÁCS J. L. 1975 = KOVÁCS József László: *Molnár Albert Magyarországon, Első letelepedési kísérlet 1613–1615*, in: *Studia Litteraria* (Szeged), 13(1975), 11–21.
- KOVÁCS J. L. 1988 = KOVÁCS József László: *Batthyány Ádám – egykori levelek tükrében*, in: *Somogy*, 16(1988), 1. sz., 73–77.
- KOVÁCS S. I. 1985 = KOVÁCS Sándor Iván: *A lírikus Zrínyi*. Bp., 1985.
- KtF I = *Magángyűjtemények Magyarországon 1551–1721, Könyvjegyzékek bibliográfiája*. Összeáll. Font Zsuzsanna, HERNER János, KOKAS károly, MONOK István. Szerk. MONOK István. Szeged, 1981 (Könyvtártörténeti Füzetek, I).
- KtF III = *Magángyűjtemények Magyarországon 1545–1721, Könyvjegyzékek bibliográfiája*. Összeáll. HERNER János, MONOK István. Szeged, 1983 (Könyvtártörténeti Füzetek, III).
- KtF VI = *Magángyűjtemények Magyarországon 1535–1721, Könyvjegyzékek bibliográfiája*. Összeáll. FARKAS Gábor, MONOK István, NÉMETH Noémi, Szerk. MONOK István. Szeged, 1989 (Könyvtártörténeti Füzetek, VI).
- KtF XI = *Inézményi és magángyűjtemények 1589–1750, Könyvjegyzékek bibliográfiája*. Összeáll. MONOK István, ZVARA Edina, Szeged, 2001 (Könyvtártörténeti Füzetek, XI).
- MAGYAR 1976 = MAGYAR, Arnold OFM: *Güssing, Ein Beitrag zur Kultur- und Religionsgeschichte des Südburgenlandes bis zur Gegenreformation*, Graz, 1976.
- MAGYAR 1980 = MAGYAR, Arnold OFM: *340 Jahre Franziskaner in Güssing 1638–1978*, Güssing, 1980.
- MAKÁR 1961 = MAKÁR János: *Kanizsai Pálfi János élete és munkássága*, New Brunswick, 1961.

- MALOMFALVAY 1654 = MALOMFALVAY Gergely: *Halottas predikatzjo, melyet ... groff Formontin Aurora Katalin Aszszonynak síralmas temetésén, ... prédikállott*, Bécs, 1654. – Vö. n° 396(4).
- MAYER = MAYER, Anton: *Wiens Buchdruckergeschichte 1482–1882*, I–II. Wien, 1883–1887.
- MAYR 1953 = MAYR, Karl Josef: *Evangelisches Leben in Wien am Beginn des 17. Jahrhunderts*, in: *Jahrbuch für die Geschichte des Protestantismus in Österreich*, 68–69(1953), 113–143.
- MNT = *A magyar nemzet története*. Szerk. SZILÁGYI Sándor, Bp., I–X. Bp., 1895–1898.
- MNyHB = *Magyar nyelvű halotti beszédek a XVII. századból*. S. a. rend. KECSKEMÉTI Gábor, bev. KECSKEMÉTI Gábor, NOVÁKY Hajnalka. Bp., 1988.
- MONOK 1996 = MONOK István: *A Rákóczi-család könyvtárai 1588–1660*. Szeged, 1996 (A Kárpát-medence Koraiújkorai Könyvtárai, I).
- MoT, III = *Magyarország története tíz kötetben, III/1–2: 1525–1686*. Szerk. PACH Zsigmond Pál–R. VÁRKONYI Ágnes; Bp., 1987.
- MPÉtA = *Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár*, I–XV. Szerk. STROMP László (I–VI), THURY Etele (VII), POKOLY József (VIII–X), ZSINKA Ferenc (XI–XIII), MÁLYUSZ Elemér (XIV–XV). Bp., 1902–1934 (A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadványai).
- MURt = *Magyar udvari rendtartás, Utasítások és rendeletek 1617–1708*. S. a. rend., bev. KOLTAI András, Bp. 2001. (Millenniumi magyar történelem, Források).
- MZt, II = *Magyarország zenetörténete, II: 1541–1686*. Szerk. BÁRDOS Kornél. Bp., 1990.
- NAGY 1969 = NAGY László: *Bethlen Gábor a független Magyarországért*. Bp., 1969.
- NAGY Iván = NAGY Iván: *Magyarország családai czimerekkel és nemzedéki táblákkal*, I–XIII, Pest, 1857–1868. – Reprint: Bp., 1987, I–VIII. kötetben.
- NUC = *The National Union Catalog, Pre-1956 imprints, A cumulative author list representing Library of Congress printed card and titles reported by other American Libraries*, 1–754, London, 1968–1981.
- ÖKT 40 = *Die Kunstdenkmäler des politischen Bezirkes Oberwart*. Bearb. von Adelheid SCHMELLER-KITT, nach Vorarbeiten von Julius FLEISCHER. Wien, 1974 (Österreichische Kunsttopographie, XL).
- ÖNB = Österreichische Nationalbibliothek, OPAC, <http://www.onb.ac.at>.

- ÖTVÖS 1990 = ÖTVÖS Péter: *A németújvári ferences kolostor könyvtára*, in: Vigilia, 55(1990), 745–748.
- PÁLFFY 1997 = PÁLFFY Géza: *Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században (Minta egy készülő főkapitányi archontológiai és „életrajzi lexikonból”)*, in: TSz, 39(1997), 257–288.
- PAULIK = PAULIK, Joannes: *Genealogia illustris stirpus de Batthyán ex archivo ejusdem familiae Körmeniensis Diplomatice deducta. Celsissimus S. R. I. Princeps Ludovicus de Batthyán etc. hoc exemplar muneri misit Instituto Historico-Diplomatico Juridico Martini Georgii Kovachich Senquiciensis, Körmend, 1802: OSzK Kt, Fol. Lat. 95. További másolatai: Batthyanyisches Herrschaftsarchiv Güssing, Lad. I. Fasc. 1, Nr. 1; FkG B, 1/73. – Az OSzK-példány oldalszámaira hivatkozik.*
- PAYR 1910 = *Egyháztörténeti emlékek, Forrásgyűjtemény a dunántúli ág. hitv. ev. egyházkerület történetéhez*, I. S. a. rend. PAYR Sándor, Sopron, 1910.
- PAYR 1917 = PAYR Sándor: *A soproni evangélikus egyházközség története: I: A reformáció kezdeteitől az 1681-évi soproni országgyűlésig*, Sopron, 1917.
- PAYR 1924 = PAYR Sándor: *A dunántúli evangélikus egyházkerület története*, I, Sopron, 1924.
- PÉTER 1972 = PÉTER Katalin, A magyar főúri politika fordulata a XVII. század derekán, Rákóczy Zsigmond és Pálffy Pál. Bp., 1972 (kandidátusi disszertáció): MTAK Kt, D 5571.
- PÉTER 1985 = PÉTER Katalin: *Esterházy Miklós*. Bp., 1985 (Magyar História, Életrajzok).
- PÉTER 1996 = PÉTER Katalin: *A gyermekek első tíz esztendeje*, in: *Gyermek a kora újkori Magyarországon*, „adott Isten hozzánk való szeretetéből ... egy kis fraucimmerecskét nekünk”. Szerk. PÉTER Katalin. Bp., 1996 (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok, 19), 15–50.
- PETHŐ 1753 = PETHŐ Gergely: *Rövid magyar kronika*, Kassa, 1753. – Reprint: Bp., 1993.
- PFEIFFER 1987 = PFEIFFER János: *A Veszprémi Egyházmegye történeti névtára 1630–1950*. München, 1987, (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae, VIII).
- HANUY 1910 = PÁZMÁNY Péter: *Összegyűjtött levelei*, I–II. S. a. rend. HANUY Ferenc. Bp., 1910.

- PRAZ 1969–1974 = PRAZ, Mario: *Studies in Seventeenth-Century Imaginery*, I–II, Roma, 1969–1974 (Sussidi eruditi, 16–17).
- PRICKLER 1960 = PRICKLER, Harald: *Geschichte der Herrschaft Bernstein*. Eisenstadt, 1960 (BF, 41).
- PRICKLER 1999 = PRICKLER Harald: *Beiträge zur evangelischen Presbyterologie des 16. und 17. Jahrhunderts auf den Batthyány-Besitzungen des heutigen Südburgenlandes*, in: *Reformation und Gegenreformation im pannonischen Raum*. Red. Gustav REINGRABNER, Gerald SCHLAG. Eisenstadt, 1999 (Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland, 102), 39–93.
- PUMM 1992 = PUMM, Lisbeth, Die Klosterbibliothek Güssing, Ein Zeitzeuge der Reformation und Gegenreformation im burgenländischen Raum. Wien, 1992 (diplomamunka): ÖNB, Neu Mag 1374104-C.
- RADVÁNSZKY 1986 = RADVÁNSZKY Béla: *Magyar családélet és háztartás a XVI–XVII. században*, I–III, 2. kiad. Bp. 1986. – A II–III. kötet az 1879. évi 1. kiadás reprintje.
- RMK, III = SZABÓ Károly–HELLEBRANT Árpád: *Régi magyar könyvtár, III: Magyar szerzőktől külföldön 1480–1711 megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványok*, 1–2. rész. Bp., 1896–1898.
- RMK, III, P = *Régi magyar könyvtár, III, Pótlások, kiegészítések, javítások*, 1–5. füzet, BORSA Gedeon vezetésével összeállította DÖRNYEI Sándor és SZÁLKA Irma. Bp., 1990–1996.
- RMKT XVII/12 = *Madách Gáspár: egy névtelen: Beniczky Péter: gróf Balassa Bálint: Listius László: Esterházy Pál és Fráter István versei*. S. a. rend. VARGA Imre, Cs. HAVAS Ágnes, STOLL Béla. Bp., 1987 (Régi magyar költők tára, XVII. század, 12).
- RMKT XVII/3 = *Szerelmi és lakodalmi versek*. S. a. rend. STOLL Béla. Bp., 1961 (Régi magyar költők tára, XVII. század, 3).
- RMKT XVII/7 = *Katolikus egyházi énekek 1608–1651*. S. a. rend. HOLL Béla. Bp., 1974 (Régi magyar költők tára, XVII. század, 7).
- RMKT XVII/8 = *Bethlen Gábor korának költészete*. S. a. rend. KOMLOVSZKI Tibor–STOLL Béla. Bp., 1976 (Régi magyar költők tára, XVII. század, 8).
- RMKT XVII/9 = *A két Rákóczi György korának költészete 1630–1660*. S. a. rend. VARGA Imre. Bp., 1976 (Régi magyar költők tára, XVII. század, 9).
- RMNy = *Régi magyarországi nyomtatványok / Res litteraria Hungariae vetus operum impressorum, I: 1473–1600*, BORSA Gedeon, HERVAY

- Ferenc, HOLL Béla, KÄFER István, KELECSÉNYI Ákos munkája. Bp., 1971. II: 1601–1635, BORSA Gedeon, HERVAY Ferenc, HOLL Béla munkája, FAZAKAS József, HELTAI János, KELECSÉNYI Ákos, VÁSÁRHELYI Judit közreműködésével. Szerk. BORSA Gedeon, HERVAY Ferenc. Bp., 1983. III: 1636–1655. Összeáll. HELTAI János, HOLL Béla, PAVERCSIK Ilona, P. VÁSÁRHELYI Judit. Szerk. HELTAI János, Bp., 2000.
- S. LAUTER 1989 = Pálffy Pál nádor levelei (1644–1653), Pálffy Pál levelei Batthyány Ádámmal és Borbálához. S. a. rend., bev. S. LAUTER Éva, Budapest, 1989 (Régi magyar történelmi források, 1).
- SCHIMERT 1990 = SCHIMERT, Peter: Péter Pázmány and the reconstitution of the Catholic aristocracy in Habsburg Hungary, 1600–1650, Chapel Hill NC, 1990 (doktori disszertáció).
- SOMMERVOGEL = SOMMERVOGEL, Carlos: *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus*, I–X. Bruxelles–Paris, 1890–1909.
- SÓS 1994 = SÓS Andrea: *A Batthyány család földesúri familiájának javadalmazása a 17. században*, in: Óra, nyoszolya, szablya, Életmód és anyagi kultúra Magyarországon a 17–18. században. Szerk. ZIMÁNYI Vera. Bp., 1994 (Társadalom és művelődéstörténeti tanulmányok, 9), 99–115.
- STAUD 1984–1994 = STAUD Géza: *A magyarországi jezsuita iskolai színjátékok forrásai 1561–1773*, I–IV, mutató H. TAKÁCS Marianna. Bp., 1984–1994 (A magyarországi iskolai színjátékok forrásai és irodalma, 1–3, 6).
- STOLL 1994 = STOLL Béla: *Balassi-bibliográfia*. Bp., 1994 (Balassi-füzetek, 1).
- SZABADY 1938 = SZABADY Béla: *Draskovich György győri kanonokjai, Kanonokok arcképei a XVII-ik századból*, in: Győri Szemle, 9(1938).
- SZABÓ P. 1989 = SZABÓ Péter: *A végtisztesség, A főúri gyászszertartás mint látvány*. Bp., 1989 (Mikrotörténelem).
- SZABOLCSI 1959, I = SZABOLCSI Bence: *A magyar zene évszázadai, I: Tanulmányok a középkortól a XVII. századig*. S. a. rend. BÓNIS Ferenc. Bp., 1959.
- SZÉCHÉNYI 1654 = SZÉCHÉNYI György: *Concio funebris pro funere ... comitissae Aurorae Catharinae Formontin ... quondam charissimae controhalis ... dicta*, Viennae, 1654. – Vö. n° 3962).
- SZILASI 1989 = SZILASI László, „Vitéz-e avagy ájtatos?": I. Batthyány Ádám sajátkezű bűnlajstroma s „némely fontos kicsiség”. Szeged, 1989 (Peregrinatio Hungarorum, 3).

- TABERNIGG 1972 = TABERNIGG, Theodor OFM: *Die Bibliothek des Franziskanerklosters in Güssing*, in: *Biblos*, 21(1972), 167–175.
- TAKÁCS I. 1942 = TAKÁCS Ince OFM: *Magyar ferences aszketikus élet és aszketikus kiadványok különös tekintettel a XVII. és XVIII. századra*. Bp., 1942 (A Szent István Akadémia I. hittudományi és bölcséleti osztályának értekezései, III, 7).
- TAKÁTS 1915–1917 = TAKÁTS Sándor: *Rajzok a török világból*, I–III. Bp., 1915–1917.
- TAKÁTS 1917 = TAKÁTS Sándor: *Zrínyi Miklós nevelőanyja*. Bp., 1917.
- TAKÁTS 1929 = TAKÁTS Sándor: *A régi Magyarország jókedve*, Bp., [1929], 2. kiad..
- TAKÁTS 1930 = TAKÁTS: *Régi idők, régi emberek*, Bp., [1930], 2. kiad.
- TAKÁTS 1982 = TAKÁTS Sándor: *Régi magyar nagyasszonyok*. S. a. rend. RÉZ Pál. Bp., 1982.
- THURY 1903 = THURY Etele: *Felső-Örs reformációja*, in: *Protestáns Szemle*, 15(1903), 292–305.
- THURY 1908 = THURY Etele: *A dunántúli református egyházkerület története*, I, Pápa, 1908.
- TÓTH I. Gy. 1992 = TÓTH István György: *Jobbágysok: hajdúk: deákok, A körmenti uradalom társadalma a 17. században*. Bp., 1992 (ÉTTK, új sorozat, 115).
- TÓTH I. Gy. 1994 = *Körmend a kora újkorban (1526–1809)*, in: *Körmend története*. Szerk. SZABÓ László. Körmend, 1994, 98–167.
- Trid = *Sacrosanctum Oecumenicum Concilium Tridentinum additis declarationibus Cardinalium Concilii Interpretum*. Ed. Joannis GALLEMART, remissionibus Augustini BARBOSAE, annotationibus CARDINALIS DE LUCA, Coloniae Agrippinae, 1722.
- VARGA J. J. 1981 = VARGA J. János: *Szervitorok katonai szolgálata a XVI–XVII. századi dunántúli nagybirtokon*. Bp., 1981 (ÉTTK, új sorozat, 94).
- VD16 = *Verzeichnis der im deutschen Sprachbereich erschienenen Drucke des 16. Jahrhunderts*, Bd. 1–25. Hg. von den Bayerischen Staatsbibliothek in München in Verbindung mit der Herzog August Bibliothek in Wolfenbüttel. Red. Irmgard BEZZEL, Stuttgart, 1983–2000.
- VD17 = *Verzeichnis der im deutschen Sprachraum erschienenen Drucke des 17. Jahrhunderts*, Forschungsprojekt, <http://www.vd17.de>.

- VÉGHELY = VÉGHELY Dezső: Történelmi adatok F. Örs, A. Örs és Lovas helységek egyházi reformációjához: OSzKK, Fol. Hung. 1209, ff. 21–26.
- VERESS 1941 = VERESS Endre: *Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai / Matricula et acta Hungarorum in Universitatibus Italiae studentium 1221–1864*. Bp., 1941
(Olaszországi Magyar Emlékek / Monumenta Hungariae Italica, III).
- VerzFB = *Verzeichniss der in der Stammbaume der fürstlichen und gräflichen Familie v. Batthyány vorkommenden Familienmitglieder sammt biographischen Daten*. Wien, 1896.
- VMND = *Verzeichnis medizinischer und naturwissenschaftlicher Drucke 1472–1830, Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, Reihe A: Alphabetischer Index*, Bd. 1–4. Bearb. von Ursula ZACHERT–Ursel ZEIDLER. *Reihe B: Chronologischer Index*, Bd. 5–7. Bearb. von Ursula ZACHERT. *Reihe C: Ortsindex*, Bd. 8–10. Bearb. von Ursula ZACHERT. *Reihe D: Systematischer Index*, Bd. 11–14. Bearb. von Werner ARNOLD –Gisela KABISCH. München, 1976–1987. – 2. kiadás: 1990.
- WEISS 1978 = WEISS, Michael OFM: *Catalogus alumnorum Provinciae S. Mariae in Hungaria Ordinis Fratrum Minorum*. Eisenstadt, 1978 (kézirat): Magyar Ferences Levéltár, rendezés alatt.
- WERBŐCZY = WERBŐCZY István: *Tripartitum, A dicsőséges Magyar Királyság szokásjogának hármaskönyve*. Ford. CSIKY Kálmán. Bev. BÓNIS György, GAZDA István. Bp., 1990.
- WILTHEIM = *Itinerarium Patris Joannis Gaspari Wiltheim S.J. e codice bruxellensi 6393 descriptum*. Ed. A. STEFFEN, in: *Publications de la Section Historique de l'Institut G.-D. de Luxembourg*, 77(1959), 1–188.
- WISSGRILL = WISSGRILL, Franz Karl: *Schauplatz des landsässigen Nieder-Oesterreichischen Adels vom Herren- und Ritterstande von dem XI. Jahrhundert an bis auf jetzige Zeiten*, I–VI. Wien, 1794–1824.
- WURZBACH = WURZBACH, Constant von: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*, I–LX. Wien, 1856–1891.
- ZIMÁNYI 1960 = ZIMÁNYI Vera: *Adatok a dunántúli hajdúk történetéhez*, in Sz, 94(1960), 286–302.
- ZIMÁNYI 1962 = ZIMÁNYI, Vera: *Der Bauernstand der Herrschaft Güssing im 16. und 17. Jahrhundert*. Eisenstadt, 1962 (BF, 46).
- ZIMÁNYI 1968 = ZIMÁNYI Vera: *A rohonc-szalónaki uradalom jobbágsága a XVI–XVII. században*. Bp., 1968.

4. Egyéb rövidítések

B. = Batthyány

B. Á. = Batthyány I. Ádám

P. É. = Batthyány Ferencné Lobkovicz Poppel Éva

SZEMÉLY- ÉS HELYNEVEK MUTATÓJA

- E. Abaffy Erzsébet* 3
 Abelin, Johann Philipp 149-150,
 167-168, 172, 222, 229
 Ács Hans *vide* Huber, Hans
 Ács Pál 114
 Aesopus 195-196
 Aggházy Mária 83
 Ágoston, Szt. hippói püspök 33,
 205
 Ágota, asszonyember 195
 Agram *vide* Zágráb
 Agria *vide* Eger
 Ahmed, I., török szultán 190
 Aiszóposz *vide* Aesopus
 Aitzing, Michael von 187, 231
 Alapi 3
 Alba Regia *vide* Székesfehérvár
 Albert, Szt., Nagy (Albertus
 Magnus) OFM 172
 Aldrovandi, Ulisse 177, 229
 Alexander Magnus *vide* Nagy
 Sándor
 Alexius Burgundus *vide*
 Burgundus, Alexius OFM Cap
 Alvinci Péter 113, 249
 Amadé Judit (Erdődy Gáborné)
 288
 Amboise 3
 Andritsch, Johann 59
 Angelica 194
 Anglia (England) 187, 23
 Angyal Dávid 14
 Antwerpen 105, 119
 Ányos György, vámosi 285
 Apafi Mihály, erdélyi fejedelem
 145
 Apponyi Ilona 289
 Apponyi Sándor 171, 189, 224,
 227, 240, 242, 271
 Aranyasi István 42
 Arator, Stephanus *vide* Szántó
 István
 Arator, Stephanus *vide* Szántó
 István
 Arcadia 156, 170, 187
 Arndt, Joannes 213
 Assisi Szt. Ferenc 83, 245, 254
 Astiages király 192
 Aubry, Jean 86
 Auersperg Keresztély 291
 Auersperg Sándor 291
 Aufschlächter, Melchior 15
 Augsburg (Augusta
 Vindelicorum) 4, 34, 112
 Augusta Vindelicorum *vide*
 Augsburg
 Ausztria (Austria, Österreich)
 12, 46, 54, 79, 90, 101, 132,
 150, 151, 197, 256, 265, 271-
 273

Aversa 246

Avilai Szt. Teréz (Teresa de Jesu)

OCD 161, 211, 233

Babindeli Kelemen OFM 119, 136

Bács (Bacium) 226

Bad Tatzmannsdorf *vide* **Tarcsa**

Bajorország (Bavaria, Bayern)

40, 55, 121, 221, 234, 267

Bajzik Zsolt 270-271

Bakó István 73

Baksay Ábrahám 223

Balassa Pál 291

Balassi Bálint 10-11, 118, 146,

194, 252

Balaton (Plattensee) 44

H. Balázs Éva 1

Balázs Mihály 19

Balázs Péter 270

Baldunius, Fridericus 161, 236

Bálint István János 100, 270

Ballenstein *vide* Wallenstein

Balogh Ferenc, nebojszai 286

Balogh Gyula 114

Bán Péter 47, 49, 66, 73, 75

Bánffy Kristóf 13

Bánffy Mária 287

Bánffy Zsófia 287

Baranyai Tamás 46

Barclaius (Barclay), Joannes 269

Barkóczy Zsigmond 71

Barlay Ö. Szabolcs 3, 9, 84, 86

Barta Gábor 11, 25

Bártfa (Bartfeld, Bardejov) 261

Bartoniek Emma 224

Basel *vide* **Bázel**

Basics Beatrix 131, 226, 227, 240

Basilea *vide* **Bázel**

Basilius a SS. Trinitate *vide*

Noario

Bastl, Beatrix 41

Báta (Tolna megye) 203

Báthori István lengyel király 269

Bátorfi Lajos 92

Batthyány Ádám, II. 67, 269, 290

Batthyány Ádám, III. 291

Batthyány Ádámné, I. *vide*

Formentini Auróra

Batthyány Ágnes 286

Batthyány András 285

Batthyány Anna (Batthyány

András lánya) 285

Batthyány Anna (Weiss Péterné)

291

Batthyány Anna Auróra

(Auersperg Keresztélyné) 291

Batthyány Anna *vide* Batthyány

Julianna OSClar

Batthyány Bertalan 286

Batthyány Boldizsár (Batthyány

Ádám bátyja) 13, 15, 21, 287

Batthyány Boldizsár, I. 1, 285

Batthyány Boldizsár, II. 286

Batthyány Boldizsár, III. 2-4, 6-10,

84-86, 88, 94-95, 101, 105,

110, 130, 146, 156, 205, 250,

269, 271, 286

Batthyány Boldizsár, IV. 290

- Batthyány Borbála (Forgách Zsigmondné) 15, 35, 46, 288
- Batthyány Borbála (Széchy Péterné) 54, 58, 60-61, 289
- Batthyány Dorottya (Batthyány II. Ferenc lánya) 15, 288
- Batthyány Dorottya (Batthyány III. Boldizsár lánya) 286
- Batthyány Dorottya (Batthyány III. Boldizsár lánya, Török Istvánné) 287
- Batthyány Dorottya *vide* Zrínyi Dorottya
- Batthyány Eleonóra *vide* Batthyány Mária Eleonóra
- Batthyány Erzsébet (Erdődy Györgyné, Betuska) 15, 35, 45, 60, 288
- Batthyány Erzsébet (Keszölcei Andrásné) 285
- Batthyány Ferenc (Batthyány Ádám fia) 54, 77, 289
- Batthyány Ferenc (Batthyány II. Ádám fia) 291
- Batthyány Ferenc, I. 1-7, 30, 84, 285
- Batthyány Ferenc, II. 8-17, 21-22, 37, 39, 75, 86-89, 94, 105, 110, 115, 130, 146, 152, 247, 255, 286
- Batthyány Ferenc, III. 290
- Batthyány Franciska OSClar 291
- Batthyány Gábor (Batthyány II. Ferenc fia) 15, 288
- Batthyány Gáspár (Batthyány II. Kristóf fia) 2-4, 75, 286
- Batthyány Gáspár 285 (Batthyány András fia) 285
- Batthyány György 286
- Batthyány Ilona 285
- Batthyány Imre I. 291
- Batthyány Iván 100
- Batthyány József, esztergomi érsek 125, 291
- Batthyány Julianna OSClar 60-61, 290
- Batthyány Julianna Piosasquez Lajosné) 291
- Batthyány Jusztina (Batthyány II. Boldizsár lánya) 286
- Batthyány Károly *vide* Batthyány-Strattmann Károly
- Batthyány Katalin (Széchy III. Tamásné) 287
- Batthyány Kristóf, II. 2-6, 84, 286
- Batthyány Kristóf, III. 22, 54-56, 60, 142, 248, 269, 289
- Batthyány Krisztina 285
- Batthyány Lajos Ernő *vide* Batthyány-Strattmann Lajos Ernő
- Batthyány László, geresgali 285
- Batthyány Magdolna (Csáky Lászlóné, Manca) 15, 25, 35, 45-46, 59, 60, 180-288
- Batthyány Margit 285
- Batthyány Mária Antónia (Batthyány Ferencné) 291

Batthyány Mária Eleonóra
(Esterházy Lászlóné, Maridli)
53, 57-59, 79, 122, 125-126,
289

Batthyány Menyhért 285

Batthyány Miklós 289

Batthyány Pál, I. 54-56, 60, 142,
248, 263, 289

Batthyány Pál, II. 291

Batthyány Perpetua (Dersffy
Miklósné) 286

Batthyány Regina (Auersperg
Sándorné) 291

Batthyány Rozália (Burghaus
Olivérné) 291

Batthyány Terézia (Széchényi
Zsigmondné) 291

Batthyány Zsigmond (Batthyány
Ádám fia) 55, 289

Batthyány Zsigmond 1, 2

Batthyány Zsigmond, I. 290

Batthyány Zsigmond, II. 291

Batthyány-Strattmann Károly 270-
271, 291

Batthyány-Strattmann Lajos Ernő
290

Battyán (Szabadbattyán) 2

Bauer, Barbara 154, 250

Bavaria vide Bajorország

Bayern vide Bajorország

Bayly, Lewis 207, 251

Bázel (Basilea, Basel) 271

Bécs (Vienna, Wien) 4, 6, 9, 15,
21, 26, 28, 29, 32, 33, 35, 36,

38, 40, 41, 42, 44, 46, 47, 50,
52, 53, 55, 58, 66, 79, 82, 86,
90, 91, 112, 116, 119, 122,
123, 125, 126, 129-135, 139,
141, 149-153, 155, 157, 158,
162, 176, 182, 190, 209, 215,
221, 227, 241, 257, 259, 264,
265, 288, 289, 291

**Bécs–Am Hof (jezsuita templom
és rendház)** 29, 216

Bécs–Brandstätte 112

Bécs–Donaukanal 132

Bécs–Hofburg (Hofkapelle) 42,
287

**Bécs–Köllnerhof (Koloniai
udvar)** 132

Bécs–Michaelkirche 290

Bécs–Salzgries 40

**Bécs–Singerstrasse (ferences
kolostor)** 139

Bécs–Stephanskirche 132

Bécsújhely (Wienerneustadt)
122

Bedy Vince 91-93

Behafen György 89,

Beke Margit 92

Beke Zsigmond 95, 117-119

Békefi Antal 3, 76-77

Belecus, Petrus *vide* Belleczy
Péter SJ

Belgium 207

Belgrád (Nándorfehérvár) 123

Bella Ferenc 73

Bellarmino, Roberto 112

- Belleczi (Belecus) Péter SJ 199
 Bellovszki Mátyás 78
Bencze László 14
Benda Kálmán 270
 Bercsényi Imre 71
 Bercsényi László 71
 Bercsényi Miklós 71
 Berger Illés (Elias) 155
 Bernát, Szt., Clairvaux *vide*
 Clairvaux-i Szt. Bernát
 Bernhard Maté 130
Bernstein *vide* **Borostyánkő**
 Besse, Pierre de 119
 Bethlen Gábor 14-15, 37-38, 87,
 175, 213, 249, 205, 286
 Bethlen István id. 38, 78
 Bethlen István, ifj. 37-38, 68-69,
 78
 Bethlen Péter 26, 38
 Betuleius, Iosquinius 161, 188
 Beythe András 9, 94
 Beythe család 94-95
 Beythe Imre 17-19, 86-87, 146
 Beythe István 8-9, 17, 87, 94, 146,
 247, 256
Bingel, Hermann 149, 168, 222-
 223, 239-240
Bireley, Robert 221
Bitskey István 147
 Blaeu, Gulielmus 111, 218-219
 Blaeu, Joannes 111, 218-219
 Blakovicz 13
 Bocatius, Joannes 242
 Bocskai István 14
 Bodó János *vide* Szentmártoni
 Bodó János
 Bonfini, Antonius 108, 152, 167,
 222, 223, 270, 271
 Bónis Ferenc 68, 71
 Borbála, asszonyember 195
 Bornemissza János 37
 Bornemissza Pál 4
Borostyánkő (Bernstein) 19, 46,
 49, 52, 61, 145, 256
Borovszky Samu 274
Borsa Gedeon 88
 Borsiczky György 263
Bosznia 29
 Both Dorottya, bajnai (nebojszai
 Balogh Ferencné) 286
 Both Ferenc, id., bajnai 286
 Both Ferenc, ifj., 3, 286
 Both György, bajnai 3, 286
 Both Katalin, bajnai 286
Bozsok (Poschendorf) 90
Böhmen *vide* **Csehország**
 Börzsönyi Tamás 72, 121-122
 Böythe *vide* Beythe
 Brandenburgi Katalin, erdélyi
 fejedelem 35
 Brandenburgi Keresztély Vilmos
 248
Brandstätte *vide* **Bécs–**
 Brandstätte
Bratislava *vide* **Pozsony**
 Braun, Georgius 108, 158, 174,
 219
 Brueghel, Pieter 7

Brunschweig, Hieronymus 178,
 230, 233
 Brutus, Joannes Michael 85
 Buchanan, Georgius 213
Buda (Ofen) 1, 78, 87, 88, 115
 Burghaus Olivér 291
Burgundia 149, 167, 220
 Burgundus, Alexius OFM^{Cap} 82
 Búza Mihály 13
Buzási Enikő 227, 240
Bužek, Václav 36, 53
Bük 90
Cáling (Zahling) 90
 Calvin, Jean *vide* Kálvin János
Canahán *vide* Kánaán
Canisa *vide* Kanizsa
 Canisai *vide* Kanizsai
 Canisius, Petrus, St., SJ 247
 Carafa, Carolus, bécsi pápai
 nuncius 16, 36, 246
 Carolus Magnus *vide* Károly,
 Nagy
Cassovia *vide* Kassa
Castrum Ferreum *vide* Vasvár
Catalonia *vide* Katalonia
 Caussin, Nicolaus SJ 215
Cavazza, Silvano 39
 Cecília Renáta főhercegnő (IV.
 Ulászló lengyel király
 felesége) 39-40
 Ceglédi Szabó Pál 100
 Celius, Michael 208
Cell *vide* Mariazell
Cenk *vide* Nagycenk

Cennerné Wihelmb Gizella 131,
 225, 227, 240
 Christian Wilhelm *vide*
 Brandenburgi Keresztély
 Vilmos
 Cicero, Marcus Tullius 113, 259
 Cirus király 192
 Clairvaux-i Szt. Bernát 251
 Claudia *vide* Klaudia
Claudiopolis *vide* Kolozsvár
 Clitophon 191
Cluj *vide* Kolozsvár
 Clusius, Carolus (Charles de
 L'Écluse) 9, 105, 256
 Cluverus, Joannes 269, 278
 Colerus, Johannes (Coler, Johann)
 108-109, 159, 173, 228
 Collalto, Rambaldo 14, 24
Coloca *vide* Kalocsa
Colonia Agrippina *vide* Köln
Comaromium *vide* Komárom
 Constantia 185, 226-227
 Constantinus Maximus *vide*
 Konstantin, Nagy
 Contzen, Adam SJ 112, 220-221
Coreth, Anna 79
 Corvinus, Elias 9
 Cosmerovius, Matthäus 129, 131-
 133, 141-142
Cracovia *vide* Krakkó
Croatia *vide* Horvátország
 Curtius, Quintus 204, 209, 284
 Curtz, Johann Jacob SJ 198, 276

- Cyprianus a S. Maria OCD (Du Plouy, Philippus) 206
- Czigán Mátyás 24
- Czobor Erzsébet 14
- Czobor Mária Regina 288
- Czobor Mihály 32
- Czobor Mihályné *vide* Thurzó Zsuzsanna
- Csajta (Schachendorf)** 93
- Csákány (Zackersdorf, ma: Csákánydoroszló)** 49, 52, 66, 81, 100
- Csáktornya (Tschakaturm)** 116
- Csáky Anna Franciska OFM 288
- Csáky Borbála (Gonzaga Hannibálné) 288
- Csáky család 47
- Csáky Ferenc 43-44
- Csáky István (Csáky VII. László fia) 89-90, 288
- Csáky István, VII. 288
- Csáky István, VIII. 77, 116, 288
- Csáky Istvánné, VII. *vide* Wesselényi Anna
- Csáky Krisztina (Csáky VII. István lánya) 288
- Csáky László VIII. 288
- Csáky László, VII. 25-27, 30, 53, 78, 288
- Csáky Lászlóné *vide* Batthyány Magdolna
- Csáky Pál (Csáky VII. László fia) 288
- Csáky Péter (Csáky VII. László fia) 288
- Csáky Zsigmond (Csáky VII. László fia) 288
- Csanda Sándor* 88
- Csánki Dezső* 2
- Csapodi Csaba* 123
- Csehország (Böhmen, Bohemia)** 45, 89, 187, 225, 226, 231
- Csepreg (Tschapring)** 7, 22, 129
- Csíksomlyó** 144
- Csipkés György *vide* Komáromi Csipkés György
- Csongrádi György 91
- Csulakovics Mátyás *vide* Nádalfai Mátyás
- Dánia** 205, 213, 249
- Deák Farkas* 44
- Deáki (Diakovce)** 244
- Debreceni Péter 206, 250
- Dehio, Georg* 49-50, 145
- Dersffy Farkas 286
- Dersffy István, szerdahelyi 3, 286
- Dersffy Miklós, szerdahelyi 286
- Dersffy Zsófia (Pálffy Pálné) 286
- Deselvics István 207, 251
- Desics Ignác* 20, 123
- Dessewffy László 287
- Detrekő (Plavec)** 141
- Deutschland** *vide* Németország
- Décsi Lajos*, 21, 88
- Diakovce** *vide* Deáki
- Dietrichstein család 12
- Dietrichstein, Maximilian v. 35-36

- Diocletianus 191
 Diomedes 192
 Diószegi K. István 141
 Dobos János 76
Dobra (Neuhaus am Klausenbach) 11, 15, 26, 42, 45, 49, 52, 60, 65, 81, 89, 90, 145, 176, 259-260, 262, 286-287
Dodona 28
Donaukanal *vide* **Bécs–Donaukanal**
 Dordó kőműves 96
Dotis *vide* **Tata**
 Draskovich család 8
 Draskovich János 146, 169, 173, 188, 205, 251
 Draskovich Sára 287, 289
 Draskovics György (1599-1650), győri püspök 54, 82
 Drugeth, homonnai *vide* Homonnai Drugeth János
 Du Plouy, Philippus *vide* Cyprianus a S. Maria OCD
 Dueller, Thomas SJ 197
 Dulcis, Catharinus 21
Dunáninnen 29
Dunántúl (Transdanubia) 3, 10, 12, 14, 16-18, 22, 25, 62, 67, 71, 80, 90, 100, 129, 130, 145, 244, 265, 286, 287, 289, 290
Durstmüller, Anton 132
 Eck Mária Franciska (Esterházy Józsefné) 290
Eckhardt Sándor 3, 7, 10-11, 118, 194
V. Ecsedy Judit 130, 252
Efezosz 141
Eger (Agria, Erlau) 285
Egerszeg (Zalaegerszeg) 63
Eidgenossenschaft *vide* **Svájc**
Eisenberg *vide* **Vashegy**
Eisenburg *vide* **Vasvár**
Eisenstadt *vide* **Kismarton**
Eisterer, Mathias 40
 Eitzing, Michael von *vide* **Aitzing**, Michael von
 Eleonóra császárné (II. Ferdinánd felesége) 35, 39, 40
Éleskő 291
 Ellebodius, Nicasius 86
Endrei Walter 64
England *vide* **Anglia**
Enns 272-273
 Enyedi György 192
Eperjes (Eperies, Prešov) 143
Erdély (Transylvania) 19, 68, 126, 136, 152, 182, 199, 200, 258, 231
Erding (Bajorország) 55
 Erdődy Erzsébet (Erdődy I. György lánya) 288
 Erdődy Erzsébet (Keglevich György felesége) 288
 Erdődy Éva Borbála (Erdődy I. György lánya) 288
 Erdődy Farkas 71
 Erdődy Gábor 288

Erdődy Györgyné *vide* Batthyány
 Erzsébet
 Erdődy I. György 123, 288
 Erdődy Imre 288
 Erdődy Júlia (Esterházy Antalné)
 290
 Erdődy Kristóf 288
 Erdődy Mária Ágnes (Erdődy I.
 György lánya) 288
 Erdődy Mária Terézia (Erdődy I.
 György lánya) 288
 Erdődy Sándor 288
 Erdődy Tamás 15
 Erhardi Katalin 286
Ernst, August 46
Érsekújvár 275
 Erzsébet, Szt., Árpádházi 93
 Esterházy Anna Júlia 289
 Esterházy Antal 290
 Esterházy család 76, 129, 131
 Esterházy Ferenc (1617–1652,
 Esterházy Pál fia) 75, 129,
 131, 243, 253
 Esterházy Ferenc (1641–1683,
 Esterházy Miklós nádor fia)
 289, 290
 Esterházy Ferenc (1683–1754,
 Esterházy Ferenc fia) 289
 Esterházy Gáspár 129, 131, 243,
 253
 Esterházy József 290
 Esterházy Krisztina Jozefa ND 290
 Esterházy László 56-58, 126, 129,
 131, 196, 243, 253, 289

Esterházy Lászlóné *vide* Batthyány
 Mária Eleonóra
 Esterházy Mária (Homonnai
 Drugeth Györgyné) 289
 Esterházy Mária Anna Jozefa
 (Batthyány III. Ádámné) 291
 Esterházy Mária Rozália
 (Batthyány III. Ferencné) 290
 Esterházy Miklós, nádor 14-15,
 24-27, 32-34, 37, 41, 45-46,
 53, 56, 78, 110, 118, 132, 146,
 147, 200, 289
 Esterházy Orsolya (Esterházy
 Pálné) 58, 289
 Esterházy Pál, nádor 57-58, 71,
 100, 143, 289
 Esterházy Tamás 129, 131, 243,
 253
 Esterházy Zsigmond 71
Esztergom 10, 126
 Eulenspiegel, Till 202
Európa 56, 86, 106, 108, 111-113,
 117, 149, 153, 168, 222, 223,
 225, 237, 239, 240
Evans, Robert J. W. 11, 43, 86,
 132
 Fabricius Balázs *vide* Szikszai
 Fabricius Balázs
 Fabricius, Petrus 184, 238
Fabritius, Karl 37
 Faddi Bálint 6
 Fairont András 255
 Fáncsi György (Gyurka) 69
 Fáncsi István (Istók) 69

Farkas Seraphinus OFM 126, 137

Fazekas István 6, 20, 26-29, 54-

56, 81, 116, 129, 142

Fehlig, Bodo 270

Fejes Judit 46, 57

Fellner, Thomas 10

**Felsőlendva (Oberlimbach,
Grad)** 11

Felsőörs 92

Ferdinánd főherceg 4

Ferdinánd I., német-római császár
2

Ferdinánd, I. 2-3, 85

Ferdinánd, II. német-római császár

35, 39, 41, 80, 82, 89, 149,
150-152, 155, 155, 171, 175,
183, 188, 190, 198, 205, 212,
215, 246, 249, 276, 284

Ferdinánd, III. német-római
császár, 41, 155, 197, 205,
212, 249, 267

Ferdinánd, IV. magyar király 224,
225, 226, 242, 284

Ferenc, Guise hercege 3, 7

Ferenc, Szt. *vide* Assisi Szent
Ferenc

Ferencffy Lőrinc 130, 143-144,
155, 156, 257

Ferrarius, Sigmundus OP 54, 82,
171, 189 189

Ferstetics Pál, németújvári
tiszttartó 49, 51, 81, 113, 153,
259

Fertőrákos *vide* Rákos

Fésüs János *vide* Pataki Fésüs
János

Feucht, Jakob 203

Fiedler, Karl 19, 90

Firenze 199

Fleischer, Julius 50, 61

Florenius, Paulus 87

Fodor Gergely 68

Fógel József 1-2

Folnai Ferenc, vasvári prépost 40,
43, 119-121, 123-124, 128-
131, 136, 244, 243, 263

Forgách Ádám (1601-1681) 12,
288

Forgách Ádám (1643-1650,
Forgách Zsigmond fia) 288

Forgách Éva (Csáky VIII.
Istvánné) 288

Forgách Éva (Erdődy Imréné) 288

Forgách Ferenc 2

Forgách Ferenc, esztergomi érsek
6, 32

Forgách Margit (Széchy I.
Györgyné) 287

Forgách Mária Erzsébet (Forgách
Zsigmond lánya) 288

Forgách Simon 6

Forgách Zsigmond (1605-1645)
46, 175-176, 288

Forgách Zsigmond, nádor (1559-
1621) 288

Formentini család

Formentini család 39, 129

Formentini, Auróra Katalin
 (Batthyány I. Ádámné) 39-40,
 43, 53, 59, 78-79, 98, 120, 122,
 123, 129, 131, 145, 172, 244-
 245, 254, 287
 Formentini, Elisabeth OCD 40,
 288
 Formentini, Ferdinand 288
 Formentini, Franz Scipio Kaspar
 288
 Formentini, Karl 39, 287
 Formentini, Kaspar 41
 Formentini, Kassandra Renata 288
 Formentini, Leonhard 288
 Formentini, Leonhard Ferdinand
 287
 Formentini, Ludwig Felix 124, 287
 Formica, Matthäus 132
 Forró György SJ 26, 29
 Forró Pál *vide* Háportoni Forró Pál
 Fox, John 20, 95
 Förster Jenő 77
Franciaország (Francia,
Frankreich) 3, 4, 7, 9, 85,
 187, 205, 213, 231, 249
 Francisco 193
 Francken, Christianus 87
 Francsavics (Kulcsár) György 51
 Francsics Gáspár 46
 Francsics Péter 22, 34, 65, 67, 89,
 207
 Frangepán Katalin 286
 Frangepán Miklós 14
 Frank (Francus), Jakob 186, 231

Frankfurt (Francofurtum) 187,
 231, 248
 Frankovics Gergely 105, 250
Friaul (Friuli) 39
 Friedland hercege *vide*
 Wallenstein, Albrecht von
 Frigyes, V., pfalzi
 választófejedelem, cseh király
 155, 168, 188, 205, 212, 249
 Frölich Dávid 137, 189, 208, 257,
 258, 260, 261
 Fugger Mária (Pálffy Miklósné)
 43, 131, 225
 Fulvia 10
Fügedi Erik 1, 270
 Fülöp burgundiai herceg *vide*
 Merész Fülöp
Fünfkirchen vide Pécs
Für Lajos 111
 Fűstenberg, Albrecht von 10
Gajtkó István 137
 Galathea 194
Galavics Géza 125, 131, 226-227,
 240, 243, 253
Gall, Franz 123
Galla Ferenc 16, 26, 29
 Gallenberg Izabella Rozina
 (Batthyány I. Zsigmondné) 290
 Gallenberg Miklós 290
Garas Klára 83, 156, 175
 Gazdag Judit 91
 Gelbhaar, Gregor 132
Genthon István 50

Gereben (Grebengrad) 2, 14, 26, 45
 Gerebeni Katalin (Batthyány I. Boldizsárné) 285
 Gerebeni László 285
 Gergely, XV. pápa 246
 Gerhard, Johann 216
Germania *vide* **Németország**
 Gessner, Conrad 177, 229
 Gibárti Kis Lőrinc 285
Gindely, Anton 14
Ginsium *vide* **Kőszeg**
 Gismonda 192
 Gisquardus 192
Glatz Ferenc 221
 Gonzaga 291
 Gonzaga Hannibál 288
Gór (Guar) 128-129
Gorizia *vide* **Görz**
 Gorup Ferenc 93
 Gorup János 136
 Gottfried, Johann Ludwig *vide* Abelin, Johann Philipp
 Görcsöni Ambrus 191
Görz (Gorizia) 38-39, 129, 287, 288
Grabangrad *vide* **Gereben**
Grad *vide* **Felsőlendva**
Gradiska 39, 129
Graubünden (Rhaetia) 234
Graz (Graecium) 3, 55, 56, 59, 112, 115, 120, 129, 212, 248, 259, 260, 262, 264, 291
 Gregorianicz Pál, győri püspök 6

Grosszinkendorf *vide* **Nagycenk**
Guar *vide* **Gór**
 Guevara, Antonio 103, 108, 138, 154, 168-169, 173, 188, 284
Guglia, Otto 274
 Guise herceg *vide* Ferenc, Guise hercege
Gulyás István SchP 246
 Gurtner Márton 91
 Gurtner Orsolya 91
Güns *vide* **Kőszeg**
Günsbach *vide* **Gyöngyös patak**
Güssing *vide* **Németújvár**
Gyimótfalva (Jormannsdorf) 50, 90, 274
 Gyirva (Tesseni) Vencel 194-195
Győr (Jaurinum, Rabb) 6, 54, 63, 78, 81, 82, 87, 91-95, 99, 119, 126, 145, 162, 185, 226, 246, 257, 264, 291
Győr–Káptalandomb 92
Győrvár 11
Gyöngyös patak (Günsbach) 63
Győrffy György 177, 189
 Gyulaffy László 287
 Gyulai János 3
 Haase, Konrad 194
 Habsburg család 108, 150, 151, 169, 173, 230
 Hagen, Johannes OMinim 53
 Hagymási István 136
 Hagymássy család 47
 Hagymássy János 46-47
Hahnekamp György 26

Hajnal Mátyás SJ 114
Hajszányi, Paul 48, 64, 98
 Haller Gábor 114
 Haller Pál 71, 114
Hanuy Ferenc 30-31, 33, 37
 Háportoni Forró Pál 204
Hárich János 76
 Harrach család 43
C. Harrach Erzsébet 48-49
 Haupt, Sebastian 120
Havran Dániel 20
Házi Jenő 91
Hefner, Otto Titan von 129
 Hegedős János 23
Hegedűs Attila 3
 Hegedűs János *vide* Mikolai
 Hegedűs János
Hegyfalu (Vas megye) 22
 Hehomet *vide* Ahmed
Heidelberg 18
Heiss, Gernot 41
 Heltai Gáspár 191, 195
Heltai János 26
Helvetia *vide* Svájc
 Helwig, Christoph 154, 171, 201
 Heraclitus 119
 Héraklész *vide* Heraclitus
 Herberstein, Felizian von 9
 Herberstein, Sigismundus von 110,
 170, 224
Hernals 15, 90, 91, 272, 273, 274
Herrmann Róbert 14
Hertnek (Hertník) 175
Hessen 21

Hetyéssy István 22-23
 Hidegh, Michael 95
 Hiller, Erhardt 86
 Hirschberg, Valentin Theocrit 156,
 170, 187
Hispania *vide* Spanyolország
 Hocquardus, Bonaventura OFM
 210
Hodász (Hodis) 8
 Hoffmann Pál 129, 131, 243, 253
 Hogenberg, Franciscus 108, 158,
 174, 219
Holl Béla SchP 130, 146, 155,
 156, 257
 Hollósy Benedek 81
Holub József 16
Hóman Bálint 69
 Homelius, doktor 9, 88
Homma, Josef Karl 46, 50, 61
 Homonnai Drugeth György 289
 Homonnai Drugeth János 199-200
 Homonnai Drugeth Mária 287
 Hondorff, Andreas 154, 171, 201
Horák, František 272
 Horatius, Quintus H. Flaccus 86
Horn Ildikó 111
 Horvát Mátyás *vide* Nádalfai
 Mátyás
 Horváth Bálint 67
 Horváth Ferenc 136
 Horváth János 67
Horváth Mária 43, 79, 101
 Horváth Miklós 74
Horváth Tibor Antal OPraem 156

Horvátország (Croatia) 285, 290, 291

Höflény (Höflein) 25

Hörcksik Richárd 68

Hubay Ilona 190-191, 224

Huber, Hans 96-98, 125

Hubert Gabriella 252

Húbert Ildikó 143

Hulsius, Levinus 183, 236

Hunyadi Ferenc 193

Hunyadi János, Magyarország
kormányzója 191

Hunyadi Mátyás *vide* Mátyás,
magyar király

Huszt 38

Hutter, Leonhard 249

Iason 192

Ignác, Szt. *vide* Loyolai Szt. Ignác

Illés Ferenc 26, 83

Illésházy Gábor 56, 146-147, 289

Illésházy Gáspár 29-34, 37

Illésházy Gáspárné *vide* Thurzó
Ilona

Illésházy Ilona (Esterházy
Ferencné) 290

Illésházy Ilona (Homonnai

Drugeth Györgyné) 289

Illésházy István, nádor 12

Illésházy Katalin 30-31, 38, 56,
289

Ipoltfi Erzsébet 285

Ipolyi Arnold 101

István, Szt., magyar király 155

Istvánffy Miklós 86-87, 108, 118,
167

Itália 56, 231

Iványi Béla 2-5, 14, 26, 29-34, 35,
50, 53, 82, 84-85, 100, 120,
148, 165, 186, 194, 218, 241,
256

Iványi Imre 72, 78, 113-115, 207,
249, 257

Izsa (Komárom megye) 92

Jagelló család 1, 46

Jajce 285

Ják (Jaak) 123

Jakobi, Laurent 123, 243, 245

Jakusith György, győri püspök 32,
93

Jakusith Klára 288

Jankovich József 146

Jászón *vide* Iason

Jaurinum *vide* Győr

Jedlicska Pál 25, 42-43

Jenei Ferenc 114, 126, 128, 133,
142-143, 203

Jézusról nevezett Paula Mária

OCD *vide* Paula Maria a Jesu
OCD

Joannes a Jesus Maria OCD 212

Jobbágy Dániel, rohonc-szalónaki
tisztartó 55

Jobbagy Jeremiás, németújvári
tisztartó 51, 96

Jonston, John 177, 229

Jóó János, kaszaházi 12

Jormannsdorf *vide* Gyimótfalva

- József (Izsák fia) 185
 József, Szt. 40
 Jörger, Judith Sabina von
 (Starhembergéné) 41
Judenburg 162
 Jurisich Miklós 7
 Kájoni János OFM 144
 Kákonyi Péter 192
 Káldi György SJ, 103, 105-106,
 109, 113, 118, 157, 160, 162-
 163, 165, 234-235
 Káldi Ignác SJ 162
 Káldi Márton SJ 162
 Káldy Ferenc, id. 55, 65, 67
 Káldy Ferenc, ifj. 67
 Káldy Péter 105-106, 163
 Kállai Kopasz Pál 42-43
Kalmár János 221
Kalocsa (Coloca) 126, 226, 246
 Kálvin János 8
Kametler, Bibiana 98
Kánaán (Canahán) 206
 Kanisius *vide* Canisius
Kanizsa (Nagykanizsa, Canisa)
 1, 10, 39, 44, 71, 145, 185,
 249, 265, 287, 289, 290
 Kanizsai Mátyás, németújvári
 plébános 119
 Kanizsai Mihály 17
 Kanizsai Pálfi János 16-18, 21, 34,
 80, 89, 95, 274, 276
Karácsonyi János 5, 85, 126, 137
 Károly, Nagy, német-római
 császár 150, 169
 Károly, V., német-római császár
 150-151, 169, 173, 188, 230
 Károly, VI., német-római császár
 (magyar király III.) 221
 Károlyi Gáspár 164, 235
Käsmarkt *vide* **Késmárk**
Kassa (Cassovia, Kaschau,
Košice) 185, 249
 Kászoni János 201, 242, 262
 Katalin, erdélyi fejedelem *vide*
 Brandenburgi Katalin
Katalónia (Catalonia) 267
Katona Imre 7-9
Katona Tamás 177, 189
 Kazul basa 193
 Keczer János 67
Kecskeméti Gábor 123, 147
 Kegel (Kegelius), Philipp 113,
 206-207, 250
 Keglevich György 288
 Keglevich Teréz (Széchy III.
 Györgyné) 289
Kelenik József 14
Kemenesalja 11, 63
 Kemény János, erdélyi fejedelem
 35-36
Kempelen Béla 114
 Kempis Tamás (Thomas de
 Kempis) 206, 209, 211, 215-
 216, 284
 Kenyeres Borbála (Zvonarics
 Györgyné) 23
Kér (Nyitrakér, Kýr, Milanovce,
 Nyitra megye) 137

- Keresztély Vilmos *vide*
 Brandenburgi Keresztély
 Vilmos
 Keresztély, II., szász
 választófejedelem 249
**Keresztúr (Sopronkeresztúr,
 Deutschkreutz)** 200
 Keresztúri Miklós 285
 Keresztúri Orsolya (Nagylucsei
 Lászlóné) 285
 Keresztúri Pál 253
 Kéri Sámuel OFM 83, 128, 137-
 138, 247
Kertész János 173, 188
 Kéry Ferenc 289
Keserű Bálint 88
**Késmárk (Käsmarkt,
 Kežmarok)** 261
 Keszölcsei (Keszölczés) András
 285
Keszthely 35, 63
**Kéthely (Neumarkt im
 Tauchental)** 7
Kežmarok *vide* **Késmárk**
 Khevenhiller, Franz Christoph 266
 Khuen család 43
Kincses Katalin 15, 16, 25, 29, 38,
 44, 53, 65, 89, 91, 274
 Kinsky Mária Terézia 291
Király Péter 3, 75
Királyfalva (Königsdorf) 90
 Kis Bertalan, dunántúli
 evangélikus püspök 20
 Kis Márton 176
Kiskomárom (Kleinkomorn) 196
 Kismarjai Veszelin Pál 28
Kismarton (Eisenstadt) 25, 27,
 33, 34, 57, 100, 114, 122, 125,
 126, 128, 131-135
Kiss Gábor 119
Kiss Gyula 48-49
 Kitionich János 106, 108, 153, 182,
 201, 233, 242, 262-263, 284
Klaniczay Tibor 123, 132
 Klaudia (Lipót főherceg felesége)
 198
Klausenburg *vide* **Kolozsvár**
Kleinkomorn *vide* **Koskomárom**
 Knecsics Márton 88
Kneschke, Ernst Heinrich 39
Koeman, C. 158, 174, 218-220
 Koháry István 71
Kollányi Ferenc 126
**Kolozsvár (Claudiopolis,
 Klausenburg, Cluj)** 225
Koltai András 36, 50, 53, 76, 82,
 88, 115, 118, 123, 138, 139,
 144, 247, 270
**Komárom (Comaromium,
 Komorn)** 63, 92, 182, 191,
 227, 240
 Komáromi Csipkés György 247
Komáromy András 68
Komorn *vide* **Komárom**
 Konstancia lengyel királyné 41
 Konstantin, Nagy, római császár
 185, 227
 Kopasz Pál *vide* Kállai Kopasz Pál

Kopcsányi Márton OFM 210
 Kopcsányi Mihály 197, 199, 284
Koppány Tibor 48-50, 82-83
Kőrös megye (Komitat Kreuz) 2,
 5
Kósa Eugenius 94
Kosáry Domokos 221
Košice vide Kassa
Kőszeg (Ginsium, Güns) 7, 113,
 114, 115, 130
 Kovács Ambrus OFM 82
Kovács József László 17, 25-28,
 34-35
Kovács Sándor Iván 57, 111, 118,
 132, 141-142, 196
Kovács, Elisabeth 79
Köln (Colonia, Colonia
Agrippina) 119
 Königsbeg, Ludwig von 50, 274
 Königsberg család 19, 49
 Königsberg, Ehrenreich Cristoph
 von 46
 Königsberg, Nikolaus von 61, 288
Königsdorf vide Királyfalva
Körmend 5, 10, 12, 14, 18, 35, 48,
 52, 60, 63, 66, 81, 82, 145,
 256, 266, 269, 270, 271
Kövesd (Kiesing) 20
Krajna (Krain) 129
Krakkó (Cracovia, Krakow,
Krakau) 132, 265
Kral, Pavel 36, 53
 Krauss, Georg 37
Kretschmayer, Heinrich 10

Kropf, Rudolf 50
Kruppa Tamás 19
 Kubics Pacifik OFM 83, 136
Kubinyi András 1-2, 48
Kubinyi Miklós 14
 Kulcsár György *vide* Francsavics
 György
Kulcsár Péter 117, 177, 189
 Kurtz *vide* Curtz
 Kurzbach, Heinrich von 287
Kutná Hora vide Kuttenberg
Kuttenberg (Kutná Hora) 89-90
 Kühn, Johannes 17, 19
Lackenbach vide Lakompak
 Lackner Kristóf 91
Lafnitz vide Lápincs patak
Laibach (Ljubljana) 9, 130
 Lajos, II. magyar király 1, 3
Lajta folyó (Leitha) 131
 Lakatjáró András 97
Lakompak (Lackenbach) 32, 57
 Lamberg család 12
 Lamberg, Philip 3
 Lamormaini, Gulielmus
 (Guillaume (, Wilhelm) SJ 38,
 89, 171, 198, 276, 284
 Lancelotti, Secondo 102, 155, 201
 Landenberger, Heinrich 73
 Lang, Mauritz 131, 243, 253
 Lantos Ulrik deák 24
 Lapide, Cornelius de 112
Lápincs patak (Lafnitz) 52
 Laskai János 195
 Lasky Albert 224

László, Szt., magyar király 123
S. Lauter Éva 73, 121, 146
Lázár István Dávid 19, 163
 Ledentu, Johann 98, 156, 175-176, 224
Légrad 20
Leitha *vide* **Lajta folyó**
 Lengheim Rozália Jozefa von 291
 Lengheim, Maximilian Adam von 291
Lengyelország (Polonia) 40, 187, 231
 Leopold főherceg *vide* Lipót főherceg
Lepanto 86
Lerida 267
 Lessius, Leonardus 110, 137, 203
 Lethenyei István 20, 22, 249
 Letzner, Johann 150, 169
 Leucippe 191
Leuconium *vide* **Lőcse**
Leutschau *vide* **Lőcse**
Levoča *vide* **Lőcse**
 Lipót főherceg 197
 Lippay Ferenc SJ 226
 Lippay György, esztergomi érsek 123
Liptóvár (Liptau) 29
 Listius *vide* Liszti
 Liszti László 254
 Litomerici László OFM 136
Ljubljana *vide* **Laibach**
 Lobkovicz Poppel Adam Eck (Philippus Adamus) 287

Lobkovicz Poppel Catharina (Heinrich Kurzbach felesége) 45, 287
 Lobkovicz Poppel Eva Eusebia (Lobkovicz Poppel Johann Nikolaus felesége) 287
 Lobkovicz Poppel György 11
 Lobkovicz Poppel Johann Nikolaus 287
 Lobkovicz Poppel Julianna (Török Istvánné) 287
 Lobkovicz Poppel László 10-11, 287
 Lobkovicz Poppel Lászlóné *vide* Salm Magdolna
 Lobkovicz Poppel Maria Magdalena (Johann Rudolf Trčka felesége) 45, 287
 Lobkovicz Poppel Sabina (Philipp Solm felesége) 13, 45, 287
Lőcse (Leuconium, Leutschau, Levoča) 141
 Loderecker, Peter OSB 153, 184, 237
London (Londinium) 20, 95
 Lónyi család 91
 Lónyi Mihály 73, 78, 80-81, 87, 91, 93-95, 99, 113, 118, 123, 164-165, 257
 Lónyi Péter 91
Loretto 83
 Losonczy Katalin (Forgách Zsigmondné) 288
 Lotichius, Johann Peter 239

Loyolai Szt. Ignác 29
 Lucchese, Philiberto 49, 121, 131,
 176, 225
Lukács László SJ 6, 19, 80, 162-
 163
 Lundorp, Michael-Gaspar 155,
 168, 188
 Luther Márton 27, 101, 106, 110,
 164, 209
Luxemburg 7
Macedonia *vide* **Makedónia**
 Macedóniai Miklós 2
 Machumet *vide* Mohamed
 Madarász Márton 251
 Magelóna 194
 Magnovith János győri kanonok
 55
Magyar Arnold OFM 2, 5, 9, 15-
 16, 19, 27, 30, 34, 54, 80, 82-
 85, 94, 98, 100-101, 119-120,
 126
 Magyar István 250
**Magyaróvár (Ungarisch-
 Altenburg, ma:
 Mosonmagyaróvár)** 92
Magyar-Kossa Gyula 274
 Mahmut török lantos 78
Mähren *vide* **Morvaország**
Majer Fidél 2
Makár János 21, 80
Makedónia (Macedonia) 190,
 204, 209
Makkai László 138, 175
 Maklóczy Miklós 287

Maksay Ferenc 1
Malomfalva 126
 Malomfalvay Gergely OFM 43,
 111, 120, 124, 125-128, 131-
 136, 138-139, 143, 141, 243,
 245-246, 254
 Malsith János 91
Mályusz Elemér 1
Mályuszné Császár Edit 185
 Manlius Joannes 7-9, 130
 Mansfeld család 12, 43
Mantova (Mantua) 39, 156, 235
Marburg 21, 154, 250
Marchegg 121
 Marcus Aurelius, római császár
 103, 154, 168, 173, 188
 Mária Anna császárné (III.
 Ferdinánd felesége) 41, 266
 Mária Anna főhercegnő (I. Miksa
 bajor választófejedelem
 felesége) 39-40, 121, 128
 Mária Leopoldina császárné (III.
 Ferdinánd felesége) 197
 Mária magyar királyné (II. Lajos
 felesége) 2-4
**Máriafalva (Marstorf,
 Mariasdorf)** 17, 19
Mariasdorf *vide* **Máriafalva**
Máriavölgy (Mariental) 121
Mariazell (Zell, Cell) 37, 112,
 209, 214, 216
Mariental *vide* **Máriavölgy**
 Marnavics Tomkó János, boszniai
 püspök 26, 29

Mars 9

Marstorf *vide* **Máriafalva**

Martinez, Martinus 161, 233

Matthias német trombitás 76

Mátyás, I. magyar király 1, 191

Mátyás, I. német-római császár
(magyar király II.) 155, 168,
188

Mayer, Anton 132, 157, 170, 171,
189, 196, 198, 216, 225, 248

Mayr, Josef Karl 90-91, 272-274

Medea 192

Medgyesi Pál 207, 251

Megyeri Zsigmond 25, 156

Mehemet *vide* Mehmed

Mehmed (Mehemet) budai
beglerbég 87-88

Melanchton, Philipp 8-9, 154, 250

Melander, Ottó 108-109, 154, 172,
217-218

Melith Mária (Csáky Péterné) 288

Melius *vide* Homelius

Menčik, Ferdinand 36

Merényi Lajos 41, 46, 122

Merész Fülöp (Philippus Audax)
burgundiai herceg 149, 167,
220

Merian, Matthäus 111, 234

Meszlényi Benedek 136

Meteren, Emmanuel von 148-149,
167, 220

Meyer, Wolfgang 50

Mezőlak 17

Mihályfai Mihály 269

Mihálykó János 143

Mikolai Hegedűs János 206

Miksa, I., bajor választófejedelem
40, 121, 221

Miksa, II., császár 3-5, 7,

Mikulich Sándor 71, 85

Milchdorf *vide* **Tejfalu**

Milde, Wolfgang 109

Miller, Hans Rudolf 131, 243, 253

Mindszenti Klára (Csáky VIII.
Istvánné) 288

Moeller, Martin 211, 252

Mohács 1, 253, 255

Mohamed próféta 163

Monacum *vide* **München**

Mónika, Szt. 33

Monok István 85, 101, 109, 146,
154, 158, 163, 174, 175, 201,
219, 230

Moravia *vide* **Morvaország**

Mori, Silvester OFM 126

Morócza Dániel 92-93

Morvaország (Moravia, Mähren,
Morava) 265

Mossóczi Zakariás 85

Mózes 234

Mráz Vera *vide* *Zimányi Vera*

Mura folyó (Mur) 49

Murád, IV. török szultán 183, 190

Muraköz (Murinsel) 18

Muraszombat (Olsnitz,

Muravská Sobota) 11, 58, 63,
186

Musay Gergely 20

Mühlberger, Johannes 90-92, 274
Müller, Bonifacius 40
Müller, Joseph Godehard 36
München (Monacum, Monachium) 34
 Nadal, Hieronymus (Jerónimo) SJ 6
 Nádajai (Csulakovics, Horvát) Mátyás 266
 Nádasdy Ferenc, II. 22
 Nádasdy Ferenc, III., országbíró 20, 24, 55, 60, 116, 129, 131, 133-134, 136, 142, 200, 216, 243, 253, 289
 Nádasdy Krisztina 56
 Nádasdy Pál 12, 22, 25, 142-143, 146-147, 275
 Nádasdy Tamás (Nádasdy Pál fia) 142
 Nádaszi János SJ 103, 155, 214
 Nagy Antal OFM 83
Nagy Iván 71, 79, 105, 113, 163
Nagy László vide Szelestei N. László
Nagy László 14
 Nagy Pál csepregi plébános 129
 Nagy Sándor makedón király 190, 204, 209, 284
Nagycenk (Cenk, Grosszinkendorf, Zinkendorf) 20, 275
 Nagyfalussy Márton 142
Nagykanizsa vide Kanizsa
 Nagylucsei (Dóczy) Balázs 285

Nagylucsei (Dóczy) Ilona (Batthyány I. Boldizsárné) 285
 Nagylucsei (Dóczy) László 285
Nagyszombat (Tyrnavia, Trnava) 17, 31, 33, 46, 58, 83, 101, 137, 141, 163, 199, 200, 243, 253
Nagyszombat–Keresztelő Szent János templom 243, 253
Nagyvárad vide Várad
Nagyvázsony (Vázsony) 63
Nagyvezekény (Vezekény, Vel'ké Vozokany) 57, 67, 131, 243, 253, 289
Nándorfehérvár vide Belgrád
Nápoly (Neapolis, Napoli) 194
Neapolis vide Nápoly
Németalföld (Niederlanden) 148, 167, 22
Németh S. Katalin 11
Németország (Germania, Deutschland) 17, 21, 34, 55, 149, 168, 187, 205, 212, 220-223, 231, 239, 240, 246, 249
Németújvár (Újvár, Güssing) 2-9, 15-19, 21, 23-26, 34, 40, 48-53, 58, 60-64, 72, 77-83, 85, 87, 88, 94, 95-102, 105-107, 113, 115-117, 119, 120, 124-127, 130, 132, 136, 139, 145, 147, 160, 176, 186, 218, 239, 241, 244, 247, 254, 256, 259, 265, 286, 287, 289
 Nero római császár 137

Neuhaus am Klausenbach *vide*
Dobra

Neumann, Ulrich *vide* Neumayr,
Ulrich

Neumarkt im Tauchental *vide*
Kéthely

Neumayr (Neumann), Ulrich 55

Niederlanden *vide* **Németalföld**

Nigrelli Marianna (Esterházy
Antalné) 290

Nissen, Claus 177, 229

Noario, Basilius a SS. Trinitate
OAD 82

Nógrád (Neogradium) 1

Norimberga *vide* **Nürnberg**

Nürnberg (Norimberga) 34, 196

Nyáry Krisztina (Esterházy
Miklósné) 24, 41, 101, 122,
142, 289

Nyéki Vörös Mátyás 204

Nyerges Judit 146

Nyitra megye 137

Oberlimbach *vide* **Felsőlendva**

Odescalchi Artúr 8, 12

Ofen *vide* **Buda**

Oláh Miklós 6

Olaszország *vide* **Itália**

Olsnitz *vide* **Muraszombat**

Oraeus, H. 222

Orbán, VIII. pápa 34, 246

Orgoványi János 152

Orgoványi Miklós 74

Orléans 3

Örség (Wart) 66, 81

Ortelius, Abraham 108, 158, 174,
219

Osorius, Joannes SJ 92

Osterlitz bárónő 54

Ödenburg *vide* **Sopron**

Österreich *vide* **Austria**

Ötvös Péter 84, 94, 98, 101, 270

Padova (Pádua) 3, 6

Pajkossy Györgyné 86

Pál apostol 141

Palatinatus *vide* **Pfalz**

Pálffy család 42-43

Pálffy Géza 10, 44, 58, 67, 71, 264

Pálffy István 131, 225

Pálffy János 131, 225

Pálffy Judit (Erdődy Gáborné) 288

Pálffy Katalin (Forgách
Zsigmondné) 288

Pálffy Miklós, I. 43, 131, 225

Pálffy Miklós, IV. 142

Pálffy Miklósné *vide* Fugger Mária

Pálffy Pál, nádor 52, 73, 121

Pálffy Péter 286

Pálffy Szidónia (Esterházy
Ferencné) 290, 291

Pálffy Tamás, IV., esztergomi
kanonok, nyitrai püspök 131,
225, 253

Pallotto, Joannes Bapt. (Giovanni
Battista), bécsi pápai nuncius
29

Palocsai Gábor 289

Palocsai Mária (Batthyány III.
Kristófné) 56, 289

- Palotai Miklós 67, 78, 114-115,
136
Pandula Attila 271
Pannonia 256
Pápa 18, 21, 129, 130, 244
Papp Lajos 3
Paravicini, Werner 48
Párizs 3
Pataki Fésüs János 204
Pataky László 81
Pathai István dunántúli református
püspök 17-19, 34
Pathai István, Batthyány I. Ádám
fiainak praeceptora 55, 264
Pattantyús István 266
Patze, Hans 48
Paula Maria a Jesu OCD 40
Paulhart, Hermine 123
Paulik János 4, 16, 44
Paumkircher György 2
Pavercsik Ilona 261
Payr Sándor 5-6, 8, 12, 17-21, 26-
27, 34, 80, 90-93
Pázmány Miklós 116
Pázmány Péter SJ, majd estergomi
érsek 14, 26-33, 37, 54, 89, 92,
101, 106, 138, 140, 143, 161,
164-165, 185, 204, 206, 208,
211, 235-236, 247, 275
**Pécs (Quinque Ecclesiae,
Fünfkirchen)** 243, 253
Pécseli Imre 275
Pécsi Lukács 141, 205
Pécsi Simon 87
Pembrock, Gräffin von 156, 170,
187
Perényi Borbála (Széchy I.
Györgyné) 287
Perényi Imre
Perényi Imréné *vide* Thurzó
Zsuzsanna
Perényi Mária (Csáky VIII.
Istvánné) 288
Perger, Richard 58
Pesti Gábor 195, 252
Péter Katalin 9, 13, 27, 85
Péter vitéz 194
Péter, Szt., apostol 194
Pethő Gergely 14, 16
Pethő György 112, 221
Pethő Pál 65
Petrassek (Petrasska) Dénes
(Diviš) 89, 90, 272
Petrassek János 90
Petrasska *vide* Petrassek
Pfalz (Palatinatus) 205, 212, 234
Pfeiffer János 93, 126
Philiberta *vide* Lucchese,
Philiberto
Philippos 195
Philippus Audax *vide* Merész
Fülöp
Piccolomini de Aragona, Octavio
196
Pikel, Johann Urban 214, 216-217,
251, 284
Pinkafő (Pinkafeld) 26, 46, 50,
291

- Piosasquez Lajos 291
Pistolocius (Pistalozzi), Nicolaus 9
Plangemann, T. 39
Plattensee *vide* **Balaton**
Plavec *vide* **Detrekő**
Plutharkhosz 205
Póda Endre 93
Poletincz György 55
Polonia *vide* **Lengyelország**
Pomagaics Mihály 6, 9
Poncianus 191
Pongrácz Mátyás 55, 69
Pónic (Punitz) 124
Poppel *vide* Lobkovicz Poppel
Poroszlai Lőrinc 113-115, 207, 249
Poschendorf *vide* **Bozsok**
Pottendorf 116
Potyondi Erzsébet 79
Potyondi Gáspár 79, 103, 173
Pozsony (Posonium, Pressburg, Prešporok, ma: Bratislava) 2, 3, 5, 10, 13, 21, 31, 47, 52, 66, 73, 75, 76, 82, 87, 99, 112, 113, 119, 122, 126, 128, 129, 131, 137, 142, 154, 162, 164, 185, 197, 199, 203, 205, 207, 215, 227, 239, 241, 242, 246, 257, 258, 261, 262, 266, 285, 288, 289, 291
Pozsony–Ferencs templom 226
Pozsony–Szt. Márton templom 224-225
Prága (Prag, Praha) 4, 13, 55, 89
Prága–Kleinseite 287
Praz, Mario 158, 175, 230
Prékopa Ágnes 270
Prépostváry Zsigmond 287
Prešov *vide* **Eperjes**
Pressburg *vide* **Pozsony**
Prickler, Harald 17, 19, 46, 49-50, 61, 90, 100, 256
Provence (Provincia) 194
Prym Márton, alberti 92
Puchheim család 43
Puchheim, Hans Christoph 196, 227, 240, 241
Pulyai György 74
Pumm, Lisbeth 119-120
Punitz *vide* **Pónic**
Purgolt Bálint 21
Püski János, győri püspök 126, 246, 264
Quinque Ecclesiae *vide* **Pécs**
Raab *vide* **Győr**
Raabau *vide* **Rábaköz**
Rábaköz (Raabau) 92
Rabbi István 136
Rabnitz
Radéczy István 146
Radvánszky Béla 13, 38, 42, 68, 70
Rakamaz 37, 69, 78
Rakicsány (Rakičan) 11, 49, 52, 90
Rákóczi család 85
Rákóczi Ferenc, II. 68
Rákóczi-György, I. 37, 68, 110, 114, 132, 200, 213

- Rákos (Fertőrákos)** 93
 Ráskai Gáspár 193
Ratisbona *vide* **Regensburg**
 Rechberg Katalin (Forgách Ádámné) 288
Rechnitz (Rohonc)
 Rédey Magdolna (Széchy I. Györgyné) 287
Regensburg (Ratisbona) 22, 34, 65, 89
 Reichenhuber Éva (Kanzné, Batthyány I. Imréné) 291
Remetinc 5, 85
 Rempe Borbála (Lónyi Péterné) 91
Répcse (Rabnitz) 22, 63
 Retacco, Carlo 82
 Révay János 71
 Révay Judit (Nádasdy Pálné, Forgách Ádámné) 12, 288
 Révay Péter 12, 109, 177, 189, 270-271, 241
 Rezenyi György 142
Rhaetia *vide* **Graubünden**
 Ribera, Franciscus SJ 161, 233
Riedegg 41
 Rimay János 114-115, 252
Ritoók Zsigmond 224
Rohonc (Rechnitz) 2, 4, 14, 19, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 35, 45, 46, 48, 50, 51, 52, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 63, 74, 77, 78, 81, 82, 88, 90, 117, 120-124, 128, 134, 135, 137, 164, 171, 176, 243, 244, 255, 286-289, 291
 Rohonczi 269
 Rohrbach, Anna Maria von (Karl Formentini felesége) 39, 287
Róma 6, 31, 32, 80, 82, 111, 144, 195, 235, 244, 275, 290
Róma–Laterán 31
 Roo, Gerardus de 150-151, 169, 230, 284
 Rosweyde, Heribert SJ 216
Rosznér Ervin 31-32
 Rotmar, Valentin 173, 188
Rózsa György 155
 Rudolf, I., német-római császár 150-151, 169, 230
 Rudolf, II., német-római császár 9, 11, 182, 190
Sal'a *vide* **Sellye**
 Sailly, Thomas SJ 201
 Salm Magdolna (Lobkovicz Poppel Lászlóné) 11, 287
Salzgries *vide* **Bécs–Salzgries**
Samaria *vide* **Somorja**
 Sambucus, Joannes (Zsámboki János) 152, 167, 222-223
 Sankó Frenc 72
Sankt Lambrecht (S. Lambertum) 216, 251
Sármellék 2
Sárospatak 68
Sárvár 7, 18, 20, 22, 22,
 Sauer Anna Mária (Batthyány I. Imréné) 291

Savaria *vide* Szombathely
Scepusium *vide* Szepesség
Schachendorf *vide* Csajta
 Schallenberg, Christoph 86
Scharfenstein *vide* Éleskő
 Scheffner Bernardin OFM 119
 Schellenberg, Joannes Bapt. SJ
 138, 246-247, 284
Schemper-Sparholz, Ingeborg 49
Schimegh *vide* Sümeg
Schimert Péter 6, 26, 28, 33, 101
Schintau *vide* Sempte
Schiviz, Ludwig von Schivizhoffen
 39
Schlag, Gerold 274
Schlaining *vide* Szalónak
 Schleder, Johann Georg 240
 Schlick, Ernestina (Lengheim V.
 Ádámné) 291
 Scholtz Kristóf, dobrai tisztartó
 259-262
Schopf, Dagmar 46
 Schrattenbach Katalin (Gallenberg
 Zsigmondné) 290
 Schwamberg, Anna Margaritha
 (Ludwig Felix Formentini
 felesége) 288
 Segedi *vide* Szegedi
Segesd 196
Seibersdorf 131, 136
Seils, Ernst-Albert 221
Sellye (Vágsellye, Sal'a) 37
Sempte (Schintau, Šintava) 46

Seneca, Lucius Annaeus 111, 128,
 133-135, 137-138, 141, 143,
 246-247, 284
 Sennyey Albert 71
 Sennyey Ferenc 289
 Sennyey István, győri püspök 78,
 91-92, 94, 185, 226
 Serényi András 75-76
 Serényi György 19, 92, 95
 Sibolti Demeter 141
 Sibrik István 287
 Sidney, Philip 156, 170, 187
Siebmacher, Johann 12
 Sigmondich Péter 3
Šintava *vide* Sempte
 Sípos Miklós 76
Sitke 57, 186
 Sixtus, V., pápa 245
 Snoekaert, Gulielmus 173, 188
Sokolnitz (Sokolnice) 116
 Solm, Philipp 287
Soltészné Juhász Erzsébet 265
Sommerein *vide* Somorja
Sommervogel, Carlos 155, 161,
 171, 198, 201, 215, 220, 233,
 246, 276
**Somorja (Szentmária, S. Maria,
 Samaria, Sommerein,
 Šamorín)** 130
Sopron (Ödenburg) 5, 16, 22, 55,
 57, 63, 91-93, 123, 214, 248,
 257, 261-263, 286
Sopron megye 20, 90

- Sopronkeresztúr** *vide*
Deutschkreutz
Sopronkeresztúr *vide* **Keresztúr**
Sopron–Marhavásártér
(Viehmarkt) 91
Sorok 63
Sós Andrea 64, 75
Spanyolország (Hispania) 231
Spiš *vide* **Szepesség**
Spišský Hrad *vide* **Szepesvár**
Stadler, Gerhard 50
Stadtschlaining *vide* **Szalónak**
Staffel, Fridrich 173, 188
Stájerország (Styria,
Steiermark) 12, 83, 122, 214,
217
Starhemberg *Judith Sabina von*
vide *Jörger, Judith Sabina von*
Starhemberg, Julianna 41
Staud Géza 185, 225, 227
Stauffer, Albrecht 39
Stegersbach *vide* **Szentelek**
Steiermerk *vide* **Stájerország**
Steinamanger *vide* **Szombathely**
Stieve, Felix 187, 231
Stoll Béla 194, 252
Strada, Jacobus de 156, 177, 235
Strada, Octavius 111, 157, 175,
230
Strattmann Eleonora (Batthyány II.
Ádámné) 290
Strattmann Mária Terézia
(Batthyány.Strattmann
Károlyné) 291
Strattmann Theodor Heinrich von
290
Strém 49
Stuhlweissenburg *vide*
Székesfehérvár
Stumpf, Johannes 21
Styria *vide* **Stájerország**
Subarich György 142
Suecia *vide* **Svédország**
Sümeg (Schimegh) 125
Svájc (Helvetia,
Eidgenossenschaft) 108, 234
Svédország (Suecia, Schweden)
150, 172, 196, 205, 213, 229,
249
Svetkovics Erzsébet (Batthyány II.
Kristófné) 6, 286
Svetkovics Katalin (Batthyány I.
Ferencné) 2-6, 9, 285
Sylvanus 194
Sylvester János 252
Szabadbattyán *vide* **Battyán**
Szabady Béla 92-93
Szabó Károly 194
Szabó László 270-271
Szabó Péter 67, 122, 125
Szabolcsi Bence 3, 76-78
Szakály Ferenc 2, 7, 37, 87, 146
Szalárdi János 37
Szalay János 93
Szalónak (Városszalónak,
Schlaining, Stadtschlaining)
2, 4, 7, 15, 16, 17, 19, 22, 26,

45, 48, 52, 60, 63, 74, 81, 88,
137, 145, 171, 286, 288
Szántó (Arator) István SJ 6, 163
Szarka Gábor, rohonci számtartó
51, 81
Széchényi György, veszprémi,
győri püspök, esztergomi érsek
79, 111, 121, 125, 127, 133,
136, 145, 243-244, 254
Széchényi Zsigmond 291
Széchy Borbála (Forgách Ádámné)
288
Széchy család 11
Széchy Dénes, IV., 58, 287, 289
Széchy Éva (Illésházy Gáborné)
289
Széchy Fruzsina (Sibrik Istvánné)
287
Széchy Gáspár 289
Széchy I. György 287
Széchy II. György 287
Széchy III. György 289
Széchy István 287
Széchy Júlia (Kéry Ferencné) 289
Széchy Katalin (Gyulaffy
Lászlóné, Prépostváry
Zsigmondné) 287
Széchy Katalin (Maklóczy
Miklósné) 287
Széchy Katalin (Nádasdy
Ferencné) 289
Széchy Magdolna (Zrínyi
Györgyné) 287

Széchy Margit (Dessewffy
Lászlóné) 287
Széchy Margit (Salm Fülöpné) 11
Széchy Mária Margit (Sennyey
Ferencné) 289
Széchy Mihály 287
Széchy Miklós 287
Széchy Péter, V., 58, 60-61, 289
Széchy Péterné *vide* Batthyány
Borbála
Széchy Tamás, III., 287
Széchy Tamás, IV., 287
Szegedi Ferenc Lénárt, egri
püspök 199-200
Szegedi Gáspár 266
Szegedi Máté, dunántúli
evangélikus püspök 7
Szegedi Veres Gáspár 193
**Székesfehérvár (Alba Regia,
Stuhlweissenburg)** 57, 269
Szekfü Gyula 69
Szelepcsényi György, esztergomi
érsek 242
Szelestei Nagy László 56, 100
Szenci Molnár Albert 21, 88, 97,
106, 138, 143, 146, 161, 164,
183, 188, 235, 237
Szenci Molnár György 88
Szentelek (Stegersbach) 49, 52,
90, 92
Szentgotthárd (St. Gotthard) 11,
25, 29, 30, 288

- Szentgrót (Zalaszentgrót, St. Groth)** 47, 50, 52, 56, 60, 63, 145, 176, 196, 291
- Szentgyörgyi János 17
- Szentkatalin** (kolostor, Pozsony megye) 137
- Szentmária** *vide* Somorja
- Szentmártoni Bodó János 195
- Szentmiklós (Várszentmiklós, S. Nikolaus im Burgenland)** 83, 117, 119
- Szepesség (Scepusium, Zips, Spiš)** 123, 162
- Szepesvár (Zipserburg, Spišský Hrad)** 77, 116
- Szerdahelyi Veronika 285
- Szerémi vide* Odescalchi Artúr
- Sziklay János* 274
- Szikszai Fabricius Balázs 184, 210, 238
- Szilágyi Sándor* 37
- Szilasi László* 10, 26, 28, 31, 52, 88, 117, 144
- Szily István 59, 72, 124-125, 139
- Szlavónia** 2, 3, 100, 285
- Szombathely (Savaria, Steinamanger)** 20, 61, 73, 78, 82, 91, 113, 119, 123, 129, 153, 246
- Szombathelyi Benedek OFM 99, 120
- Szórád Sámuel *vide* Kéri Sámuel OFM
- Szulejmán, I., török szultán 190-191, 193
- Szúnyogh András 113
- Szúnyogh Borbála (Csáky VIII. Lászlóné) 288
- Szúnyogh Gáspár 113
- Szúnyogh Gyula 113
- Szúnyogh Imre 113
- Szvircsek Ferenc* 1
- Tabernigg, Theodor OFM* 84, 94, 101, 269
- Tacitus, Cornelius 269
- Takács J. Ince OFM* 119, 126, 137
- Takáts Sándor* 2-6, 9-15, 21, 25, 26, 27, 30-31, 38, 42, 59, 60, 68-70, 76, 78, 87, 198, 269, 276
- Tallián Ferenc OFM 111, 119, 125-126, 128, 133-136, 243-244, 254
- Tállyai Pál 265
- Tancredus király 192
- Tapolcsányi János 96, 115
- Tarcsa (Tarcsafürdő, Bad Tatzmannsdorf)** 24, 90, 91, 274
- Tarnai Andor* 147
- Tarnóc Márton* 23
- Tasi Gáspár 203
- Tasso, Torquato 86
- Tata (Dotis)** 63
- Tatzmannsdorf** *vide* Tarcsa
- Tauris Pál OFM 82, 122, 128-129, 136

Tejfalu (Milchdorf, Mliečno) 130
 Telegdi János 226
 Telegdi Miklós 247
 Telemon király 192
 Telen 93-94
 Temlyén Balázs, rakicsányi számtartó 90
 Tesseni Vencel *vide* Gyirva Vencel
Thaly Kálmán 71
 Thirsis 194
 Thököly Éva (Esterházy Pálné) 289
 Thököly Katalin (Esterházy Ferencné) 289, 290
 Thököly Márton 71
Thúry Etele 3, 7-8, 18-19, 34, 80-81, 88, 90, 92
 Thurzó Ádám 101
 Thurzó Borbála (Erdődy Kristófné) 288
 Thurzó család 21
 Thurzó György, nádor 32
 Thurzó Ilona (Illésházy Gáspárné) 29-30, 33-34
 Thurzó Imre 14, 65, 77
 Thurzó Mihály 101
 Thurzó Szaniszló, nádor 15
 Thurzó Zsuzsanna (Forgách Zsigmondné, Thurzó Elek lánya) 288
 Thurzó Zsuzsanna (Perényi Imréné, Czobor Mihályné, Thurzó György lánya) 32

Tinódi Sebestyén 192-193
 Tischler Hans *vide* Huber, Hans
Tisza (Theiss) 37
Tiszántúl 37
Todoreszku Gyula 271
Tokaj 113, 114, 249
Toldy Ferenc 2, 15, 146
Toledó 126
 Tomasics János 176
 Toński, Jan 265
Torda 19
Tornicsa *vide* Torony
Torony (Tornicsa) 2, 18
 Tót István deák 118
Tóth István György 12, 18, 66, 81, 269
Tótság (Windischland) 49
 Tötl János 91
 Török István (Batthyány Dorottya férje) 287
 Török István (Lobkovicz Poppel Julianna) 287
 Török István, telekesi 25
 Töttösi Gábor 8
 Tranovszki György (Jiřík Třanovský) 143
Transdanubia *vide* Dunántúl
 Trautmannsdorf család 43
 Trautmannsdorf, Maximilian von 54
 Trčka, Johann Rudolf 287
Trencsén (Trantschin, Trenčín) 29, 30, 32, 33, 34, 289
Trento *vide* Trient

Trient (Tridentinum, Trento) 6
Trnava *vide* Nagyszombat
Trója 193
 Trombitás György 76-77
 Trombitás János (Jancsi) 77
 Trombitás Lukács 77
 Trombitás Mihály 24
 Trombitás Tamás (Tamáskó) 77
Tschakaturm *vide* Csáktornya
Tschapring *vide* Csepreg
 Turkovich Mátyás, szentmiklósi
 plébános 119
Túróczy-Trostler József 138
Tusor Péter 114
Türje 129, 244
 Tympe, Matthäus 154, 171, 201
 Typotius, Jacobus 157-158, 175,
 230
Újkér 20
 Újlaki Lőrinc 2
Újvár *vide* Németújvár
 Ulászló, IV., lengyel király 40
 Ulrik német deák *vide* Lantos
 Ulrik
Ung megye 199
Ungarisch-Altenburg *vide*
 Magyaróvár
 Uracski, Mathias, lengyel
 trombitás 76
 Ursinus, Elias, hernalsi prédikátor
 15, 90, 272-273
 Vacsicsai Gáspár 74
Vágsellye *vide* Sellye

Valerianus a S. Augustino OAD
 82
Valesia *vide* Wallis
Várad (Nagyvárad) 37, 69, 114
Varasd (Varadinum, Warasdin,
 Varaždin) 5
Varga Endre 255
Varga Imre 194
Varga J. János 63-64, 66-67, 70,
 127
R. Várkonyi Ágnes 68
Várkonyi Gábor 111
Városszalónak *vide* Szalónak
Várszentmiklós *vide* Szentmiklós
Vas megye 1, 11, 48, 49, 79, 90,
 92, 105, 114, 156, 163, 285,
 289, 290
 Váсарhelyi Gergely 206, 211 SJ
Vashegy (Eisenberg) 52
Vasi hegyhát 1
Vasvár (Castrum Ferreum,
 Eisenburg) 61, 72, 73, 80, 92,
 123, 129, 244, 264
Vázsony *vide* Nagyvázsony
Véghely Dezső 3, 7, 16, 26, 92
Velege (Wilgersdorf) 22
Velence (Venetiae, Venedig) 86
Velics László SJ 163
Venetiae *vide* Velence
 Ventei Jakab 17
 Venus 42
 Verantius, Faustus 153, 184, 237
 Verecept (Verrepaeus), Simon 216
 Veresmarti Mihály 110, 137, 203

- Veress Endre* 3, 6
Vernich Mátyás SJ 38, 80
Veszelin Pál vide Kismarjai Veszelin Pál
Veszprém (Wesprim) 63, 93, 125
Veszprém megye 63
Veszprémi László 14
Vezekény vide Nagyvezekény
Vid (Vitus, Veit), Szt., mártír 225
Vienna vide Bécs
Vogel, Sándor 37
Vogel, Theodor, hodászi lelkész 8
Vörös Mátyás vide Nyéki Vörös Mátyás
Vuketics Gáspár OFM, németújvári guárdián 101
Vukovics János, kismartoni tisztartó 57, 132
Vyškov vide Wischau
Waldstein Mária Borbála (Batthyány-Strattmann Károlyné) 291
Wallenstein, Albrecht von (Friedland hercege) 157, 170, 198-199
Wallis (Valesia) 234
Wanckel, Joannes 154, 168, 188
Wart vide Őrség
Wassenberg, Eberhard 205, 212, 249
Wechel család 86, 130
Weiss Péter 291
Weiss, Michael OFM 83, 100, 126
Weiss, Thomas OSB 209
Werbőczy István 16, 31, 108, 152, 153, 182, 223, 232, 284
Weres Balázs 153, 182, 232
Wesprim vide Veszprém
Wesselényi Anna (Csáky VII. Istvánné) 30, 43, 288
Wesztfália 200
Wickram, Jörg 174, 254
Widemann, Elias 106, 131, 225, 227, 240
Widmar, Erhardt 86
Wien vide Bécs
Wienerneustadt vide Bécsújhely
Wilgersdorf vide Velege
Wiltheim, Casparus (Gaspard) SJ 7, 40, 42, 51, 53-54, 77, 79-81, 84, 114, 172
V. Windisch Éva 36
Windischland vide Tótság
Wischau (Vyškov) 5
Wissgrill, Franz Karl 9, 46
Wittenberg 20, 22, 90, 161, 236
Wittichus, Johannes Alexander 260
Wittman, Reinhard 109
Wittmann Katalin (Batthyány I. Ádámné, Königsberg Miklósné) 59-61, 140, 287
Wolf (Wolffius), Johannes aus Bergzabern 151, 162, 221
Wolf (Wolphius), Joannes 242
Wolphius vide Wolf
Wronski, Martin, lengyel trombitás 76

Wukowicz János *vide* Vukovics
 János
 Wurzbach, Constant von 10, 13
 Zackersdorf *vide* Csákány
 Zágráb (Zagreb, Agram) 3
 Zahling *vide* Cálíng
 Zakariás próféta 274
 Zala megye 2, 50, 63, 92
 Zalaegerszeg *vide* Egerszeg
 Zalaszentgrót *vide* Szentgrót
 Zechentner Mária Anna (Esterházy
 III. Ferencné) 290
 Zehner, Joachim 184, 238
 Zeiller, Martin 111, 234
 Zell *vide* Mariazell
 Zemplén megye 99
 Ziegler, Georgius 161, 188
 Zimányi Vera 2, 5, 15, 22, 45, 47,
 49, 64, 66, 175, 255, 266, 270
 Zinkendorf *vide* Nagycenk
 Zips *vide* Szepesség
 Zipserburg *vide* Szepesvár
 Žolger, Ivan von 36
 Zólyomi Dávid 37
 Zólyomi Perinna Boldizsár 105,
 211, 252
 Zrini Péter OFM 5

Zrínyi Dorottya (Batthyány III.
 Boldizsárné) 2, 4, 13, 30, 286
 Zrínyi György, VII., horvát bán 10,
 86, 287
 Zrínyi Kata (Thurzó Ferencné) 30
 Zrínyi Miklós, IV., horvát bán (a
 szigeti hős) 2, 286
 Zrínyi Miklós, VII., horvát bán (a
 költő) 24, 78, 108, 110, 116-
 118, 123, 132, 136, 142, 196
 Zrínyi Péter 24, 103, 105, 109,
 118, 138, 173
 Zvonarics család 22
 Zvonarics Gergely, sárvári
 tisztartó 22
 Zvonarics György 20-23, 34, 89,
 275
 Zvonarics Györgyné *vide*
 Kenyeres Borbála
 Zvonarics István 18, 22, 275
 Zvonarics Mihály dunántúli
 evangélikus püspök 22, 275
 Zsámboki János *vide* Sambucus,
 Joannes
 Zsigmond, német-római császár
 192
 Zsigmondics *vide* Sigmondich
 Zsilinszky Mihály 87
 Zsitvatorok 182, 190

NYOMDÁSZOK, KIADÓK ÉS NYOMDAHELYEK MUTATÓJA

Abádi *vide* Sárvár

Agricola *vide* Innsbruck

Alba Iulia *vide* Gyulafehérvár

Amstelodamum *vide*

Amszterdam

Amszterdam (Amstelodamum)

149, 164, 167, 213, 218, 219,
220, 235, 252

Blaeu 149 (n° 1), 167 (n°
59), 218 (n° 284), 219 (n°
285, n° 286, n° 287), 220
(n° 291, n° 292)

Janson 149 (n° 1), 167 (n°
59), 220 (n° 291)

Oppenheim 164 (n° 40)

S. typ. 213 (n° 260), 235 (n°
366), 252 (n° 423)

Antverpia *vide* Antwerpen

Antwerpen (Antverpia,

Anvers) 158, 174, 201, 213,
214, 219, 256

Diesth 158 (n° 26), 174 (n°
85), 219 (n° 289)

Keerbergius 213 (n° 258),
214 (n° 267)

Moretus 201 (n° 200)

Plantin 256 (n° 439)

S. typ. 213 (n° 258), 214 (n°
267)

Anvers *vide* Antwerpen

Aperger *vide* Augsburg

Argentoratum *vide* Straßburg

Augsburg (Augusta

Vindelicorum) 150, 169,
177, 185, 189, 197, 199, 206,
242, 246,

Aperger 246 (n° 399)

Mangus 177 (n° 94), 189 (n°
149), 242 (n° 389)

S. typ. 150 (n° 5), 169 (n°
66), 185 (n° 136), 197 (n°
182, n° 183), 199 (n° 188),
206 (n° 223)

Augusta Trebecorum *vide*

Straßburg

Augusta Vindelicorum *vide*

Augsburg

Bardejov *vide* Bártfa

Bártfa (Bartpha, Bartfeld,

Bardejov) 152, 173, 182,
192, 193, 201, 204, 207, 208,
232, 242, 252, 258, 260,
Klöss 152 (n° 9), 173 (n°
80), 182 (n° 127), 192 (n°
165), 204 (n° 214), 232 (n°
345), 252 (n° 424), 258 (n°
449), 260 (n° 461)

S. typ. 152 (n° 9), 193 (n°
168, n° 169), 201 (n° 196),
204 (n° 215), 207 (n° 225, n°
226), 208 (n° 230), 242 (n°
391), 252 (n° 422)

Bartfeld *vide* Bártfa

Bartpha *vide* Bártfa

Basel *vide* Bázél

Basilea *vide* Bázel

Bázel (Basel, Basilea) 152, 167, 222, 223

Oporinus 152 (n° 7), 167 (n° 57), 222 (n° 297), 223 (n° 302)

Bécs (Vienna, Wien) 152-153, 155, 157, 160, 161, 163, 165, 170, 171, 182, 183, 184, 185, 189, 190, 191, 195, 196, 198, 199, 200, 201, 204, 206, 209, 210, 211, 214, 215, 216, 224, 225, 226, 227, 234, 235, 236, 240, 242, 243, 244, 246, 247, 248, 252, 253, 254, 255, 257, 264, 265, 266, 267

Cosmerovius 196 (n° 179, n° 180), 198 (n° 184), 199 (n° 190), 200 (n° 194), 210 (n° 237, n° 238), 216 (n° 277), 224 (n° 309), 225 (n° 310, n° 313), 226 (n° 317), 227 (n° 320), 240 (n° 387), 243 (n° 395), 244 (n° 396), 246 (n° 400), 247 (n° 401, n° 402), 253 (n° 429), 254 (n° 430, n° 431, n° 432), 255 (n° 433)

Ferencffy 257 (n° 446)

Formica 157 (n° 21), 160 (n° 30), 161 (n° 32), 163 (n° 39), 171 (n° 74), 189 (n° 151), 206 (n° 221, n° 224), 210 (n° 239), 211 (n° 247), 234 (n° 362), 235 (n° 363), 236 (n° 372)

Gelbhaar 161 (n° 33), 171 (n° 72), 184 (n° 132), 185 (n° 136), 198 (n° 185), 209 (n° 236), 210 (n° 240), 236

(n° 373), 248 (n° 410), 265 (n° 480)

Hoffhalter 170 (n° 70), 224 (n° 306)

Kyrner 264 (n° 476)

Rath 183 (n° 129), 190 (n° 154)

Rickhes 157 (n° 20), 165 (n° 44), 170 (n° 69), 198 (n° 187), 216 (n° 273)

S. typ. 152-153 (n° 9), 155 (n° 16), 182 (n° 128), 184 (n° 132), 190 (n° 155, n° 156), 191 (n° 157, n° 158), 195 (n° 177), 201 (n° 196), 204 (n° 215), 206 (n° 221), 214 (n° 264), 215 (n° 272), 242 (n° 389), 247 (n° 403), 252 (n° 423, n° 424), 266 (n° 481), 267 (n° 482), 267 (n° 483, n° 485, n° 486)

Bernhard *vide* Pápa

Blaeu *vide* Amszterdam

Boxe *vide* Leiden

Brachel *vide* Köln

Brasov *vide* Brassó

Brassai *vide* Gyulafehérvár

Brassó (Corona, Kronstadt, Brasov) 250

S. typ. 250 (n° 417)

Bratislava *vide* Pozsony

Braunsberg 248

S. typ. 248 (n° 410)

Braunschweig 184, 238

S. typ. 184 (n° 133), 238 (n° 382)

Brewer *vide* Lőcse

Bruxella *vide* Brüsszel

Bruxelles *vide* Brüsszel

Brüsszel (Bruxella, Bruxelles)

268

Scheibel, Guillaume 268 (n° 490)

Capituli typ. *vide* Nagyszombat

Cassovia *vide* Kassa

Cibinium *vide* Nagyszeben

Claudiopolis *vide* Kolozsvár

Cluj-Napoca *vide* Kolozsvár

Coburgum *vide* Koburg

Collegii S. J. typ. *vide* Pozsony

Colonia Agrippina *vide* Köln

Colosvarinum *vide* Kolozsvár

Corona *vide* Brassó

Cosmerovius *vide* Bécs

Csepreg (Tschapring) 250, 275

Farkas 250 (n° 414), 275 (n° P7, n° P8)

Debrecen (Debrezin,

Debrecinum) 153, 182, 191,

192, 193, 194, 204, 207, 213,

217, 232, 252, 258

Fodorik 207 (n° 226), 213
(n° 422)

Hoffhalter 153 (n° 9), 182

(n° 127), 217 (n° 281), 232

(n° 345)

Komlós 191 (n° 160), 192

(n° 163), 193 (n° 167)

Rheda 194 (n° 171), 204 (n° 213)

S. typ. 153 (n° 9), 182 (n°

127), 192 (n° 161, n° 164),

193 (n° 169), 252 (n° 423),

258 (n° 449)

Debrecinum *vide* Debrecen

Debrezin *vide* Debrecen

Diesth *vide* Antwerpen

Douai (Duacum) 212

S. typ. 212 (n° 253)

Duacum *vide* Douai

Eberau *vide* Monyorókerék

Edinburgh (Edinburgum) 213

S. typ. 213 (n° 260)

Edinburgum *vide* Edinburgh

Egmond *vide* Köln

Elzevier *vide* Leiden

Farkas *vide* Csepreg

Fayrabend *vide* Frankfurt am

Main

Ferencffy *vide* Bécs

Festus *vide* Kassa

Feyerabend *vide* Frankfurt am

Main

Firenze (Florentia, Florenz)

197, 199

S. typ. 197 (n° 182, n° 183),

199 (n° 188)

Fischer *vide* Kassa

Florentia *vide* Firenze

Florenz *vide* Firenze

Fodorik *vide* Debrecen

Formica *vide* Bécs

Framen, Jakob *vide* Magdeburg

Francke *vide* Magdeburg

Frankofurtum ad Moenum *vide*

Frankfurt am Main

Frankfurt am Main

(Frankofurtum ad

Moenum, Moeno-

Frankfurtum) 150, 152,

154, 155, 157, 167, 168, 171,

172, 175, 183, 187, 188, 205,

213, 208, 217, 218, 222, 223,

230, 231, 234, 236, 239, 240,

243, 246, 249

Feyerabend (Fayrabend) 208

(n° 228)
Hulsius 150 (n° 3), 172 (n° 75), 183 (n° 130), 236 (n° 368)
Hummius 205 (n° 220), 213 (n° 257), 249 (n° 412)
Latomus 187 (n° 141), 231 (n° 341)
Merian 152 (n° 2), 157 (n° 18), 168 (n° 60), 171 (n° 71), 187 (n° 143), 222 (n° 298, n° 299), 223 (n° 300), 234 (n° 360, n° 361), 239 (n° 385), 240 (n° 386)
Weiss, 155 (n° 15), 168 (n° 61), 188 (n° 146)
S. typ. 152 (n° 7), 154 (n° 12), 157 (n° 18), 167 (n° 57), 171 (n° 71), 172 (n° 76, n° 77), 175 (n° 89), 187 (n° 143), 217 (n° 282), 218 (n° 283), 222 (n° 297), 223 (n° 302), 230 (n° 338) 239 (n° 385), 243 (n° 393), 246 (n° 398)
Galler *vide* Oppenheim
Gelbhaar *vide* Bécs
Goßlau 214
S. typ. 214 (n° 261)
Graecium *vide* Graz
Graz (Graecium) 169, 189, 204, 208, 210, 212, 214, 216, 251, 217, 259, 260, 262
Haupt 217 (n° 279)
Widmanstetter 169 (n° 63), 189 (n° 148), 204 (n° 212), 208 (n° 227), 210 (n° 241), 212 (n° 255), 214 (n° 262), 216 (n° 278), 251 (n° 419),

260 (n° 457)
S. typ. 259 (n° 456), 260 (n° 460), 262 (n° 466, n° 467)
Grignani *vide* Róma
Gross *vide* Torgau
Großwardein *vide* Nagyvárád
Gualterus *vide* Köln
Guerigli *vide* Velence
Guerinus *vide* Leiden
Güssing *vide* Némétújvár
Gyulafehérvár (Alba Iulia, Weissenburg) 182, 201, 242
Brassai 201 (n° 201), 242 (n° 390)
Hoffhalter 182 (n° 127)
Halbey *vide* Hanau
Hamburg 172
Möller 172 (n° 77)
Hanau (Hanovia) 152, 164, 167, 184, 222, 223, 235, 237
Halbey 164 (n° 40), 235 (n° 366)
Villierius (Villiers) 184 (n° 134), 237 (n° 375)
S. typ. 152 (n° 7), 167 (n° 57), 222 (n° 297), 223 (n° 302)
Hanovia *vide* Hanau
Hantzsch *vide* Hildesheim
Hauck *vide* Koburg
Haupt *vide* Graz
Haut *vide* Luzern
Heidelberg (Heidelberga) 183, 237
S. typ. 183 (n° 131), 237 (n° 375)
Heidelberga *vide* Heidelberg
Heltai *vide* Kolozsvár
Helwig *vide* Wittenberg

Hermannstadt *vide* Nagyszeben
Hieratus *vide* Köln

Hildesheim 150, 170

Hantzsch 150 (n° 4), 170 (n° 67)

Hoffhalter *vide* Bécs

Hoffhalter *vide* Debrecen

Hoffhalter *vide* Gyulafehérvár

Hulsius *vide* Frankfurt am Main

Hummius *vide* Frankfurt am
Main

Innsbruck (Oenipontum) 151,
169, 230

Agricola 151 (n° 5), 169 (n° 65), 230 (n° 339)

ismeretlen hely *vide* sine loco

Janson *vide* Amszterdam

Jena 216

S. typ. 216 (n° 275)

Kalisz 197, 199

S. typ. 197 (n° 182, n° 183),
199 (n° 188)

Kaschau *vide* Kassa

Kassa (Cassovia, Kaschau,

Košice) 191, 242, 249

Festus 191 (n° 159)

Fischer 242 (n° 393)

Schultz 249 (n° 413)

Keerbergius *vide* Antwerpen

Kempen *vide* Köln

Keschedt *vide* Köln

Kezel *vide* Schmalkalden

Kinckius *vide* Köln

Klausenburg *vide* Kolozsvár

Klöss *vide* Bártfa

Klöss *vide* Lőcse

Koburg (Coburgum) 216

Hauck 216 (n° 276)

Kolozsvár (Colosvarinum,

Claudiopolis, Klausenburg,

Cluj-Napoca) 152, 182, 190,
191, 192, 193, 206, 211, 217,
223, 242, 250, 252, 258

Heltai 182 (n° 126), 190 (n° 153), 192 (n° 162, n° 163, n° 164), 193 (n° 168, n° 169),
223 (n° 303), 242 (n° 391)

S. typ. 152 (n° 9), 191 (n° 158, n° 160), 192 (n° 164),
193 (n° 166, n° 167, n° 169),
206 (n° 221, n° 224), 211 (n° 247), 217 (n° 280), 242 (n° 391), 250 (n° 417), 252 (n° 423), 258 (n° 449)

Komlós *vide* Debrecen

Košice *vide* Kassa

Köln (Colonia, Colonia

Agrippina) 152, 157, 158,
161, 167, 170, 171, 174, 198,
199, 206, 212, 216, 219, 220,
221, 233, 246, 248, 276

Brachel 157 (n° 20), 170 (n° 69), 199 (n° 187)

Egmond 246 (n° 398)

Gualterus 206 (n° 223)

Hieratus 152 (n° 8), 167 (n° 58)

Kempen 158 (n° 26), 174 (n° 86), 219 (n° 290)

Keschedt 216 (n° 276)

Kinckius 161 (n° 36), 198
(n° 186), 220 (n° 294), 233
(n° 357), 276 (n° P11)

S. typ. 158 (n° 26), 171 (n° 72), 212 (n° 253), 221 (n° 294), 246 (n° 399), 248 (n° 410)

Kronstadt *vide* Brassó
 Kyrner *vide* Bécs
 Latomus *vide* Frankfurt am Main
 Latomus *vide* Lipcse
 Lauinga *vide* Lauingen
Lauingen (Lauinga, Lavinga)
 151, 162, 221, 222
 Rheinmichel 151 (n° 6), 162
 (n° 37), 221 (n° 295), 222
 (n° 296)
 S. typ. 151 (n° 6), 162 (n°
 37), 221 (n° 295)
 Lavinga *vide* Lauingen
 Leida *vide* Leiden
Leiden (Leida, Lugdunium
Bataviorum) 156, 157, 171,
 177, 187, 206, 213, 235, 251
 Boxe 206 (n° 225), 251 (n°
 418)
 Elzevier 213 (n° 260)
 Strada-Guerinus 156 (n° 17),
 177 (n° 92), 235 (n° 367)
 S. typ. 157 (n° 18), 171 (n°
 71), 187 (n° 143), 213 (n°
 260)
 Leipzig *vide* Lipcse
 Leutschau *vide* Lőcse
 Levoča *vide* Lőcse
Licha 154, 172, 217, 218
 S. typ. 154 (n° 12), 172 (n°
 76), 217 (n° 282), 218 (n°
 283)
Lipcse (Leipzig) 154, 168, 184,
 187, 188, 231, 238
 Latomus 187 (n° 141), 231
 (n° 341)
 S. typ. 154 (n° 11), 168 (n°
 62), 184 (n° 133), 188 (n°
 144), 238 (n° 382)

Lippius *vide* Maiz
Lőcse (Leutschau, Levoča) 153,
 161, 188, 190, 191, 192, 194,
 195, 202, 207, 211, 217, 251,
 252, 257, 258, 262, 263,
 Brewer 161 (n° 35), 188 (n°
 145), 190 (n° 153), 191 (n°
 158), 192 (n° 161), 194 (n°
 170, n° 172), 195 (n° 174, n°
 175, n° 176, n° 177), 202 (n°
 203), 217 (n° 280), 251 (n°
 420), 257 (n° 447), 258, (n°
 450), 262 (n° 469), 263 (n°
 472)
 Klöss 211 (n° 243), 252 (n°
 425)
 S. typ. 153 (n° 9), 191 (n°
 159), 193 (n° 168), 207 (n°
 225, n° 226), 251 (n° 418),
 252 (n° 422, n° 423, n° 424)
 Lövvö *vide* Schützen
 Lucernae *vide* Luzern
 Lugdunium Batavorum *vide*
 Leiden
Luzern (Lucernae) 212, 215,
 246
 Haut 215 (n° 271)
 S. typ. 212 (n° 253), 246 (n°
 399)
Lüneburg 214
 S. typ. 214 (n° 261)
Magdeburg 187, 213, 214, 231
 Francke 213 (n° 261)
 Framen, Jakob 187 (n° 141),
 231 (n° 341)
 S. typ. 214 (n° 261)
 Mailand *vide* Milánó
Mainz (Moguntia) 161, 220,
 233

- Lippius 220 (n° 294)
 S. typ. 161 (n° 36), 233 (n° 357)
- Mangus *vide* Augsburg
- Manlius *vide* Németújvár
- Manlius *vide* Sárvár
- Mediolanum *vide* Milánó
- Merian *vide* Frankfurt am Main
- Milan *vide* Milánó
- Milánó (Mediolanum, Mailand, Milan)** 226
 S. typ. 226 (n° 318)
- Moeno-Francfurtum *vide* Frankfurt am Main
- Moguntia *vide* Maiz
- Mollerus *vide* Nagyszombat
- Monachium *vide* München
- Monyorókerék (Eberau)** 192, 250
 S. typ. 192 (n° 164), 250 (n° 416)
- Morettus *vide* Velence
- Moretus *vide* Antwerpen
- Möller *vide* Hamburg
- München (Monachium)** 206
 S. typ. 206 (n° 223)
- Nagyszeben (Cibinium, Hermannstadt, Sibiu)** 184, 238
 Pistorius 184 (n° 133), 238 (n° 382)
- Nagyszombat (Tyrnavia, Tyrnau, Trnava)** 182, 205, 233, 247
 Mollerus 182 (n° 128), 233 (n° 356)
 Typ. Capituli 247 (n° 403)
 S. typ. 205 (n° 219)
- Nagyvárad (Varadinum, Großwardein, Oradea)** 204, 207, 217, 252, 253
 Szenci Kertész 253 (n° 428)
 S. typ. 204 (n° 215), 207 (n° 226), 217 (n° 281), 252 (n° 422, n° 423, n° 424)
- Neisse (Neyß, Nysa)** 248
 S. typ. 248 (n° 410)
- Németújvár (Güssing, Világosvár)** 247, 250
 Manlius 247 (n° 403), 250 (n° 416)
- Neyß *vide* Neisse
- Norimberga *vide* Nürnberg
- Nürnberg (Norimberga)**
 Wagenmann 272 (n° P2), 273 (n° P3, n° P4)
 S. typ. 214 (n° 261), 237 (n° 375)
- Nysa *vide* Neisse
- Oenipontum *vide* Innsbruck
- Olmütz (Olomuc)** 243
 S. typ. 243 (n° 393)
- Olomuc *vide* Olmütz
- Oporinus *vide* Basel
- Oppenheim (Oppenheimium)** 235
 Galler 235 (n° 366)
- Oppenheim *vide* Amszterdam
- Oppenheimium *vide* Oppenheim
- Oradea *vide* Nagyvárad
- Othmarus *vide* Prága
- Pápa** 274, 276
 Bernhard 274 (n° P6), 276 (n° P10)
- Pistorius *vide* Nagyszeben
- Plantin *vide* Antwerpen
- Posonium *vide* Pozsony

Pozsony (Posonium, Preßburg, Prešporok, Bratislava) 155, 164, 165, 197, 199, 200, 203, 204, 205, 206, 208, 211, 214, 215, 235, 251, 275

Typ. Collegii S. J. , 155 (n° 16), 164 (n° 42, n° 43), 165 (n° 44), 197 (n° 182, n° 183), 199 (n° 188), 203 (n° 209, n° 210, n° 211), 205 (n° 219), 214 (n° 265), 215 (n° 270), 235 (n° 364, n° 365), 251 (n° 420), 275 (n° P9)

S. typ. 164 (n° 43), 197 (n° 182, n° 183), 199 (n° 188), 200 (n° 194), 203 (n° 210), 204 (n° 212), 205 (n° 219), 206 (n° 221, n° 224), 208 (n° 227), 211 (n° 247), 235 (n° 364), 251 (n° 421)

Prag *vide* Prága

Prága (Praga, Praha, Prag) 153, 158, 175, 184, 190, 201, 204, 230, 237, 272

Othmarus 190 (n° 156)

Sadeler 158 (n° 22), 175 (n° 89), 230 (n° 338)

Sessius 204 (n° 215)

Stríbirsky 272 (n° P1)

S. typ. 153 (n° 10), 184 (n° 134), 201 (n° 196), 237 (n° 374)

Praga *vide* Prága

Praha *vide* Prága

Prešporok *vide* Pozsony

Preßburg *vide* Pozsony

Rath *vide* Bécs

Ratisbona *vide* Regensburg

Regensburg (Ratisbona) 274

S. typ. 274 (n° P5)

Rheda *vide* Debrecen

Rheinmichel *vide* Lauingen

Rickhes *vide* Bécs

Rom *vide* Róma

Róma (Roma, Rom) 212, 226

Grignani 226 (n° 318)

S. typ. 212 (n° 253)

Roma *vide* Róma

Rostochium *vide* Rostock

Rostock (Rostochium) 184, 238

S. typ. 184 (n° 133), 238 (n° 382)

Sadeler *vide* Prága

Sárvár 250, 252

Abádi 252 (n° 423)

Manlius 250 (n° 415)

Strutius 252 (n° 423)

Scheibel, Guillaume *vide*

Brüsszel

Schleusingen 184, 238

S. typ. 184 (n° 133), 238 (n° 382)

Schmalkalden (Smalcaldia)

154, 172, 217, 218

Kezel 154 (n° 12), 172 (n° 76), 217 (n° 282), 218 (n° 283)

Schultz *vide* Kassa

Schützen (Lövvö) 193

S. typ. 193 (n° 169)

Sessius *vide* Prága

Sibiu *vide* Nagyszeben

sine loco (ismeretlen hely)

S. typ. 242 (n° 391), 267 (n° 484, 487, 488, 489)

Smalcaldia *vide* Schmalkalden

- Soest (Susatum)** 214
 S. typ. 214 (n° 261)
Strada vide Leiden
Strasbourg vide Straßburg
Straßburg (Argentoratum, Augusta Trebeorum, Strasbourg) 214
 S. typ. 214 (n° 261)
Stribirsky vide Prága
Strutius vide Sárvár
Stutgardia vide Stuttgart
Stuttgart (Stutgardia) 248
 S. typ. 248 (n° 410)
Susatum vide Soest
Szeged 252
 S. typ. 252 (n° 423)
Szenci Kertész vide Nagyvárad
Tigurinum vide Zürich
Tigurum vide Zürich
Torga vide Torgau
Torgau (Torga) 154, 168, 188
 Gross 154 (n° 11), 168 (n° 62), 188 (n° 144)
 S. typ. 154 (n° 11), 168 (n° 62), 188 (n° 144)
Trajectum ad Rhenum vide Utrecht
Trnava vide Nagyszombat
Tschapring vide Csepreg
Tyrnau vide Nagyszombat
Tyrnavia vide Nagyszombat
Ulm (Ulma) 251
 S. typ. 251 (n° 418)
Ulma vide Ulm
Ultratrajectum vide Utrecht
Utrecht (Ultratrajectum, Trajectum ad Rhenum) 212, 256
 Wasberg 206 (n° 222)
 S. typ. 247 (n° 403)
Varadinum vide Nagyvárad
Velence (Venetiae, Venezia, Venedig) 153, 155, 184, 201, 237
 Guerigli 155 (n° 14), 201 (n° 199)
 Morettus 153 (n° 10), 184 (n° 134), 237 (n° 374)
 S. typ. 155 (n° 14), 201 (n° 199)
Venedig vide Velence
Venetiae vide Velence
Venezia vide Velence
Vienna vide Bécs
Világosvár vide Németújvár
Villerius vide Hanau
Villiers vide Hanau
Viteberga vide Wittenberg
Wittenberga vide Wittenberg
Wagenmann vide Nürnberg
Wasberg vide Utrecht
Weiss vide Frankfurt am Main
Weissenburg vide Gyulafehérvár
Widmanstetter vide Graz
Wien vide Bécs
Wittenberg (Viteberga, Vittenberga) 159, 173-174, 228
 Helwig 159 (n° 28), 173 (n° 83), 228 (n° 325)
 S. typ. 159 (n° 28), 174 (n° 83)
Zürich (Tigurinum, Tigurum) 156, 177, 235
 S. typ. 156 (n° 17), 177 (n° 92), 235 (n° 367)